DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE

VALODA – 2025

Valoda dažādu kultūru kontekstā

XXXV Zinātnisko rakstu krājums
Proceedings of Scientific Readings XXXV

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2025

VALODA – 2025. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXV Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2025. 195 lpp.

Rakstu krājumā **„Valoda – 2025. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** iekļauti XXXV starptautiskās humanitāro zinātņu konferences „Janvāra lasījumi" materiāli.
Krājumā publicēti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.
Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Atbildīgā redaktore:
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils Universitāte)

Redakcijas kolēģija:
Inna Adamsone (Tallinas Universitāte)
Ina Druviete (Latvijas Universitāte)
Olga Jermačkova (Svēto Kirila un Metodija universitāte Trnavā)
Rūta Kazlauskaite (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)
Jeļena Koņicka (Viļņas Universitāte)
Jelizaveta Kostandi (Tartu Universitāte)
Anatolijs Kuzņecovs (Daugavpils Universitāte)
Regīna Kvašīte (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)
Ilze Oļehoviča (Daugavpils Universitāte)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte)

Literārie redaktori un korektori:
I. Oļehoviča (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.),
V. Šaudiņa (lietuviešu val.), A. Kuzņecovs (krievu val.)
Māksliniece: S. Kukle
Maketētājs: SIA „RA Drukātava"
Redakcijas adrese:
Humanitāro un sociālo zinātņu fakultāte, Parādes ielā 1, Daugavpils, LV-5401, Latvija
e-pasts: hszf@du.lv

Kopš 2013. gada rakstu krājums **„Valoda. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** iekļauts „EBSCO Publishing" Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database).

ISSN 1691-6042
ISBN 978-9934-39-057-9
© Daugavpils Universitāte, 2025
© S. Kukle, vāka noformējums, 2025

LANGUAGE 2025. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXXV. Ed. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press „ Saule", 2025. 195 p.

"Language 2025. Language in Various Cultural Contexts" contains Proceedings of International Scientific Conference in the Humanities XXXV.
This selection is devoted to the phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.
The articles are evaluated by anonymous reviewers.

Editor:
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils University)

Editorial Board:
Inna Adamson (Tallinn University)
Ina Druviete (Latvian University)
Olga Iermachkova (University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava)
Rūta Kazlauskaitė (Vilnius University Šiauliai Academy)
Jelena Konicka (Vilnius University)
Elizaveta Kostandi (Tartu University)
Anatoly Kuznecov (Daugavpils University)
Regina Kvašytė (Vilnius University Šiauliai Academy)
Ilze Oļehnoviča (Daugavpils University)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils University)

Editorial Address:
Humanitāro un sociālo zinātņu fakultāte, Parādes ielā, 1, Daugavpils,
LV-5401, Latvia
e-mail: hszf@du.lv

Collection of scientific articles „**Language. Language in Various Cultural Contexts"** is indexed in „EBSCO Publishing" Humanities Source International Database since 2013.

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Sindija ANČA. Rakstīšanas un ornamenta saikne Baltijas valodās: vārdu *rakstīt*, *rašyti* un *kirjutama* analīze 6
(Connection between Writing and Ornamentation in Baltic Area Languages: Analysis of the Words ‘rakstīt’, ‘rašyti’, and ‘kirjutama’)

Анатолий КУЗНЕЦОВ. «Подоб’на гречьскымь писменемь»: Несколько мыслей о глаголице 11
(“Similar to Greek Letters”: Some Thoughts about the Glagolitic Alphabet)

Elga SKRŪZMANE. Daudzveidīgā *uguns* un nedaudz *ūdens* G. Manceļa „Postillā” frazeoloģiskā aspektā (IV) 19
(The Manyfold *uguns* ‘*fire*’ and some ūdens ‘water’ in the „Postill” by G. Manzel: The Phraseological Aspect (IV))

Anna STAFECKA. Ar dabas parādībām saistītā leksika Nautrēnu izloksnē 25
(Lexicon Related to Natural Phenomena in the Nautrēni Subdialect)

Валентина ЩАДНЕВА. О воспитании детей старообрядцев в Западном Причудье 34
(On the Upbringing of the Old Believers’ Children in Western Peipsi)

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Vilija CELIEŠIENĖ. Kodų kaita ir svetimžodžiai jaunimo forumuose 41
(Code-Switching and Foreign Words in Youth Forums)

Evija LIPARTE. Par leksēmas *nagla* izmantojumu cilvēka raksturošanai latviešu un lietuviešu valodā 48
(On the Use of the Lexeme *nagla* ‘nail’ to Describe a Person in Latvian and Lithuanian)

Egita PROVEJA. Vēsturiskā polemika par tulkojumu – kritika un tulkotāja argumentācija 56
(Historical Debate on Translation – Criticism and Translator’s Argumentation)

Ieva SPROĢE. Tulkotāja sadarbība ar *DeepL Translator* vācu-latviešu valodu pārī 68
(Translator’s Collaboration with *DeepL Translator* in the German-Latvian Language Pair)

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOĢISKAIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

Eglė GABRĖNAITĖ, Viltė NAUSĖDAITĖ. Pragmatinė paveikiųjų diskursų retorika: figūratyvioji socialinių reklamų raiška 76
(Pragmatic Rhetoric of Persuasive Discourse: Figurative Language Expression in Social Advertising)

Виктор ХАЛИПОВ. Феминативы как маркеры “белорусского русского” языка 89
(Feminatives as Markers of the „Belarusian Russian” Language)

Ilze OĻEHNOVIČA, Solveiga LIEPA, Jeļena SEMEŅECA. Idioms in Internet Memes: A Semiotic and Cultural-Linguistic Approach to Digital Meaning-Making (Idiomas interneta mēmēs: semiotiska un kultūrvēsturiski valodnieciska pieeja digitālās nozīmes veidošanai) 95

Velta TRŪLE. Wordplay in Newspaper Headlines (Vārdu spēle laikrakstu virsrakstos) 105

Marija VĖŽIENĖ, Virginija TUOMAITĖ. The Linguistic Magic of Figurative Language to Inspire Decisions for Education (Studijų sprendimus lemianti lingvistinė vaizdingos kalbos magija) 114

SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS

Māris BALTIŅŠ. Šaha pamatterminu veidošanās latviešu valodā (The Creation of Basic Chess Terms in Latvian) 124

Valerii KREMENCHUTSKYI. Terms in Linguistics: Definition of Notions and Their Features (Termini lingvistikā: jēdzienu definīcija un to īpatnības) 133

Sintija ĶAUĶĪTE. Grafiskās zīmes un grafiskie līdzekļi bērnu literatūrā (Graphic Signs and Graphic Means in Children's Literature) 140

Ilga MIGLA. Putnu ķermeņu daļu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos (Names of Bird Body Parts Phraseological Units in Latvian) 146

Velga POLINSKA, Dite LIEPA. Vieglā un vienkāršā valoda Latvijas medijos (Easy and Plain Languages in Latvian Media) 153

Svetlana POLKOVŅIKOVA, Inguna TEILĀNE. Zinātnisko rakstu krājums „Valoda kultūru kontekstā": tapšana un attīstība (Collection of Scientific Articles „Language in the Context of Cultures": Establishment and Development) 166

Александра Мария ЖМУДА. Культурно маркированные единицы как источник лингвокультурологической информации (по данным польской и латышской лексикографии) (Culturally Marked Units as a Source of Linguacultural Information (based on Polish and Latvian lexicography)) 173

APSVEICAM!

Ina DRUVIETE. Profesores Zaigas Ikeres devums Latvijai un pasaulei (The Contribution of Professor Zaiga Ikere to Latvia and the World) 177

Ilze OĻEHNOVIČA. Professor Zaiga Ikere: Doctoral Students' Journeys in the World of Science (Profesore Zaiga Ikere: doktorantu ceļojumi zinātnes pasaulē) 182

Vilma ŠAUDIŅA. Zaiga Ikere: Ventas un Daugavas krastos (Zaiga Ikere: On the banks of Venta and Daugava) 188

Sindija ANČA
(Latvijas Universitāte)

Rakstīšanas un ornamenta saikne Baltijas valodās: vārdu *rakstīt*, *rašyti* un *kirjutama* analīze[1]

Summary

Connection between Writing and Ornamentation in Baltic Area Languages: Analysis of the Words 'rakstīt', 'rašyti', and 'kirjutama'

The verbs denoting writing in Latvian (*rakstīt*), Lithuanian (*rašyti*), and Estonian (*kirjutama*) can refer to either creating texts, or ornaments/patterns. While nowadays these words are commonly used in the context of text creation, historical sources reveal that they used to be predominantly associated with decorating objects and clothing. While many languages display a similar semantic shift, usually the older meaning becomes obsolete, but in modern Latvian and Lithuanian *rakstīt* and *rašyti* have still retained both meanings. In Estonian two related verbs are used to denote the difference: *kirjutama* refers mostly to writing a text and *kirjama* – to decorating.

This paper examines the historical development of these words and their cultural-historical context, emphasizing the similarities between ornamentation and information transmission. By employing comparative linguistics, and contextualization, the study reveals how these meanings relate to traditional cultural practices.

Key words: *Baltic ornament, Latvian, Lithuanian, Estonian, comparative folkloristics*

*

Es, karā aiziedams,
Atstāj' māsu šūpulī;
No kariņa pārnākdams,
Atrod' lielu rakstītāju. [DS 2278, 32979–0]

Mūsdienu pasaulē, kurā arvien vairāk dominē rakstīts teksts, ar vārdu *rakstīt* latviešu valodā saprotama ne vien teksta, bet arī ornamenta (raksta) radīšana. Šāds plašs nozīmes tvērums atklāj tulkošanas grūtības, it īpaši rakstot par ornamentēšanas tradīcijām angļu valodā, kurā vārds *write* ir šķirts no *decorate* nozīmes. Tikmēr kaimiņvalstu valodu vārdos *rašyti* (lietuviski 'rakstīt') un *kirjutama* (igauniski 'rakstīt') vērojams līdzīgs lietojums.

Rakstības un ornamenta saiknes kontekstā jāizceļ tas, ka Baltija ir viens no pēdējiem reģioniem Eiropā, kuru sasniedz rakstība, vietējiem iedzīvotājiem to sākot izmantot tikai pēc 13. gadsimta. Tādēļ nav pārsteidzoši, ka izskanējušas hipotēzes par ģeometrisko ornamentu kā pirmskristietības laika simboliskās rakstības veidu Baltijā [Ozols 1965; Summatavet 2001]. Izstrādātais pētījums netiecas šo hipotēzi apstiprināt vai noliegt, taču to var paturēt prātā, apskatot vārdu *rakstīt*, *rašyti* un *kirjutama* senākās nozīmes, semantisko attīstību un savstarpējo līdzību. Izmantojot salīdzināmās valodniecības, etimoloģijas un

[1] Pētījumu finansē Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstīts projekts „Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija" (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007).

kontekstualizācijas metodes, publikācijā sniegts vien neliels ieskats plašā saistošā tematā, reducēti aplūkojot ar rakstīšanu saistītu vārdu skaidrojumus vārdnīcās un to lietojumu, etimoloģiju, rosinot tālākām diskusijām par ornamenta nozīmi kultūrā un tās izpratnē.

Lai gan Baltija un tās iedzīvotāji Eiropas rakstītajos avotos parādās krietni agrāk, atrastie rakstu pieminekļi datējami, vien sākot ar 13. gadsimtu. Ieskatu pirmajos rakstu pieminekļos Latvijā un rakstības attīstības procesā sniedz Oskars Stalidzāns, norādot, ka *rakstības pastāvēšanai Latvijas teritorijā līdz XIII gadsimtam vēl nebija izveidojusies nepieciešamība un nebija objektīvu apstākļu arī tās radīšanai* [Stalidzāns 1998: 35]. Lineāras jeb alfabētiskas rakstības attīstība ir saistīta ar noteiktiem strukturāliem sabiedrības priekšnosacījumiem – tā kļūst nepieciešama tad, kad sabiedrība kļuvusi tik liela un sarežģīta, ka starp tās locekļiem vairs nepastāv tieša pazīšanās un ar to saistītā savstarpējā uzticēšanās. Šādos apstākļos rodas vajadzība pēc līdzekļiem, kas ļautu fiksēt vienošanos, noteikumus un efektīvi izplatīt informāciju. Baltijā pēc šāda organizatoriska rīka vēl nebija vajadzības, jo ciltis dzīvoja nošķirtās nelielās kopienās.

Taču šajā laikā Baltijā jau pastāvēja citi netiešās komunikācijas veidi, piemēram, parādzīmes jeb burtkoki, īpašuma zīmes, kā arī petroglifi un ornamenti, kas saglabājušies cilvēku lietotajos rīkos un apģērbā. Gan ornaments, gan teksts kalpo informācijas nodošanai, taču to izteiksmes veidi atšķiras – teksts pauž konkrētu, ierobežotu saturu, bet ornaments lieto plašas abstraktas nozīmes, turklāt tam būtiska ir arī estētiskā vērtība. Par to, ka vietējiem iedzīvotājiem rakstības principi bijuši sveši, liecina atrastie Rietumeiropas monētu vietējie viltojumi. Uz tiem burtu vietā redzami pavirši atdarinājumi vai pat brīvas variācijas, kas liecina par to, ka svešzemnieku rakstu zīmes tie uztvēruši un atdarinājuši saskaņā ar sev saprotamajiem ornamentikas principiem [Stalidzāns 1998: 21; Radiņš 1996: 51].

Impēriju un valstu veidošanās laikā rakstībai bija elitārs statuss, jo šo prasmi apguva sabiedrības augstākais slānis, kas caur to realizēja varu. Taču rakstība bija ne vien elitāra, bet arī maģiska: grafiskas zīmes pastāv mutiskā kultūrā kā būtiska rituālu daļa [Lotman 1990: 250]. Turklāt spēja nodot konkrētu vēsti pāri laikam un telpai no rakstības nepazīnēja skatpunkta var šķist maģiska. Prūsijas hronists Matiass Pretorijs (*Matthaeus Praetorius*), aprakstot Prūsijas kristianizācijas procesu un prūšu tradīcijas, norāda, ka senie prūši cilvēkus, kas pratuši lasīt un rakstīt, turējuši par svētiem vai pat dieviem [Praetorius, Lukšaitė 2006: 131].

Saikne starp maģiju un rakstību atklājas arī etimoloģiski. Lielākā daļa etimologu, tostarp Ernsts Frenkelis (*Ernst Fraenkel*), Jānis Endzelīns un Konstantīns Karulis, ir vienisprātis, ka latviešu *rakstīt* un lietuviešu *rašyti* ir kopīgas izcelsmes [Каралюнас 1989]. Sākotnēji šis vārds norādījis jebkādu zīmju, arī maģisku, iekasīšanu, iedobšanu vai citāda veida iestrādāšanu materiālā. K. Karulis vārdu *rakstīt* uzskata par vārda *rakt* atvasinājumu, kas sākotnēji nozīmējis *bakstīt*, *durstīt*, *kasīt* [MEV III: 475], taču vārda nozīmju lietojums kļuva šaurāks. Uz *rakt* un *rakstīt* saikni norāda apvidvārds *rakstulis* (‘cūkas šņukurs’), piemēram, ticējums: *Kas cūkas šņukuru ēd, tas mācēs labi rakstīt* [Karulis 2001: 736]. Lietuviešu valodā *rakti* arī mūsdienās nozīmē ‘bakstīt, urbināt, kasīt, durt’ [Balkevičius et al. 2009]. Vēl jāmin, ka gan tekstam, gan ornamentam raksturīga atkārtošanās, ritmiskums, un šo niansi ataino citas vārda *rakstīt* nozīmes, piemēram, pēdu atstāšana virsmā, kā *bērīt[i]s mans kumeliņš tek pa ceļu rakstīdams* [MEV III: 473], *skan zvārguļi rakstīdami* [DS 29845–0].

Gan latviešu, gan lietuviešu valodā skaņu apzīmējošas grafiskas zīmes nosaukšanai tiek lietoti neoloģismi: lietuviešu valodā *raidė* ieviesa Jons Jablonskis (*Jonas Jablonskis*), latviešu *burts* ir Jura Alunāna veidojums. Vārda *burts* senākā nozīme 'kokā griezta burvja vai gaišreģa zīme' [ME I: 355] saskan ar mūsdienu lietuviešu vārda *burtas* nozīmi – 'loze (burti – 'lozēt'), burvestība' [Balkevičius et al. 2009]; uz saistību ar maģiju norāda abu valodu leksiskie atvasinājumi, piemēram, latviešu *burvis* un lietuviešu *burtininkas* ('burvis'). Maģiskas funkcijas ir saglabājis arī ornaments. Apģērba aprakstīšana nodrošinājusi tā nēsātājam aizsardzību un dziedēšanu [Summatavet 2001], turklāt rakstīts apģērbs, parasti josta vai cimdi, ir izplatīts ziedojuma vai dāvanas veids [Рыжакова 2002: 149].

Kiri ir Baltijas somu celms, no kura atvasināti ar rakstību saistītie vārdi igauņu valodā – *kiri* ('raksts'), *kirjutama* ('rakstīt'), *kirjama* ('rakstīt, izrakstīt') – un arī attiecīgie vārdi somu valodā *kirja* ('raksts'), *kirjoittaa* ('rakstīt'). Līdzīgi kā *rakstīt* un *rašyti*, arī *kirjutama* un *kirjoittaa* sākotnēji apzīmējuši nospieduma vai zīmes veidošanu virsmā, bet vēlāk sākuši apzīmēt teksta veidošanu. Celms *kiri* ienācis latviešu valodā un parādās apvidvārdā *ķiris*, kas apzīmē melnu bullēnu ar īpašu zīmi – baltu svītru mugurā [Eesti Keele Instituut]. Tomēr atšķirībā no latviešu un lietuviešu valodas universālajiem *rakstīt* un *rašyti* igauņu valodā pastāv dažādība starp *kirjutama*, kas attiecināms tieši uz tekstu, un *kirjama*, kas attiecināms uz ornamentu; taču par to, ka *kirjutama* agrāk bijis saistīts ar ornamentu, liecina šāda lietojuma saglabāšanās dažos Dienvidigaunijas reģionos [Summatavet 2001: 103]. Somu *kirjoittaa* novērojams līdzīgs process, mūsdienās tas vairs netiek attiecināts uz rotāšanu, bet gan tikai uz tekstu [Kotimaisten kielten keskus 2018].

Kopumā šāda nozīmes pārnese ir novērojama arī citās valodās, piemēram, anglosakšu *to write* līdz 16. gadsimtam nozīmējis 'iegriezt vai iegravēt virsmā' [Oxford English Dictionary], to pašu nozīmējis arī **skreibh*-, no kura vēlāk radies latīņu *scribere* ('rakstīt') [Ayto 2005]. Senslāvu valodā *nucamu* apzīmējis gan rakstīšanu, gan zīmēšanu, bet mūsdienu slāvu valodās lietotie atvasinājumi tiek lietoti galvenokārt attiecībā uz literāro rakstību [Derksen 2008: 430]. Tātad šāda parādība nav raksturīga vien Baltijas valodām, taču unikāli ir tas, ka latviešu, lietuviešu un igauņu valodā mūsdienās rakstību apzīmējošie vārdi ir saglabājuši arī senāko, ar ornamentiku saistīto nozīmi.

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā vārds *rakstīt* vairs netiek attiecināts uz ornamenta veidošanu, šī nozīme saglabājusies vecākās vārdnīcās, piemēram, Latviešu literārās valodas vārdnīcā un Endzelīna-Mīlenbaha vārdnīcā: *šujot, aužot, kaļot u. tml. rotāt (ko) ar rakstu* [LLVV] vai *izadīt, izšūt, pārklāt ar zīmējumu, pārklāt ar kokgriezumiem* [MEV III: 473, 474]. Kā piemēri skaidrojumos parasti minēti folkloras teksti: *sieva auda un rakstīja cauru nakti skaistu, skaistu lakatu* [LLVV], dažkārt daiļliteratūras fragmenti: *māte rakstīja villaines zirņu ziedu raibumā* [LLVV]. Lai arī šādi piemēri liecina par nozīmes arhaiskumu, par tās aktualitāti mūsdienās norāda šīs nozīmes iekļāvums *tēzaurs.lv* šķirklī.

Tikmēr Lietuviešu literārās valodas vārdnīcā (*Lietuvių bendrinės kalbos žodynas*), kas būtu uzskatāma par Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas lietuviešu ekvivalentu, redzama arī vārda *rašyti* rotāšanas nozīme: *padarīt raibu, rakstainu*, kā piemērs minēts *vaikai margučius rašo vašku* ('bērni Lieldienu olas izraksta ar vasku') [BLKŽ]. Lieldienu olu (*margučiai*) krāsošanas tradīcijā rotā ar smalki zīmētiem vaska ornamentiem, turklāt šie ornamenti ir specifiski: bieži vien tie parādās tikai šajā tautas mākslas veidā, tiem ir savi īpaši nosaukumi [Emaitytė 1996], tādējādi šī tradīcija ir visnotaļ pielīdzināma latviešu villaiņu, cimdu vai jostu rotāšanai. Lietuviešu valodas vārdnīca (*Lietuvių kalbos žodynas*),

kas ir nedaudz vecāka, sniedz līdzīgu skaidrojumu un vairāk piemēru. Arī šeit minēti galvenokārt folkloras teksti, kā arī daiļliteratūras piemēri: *Jin gražiai pirštines rašo – ot duot jai numegzt!* (‘viņa skaisti cimdus raksta, dod tik noadīt!’), *Šalna pirmoji rašė langus* (‘Salna pirmā izrakstīja logus’) [LKŽ]. Piemēros atklājas ļoti līdzīgas *rakstīt* un *rašyti* lietojuma tendences.

Igauņu valodā rakstīšanas un rotāšanas nozīmes tiek šķirtas atsevišķos vārdos. *Kirjutama* nozīmes ziņā atbilst mūsdienu *rakstīt* un *rašyti* un vairs netiek saistīts ar rotāšanu, taču šāda nozīme piemīt vārdam *kirjama* (‘izrakstīt’), kurš 2016. gadā iekļauts Amatniecības zinātnes vārdnīcā (*Käsitööteaduse oskussõnad*). Arī te minētie piemēri saistāmi ar folkloru vai tautas mākslu, piemēram, *vanaisa oskas puunõusid kirjata* (‘vectēvs prata izrakstīt koka traukus’) un tēlainiem daiļliteratūras tekstiem, piemēram, *heledate tähtedega kirjatud taevas* (‘ar gaišām zvaigznēm rakstītas debesis’). Dažos reģionos, piemēram, Setumā un Kihnu salā, vēl joprojām tautisko ornamentu izšūšanu vai izaušanu dēvē par *kirjutamine* (‘rakstīšanu’) [Summatavet 2001: 103].

Arī *kiri* (ģen. *kirja*, ‘raksts’) ir bieži sastopams vārds un apzīmē gan tekstu, gan ornamentu. No tā darināti dažādi etnogrāfiski termini, piemēram, *kirikindad* (‘rakstīti cimdi’), *kirikuub* (‘rakstīti svārki’), *kirivöö* (‘rakstīta josta’), arī *kirjaraud* (‘rakstu dzelzs’ jeb kalts rotājumu veidošanai) [Ränk 1995: 63–64], taču ļoti plaši sastopami darinājumi, kas saistāmi ar *kiri* literāro nozīmi – *kirjakandja* (‘pastnieks’), *kirjakeel* (‘literārā valoda’), *kirjamees* vai *kirjanik* (‘rakstnieks’) u. c.

Tieši lietvārdu formas *raksts*, *raštas* un *kiri* valodas lietojumā saglabājušas izteiktāku saikni ar ornamentu. Šie vārdi bieži tiek minēti gan teksta, gan ornamenta nozīmē, tāpēc var radīt apjukumu valodu apguvējiem un tulkotājiem. Ņemot vērā tradicionālo rakstu ritmiskumu, angļu valodas tulkojumos būtu ieteicams lietot *pattern*, jo *ornament* ir ļoti plašas nozīmes vārds, kas ne vienmēr ietver tautiskajam ornamentam tik būtisko simetriju un ritmu.

Ornaments ir neverbāla mutvārdu kultūras daļa. Tas tapis, dziedot dziesmas, minot mīklas, stāstot teikas un pasakas, iespējams, procesā pildot mnemoniskas jeb atmiņu veicinošas funkcijas. Par ornamenta un verbāla stāstījuma saikni liecina arī Baltijas valodās saglabātā vārdu *rakstīt*, *rašyti* un *kirjutama* daudznozīmība. Lai gan līdzīga semantiska attīstība novērojama arī citās valodās, jaunākā nozīme pilnībā aizstāj vecāko, mūsdienu valodas lietotāji vārdu sāk uztvert kā viennozīmīgu. Meklējot šīs parādības iemeslu, iespējams, jāuzsver vēlā rakstības ienākšana reģionā, kā arī folkloras nozīmīgums Baltijas reģiona kultūru un nacionālo identitāšu veidošanā. Tieši folklora un tās vizuālā izpausme – ornaments – kalpojusi kā nacionālo vērtību un identitātes balsts tālākajai attīstībai. Savukārt tādas mūsdienu aktuālās tradīcijas kā, piemēram, gadskārtu svinēšana vai Dziesmu un deju svētki sekmē folkloras tekstu apgrozību mūsdienu sabiedrībā un līdz ar to arī šajos tekstos sastopamo nozīmju atpazīstamību. Tās rada vispārīgu pieķeršanos vietējai tradīcijai, tostarp tautiskajam ornamentam, un šī pieķeršanās saskatāma ne vien valodas lietojumā, bet arī ornamenta popularitātē mūsdienu Baltijas dizainā.

AVOTI UN LITERATŪRA

Ayto, J. *Word origins: the hidden histories of English words from A to Z*. London: A & C Black, 2005.
Balkevičius, J. et. al. Latviešu-lietuviešu vārdnīca. Tilde. *Letonika.lv*, 2009. Pieejams: https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=2&r=10621063 [sk. 15.04.2025.]
BLKŽ – Liutkevičienė, D. et. al. Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema „E. Kalba"*, 2024. Available: https://doi.org/10.35321/blkz [sk. 15.04.2025.]
Derksen, R. *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden: Brill, 2008.
DS – Dainu skapis. *Garamantas.lv*. Available: https://garamantas.lv/lv/repository/892562 [sk. 15.04.2025.]
Eesti Keele Instituut. Eesti etümoloogiasõnaraamat. *Eesti Keele Instituudi arhiiv.* Available: https://arhiiv.eki.ee/dict/ety/ [sk. 15.04.2025.]
Eesti Keele Instituut. *Sõnaveeb*, 2025. Available: https://sonaveeb.ee/ [sk. 15.04.2025.]
Emaitytė, E. Kosminis kiaušinis, lietuvių margutis ir svastika. *Šiaurės Atėnai*, 1996, 9 psl.
Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001.
Kotimaisten kielten keskus. Kirja ja kirjoittaa. *Kotus.fi*, 2018. Available: https://kotus.fi/sana/kirja-ja-kirjoittaa/ [sk. 15.04.2025.]
LKŽ – Naktinienė, G. et. al. *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas.* Lietuvių kalbos institutas, 2017. Available: https://www.lkz.lt/ [sk. 15.04.2025.]
Lotman, J. M. *Universe of the mind: a semiotic theory of culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.
LLVV – Ceplītis, L. et. al. *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams: https://llvv.tezaurs.lv/ [sk. 15.04.2025.]
MEV – Mīlenbahs, K.; Endzelīns, J. *Latviešu valodas vārdnīca. 1.–4. sēj.* Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds, 1923–1932. Pieejams: https://mev.tezaurs.lv/ [sk. 15.04.2025.]
MLLV – LU Latviešu valodas institūts. 2003–2024. *Mūsdienu latviešu valodas* vārdnīca. Pieejams: https://mlvv.tezaurs.lv/ [sk. 15.04.2025.]
Oxford University Press. Write, v., *OED Online*. Available: https://www.oed.com/dictionary/write_v [sk. 15.04.2025.]
Ozols, A. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma, 1965.
Praetorius, M.; Lukšaitė, I. *Senovės prūsų idololatrija*. Vilnius: LII Leidykla, 2006.
Radiņš, A. *Ceļvedis Latvijas senvēsturē*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.
Ränk, A. *Eesti etnograafia sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1995. Available: https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:622098 [sk. 15.04.2025.]
Spektors, Andrejs et al. *Tēzaurs.lv, Ziemas versija.* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, 2025. Pieejams: http://hdl.handle.net/20.500.12574/119. [sk. 15.04.2025.]
Stalidzāns, O. Rakstu pieminekļi Latvijas teritorijā līdz XIII gadsimtam kā kultūrvēsturiskās attīstības liecība. *Kultūras krustpunktu meklējumi*, 1998, 14.–36. lpp.
Summatavet, K. Ornamendi kaitseks. *Mäetagused*, 16, 2001, lk. 95–106.
Каралюнас, С. Заметки по литовскому языку. *Балто-Славянские Исследования 1987*, 1989, с. 43–46.
Рыжакова, С. *Язык орнамента в латышской культуре*. Москва: Индрик, 2002.

Анатолий КУЗНЕЦОВ
(Даугавпилсский университет)

«Подоб’на гречьскымь писменемь»: Несколько мыслей о глаголице

Summary
“Similar to Greek Letters”: Some Thoughts about the Glagolitic Alphabet

The author divides the history of the Glagolitic alphabet in three or more periods. The first begins in Constantinople when alphabet does not know letters which are similar to Greek Φφ, Ωω, Θθ, Ψψ, Ξξ. The letter ⷘ “shta” means [t́] and takes place of Φφ, further go letters similar to Χχ, Ψψ, Ωω, ⷒ but with Slavonic meanings – ⷔ, ⷜ, ш, ⷓ (χ, ц, ш, ⷮ). In the second period in Moravia the letter Φφ – ⷓ (ф) ousts the letter ⷘ because in official liturgical pronuntiation this sound is necessary, besides it is in Latin borrowings. The letter ⷘ now stands after ⷔ as if it is similar to Greek Ψψ, its name is “pe” but it means no sound, only number. In the third period in Bulgary before “shta” appears Greek letter “omega/ot” as a last one in the Greek alphabet, “shta” does not associetes with Ψψ and gets new numerical meaning 800 and its primary consonant meaning. So the Monk Khrabr not only demonstrates superiority of the Glagolitic alphabet in comparison with Greek but also gives evidence that learning the Glagolitic alphabet leans on Greek one.

Key words: *alphabet, Glagolitic, Greek, Slavonic letters, period*

*

Создание азбуки глаголицы для фиксации переводов христианской литературы на (старо)славянский язык предполагает одновременно и создание текстов, на которых проверялась удовлетворительность этой азбуки. Следовательно процесс должен был быть достаточно долгим. Он предполагает общение солунских братьев с носителями славянского языка на византийской территории, возможно уже христианами [Хабургаев 1994: 28–29, 36 и далее], братья находят здесь помощников себе и отправляются с ними в Моравию. Вполне возможно, что не уехавшие с ними ученики сохраняли часть рукописей с переведенными текстами на территории Византии (вопрос о доступности писчего материала – пергамена – для славянского письма, о количестве исполненных рукописей обычно не ставится в исследованиях). В связи с тем, что работа Константина-Кирилла по составлению глаголицы и по переводам евангельских текстов до отъезда в Моравию не была официальной и, возможно, держалась в секрете вплоть до прибытия моравского посольства, стиль новой азбуки отличался от греческого и латинского письма: азбука была далека от торжественного унциала, от минускула (скорописи) [Гранстрем 1953], скромно оформленный текст использовался не для богослужения, а только для понимания содержания местными славянами. Константин-Кирилл при этом создавал новую азбуку как азбуку христианскую, содержащую особенные христианские символы (крест ⷭ для буквы «азъ», единый рисунок для букв «ижеи» и «слово» ⷸ

– ѯ в имени ѳѯ҃ = і҃с). Некоторые исследователи находят сходство стиля и рисунков глаголических букв с эзотерическими знаками, используемыми в медицинских, астрологических и др. сочинениях, с так называемым «очковым» письмом греческих рукописей [Гранстрем 1955; Темчин 2025], однако «буквального» совпадения глаголических и эзотерических знаков нет.

Уже тот факт, что Константин-Кирилл создал славянскую азбуку в Византии, а затем он и его брат Мефодий до конца жизни работали в Моравии и Паннонии, заставляет предполагать, что состав и значение глаголических знаков могли изменяться даже в течение жизни первоучителей: «… в той среде, какую представляли западные славяне, зависевшие от римского престола, а при соседстве с немцами бывшие под управлением немецких епархий, должно было сказаться и западное влияние, при котором естественно появлялись и переводы с латинского, а отчасти с немецкого языков… Язык перевода точно так же, при основе южно-славянский, мог получать и западно-славянские черты по мере того, как к участию в переводах присоединялись к прибывшим солунским македонским славянам мораване и паннонские славяне словинской ветви» [Лавров 1930: I–II].

Эти обстоятельства требуют от славистов выделять несколько этапов в формировании первого славянского алфавита – 1) доморавскую глаголицу, фонетической базой которой был, возможно, говор солунских славян (ср. в Житии Мефодия: въı бо ѥ|ста селоу҇нанина · да селоу|нане вьсн чисто словѣнь|скъı весѣдоуютъ, СбУ XII/XIII 105б, 9–12), 2) моравскую глаголицу и 3) глаголицу болгарскую и хорватскую, причем эту местную глаголицу до введения кириллицы (4), а затем и глаголицу после введения кириллицы (5).

Источниками, по которым исследователи пытаются восстановить первоначальный вид глаголицы, являются, с одной стороны, поздние списки «Сказания о письменах» Черноризца Храбра [Куев 1967], а с другой стороны – азбучные молитвы [Куев 1974] и абецедарии, списки которых тоже относятся к достаточно позднему времени. Немаловажную роль играют и сведения о фонетике славянских диалектов в диахронном аспекте, славянские рукописи X и XI вв.

У Черноризца Храбра, чья деятельность относится скорее всего к концу IX – началу X в. (он указывает, что еще живы те, кто видел солунских братьев, а написал он «Сказание» на территории Болгарии), дается список всех славянских букв, созданных Константином-Кириллом. 24 буквы из них соотносятся с греческим алфавитом: к҃д, пр҃ѣ҃ша грьчьскымь писменемь (Московский список XV в. РГБ ф. 173, № 145), а 14 букв относятся к собственно славянским, т.е. глаголическая азбука должна была включать 38 букв. Правда, все сохранившиеся списки сочинения Черноризца Храбра выполнены кириллицей, и к перечню букв

в кириллической транслитерации надо относиться критически, допуская какие-то ошибки в результате этой перелицовки и дальнейшего копирования.

Вот список букв, подобных греческим, по Московскому списку XV в. (в верхней строке таблицы даются собственно греческие буквы, которые не приводятся у Храбра, во второй строке под ними кириллические соотвествия по Московскому списку, и только в нижней 3-ей строке восстановленные глаголические соответствия):

Αα	Ββ	Γγ	Δδ	Εε	Ζζ	Ηη	Ιι	Κκ	Λλ	Μμ	Νν
ⰰ	ⰲ	ⰳ	ⰴ	ⰵ	ⰶ	ⰻ	ⰻ	ⰽ	ⰾ	ⰿ	ⱀ
ⰰ	ⰲ	ⰳ	ⰴ	ⰵ	ⰶ	ⰻ	ⰻ	ⰽ	ⰾ	ⰿ	ⱀ

Οο	Ππ	Ρρ	Σσ	Ττ	Υυ	Φφ	Χχ	Ωω	*Ψψ *Ξξ *Θθ
ⰾ	ⰿ	ⱀ	ⱄ	ⱅ	ⱁ	ⱇ	ⱈ	ⱍ	ⱛ ⱟ ⱚ ⱋ ⱏ ⱎ
ⰾ	ⰿ	ⱀ	ⱄ	ⱅ	ⱁ	ⱇ	ⱈ	ⱍ	?

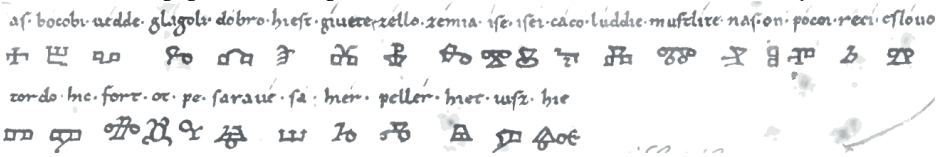
Последние три буквы писец, транслитерировавший глаголический текст кириллицей, не мог передать кириллическими знаками (т.е. они отсутствовали в кириллице) и дал только их названия – *пѣ҃ъ, хл҃ъ, тѣ҃ъ* (есть другие варианты чтения).

В греческом алфавите из всех 24-х букв «свободными» остаются только буквы Ψψ, Ξξ и Θθ. Первый вопрос: почему их «подобия» расположились после «омеги» Ωω – последней буквы алфавита? Возможно, они не входили в первоначальную глаголическую азбуку и включены уже где-то в Моравии, а то и в Болгарии. Подобно тому, как в конец латинского алфавита когда-то были включены 3 греческие буквы – Xx, Yy, Zz, так и где-то в конец в глаголицу включены были 3 буквы, подобные греческим. Второй вопрос: что за буквы (даны ведь только их названия) и каким греческим буквам они могут быть подобны, если все предыдущие буквы подобны по звуковому значению, а иногда и по рисунку букв? Скорее всего звуковое подобие здесь отсутствовало. Последние попытки разобраться в темных местах «Сказания о письменах» [Михеев 2024: 7–47] тоже не дают ответа о каком-либо подобии последних «греческим» буквам, С.М. Михеев восстанавливает их как ⱨ = ⱋ, ⱂѣ = ⱗ, *ⱪⱛⱏⱍ = ⱞ, называя дублетными (повторяют звуки, уже вошедшие в азбуку), но не указывая греческие соответствия.

Прежде чем обсуждать этот вопрос, в перечень букв Храбра надо внести исправление: на месте буквы-диграфа «ук» в связке Υυ – ⱁⱝ – ⱓ следует поставить «третье и» Υυ – ⱝ/ⱎ – ⱋ, поскольку о диграфах у Храбра идет отдельное рассуждение. Рисунок буквы «ик» в виде ⱋ я располагаю в алфавите после «твердо» ⱏ, опираясь на Abecenarium bulgaricum, опубликованный И.В. Ягичем [Ягич 1911: таб. VII, 16] (я дополнил его сверху и снизу транслитерацией

названий и списком букв, сбой на буквах «от» и «пе» – «холм» и «ци» пока не обсуждаю):

а б в г д е ж s з и і к л м н о п р с
as ·bócobi·uédde ·glágoli·dóbro ·hiést·gíuete·zéllo · zémia·íse·ísei·cáco· lúddie ·mustlíte ·nas·on· pócoi ·recí · cslóuo

т ѵ ф х ц ч ш х ъ ѣ ю ѩ
tordo ·**hic** ·fort · ot· pe· saraué · sa · hiér · pellér · hiet · iusz · hie

Каким было первоначальное значение буквы «ик»? Греческий «ю(псилон)» мог читаться двояко – как [ü] и как [i]. Можно только предположить, что «ик» первоначально имел значение [(j)ü] и назывался «ю(с)», в славянских словах он был необходим: *ѣ҂ꙋ҂ѫ᷉ᵒᵚѫ, *ѣ҂ꙗ҂ꙋ, *ꙟꙗ҂ꙗь҂ꙋ (любити, конію, морю), (результаты 3-ей палатализации могли обходиться без указания мягкости: ѣ҂ꙗ҂ꙁ҂ꙉ҂ѫ = кънѧжоу, как и ꙟꙗ҂ꙉ҂ѫ = мѫжоу). Но в среде моравских учеников солунских братьев буква ꙋ ассоциировалась по рисунку не только с греко-латинским Yy, но и греко-латинским Ii – Iι, которые ученики озвучивали одинаково как [i]. Пришлось ввести новую букву «ю(с)» ꙗ – вариант «ика» ꙋ, а «ик» закрепился как «третье и», вариантное к «иже» ѵ и утратившее статус отдельной буквы. Прежнее место «ика» в алфавите займет «ук» ѹ, бывший диграф – двойной «он» оу [u] (ср. греч. νόος и со стяжением νοῦς ‘ум, разум’), а в слитном написании – лигатура ѹ и в принципе одна буква. Как видим, трактовка у С.М. Михеева ѝ в перечне последних букв, подобных греческим, как «ика» не убедительна, это простой союз *и*.

Название «ик» вместо «ю» появилось в Моравии. Раньше [Кузнецов 2000] я уже объяснял его, исходя из кольца букв аббревиатуры ΙΧΘΥΣ ‘рыба’, которую христиане читали: ’Ιησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ ‘Иисус Христос Божий Сын Спаситель’. Константин расположил буквы кольцом и переоформил в глаголические буквы, при этом первой и последней букве в круге сообщив одинаковый начерк рыбы:

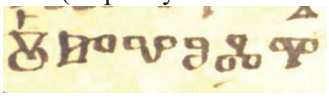
Θ ѳ° «земля»
Χ Υ → ѵ ꙋ «иже» – «ю», («икс» – «ю»)
↖ Ι – Σ ↙ ↖ ѕ – ѯ ↙ «ижеи» – «слово»

Рисунок буквы «хи» Χχ получил значение [i] через ассоциацию с латинской «ха» Hh и греческой «ита» Ηη. Первоначально букв для [i] было только две (вероятно, для долгого [(j)ī] и краткого [jĭ]: например, в формах И.п. ед. и мн. числа ꙟꙗѕ – ꙟꙗѵ = мои [jĭ] – мон [jī]), но утрата признака долготы и изменения звукового значения буквы «ю» стало причиной появления «третьего и». Его название объясняется ассоциацией с латинскими названиями букв Xx «икс» и Yy «ю»,

ученики славянских братьев оба названия перенесли на «третье и»: «ик» – «ю(с)» (для первых двух «и» уже имелись названия «иже» и «ижеи»). Затем «ю(с)» отнесли к новой букве «ю(с)» ⱋ, а потом название «юс» получили буквы носовых гласных в тех диалектах, где носовые совпали с гласным [u].

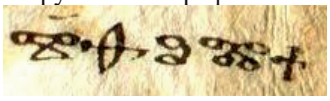
В Моравии или Болгарии в азбуку вошла новая буква, название которой предположительно «*хлъмъ» – ⱘ (звук [x]). Необходимость в этой букве сомнительна, но Черноризец Храбр (или какие-то редакторы его сочинения) указывает, что она входит в перечень «подобных» греческим. Для такого «подобия» ей подходит буква «кси» Ξξ, которая соответствует латинской «икс» – Xx, а та по форме – греческой «хи» Χχ. Рисунок «кси» в строчном варианте ξ довольно близок к этой букве «*хлъмъ», если полукруг превратить в круг.

Что касается буквы с названием ⷮ҃ъ у Храбра, то скорее всего «подобной» оказывается «т(х)эта/θита» Θθ, которую и в Болгарии, и в Моравии читали как [t]. Вопрос только в том, почему при транслитерации редактор привел название, а не кириллическую букву? Может быть, она во время Храбра еще не входила в глаголицу как буква и считалась просто греческим знаком. «Тэта» в греческом фонетическом значении славянам была не нужна, и Константин ее рисунок использовал для буквы «земля» ⱚ (в прямоугольном исполнении):

ⰻⰶⰲⱁⰾⰻ Киевские листки, 2v (транслитерация моя)

Впервые она как буква фиксируется в Зографском Евангелии в имени:

Ин 21,2 ⰸ҃ ⱀⱁⰿⰰ л. 286v

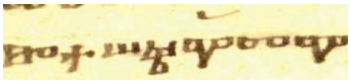
Обычно там же: ⷮ҃ома. Чтобы восстановить эту букву в евангельских текстах, надо было обращаться к греческому оригиналу: она встречалась только в греческих словах, т.е. надо было редактировать текст. Кроме того, греческая *тета-фита* иногда передается *фертом*: Мк 8.10 ⰲⷴ ⱄⱅⱃⰰⰿⷴⰹ| ⰴⰰⰾⷬⰰⰿⰰⱆⱜⰰⰿⷴⱍⰽⷴ Далмануθά; Мк 11.1 ⰲⷴ ⰲⰽⷮⰰⰽⰽⰻⰶ · ⰻ ⰲⰽⱜⰰⰽⰽⰻⰶ εἰς βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν; Лк 3.38 ⰽⱜⱁⰲⷴ Σὴθ.

Самый сложный вопрос – это буква ⰾ «пѣ/пе», которая вне известных на сегодняшний день вариантов глаголического алфавита встретилась в числовом значении 800 в кириллическом Григоровичевом паримейнике (кон. XII – нач. XIII в., РГБ):

Быт. 5.17 ⰽ ⰱⷭ҇ⰹ| ⰲⷭⱍⰲⰽⷴ ⰴ҃ⰽⷱⰵ|ⰽ ⰿⰰⰾⰵⰾⰵⰽⰾⰵⰲⷮⰽⷴ ÷ ⰾⷮ҃ ÷ ⰾ҃ⷮ҃ⷮ҃ⷮ҃ⷮ҃ ÷ ⰽ ⱁⱆⰿⱃⷮⷮⷴ (Лоб.: ·ⷱ҃· ⷪ҇ ·ⷮ҃ⷮ҃·) л. 28 (32) об. <Всех же дней Малелеила было восемьсот девяносто пять лет; и он умер>

В издании Романа Брандта [Брандт 1894] и в наборном тексте З. Рибаровой и З. Хауптовой вместо «пе» стоит «покой» [Рибарова, Хауптова 1998], и только в словоуказателе [Рибарова, Блахова 2014] восстановлена глаголическая буква «пе». Название ей дано условно по «Сказанию» Храбра.

Мне представляется, ее начерк выводится из буквы «шта»: ⷠ > ⷫ, которую она заменила в поздней глаголице. Не стоит отвергать предположение Н.Н. Дурново [Дурново 2000] о том, что первоначально ⷠ обозначала звук [ť] параллельно с буквой ⷭ «гервь/дервь» в значении [ď]. Дело в том, что Константин-Кирилл воспринимал звуковые комплексы [šť] и [žď] как двузвучные (бифонемные) в отличие от «однозвучных» (монофонемных) [tš = č] и [t’s’ = c’], т.е. слова ⷭⷭⷤⷣⷮ (ⷆⷮⷦⷣⷭ), ⷬⷢⷠⷫⷮ (ⷬⷫⷠⷢⷭ) содержали для него 5 звуков. Эти звуковые комплексы [šť] и [žď] в словах ⷣⷭⷠⷫⷮⷮⷦ (ⷮⷫⷠⷢⷮⷦ) и ⷢⷢⷭⷤⷣⷮⷬⷭ (ⷆⷫⷦⷣⷭⷮⷫ) соотносились с двузвучными твердыми комплексами [st] и [zd] в словах ⷣⷭⷫⷭⷮⷭ (ⷮⷫⷭⷮⷬ) и ⷢⷢⷭⷫⷦⷭ (ⷆⷫⷦⷬⷮⷫ). Константину, вероятно, были известны и диалектные варианты ⷭⷭⷤⷮ [meďa] и ⷬⷢⷠⷮ [piťa], где палатальные встречались без шипящего перед ними. Буквы «шта» и «дервь» входили в серию графически подобных букв (с вертикалью): ⷒ, ⷠ, ⷠ, ⷭ, ⷯ, ⷮ, ⷬ, ⷬ, причем буква «червь» ⷯ [tš=č] представляет лигатуру из «шта» ⷠ [ť] и «ша» ⷠ:

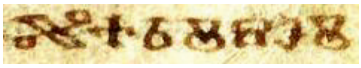
ⷦⷫⷮⷠⷯⷭⷢⷫⷬ (ⷳⷭⷠⷫⷮⷬ повел.) Киевские листки, л. 2r

В Моравии «дервь» была совсем не нужна: на месте [ď] здесь было представлено [z’] – ⷮⷤⷦⷭ (ⷭⷭⷳ = ⷭⷭⷦⷭ). Буква «дервь» уже при Константине стала использоваться на месте мягкого греческого γ (возможно, к тому же щелевого), поскольку палатальные [ď] и [ǵ] не различаются. Так же и буква «шта» ⷠ стала не нужна, потому что на месте [ť] здесь произносилось [c’] и на месте [šť] – [šč]: ⷯⷭⷭⷬⷳⷮⷭ (ⷬⷮⷬⷠⷮⷦ причаст. наст.), ⷦⷫⷮⷠⷯⷭⷢⷫⷬ (ⷳⷭⷠⷫⷮⷬ повел.). Казалось бы, букве «шта» можно приписать в этот период значение [ḱ] в греческих словах, однако такого факта не наблюдается, а потому не понятно и введение в азбуку буквы «холм». По крайней мере, наличие трех палатальных или палатализованных [ǵ, ḱ, х́] можно допустить только в какой-то локальной школе письма. Буква «шта» надолго утратила свое первоначальное значение и оставалась только как знак числа.

Чтобы обсуждать ее первоначальное место в глаголице, я допускаю, что в доморавской глаголице не было буквы «ферт», звук [f/ф] (губно-зубной или билабиальный) отсутствовал в славянской речи, а в заимствованиях заменялся звуком [p]. В Моравии ученики Константина и Мефодия знали латинский язык, и здесь была введена в азбуку буква «ферт», она получила Х-образный рисунок и этим отличалась от остальных глаголических букв (иногда писали и греческую букву «фи» ф):

прѣфациѣ Киев.л. 3r.

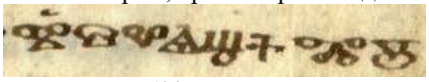

Мф 5.20 фарисеи Зогр.Ев. 5v

Не нужны были и греческие буквы «омега» Ωω, «пси» Ψψ. Рисунки последних букв греческого алфавита Константин использовал для обозначения чисто славянских звуков:

	Византия	*Моравия*	*Болгария*
Фф500 [ph > f]	Ѿѿ500 [t́] ↘	ⱹⱹ500 [f/p]	ⱹⱹ500 [f]
Хχ600	ⱁⱁ600	ⱁⱁ600	ⱁⱁ600
Ψψ700	Ѱѱ700 [t's'=c'] ↘	Ѿѿ700 [?/p]	
Ωω800	Шш800 [ś]	Ѵѵ800	Ⱬⱬ700
Ϡϡ900	ⱷⱷ900 [t́š=č́]	ⱷⱷ900 ↘	Ѿѿ800 [?/p], ѓѓ800
		Шш	Ѵѵ900
			ⱷⱷ(1000)
			Шш

Вслед за «омегой/от» ⱬ в Болгарии введены были «ижица ⱳ > ѵ и «холм» ⱶ, выделяющиеся своим круглым рисунком. Буква «от» была помещена после «хера» как последняя буква, подобная греческим. Буква «шта» ѿ, уже в Моравии потерявшая свое звуковое значение, в память о первоначальном месте, когда она занимала место греческой «фи» Фф, получила название «пи/пѣ/пе» по латинскому образцу (ср. ее латинскую транслитерацию ph и названия «бе», «це», «де») или по слову в азбучном стихе «пѣснь». Ее исконная связь с [t́] восстановлена была уже в Болгарии, ср. в Зогр. Ев. единственный пример:

Ин 18.3 и́ свѣщами

Аффрикаты «ци» ѵ и «червь» ⱷ выстроились за «шта».

Заканчивая этот краткий обзор глаголических букв, подобных греческим, отметим, что Черноризец Храбр в своем трактате в первую очередь указывает на равенство новой славянской азбуки греческой и даже ее превосходство. Одновременно он показывает на способ обучения славянскому письму: глаголица усваивалась через греческую последовательность в алфавите. Конкретное же происхождение глаголических начерков, чем уже более двух веков занимаются специалисты, его не интересует, и он его в принципе и не знает.

ЛИТЕРАТУРА

Брандт, Р. *Григоровичев Паримейник в сличении с другими паримейниками*. 1894.
Гранстрем, Е. Э. К вопросу о происхождении глаголической азбуки. *Труды Отдела древнерусской литературы*, XI. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1953, с. 427–442.
Гранстрем, Е. Э. О происхождении глаголической азбуки. *Труды Отдела древнерусской литературы*, XI. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1955, с. 300–314.
Дурново, Н. Н. Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов. Н. Н. Дурново. *Избранные работы по истории русского языка*. Москва: Языки русской культуры, 2000, с. 566–612.
Кривко, Р. Н. *Очерки языка древних церковнославянских рукописей*. Москва: Индрик.
Куев, К. *Черноризец Храбър*. София, 1967.
Куев, К. *Азбучната молитва в славянските литератури*. София, 1974.
Кузнецов, А. М. Глаголица: между греческим и латинским. *Вопросы языкознания*, 2000, № 1, с. 111–120.
Лавров, П. А. *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Труды славянской комиссии. Том I. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1930.
Михеев, С. М. Загадочные буквы ѧ= . п=э . хл=ъ . т=ъ и ш= . ъ=. ш=ь . м=ь . ъ= в перечнях черноризца Храбра. К уточнению состава глаголической азбуки. *Slověne* № 2, 2024.
Рибарова, З., Хауптова, З. *Григоровичев Паримејник: I.* Текст со критички апарат. Скопје: Македонска Академија на науките и уметностите, 1998.
Рибарова, З., Блахова, Е. *Григоровичев Паримејник: II.* Лексика. Index verborum. Скопје: Македонска Академија на науките и уметностите, 2014.
Селищев, А. М. *Старославянский язык*. Часть первая. Введение. Фонетика. Москва: Учпедгиз, 1951.
Темчин, С. Эзотеризм на службе христианства: создание глаголицы. *Девети международен колоквиум по старобългаристика. 28–30 август 2023 г*. Сборник доклади. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2025, с. 105–118.
Хабургаев, Г. А. *Первые столения славянской письменной культуры*. Истоки древнерусской книжности. Москва: Изд-во МГУ, 1994.
Ягич, И. В. Глаголическое письмо. *Энциклопедия славянской филологии*. СПб., 1911, с. 51–262, таб. I–XXXVI.

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Daudzveidīgā *uguns* un nedaudz *ūdens* G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā aspektā (IV)

Summary
The Manyfold *uguns* '*fire*' and some *ūdens* 'water' in the „Postill" by G. Manzel: The Phraseological Aspect (IV)

In the „Postill" by G. Manzel, there appear fixed word-groups with included, or used in parallel, components *uguns* „fire" and *ūdens* „water". They are characterized by several peculiarities of contextually influenced expression:

1) the meaning transfer is marked by the abstract concept of *nelaime* „misfortune" embodied in a word-group;

2) a unique and stable density of phraseological word-groups *iet caur ūdeni*, literally „to pass through water", and *iet caur uguni*, literally „to pass through fire", both meaning 'to experience the greatest difficulties and danger', has been used repeatedly; this is an atypical set of two phraseological units or a double phraseological unit, which is characterized by the parallel use of two structurally uniform and synonymous phraseological units in the text, based on the opposition of meanings of the keywords (*uguns* „fire" – *ūdens* „water") of the respective phraseological units;

3) the only phraseological unit that combines the words *uguns* „fire" and *ūdens* „water" as equivalent components (*mest ūdenī un ugunī*, literally „to throw into water and fire", 'to destroy') has been used to describe the devil's power;

4) over time, the structure of phraseological units changes, replacing and / or discarding individual components, retaining meaning and showing trends in language economy.

Studies of the language of G. Manzel's sermons illustrate the fate of stable word compounds, including phraseological units.

Key words: *phraseological unit*, *double phraseological unit, stylistic expression, context, semantics, economy of language*

*

Rakstā analizēti iepriekš neapskatītie G. Manceļa spredi̯ķu krājumā „Langgewünschte Lettische Postill" ("Ilgi gaidītā latviešu postilla"[1], 1654) sastopamie stabilie vārdu savienojumi ar leksisko komponentu *uguns*. Pārskats papildināts ar potenciāli frazeoloģiskiem vārdu savienojumiem, kuros līdzās *ugunij* minēts *ūdens*, vērtēta to atbilsme frazeoloģismu kritērijiem, semantiskais lietojums un mijiedarbība (nav aplūkoti frazeoloģismi tikai ar komponentu *ūdens*).

Vārdkopas ar komponentiem *uguns* un *ūdens* spredi̯ķos atklāj interesantas laikmeta konteksta ietekmētas izteiksmes īpatnības, kas ļauj fiksēt autora un latviešu valodas stilistisko līdzekļu bagātību, kā arī tālaika latviešu rakstu valodas kvalitāti. Pabeidzot apskatu par „Postillā" sastopamajiem stabilajiem vārdu savienojumiem ar leksisko

[1] Turpmāk rakstā – „Postilla".

komponentu *uguns*, raksturotas dažas īpašas un interesantas vārdkopas.

Vārdkopa *apraudzīt (pārraudzīt, izlūkot) caur (nelaimes) uguni* ‘pārbaudīt patiesumu’

Viena no vārda *pārraudzīt* nozīmēm ir ‘noskaidrot, vai (priekšmets) ir īsts, neviltots’ [Tezaurs.lv], G. Manceļa spredikos tai vēl arī precizējoša papildu nianse ‘patiess (par cilvēku)’; otra tēzaurā fiksētā nozīme – ‘pārliecināties, vai (kas) ir noteiktā stāvoklī/kārtībā’ [Tezaurs.lv]. „Postillas” konteksts rāda iespējamo nozīmes pāreju no vārdu savienojuma *apraudzīt caur uguni* tiešās nozīmes uz pārnesto. Piem., vienā konkrētā situācijā tiek raksturots priekšmeta (zelta) īstums: *..juhſa Titziba ihſtäna / und dauds jaukaka attraſt tohp / nhe ka taß Sälltz / katters śamaitajahß / und zaur Vgguni apraudſietz tohp..*[2] [LP1 521, 10–12] Citā piemērā *uguns* nozīmes pārnesumu pastiprina vārdkopu paplašinošais abstraktais komponents *nelaime*, savukārt līdzāsesošais *uguns* jēdziens atgriezeniski kāpina nelaimes intensitāti, nodrošinot šai vārdkopai vismaz frazeoloģisma potenciālisma statusu: *Ka Sälltz zaur Vgguni / tha kļuhſt tee / kattri Deewam patiek / zaur to Vgguni tahß Nhelaimibas apraudſieti..* [LP1 521, 1–3; sk. arī LP2 26–27, 31–2]

Dažādu leksisko variantu esamība apliecina šā frazeoloģisma aktualitāti G. Manceļa laikā (t. i., 17. gs.); piem.: *zaur Vgguni tahß Nhelaimes pahr=raudſieti tohp* [LP1 190, 20–21]; *ka Sälltz zaur Vgguni .. tohpam .. Nhelaimeh iß=luhkoti* [LP1 308, 30–31; sk. arī LP1 124, 12–13]. Arī šajos piemēros pārnestās nozīmes klātbūtni apstiprina precizējošais komponents *nelaime*. Mūsdienās šis frazeoloģisms uzskatāms par arhaismu.

Vārdkopas *nelaimes uguns* un *nelaimes ūdens*

Iepriekš minētajos piemēros runāts par nelaimes uguni, bet cituviet nelaimes mērogi tiek salīdzināti ar ūdens stihiju. Vārdkopas *laimes ūdens* un *nelaimes ūdens* mūsdienu latviešu valodā vairs nav īsti aktuālas, piemēram, *laimes ūdens* vēl atrodams tautasdziesmu krājumā: *Visi grib manas laimes, / Ne visiem mana laime; / Ne tie visi mazgajās / Manas laimes ūdenī.* [Dainuskapis$_{e}$ 1224–1] Kopumā tas skaidrojams ar vēlmi lieki nevalkāt stiprus/svētus vārdus un nepiesaukt nelaimi. *Nelaimes ūdens* nozīme saistās ar cilvēka noslīkšanu un plūdu radītiem zaudējumiem [sk. Tezaurs.lv]. Mūsdienās katru ūdensnelaimi sauc savā vārdā (*plūdi* un *nelaimes gadījums uz/virs/pie ūdens* u. tml.), un kā virsjēdziens netiek lietots ne *nelaimes ūdens*, ne *ūdens nelaime.*

“Postillas” tekstā abas stihijas apzīmējošie vārdi *uguns* un *ūdens* izmantoti paralēli kā vienas stabilas antonīmu vienības (pāra) elementi ar atbilstošo semantisko apkaimi (t. i., *ūdens apslīcina* un *uguns sadedzina*). Saistībā ar kontekstu katra minētā antonīma vārdkopa funkcionē atsevišķi, bet nozīmes aspektā abas ir lietotas vienādi – vai nu tiešajā nozīmē, vai abas pārnestajā nozīmē. Piem., *ūdens* un *uguns* tiešās nozīmes lietojums vēstījumā: *..Dußmas Deewam gir us teems Ghräkeems / .. Deews to pirrmu Paſśaul ar leelu Vhdeni apśliezenaja / kad wings tahß leelas Pilis Sodom und Gomorrha ar Vgguni no Däbbäſśu śadädſenaja..* [LP1 279, 7–11; sk. arī LP2 410{390}–411{391}, 30–2]

Teksts, kas Bībelē kā pirmavotā lietišķā stilā raksturo dabas stihijas spēku un vēsta par misiju būt ierocim Dieva rokās, realizējot Dieva sodu, piem., *Tas Kungs lika līt sēram un ugunij pār Sodomu un Gomoru* [Bīb.$_{e}$], – atstāstījumā vai līdzībā maina jēdzienisko saturu un iegūst pārnestu nozīmi. Rezultātā ir neiespējami vienmēr stingri nošķirt tiešās

[2] Piemēri saglabāti vietnes http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp rakstībā, tikai *§* [*Je§us*] aizstāts ar *ſ* [*JEſus*]. Aiz piemēra norādīts „Postillas” daļas, lappuses un rindas kārtas numurs.

un pārnestās nozīmes robežas. Gan G. Mancelim, gan nākamajām paaudzēm attālinoties no Bībeles tapšanas laika, izteikums par Sodomu un Gomoru iegūst arvien pārliecinošāku frazeoloģisma kvalitāti (*Sodoma un Gomora* 'netiklības perēklis, neiedomājams haoss..' [LFV 1176 ar norādi *novec.*; Tezaurs.lv]).

Dažādās ikdienišķās situācijās „Postillā" vārdi *uguns* un *ūdens* tiešajā nozīmē ir minēti līdzās, piem.: *Nhe buhtu töw Tähws unnd Mahte śarrghajuſchi / Vgguny buhtu tu eekrittiß / Vhdeny apśliezis..* [LP3 174, 19–21]; *Kad Vgguns=Ghrähx .. / nhe gir töw aisleektz / Vhdeni peeneſt und dſehft.* [LP2 314{294}, 24–26]

Divkāršais frazeoloģisms ar *ūdens* un *uguns* komponentu:
iet* (*staigāt, brist*) *caur ūdeni 'pieredzēt vislielākās grūtības un briesmas'
iet* (*staigāt*) *caur uguni / iet ugunī 'pieredzēt vislielākās grūtības un briesmas'

Mūsdienās labi zināms ir frazeoloģisms *iet caur uguni un ūdeni* ar vairākām līdzīgām nozīmes niansēm ('pieredzēt, paciest .. vislielākās grūtības, briesmas' un 'pārdzīvot ļoti lielas un dažādas grūtības' [LFV 1276; Tezaurs.lv; fiksēts arī LKFV 488]), bet Veltas Rūķes-Draviņas veidotajā frazeoloģismu krājumā ir visplašākais šā frazeoloģisma variantu klāsts: *iet ugunī un ūdenī*, *iet ugunī vai ūdenī*, *iet caur uguni un ūdeni* 'darīt visu ko kāda labā, nebaidoties nekādu šķēršļu' [VĪV 1974: 284], apkopojot senāku valodas pieredzi.

"Postillā" gan šādi frazeoloģismi nav atrodami. Ar komponentiem *uguns* un *ūdens* ir fiksēti netipiski un no mūsdienām atšķirīgi stabilu vārdkopu lietojumi, kas liecina par kvalitatīvām frazeoloģismu pārmaiņām laika gaitā un ilustrē frazeoloģijas vēsturi. Spredikos vairākkārt fiksējams unikāls divu frazeoloģismu kopums – **divkāršais frazeoloģisms**, kam raksturīgs divu strukturāli vienveidīgu (vai tuvu/līdzīgu) un sinonīmisku frazeoloģismu paralēls lietojums, kas nozīmes iespaidu intensificē ar abu iekļauto atslēgas vārdu (*uguns – ūdens*) pretējo jēdzienu pretstatījumu, piem.: ***iet* (*staigāt, brist*) *caur ūdeni*** 'pieredzēt vislielākās grūtības un briesmas'; ***iet* (*staigāt*) *caur uguni*** 'pieredzēt vislielākās grūtības un briesmas'.

Pārskatot „Postillu", G. Manceļa spredikos katra dabas stihija mērķtiecīgi nodalīta atsevišķi, bet izmantota vienam mērķim. Turklāt abas iekļaujošās stabilās vārdkopas darbojas sinhroni un paralēli, funkcionējot savstarpējā semantiskā sasaistē kā divi sinonīmiski frazeoloģismi, kurus vieno tieši atslēgas vārdu nozīmju pretējība. Rezultātā izveidojas netipisks stabils frazeoloģisku vārdkopu blīvējums – divu frazeoloģismu pāris, kas izmanto vienas stabilas antonīmu vienības (pāra) elementus (*uguns – ūdens*).

Struktūras un nozīmes ziņā līdzvērtīgie frazeoloģismu varianti pierāda lietojuma biežumu un autora pārliecību par atkārtošanas efektivitāti atziņas nostiprināšanā, jo formulai līdzīgi izteikumi „Postillas" tekstā atkārtojas regulāri, piem.: *Nhe bieſteeß / jebſche tu zaur Vhdeni ſtaigha / tomähr nhe buhß töw tahß ſtraumes abśliedſenaht (noghrimbdeht) und jebſche tu zaur Vgghuni ſtaigha / tomähr nhe buhß töw teem Lahßmeem śadedſenaht / aiſto es äßmu py töw.* [LP1 439, 2–6]; *Eß ſtipprenu töw .. Jebſche tu zaur Vhdeni ey / nhe buhß tam Straumehm töw apśliezenaht / und jebſche tu zaur Vgguni ey / nhe buhß tahm Lähßmahm töw śadädſenaht..* [LP2 140, 4–8] Rakstībā manāma laikmetam raksturīgā nekonsekvence (*Vgghuni – Vgguni* 'uguni', *ey – ei* 'ej').

Ar atšķirīgu gramatisko struktūru izceļas divkāršā frazeoloģisma variants ***iet caur ūdeni*** 'iziet, izciest galējus pārbaudījumus' – ***iet ugunī*** 'iziet, izciest galējus pārbaudījumus'. Frazeoloģiskajā vārdu savienojumā ar komponentu *uguns* nav prievārda *caur* un akuzatīva

forma *uguni* aizstāta ar lokatīvu *ugunī*: *Aiſto ja tu* [cilvēks] *zaur Vhdeni ei / ghribbu Eß py töw buht / ka töw Straumehß nhe buhß apśliekt. Vnd ja tu Vgguny eeſśi / nhe buhß töw deckt / unnd Läßmai nhe buhß töw eedädſenaht..* [LP2 274{254}, 19–22]

Augstāku vispārinājuma pakāpi akcentē cits divkāršā frazeoloģisma variants, kura abas frazeoloģiskās vārdkopas niansēti paplašinātas ar iepriekš minēto komponentu *nelaime*: ***brist caur ūdeni* (*tās nelaimes*)** ‘iziet, izciest galējus pārbaudījumus’; ***iet caur uguni* (*tās nelaimes*)** ‘iziet, izciest galējus pārbaudījumus’: *Aiſto jebſche tu zaur Vhdeni (tahß Nhelaimes) breed / ghribu Eß töw klaht buht / ka Straumehm nhe buhß töw apślietzenaht / und jebſche tu zaur Vgguni (tahß Nhelaimes) ey / nhe buhß töw deckt..* [LP1 192, 13–16]

Frazeoloģisms *mest* [kādu] *ūdenī un ugunī* ‘iznīcināt, pakļaut briesmām’

Kvantitātes izmaiņu dēļ vārdkopa kontekstā maina semantisko kvalitāti par labu pārnestajai nozīmei – ar komponentu *ūdens* papildinot vārdkopu *mest kādu ugunī*, paplašinātais vārdu savienojums iegūst frazeoloģisma statusu. Semantiski tas ir antagonistisks variants frazeoloģismam *iet ugunī un ūdenī* ‘piedzīvot ļoti lielas un dažādas grūtības’ [Tezaurs.lv] un arī *skriet* (*lēkt*, *līst*, *iet*) *ugunī* ‘1. pakļaut sevi briesmām’ [LFV 1281]. Tā pati darbība, skatot no cita rakursa, iegūst pretēju nozīmi: *..Wälls mette to* [puisi] *kurr ais=ghrahbis / Vhdeny und Vgguny / ghribbädams to nomurriet.* [LP1 299–300, 1–2]

Ievērības vērts ir fakts, ka „Postillā” tikai velna rīcības raksturojumam autors izmantojis vienlaikus *ūdeni* un *uguni* kā līdzvērtīgus viena frazeoloģisma komponentus, lai no satura viedokļa uzmanību saasinātu uz ļaunuma jaudu.

Vārdkopu komponenta *ūdens* variācijas un valodas ekonomija

Jau minētajiem līdzīgie stabilie vārdu savienojumi „Postillas” sprediķu tekstā regulāri pilda frazeoloģisma (vai frazeoloģisma potenciālisma) funkcijas mūsdienu izpratnē. G. Mancelis pirmām kārtām apliecina valodas pratību, rādot, kā iespējams izmantot vienu jēdzienu, veidojot spilgti emocionālu un metaforisku gleznu un panākot vēlamo stilistisko ekspresiju. Piem., *nelaimes ūdens* raksturojumā nelielā teksta fragmentā tiek izmantots vispusīgs metaforu blīvējums, iesaistot kontekstuālus sinonīmus (*ūdens – asaras – straume – dubļi*; *nelaime – bēdas*), antonīmus (*ūdens – vīns*), kā arī spilgtas pārnestās nozīmes (*rūgts* ‘tāds, kas saistīts ar grūtībām, ciešanām..’ [Tezaurs.lv]) un frazeoloģismu lietojumu. Sk. piem.:

*Brieſcham Deews .. Zillwäku .. leek wahrdſenahteeß / tahß Ackmina=Kruhſes ſtahw ar **Vhdeni daſchado Bähdo** / und ar Aſśareems lieds Mala=Mahleems pee=pilldītas / ka tee* [cilvēki] *tad śuhds .. taß **Vhdens eet mann lieds patt Dwehſśelei** / eß ap=śliextu dſiļļohß Dubbļohß / kur Dibbins nhe gir / **eß äßmu leela Vhdeny** / und ta Straume ghribb man apśliezenaht. Bett to .. teems buhß ſinnaht / jo leelakas Bähdas / jo tuwake Deewa palliegs gir. Jo **ruhktahx taß Vhdens muhſśas Nhelaimes gir** / jo śalldahx und śmegkighahx Wiens tahß Deewa Eepreezeenaśchanas gir.* [LP1 152–153, 23–4]

No šodienas skatpunkta pārliecinoši atpazīstams šķiet tikai *rūgtais nelaimes ūdens*, un arī tas tagad frazeoloģismu vārdnīcā pārtapis par salīdzinājumu *kā nelaime*, laika gaitā zaudējot ekspresīvo apzīmētāju *rūgts* (*kā nelaime* ‘ļoti, pārmērīgi, līdz pēdējai pakāpei..’ [LFV 832]). Vēl ME fiksēta *rūgta netaisnība* [ME III, 568] – *nelaimes* sinonīmisks variants. Vārdkopu *rūgta nelaime* izmantojis Eriks Ādamsons 1937. gadā iznākušajā noveļu krājumā „Smalkās kaites” [Letonika]. Līdzīgi skaidrojams vārdu savienojuma *ūdens iet*

līdz dvēselei nozīmes veidošanās mehānisms: G. Mancelis gribējis izteikties patētiski un nepārprotami, pamatā piemērots zināmais un nozīmes aspektā atbilstošais frazeoloģisms *līdz kaklam* 'līdz apnikumam, pilnīgi neciešami, nepatīkami' [LFV 483], kurā arī saturiski blakus minētais *ūdens* komponents labi iederas.

Līdzīga izteiksme un paņēmieni plaši izmantoti G. Manceļa literārajā praksē, šādi regulāri atkārtoti stabili vārdu savienojumi spredikļu tekstā pilda frazeoloģismu funkcijas un vienlaikus liecina par frazeoloģismu transformēšanās un valodas ekonomijas procesu (pāreju no aprakstošām daudzkomponentu vārdkopām uz īsākām vai pavisam lakoniskiem variantiem). Tā, piem., valodas pārmaiņas rāda arī mūsdienās ierastā frazeoloģisma *grimt purvā* tapšanas iespējamais rekonstrukcijas ceļš, jo ilustrācijai noder iepriekšminētā piemēra *ūdens* nozīmes variācijas atkarībā no konteksta un semantiski radniecīga daudzkomponentu frazeoloģisma varianta. Sk. piem.: **[kāds]** ***tup kā kādā purvā, kur saskrien*** **(*iet*** **'sniedzas')** ***visenāds nelaimes ūdens purvā*** **(*dziļā dūksnī*)** ***uz*** **[kādu]** 'būt nepatīkamā, postošā situācijā'

Śchinny Paſšauleh mehs .. ka Wahrghi / und tuppam mehß ka kahda` Purrwa` / kurr wiſšenahds Vhdens tahß Nhelaimes us mums śaſkreen.. [LP1, 216, 15–18]; *Kungs / paliedſi mann / aiſto taß Vhdens (tahß Nhelaimes) eet mann lieds patt Dwehſšelei / eß śliextu dſiļļa` Duhxny / kurr nhe gir Dibbins..* [LP3 169, 21–23]

Iespējams pieņemt, ka laika gaitā valodas ekonomijas dēļ valodā saglabājusies tikai nozīmīgākā daļa no metaforiskā izteikuma, atmetot tieši to pusi, kurā minēts nelaimes ūdens, jo gan purvs, gan dūksnājs nav iedomājams bez ūdens. Turklāt „Postillā" nelaimes ūdens (*ūdens tās nelaimes*) ir minēts regulāri, tāpēc klausītāja apziņā šis jēdziens jau nostiprināts. Tādējādi laika gaitā mūsdienu frazeoloģisma *grimt purvā* sākotnējā arhaiskā un apjomīgā forma zaudējusi *ūdens* komponentu un to tuvāk raksturojošos vārdus, bet nozīme saglabājusies tā pati ('1. pakāpeniski nonākt nepatīkamā situācijā, nevēlamos apstākļos..' [Tezaurs.lv.]; iebraukt purvā 'nokļūt grūtībās, no kurām grūti tikt ārā' [VĪV 225]) un raksturo nonākšanu grūtos apstākļos.

Secinājumi

G. Manceļa „Postillā" ir sastopamas stabilas vārdkopas ar iekļautiem vai paralēli lietotiem komponentiem *uguns* un *ūdens*. Tām piemīt laikmeta un konteksta ietekmētas izteiksmes īpatnības: 1) nozīmes pārnesumu iezīmē vārdkopā ietvertais abstraktais jēdziens *nelaime*; 2) vairākkārt izmantots unikāls stabils frazeoloģisku vārdkopu blīvējums *iet caur ūdeni* un *iet caur uguni* ('pieredzēt vislielākās grūtības un briesmas'): netipisks divu frazeoloģismu kopums – divkāršais frazeoloģisms, kam raksturīgs divu strukturāli vienveidīgu un sinonīmisku frazeoloģismu paralēls lietojums tekstā, un to balsta tieši frazeoloģismu atslēgas vārdu (*uguns – ūdens*) nozīmju pretējība; 3) vienīgais frazeoloģisms, kurā kopā iekļauti *uguns* un *ūdens* kā līdzvērtīgi komponenti (*mest ūdenī un ugunī* 'iznīcināt'), izmantots velna spēka raksturojumam; 4) laika gaitā mainās frazeoloģismu struktūra, aizstājot un/vai atmetot atsevišķus komponentus, saglabājot nozīmi un ilustrējot valodas ekonomijas tendences.

G. Manceļa izteiksmīgā un bagātā spredikļu valoda ir interesanta valodas pētniekiem dažādos aspektos, uzskatāmi demonstrējot stabilu vārdu savienojumu (arī ar komponentiem *uguns* un *ūdens*), tostarp frazeoloģismu, likteni.

LITERATŪRA UN AVOTI

Bīb.$_{-e}$ – *Bībele.* 1. Mozus grām. 19:24. Pieejams: https://bibele.lv/bibele/bibele.php
Dainuskapis$_{-e}$ – *Krišjāņa Barona Dainu skapis*. Pieejams: https://dainuskapis.lv/meklet/laimes-%C5%ABdens
LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.
Letonika – *Letonika.lv*. *Latviešu literatūras interneta bibliotēka. Darbi.* Ādamsons Eriks. Smalkās kaites. Epika. Pieejams: https://www.letonika.lv/literatura/default.aspx?q=r%c5%abgta%20nelaime&s=0
LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, Ņ., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca = Латышско-русский фразеологический словарь*. Rīga: Liesma, 1965.
LP1, LP2, LP3 – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill.* Pieejams: http://senie.korpuss.lv/toc.jsp
ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis papildinājis un turpinājis Endzelīns J. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
Postilla – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill.* Riga: 1654. Pieejams: http://senie.korpuss.lv/toc.jsp
Tezaurs.lv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca.* Pieejams: http://www.tezaurs.lv
VĪV – Rūķe-Draviņa, V. *Vārds īstā vietā*: *frazeoloģismu krājums*. Stokholma: Daugava, 1974.

Anna STAFECKA
(LU Latviešu valodas institūts)

Ar dabas parādībām saistītā leksika Nautrēnu izloksnē[1]

Summary
Lexicon Related to Natural Phenomena in the Nautrēni Subdialect

The names of natural phenomena constitute the lexis layer which most directly reflects human interaction with nature and its perception.

The aim of this article is to provide an insight into the names of natural phenomena in the Latgale subdialect of Nautrēni of High Latvian dialect. The article is based on the dialectal material collected by the author.

The article examines the names of celestial bodies, various types of clouds and precipitation, paying particular attention to names that differ from standard Latvian, including phonetic and morphological variants.

The core of the lexicon related to natural phenomena in the Nautrēni subdialect consists of inherited words. Many of the words correspond to the Latvian Standard language, e.g., *saule* 'sun', *sniegs* 'snow', '*zvaigzne* 'star', *migla* 'fog'.

Several names have been created through a shift in meaning, e.g., *gaisa laivas*, *kapana*, *pērt*, *laisties*.

There are phonetic dialectisms: *lēk(t)s, krivasi, dūmaga (dyumoga),* morphological dialectisms: *blāzme*, *viesals*, *līts* (*leic*), lej. There is a rich range of lexical dialectisms, for example, *padebesis, apducis, spuodrs, atsaule, sarkanes, trāps, mīkstuone, apgālis, tūcs, graust, grudinēt, sausie zibeņi,* rainbow names: *zaļvēdere, zaļvērte, dzelvērte,* etc., *izsniedze, kāpūne, šautrs, izšūnoties, šļākas, šļandraks, drēbt*.

Phraseological word combinations and comparisons have also been recorded.

Key words: *Nautrēni Subdialect, names of natural phenomena, inherited words, shift in meaning, phonetic, morphological, and lexical dialectisms*

*

Dabas parādību nosaukumi ir leksika, kas vistiešāk atspoguļo cilvēka mijiedarbību ar dabu, tās uztveri. Tas ir viens no vecākajiem vārdu krājuma slāņiem, jo cilvēka saskarsme ar dabu ir bijusi primāra visos laikos. Latviešu valodā šīs leksikas tematiskā grupa ir bagātīga, tapuši vairāki pētījumi šajā jomā.

Atsevišķi dabas parādību nosaukumi sastopami jau senākajās vārdnīcās, piemēram, Georga Manceļa (*Georgius Mancelius*) vārdnīcā *Lettus…* (1638) [Ulmann 1880]. Varavīksnes nosaukumiem pievērsies Jānis Endzelīns, 1929. gadā publicējot rakstu *Lettische Regenbogennamen*. Vairāku dabas parādību nosaukumus kartēs un to komentāros uzskatāmi rāda *Latviešu valodas dialektu atlanta Leksikas* sējums, piemēram, jēdzienu *auksts*, *tumšs*, *pērkons rūc, atkala* apzīmējumus [LVDA 1999]. Tomēr vislielāko ieguldījumu šīs leksiski tematiskajā grupas izpētē ir devusi Benita Laumane. Viņas publicētajos darbos

[1] Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projekta „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

[Laumane 2005, 2015 u. c.] detalizēti aplūkota gan ar dabas parādībām saistītā izlokšņu leksika, gan senākajos rakstu avotos atrodamie fiksējumi. Par Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas leksiski semantiskajām paralēlēm ar atmosfēru saistītajos nosaukumos rakstījusi Antoņina Reķēna [Reķēna 1996], bet vēju nosaukumus analizējusi arī Daina Zemzare [Zemzare 1968].

Šī raksta mērķis – sniegt ieskatu dabas parādību nosaukumos latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskajā Nautrēnu izloksnē. Raksta pamatā ir autores savāktais Nautrēnu izloksnes materiāls.

Debess spīdekļi

Centrālais debess ķermenis ir ***saule***. Nautrēnu izloksnē lieto literārajai valodai atbilstošo vārdu *sàul'ä.* Vairāki apzīmētāji ir saules īpašībām – *spuôdrùms* (*spûdrùms*) 'spožums', *gàisma*, *sìltùms* (*sỳltùms*). Ar nozīmi 'aust' jeb 'parādīties virs horizonta' izloksnē izplatītākais ir ar literāro valodu identais vārds *lẽkt* (*l'ȁkt'*), piemēram, *sorkona sàul'ä làc, byûs' l'eîc.* Brīdi, kad saule parādās virs apvāršņa, apzīmē ar vārdkopu *saules lẹ̀k(t)s* (*saulis làks*), piemēram, *vosorâ strùodoît' c'âl'âs' da sàul'is' làka.* Kā novecojis reģistrēts nosaukums *spaits* 'saules stars'.

Laiku rīta cēlienā, kad saule jau ir augstu virs apvāršņa, apzīmē ar vārdu savienojumu *sàule gabalâ* (*sàul'ä gobolâ*), piemēram, *c'el'îs', m'äît'ìn', c'el'îs', m'äît'ìn', jàu sàul'eît'ä gobolâ* (t. dz.); *sàul'ä jàu b'eja l'elâ gobołâ, ka jì izbràuc'ä.*

Kad saule ir dūmakā vai mākoņu aizsegā, izloksnē lieto vārdu savienojumu *sàule brìen* (*br'ȉn*), piemēram, *sàul'ä brȉn pr'et nalobu làiku*. Savukārt, ja saule aiziet aiz mākoņa, lieto prefiksālo atvasinājumu *aizalaist* (*àizalaìs't'*), piemēram, *àizalaîd'ä sàul'eît'ä aiz mùokùn'eîša, acasâda mùos'eņa àiz gaļd'eņa* (t. dz.).

Dažkārt vērojama retāka dabas parādība – saules staru atspīdums mākoņos, kas veido atspulgu, līdzīgu otrai saulei, ko Nautrēnu izloksnē apzīmē ar vārdu *atsàule* (*atsàul'ä*). Šis vārds no Nautrēniem dots arī EH I 163, kur pierakstīts ilustratīvais piemērs: *pretī saulei bija atsaule, būs slikts laiks un negaiss. Tikai saule spīd, laiks nebūs labs* (turpat).

Saules pazušanai zem horizonta jeb rietam izloksnē ir literārajai valodai atbilstošais izloksnes vārds *rìets* (*rìts*), ko parasti lieto jaunākā un vidējā paaudze, piemēram, *vosorâ vâlu sàul'is' r'ìts, ka gara d'ìna.* Atbilstošo darbību apzīmē vārds *rietēt* (*r'ìt'ä̂t'*), piemēram, *ka sàul'ä nùr'ìt mùokùņûs, byûs' l'eîts*. Vecākās paaudzes runā sastop arī verbālnomenu rìetêšana (izloksnē morfoloģiskais variants *r'ìtîšona* jeb *r'ìt'eîšona*), piemēram, *da sàul'is' r'ìt'eîšonys jùodabèidz r'ävâî'.*

Saule atkarībā no tās izstarotās gaismas intensitātes var būt *spuodra* (*spûdra*) 'spoža', *bāla* (*bùola*) // *nespuodra* (*naspûdra*), arī *saȓkana* (*soȓkona*; *šùr'eît soȓkona sàul'ä làc*). Vārdam *sàule* var būt nozīme 'saules apspīdēta vieta', piemēram, *kùr sàul'ä nak'èr, s'ìns nagryp kàl's't'*; *sàul'î grỳuc strùodoît'.*

Reģistrēta arī metafora *sàule ệd sniegu* 'saule pavasarī kausē sniegu, padarot to irdenu, čaganu, parasti par siltu sauli, kas kausē sniegu': *is pavasara pus'i sàul'ä ât sn'ìgu'.*

Vasaras saulgriežus, kad ir visgarākā diena un visīsākā nakts, bet ziemas saulgriežus, kad ir visīsākā diena un visgarākā nakts, izloksnē apzīmē aprakstoši ar vārdkopu *saule atlẽc* (*sàul'ä atlàc*), piemēram, *zàm Z'ìmyssvàtku sàul'ä atlàc is pavasar'i, a iz Jùoņa d'ìnu – iz rud'in'i.*

Mēness nosaukums izloksnē ir *i̯o*-celma vārds *mènesis* (*m'ìen'es's'*). Ar to saistītā

leksika pamatos atbilst latviešu literārajai valodai. *Mènesis tāpat kā saule lę̄c* (*làc*) *un rìet* (*r'ìt'*). Mēness fāžu apzīmēšanai vecākās paaudzes runā retumis fiksēts nosaukums *kadre* (*kadr'ä*, iespējams, aizguvums no poļu *kwadra* 't. p.'), visbiežāk tautas ticējumos to saista ar iespējamām laika pārmaiņām, piemēram, *dr'èiži kadr'ä màin'oîs, vàdzâtu pùor'ît' soļ̂tumàm*. Gandrīz ar katru fāzi saistīts kāds ticējums. Mēness pirmo ceturksni apzīmē vārdkopa *jaûns mènesis* (*jaûns m'ìen'es'ʒ'*), piemēram, *jaûnâ m'ìen'es'î vàg motus gr'îs't', lab'î aûks'*. Savukārt mēness pēdējo fāzi izsaka vārdkopa *vę̀cs mènesis* (*vacc m'ìen'es'ʒ'*, piemēram, *vacâ m'ìen'es'î ora z'äm'i, làiziuôl'ä najaûk*). Arī pilnmēnesi apzīmē vārdkopa *pìlns mènesis* (*pỳlnc m'ìen'es'ʒ'*), piemēram, *pỳlnâ m'ìen'es'î nakc' ir spûdra* 'gaiša'. Gaišu loku ap mēnesi jeb halo izloksnē sauc *dàrzs* (*dùorzs*), arī pēc tā prognozē gaidāmo laiku, piemēram, *ka z'ìmâ dùorzs ap m'ìen'es'i – tys is soļ̂tu làiku*; *ka dùorzs ap m'ìen'es'î vosorâ, byûs'l'eîts*. Mēness gaismas apzīmēšanai sastopams vārdu savienojums *mènesnîca* (*m'ìen'esn'eîca*), piemēram, *m'ìen'esn'eîca ìr m'ìen'eša gàisma, var m'ìen'esn'eîcâ lab'i r'ädz'äî', skàit'äî't' i raks't'äî't'*.

Debess ķermenim **zvaigznei**, kas sastāv no karstas gāzes un izstaro gaismu, izloksnē ir atbilstošais vispārīgais nosaukums *zvàigzne* (*zvàigz'n'ä*). Pierakstīti atsevišķu zvaigžņu un zvaigžņu kopas nosaukumi. Tā rīta zvaigzni jeb Ausekli izloksnē apzīmē deminutīvs *Àuseklîtis (Àus'ekl'eîts)*. Nosaukums darināts no darbības vārda *aust*, radniecīgs vārdam *ausma* 'rīta blāzma'. Latviešu folklorā un mitoloģijā Auseklis parādās gan kā poētisks izteiksmes līdzeklis, gan kā personificēta debesu dievība, ko asociē ar rīta zvaigzni Veneru, plašāk sk. https://enciklopedija.lv/skirklis/113676-auseklis. Arī Nautrēnos pierakstīta mitoloģiskā tautas dziesma: *Àus'ekl'eîts agr'i l'ǟc'ä, Sàul'is' m'äîtys grybâdams; l'ǟc', Sàul'eît'ä, poša agr'î, nadûd' m'äîtys Àus'ekļàm!* Pirmo reizi rakstītajos avotos šis vārds minēts 1638. gadā G. Manceļa vārdnīcā *Lettus*. Spožo zvaigzni rietumos pēc saules rieta Vakarzvaigzni izloksnē apzīmē vārdkopa *Vakara zvaigzne* (*Vokora zvàigz'n'ä*). Vakara zvaigzne un rīta zvaigzne ir viens un tas pats objekts Venera. Tā parādās debesu rietumu pusē pēc Saules rieta un paceļas debesīs austrumos pirms Saules lēkta, plašāk sk. https://spacedog.lv/planeta-kura-atrodas-mums-vistuvak-venera/

Viena no nedaudzajām ar neapbruņotu aci novērojamām vaļējām zvaigžņu kopām ir *Sietiņš* (*S'ît'èņš*) Vērša zvaigznājā. Tā ir viena no atpazīstamākajām vaļējām zvaigžņu kopām un jau izsenis bijusi ļoti nozīmīga zemnieku dzīvē, pēc tās skatījās laiku, it sevišķi tad, kad vēl nebija pulksteņu, piemēram, *s'eņoik, ka nab'ejs stun'd'in'ìku, vàrušîs làiku p'ǟc S'ît'eņa, kod nu r'eîta cältîs'*. Nosaukums Sietiņš minēts jau G. Manceļa *Phraseologia* [1638: 378].

Ar debess ķermeņu atstaroto gaismu un tās intensitāti saistīti vairāki nosaukumi. Izkliedētu saules gaismu neilgi pēc saulrieta vai pirms saullēkta jeb vieglu krēslu izloksnē apzīmē ar vārdu *mi(j)krèslis* (*m'ikr'ìesl'is'*). Tā iestāšanos savukārt raksturo darbības vārds *mesties* (*m'äs't'îs*'), piemēram, *jàu matâs m'ikr'ìesl'is', navàr lab'i r'ädz'äî'*. Vārdu *mesties* attiecina arī uz krēslas un tumsas iestāšanos, piemēram, *vokorâ matâs m'ikr'ìesl'is'*, *tỳmss matâs*, *baîs'ʒ' ît' càr m'ežu; z'ìmâ dr'èiži î vokôrs matâs*. Gaišumu pie apvāršņa, kas rodas, saulei vai mēnesim lecot vai rietot, izloksnē apzīmē ar vārdu *blāzme* (*blùoz'm'ä*), piemēram, *r'eîta blùoz'm'ä ìr zàm sàul'is' làka, vokora blùoz'm'ä – p'âc sàul'is' r'ìta*. Ausmu, rīta blāzmu apzīmē arī nosaukums *àustra* (no *aust* ME I 227). Vārds *austra* jeb rīta blāzma literārajā valodā atzīts par poētismu [ME I 229; Karulis I: 91], piemēram, *gàisma vǟl' da sàul'is' làka, t'èi ìr àustr'eņa*, bet vakara blāzmu – vārds *dzìesna*, kas nozīmes ziņā

saistāms ar *dzēst*, liet. *gèsti* ‘dzist, mazināties, kļūt vājam’ (ME I 563, plašāk sk. [Laumane 47–48]), piemēram, *sàul’eît’ä nùr’ìt’ǟ, jàu dz’ìsna dz’ìst.* Runājot par rītausmu, lieto arī apzīmējumu *maza gaismeņa* (*moza gàis’m’eņa*), piemēram, *jàu d’ìna garoîka, r’eîtâ agr’i i moza gàis’m’eņa.*

Sarkanu debess malu pirms saules lēkta vai pēc saules rieta izloksnē apzīmē ar vārdkopu *saŕkanes dęg* (*saŕkan’is’ dag*), saistāms ar *degt* ‘blāzmot’, piemēram, *ka nu r’eîta saŕkan’is’ dag, byûs’ l’eîts, a ka vokorâ – ùtrâ d’ìnâ byûs’ v’ìejs’.*

Meteoroloģiskais laiks

Laikapstākļi ir meteoroloģisko parādību kopums, kas raksturo atmosfēras stāvokli noteiktā laika posmā. To apzīmēšanai lieto nosaukumu *laiks*. Raksturojumā ir liela leksikas dažādība, gan vispārīgā laika apstākļu raksturojumā, gan arī konkrētu dabas parādību un norišu nosaukumos. Vārds laiks attiecināts uz meteoroloģiskiem apstākļiem tikai ar 17. gadsimtu [plašāk sk. Laumane 2005: 62].

Labu, skaidru, sausu laiku raksturo ar literāro valodu identi vārdi. Laiks var būt *labs* (*lobs*), *smuks*, *sauss*, *skàidrs* (*skàidrys*), *kluss.* Mierīgu un klusu vakaru vai rītu nosauc arī vārds *trāps* (*ā no ę̄?* ME IV 227; *trę̄ps laiks* ME IV 233), piemēram, *pavasara tràp’ejûs vokorûs skràida dàudz’i vabaļu*; *tràpâ làikâ v’il’c’ìn’i tuôl’i dz’ìerd’*; *taî bȳukšā̀ uôb’el’i, nu uôb’el’n’eîcys l’elỳ ka kryta, s’ev’išk’i rud’inî, ka taîc tràps r’eîc b’eja*.

Runājot par karstu laiku (*koŕsts làiks*), nereti lieto salīdzinājumu *kaî iz cepļa pìeres – k’eî is c’epļa p’ìr’is’* (*s’ìna làikâ cytu r’ā̀iz’i sàul’ä dadzynoj k’eî is c’epļa p’ìr’is’*). Sutīgu laiku izloksnē raksturo vārds *sutîgs* (*sut’eîgs*), par spiedīgu, tveicīgu, parasti viegli apmākušos laiku saka *saducis* vai *apducis làiks* (*saduc’c’, apduc’c’ làiks*), *apducs* laiks ‘spiedīgs, tveicīgs, parasti viegli apmācies’ *šùr’eît taîds apduc’c’, gòn jàu vâloîk sav’iļks l’eîtu*), atvasināts no *dugt* ‘apmākties, satumst, saduļķot’ [sk. Laumane 2005: 106–107].

Savukārt sliktu laiku (lietu ar vēju vai sniegu) visbiežāk raksturo vārds *nęļàiks* (*nalàiks*) vai *nęļabs làiks* (*nalobs làiks*), *švaks làiks.* Runājot par sniega vētru vai puteni, nereti lieto frazeoloģismu *čòrtàm* ‘velnam’ *kùozys*, *nęļabs* (*nalobs*) *laiks* ‘slikts laiks’, *nelaiks* (*nalaiks*) ‘parasti vējš ar lietu vai sniegu’, EH II 14 no Nautrēniem dota daudzskaitļa forma *nelaiki*.

Vēju Nautrēnu izloksnē raksturo vārdi, kas izsaka tā intensitāti: *nelėls vèjs* (*nal’èls v’ìes’*), piemēram, *lab’i, ka koč nal’èls v’ìejs’, nàu c’ik br’ìs’m’eîg’i koŕsts*; *lèls vèjs* (*l’èls v’ìes’, sapỳs’s’ l’eîtu*). Pavisam nelielu vēja pūsmu sauc *vàsme* (*vàs’m’ä*), piemēram, *nàu n’ik’eîda v’ìeja, t’ik taîda vàs’m’ä*, *z’ìmâ ka lèls soltùms i vàs’m’ä*, *nazagryb ît’ùorâ*, *c’ìži soĵts.* Strauju, spēcīgu vēja riņķveida kustību ap izteikti vertikālu asi jeb *viesuli* Nautrēnos apzīmē šī nosaukuma morfoloģiskais variants *viesals*, piemēram, *v’ìsòls sagr’iž vārpotâ* ‘virpulī’ *s’ìnu is pļovys, sm’ìl’kc’ is c’eļa.*

Vējus nosauc arī pēc to virziena: *dìenavidu vèjs* (*d’ìnavydu v’ìes’*), *pagr’ìz’â d’ìnavydu v’ìes’, byûs’ sỳltoîks*, *zìemeļu vèjs* (*z’ìm’eļu v’ìes’*), *rîtu* ‘austrumu’ un *vakaru* ‘rietumu’ *vèjs* (*r’eîtu i vokoru i v’ìes’*). Kā novecojis reģistrēts ziemeļu vēja nosaukums *pùstumu vèjs* (*pùstumu v’ìes’*), piemēram, *z’ìmâ ka pagr’iš pùstumu v’ìes’, tys jàu is soĵtumu*; *šùr’eît’ soĵts, v’ìes’ nu pošu pùstumu.* Ļoti stipru vēju, kas bieži izraisa postījumus, apzīmē ar e-celma vārdu *vàtre* (*vàtr’ä*), piemēram, *vàtr’ä nùlaûz’ä l’elù bā̀rzu.*

Mākoņi

Veidojumam atmosfērā, kas sastāv no kondensētiem ūdens tvaikiem smalku ūdens pilienu vai ledus kristālu veidā un ko literārajā valodā apzīmē vārds *mākuonis*, Nautrēnu izloksnē ir vairāki nosaukumi. Par senāko laikam varētu uzlūkot nosaukumu *padebess* (sal. liet. *debesys*) [plašāk sk. BVA 2012: 61–62], kas mūsdienās izloksnē sastopams retāk, piemēram, *car pad'eb'ešìm jàu d'eb'es'i r'ādz'.* Parasti lieto literārajai valodai atbilstošo *mākuonis* (*mùokūņs*). Izplatīts ar izskaņu *-ulis* atvasinātais vārds *màkulis* (*mùokùl's'*), kas parasti apzīmē nelielu mākoni, no tā ar nozīmi 'mākties' atvasināts atgriezeniskais darbības vārds *màkuļuôtiês.* Pazīstami arī vairāki prefiksālie atvasinājumi *aizamākt* (*àizamùokus'ä vusa mola* 'pamale'), *apsamākt* (*apsamùokt'*), *nuozamākt* 'apmākties' (*nu i nùzamùoc'à, vuss tymss pałyka*).

Ar nozīmi 'lēnām, bet intensīvi mākties' sastop vārdu *vìlktiès* (*v'ìl'kt'ìs'*), *savilkties* (*sazav'il'kt'*), piemēram, *jau vusu làiku vàlkâs iz l'eîtu, dr'èiži vàr suôkt' l'eît'.* Līdzīga nozīme ir arī vārdam *tàisêtiês* (*tàis'ât'ìs'*), piemēram, *mùocâs, tàisoîs iz l'eîtu.* Vairāki vārdi raksturo mākoņu veidu. Tā, piemēram, miglai līdzīgu veidojumu vai vieglu miglu jeb dūmaku Nautrēnu izloksnē apzīmē fonētiskais variants *dùmaga, taîdys k'eî dỳumogys tỳuc'c', pazav'ãr iz m'ežu – taîds zỳls, t'êi dỳumoga.* Etimoloģiski šo vārdu saista ar atvasinājumu no dūmi [Karulis I: 239]. Dažu mākoņu nosaukumi veidojušies kā asociācija ar priekšmetiem, piemēram, iegarenus mākoņus sauc par gaisa laivām: *gàisa làivys – taîd'i mùokùn'i, gar'i k'eî làivys, taîdys str'èip'is' nu z'ìm'el'ìm iz d'ìnavyd'ìm irâ.* Savukārt sīkos vienlaidus gubu mākoņus jeb augstos gubu mākoņus apzīmē vārdu savienojums, kas radies uz asociācijas pamata, *pâkšajs gàiss* (*puôkšojs gaiss*), piemēram, *ka puôkšojs gàiss, smolk'ìm mùokùn'eîšìm, lops làiks ùl'b'iku* 'kartupeļu' *stat'eîšonai. ùl'b'ikus stota, ka z'îd uôb'èl'n'eîcys i ka ìr puôkšojs gàiss* (sal. izlokšņu *pâkša* 'pupa').

Lietus mākoni izloksnē apzīmē *i*-celma lietvārds *tùcs* (*tỳuc'c'*). Par šī vārda etimoloģiju ir dažādi viedokļi. J. Endzelīns to ir uzskatījis par aizguvumu no krievu *tuča*, lauztā intonācija radusies vārda *tûkt* ietekmē, bet līdzskanis *c* liecina par tā aizgūšanu no ziemeļkrievu izloksnēm [plašāk sk. Laumane 2005: 119–120]. K. Karulis uzskata, ka vārds *tūce* ar nozīmi 'lietus mākonis' atvasināts no darbības vārda *tûkt* [Karulis II: 434]. Nelielu lietus mākoni apzīmē atvasinājums *tùcteņa* (*tỳuc't'eņa*), daži piemēri: *at'ît l'ela tỳuc'c', byûs' l'eîts*; *cytu r'ãizi, ka ît l'ela tỳuc'c' àì pãrk'iûn'i, t'èi ît àì sovu v'ieju*; *nal'ela tỳuc't'eņa, a taî lab'i nùl'eja.* Pierakstīts arī skaraina lietus mākoņa apzīmējums *nuokārstìjusies tùcs* (*nùzakùors't'ìejus'ä tỳuc'c*).

Nokrišņi

Sīki ūdens pilieni, kas, pazeminoties temperatūrai, ir kondensējušies gaisā un nosēdušies uz zemes virsmas, atbilst literārās valodas vārdam ***rasa*** (*rosa*), sal. liet. *rasà*, senslāvu *rosa* u. c., kam pamatā ide.**rōs*/*ros* 'tecēt' [plašāk sk. Karulis II: 104]. To bieži lieto ar apzīmētāju *lìela rasa* (*l'ela rosa*), piemēram, *r'eîtûs gan'en'ìm rosâ kuojis' sola, ka l'ela rosa b'eja, izm'ìerka.* Par rasas veidošanos parasti saka *mętâs rasa* (*matâs rosa*), piemēram, *jàu vokors, rosa matâs*. Šis vārdu savienojums atrodams jau 17. gadsimta rakstu avotos [Mancelis 1638: 182; Langijs 1685: 213]. Savukārt rasas nožūšanu apzīmē vārdu savienojums *rasa nùokrìt* (*rosa nùkr'èit*), piemēram, ka *agr'i nùkr'èit rosa, soka, byus' l'eîts.*

Migla jeb sīku ūdens pilienu vai ledus kristāliņu sabiezinājums atmosfēras zemākajos

slāņos izloksnē ir vienīgais tās nosaukums. Vārds *migla* atbilst liet. *migl*à [plašāk sk. Karulis I: 593]. Kā apzīmētāji minami īpašības vārdi *biezs*, *salts*, piemēram, *b'eja c'ik b'ìza mygla, ka navàrå̀ rädz'ãt', k'eî vỳłks vušk'eņu nùn'äs'ä*; *sołta mygła, nalaîss'im agr'î gùvu gonûs.* Miglas veidošanos apzīmē vārdu savienojums *migla ceļâs* (*mygła c'eļâs*), piemēram, *smuk'i, vokorâ mygla ka c'eļâs up'is' l'èic'î.* Vēl reģistrēti vārdu savienojumi *migla ceļâs iz aûgšu* (*mygla c'eļâs iz aûkšu*), *migla krìt* (*mygla kr'èit*), *lej* (*l'ej*), pēc kuriem paredz laiku, piemēram, *ka mygla pazac'èļ iz aûkšu, byûs' l'eîts, a ka nùl'ej, byûs' lobs làiks.*

Lietu jeb nokrišņus ūdens pilienu veidā Nautrēnu izloksnē apzīmē *o*-celma vārdi *liêts* (*l'îts*) un *lîts* (*l'eît'*). Šim vārdam ir daudz sinonīmu, parasti katrs no tiem izsaka nozīmes niansi. Tā, piemēram, kad ir retas lietus lāses, parasti sākot līt, lieto vārdu savienojumu *lases mẹt* (*las'is' mat*), piemēram, *suôcâs l'eîts, jau las'is' mat, dr'èižoîk, bå̀rn'î, skrìn'it' ustobâ!*; arī darbības vārdu *miŕgât* (*myŕgoît'*) 'līt nelielām, retām lāsēm', piemēram, *kas t'èi pàr l'eîšonu – myŕgoj i myŕgoj.* Vārds *mirgot*, pēc K. Karuļa domām, iespējams, veidots ar nozīmes pārnesumu no *mirgot* 'spīdēt, mirdzēt, dzirkstīt, no kā smalki līt, smalki viļņot', taču nozīme 'smalki līt' varētu būt atvedināta arī no *ide. *meregh-* 'mirdzināt, smidzināt' [plašāk sk. Karulis I: 597]. EH II 539 no Nautrēniem reģistrēts vārds *smìrksnēt* 'ilgu laiku mirkt', ko B. Laumane saista ar liet. *smìrkščioti* 'līņāt, smidzināt' [Laumane 2005: 174]. Mūsdienās šis vārds nav reģistrēts. Lietus intensitātes apzīmēšanai izloksnē lieto arī citus vārdus, piemēram, *žvagât* (*žvogoît'*) 'intensīvi liet rupjām lāsēm', *taî žvogoj pàr jùmtu taîdom rupom las'ãm*. Retumis fiksēts arī darbības vārds *pērt* salīdzinājumā *nùopère kaî pi Zaļàs mùižas // pi Zaļùos vå̀rtu*, kas radies ar nozīmes pārnesumu no vārda *pērt* 'vairākkārt, parasti ar rīksti, pātagu, sist (cilvēkam vai dzīvniekam), lai (to) sodītu' (runa ir par zemnieku sodīšanu dzimtbūšanas laikā Zaļmuižā). Ļoti stipra lietus apzīmēšanai reģistrēts arī frazeoloģisms *slàbs i skrìen* (*slùobs î skr'ĩn*), piemēram, *nu i l'ej – slùobs i skr'īn.* Ilgstoša lietus apzīmēšanai lieto vārdu *liêtavas* (*l'eìtovys*), piemēram, *b'eja v'înu godu taîdys l'eîtovys – l'eja tr'eîs' d'ìnys, vusys pļovys b'eja àizl'eîtys* 'pielijušas'. Lietus veidotu burbuli ūdenī sauc *bùržgala* (*bù̀ržgola*), piemēram, *ka bù̀ržgolys syt, z'èimojâs – byûs' l'eît'i.*

Pērkona jeb skaņas parādības, ko negaisā izraisa elektriskie lādiņi, apzīmēšanai, Nautrēnu izloksnē lieto literārās valodas morfoloģisko variantu *pẹ̀rkûnis* (*på̀rk'iûn'c'*), to attiecina arī uz laikapstākļiem, kam raksturīga šī parādība, piemēram, *vakàr vokorâ p'î myûsu b'eja l'èls pārk'iûn's'.* Vārds *pẹ̀rkûnis* radniecīgs liet. *perkū́nas*, pr. *percunis* [plašāk sk. Laumane 2005: 207–208]. Parastākais apzīmējums biežu pērkona grāvienu apzīmēšanai ir aizgūtais slāvisms *grozns* (< kr. *грозный*). Nozīmi 'pērkons rūc' izloksnē izsaka ar vairākiem vārdiem. Tāpat kā citās Latgales izloksnēs, arī Nautrēnos izplatīts ir darbības vārds *graust*, piemēram, *l'îc l'eja, på̀rk'iûn'c' gràud'ä, a gùs' jàu is tù lab'eîbu*; *v'înu v'în' r'äiz'i àizgràud'ä på̀rk'iûn'c', i l'eîc nùl'eja.* Cilmes ziņā vārds *graust* atbilst liet. *gráusti* 'rūkt (par pērkonu)'. Pēc B. Laumanes domām, tas uzlūkojams par sēļu, iespējams, arī par kuršu vārdu [Laumane 2005: 214]. Tālumā pērkons *grudinej* (*grud'in'ej*) vai *grudinaj* (*grudynoj*), piemēram, *grudynoj, soka, ka på̀rk'iûn'c' v'ãļ tuôl'i.* Ar nozīmi 'zibens sper' un 'pērkons rūc' lieto arī vārdu savienojumu *pẹ̀rkuôns sp'èr*, piemēram, *ûzulâ på̀rk'iûn'c' ìsp'är'ä*; *vusu làiku spaŕdä̀ på̀rk'iûn'c', c'îži baîss' b'eja.*

Redzamā elektriskā izlāde, kas veidojas mākoņos vai starp mākoņiem un zemi, literārajā valodā tiek apzīmēta ar vārdu ***zibens***, kas ir atvasinājums no vārda *zibēt*, sal. arī liet. *žibėti*

[Karulis II: 556, sk. arī Laumane 2005: 226]. Nautrēnu izloksnē reģistrēti vairāki šī vārda morfoloģiskie varianti, turklāt tikai daudzskaitlī: *zibeņi* (*z'ib'en'î*), *zibenes* (*z'ib'en'is'*), *zibines* (*z'ib'in'is'*), piemēram, *vokorâ i nakt'î z'ib'en'is' tuôl'i r'äc'*; *krystâ z'ib'in'is' ka mat, vu·sot pārkiûn's' sp'èr.* Jēdzienu 'zibeņot' parasti izsaka vārdkopa *zibines* // *zibeņus* // *zibenes mẹt*, piemēram, *nastùov'i p'i lûga, z'ib'in'is' mat, at'ît pārk'iûn'c'.*

Reģistrēts arī stilistiski iekrāsots vārdu savienojums *Dieveņš pirējās*, ko lietoja sarunās ar bērniem (sal. izloksnes *pirêtiês* 'rāties, bārties'), *bārn'i, s'iêd'it' klus'i, D'ìv'eņš p'ir'ejâs!*

Gaismas uzplaiksnījumu jeb tāla zibens atspīdumu pie debesīm, ko literārajā valodā sauc ***rūsa***, Nautrēnu izloksnē apzīmē ar vārdu savienojumu *sàusìe zibeņi* // *zibenes.* Reģistrēts ticējums, ka rūsa briedina labību (*sàus'ì z'ib'en'i lab'eîbu br'îd'ej*).

Nautrēnu izloksnē reģistrēti septiņi **varavīksnes** nosaukumi: *Dìeva kùopls* (*D'ìva kùplys*), piemēram, *D'ìva kùplys vacc vùorc, tagad vàira nasoka*; *zaļvēdere* (*pazav'ǟr', c'ik smuka zàļv'ǟd'är'ä!*, *dzelvēdere*, *dzelvērde*, *dzelvērte*, *zaļvērte.* Mūsdienās izplatītākais nosaukums ir *varavìksne* (*varav'eîks'n'ä*).

Sasalušu lietus lāšu, ledus graudu apzīmēšanai Nautrēnu izloksnē, tāpat kā literārajā valodā, lieto vārdu ***krusa***, piemēram, *krusa issyta dùorzu. Sīku krusas graudu nosaukums azbars* (*ozbors*) ir veidots ar nozīmes pārnesumu, sal. izloksnes *ozbors* 'putraimi', piemēram, *pavasar'î vàiroîk ozbórs b'ìerst.*

Aukstumu apzīmē vārds *salt̂ùms* (*solt̂ùms*), par aukstu laiku saka *salt̂s* (*solt̂s*) *làiks.* Stipra sala personificējums izloksnē, tāpat kā literārajā valodā, ir *làusks* (*làuskys*), kas ir īss, spalgs troksnis, kokam plaisājot stiprā salā. Tā darbību apzīmē vārdi *speŕt*, *spàrdīt*, piemēram, *ka lèls solt̂ùms, làuskys sp'èr, šùr'eît vusu r'eîtu spoŕda.*

Vieglu salu pavasarī vai rudenī, kad temperatūra naktī vai no rīta pazeminās zem 0°, izloksnē apzīmē ar vārdu *salˆna* (*solˆna*), kas saistāms ar *salˆt* (sal. liet. *šalnà*) [plašāk sk. Laumane 2005: 261–262], piemēram, *nùsola ùl'b'iku lokst'î solˆnâ.* Sīkus ledus kristāliņus, kas veidojas uz kokiem aukstā, miglainā laikā, izloksnē, tāpat kā literārajā valodā, sauc ***saŕma*** jeb *sorma* (sal. liet. *šarmà*) [plašāk sk. Laumane 2005: 263], piemēram, *vuss šùr'eît bolˆc, l'ela soŕma*.

Slapjdraņķi jeb laikapstākļus, kad vienlaikus līst un snieg, raksturo vārdi *šļ'àkas* (*šļàkys*), kā pamatā darbības vārds *šļākt; šļàndraks* 'lietus ar sniegu' ME II 498 no Nautrēniem dots nosaukums *drę̄bulis* un *drę̄buļi* 'lielas, slapjas sniega pārslas', kam pamatā izloksnē sastopamais darbības vārds *drēbt* (*dr'âbt'*), piemēram, *nu i dr'iêp, p'ìdr'âbs, ka iz'ît' navar'âs'* [par *drēbulis* un *drēbuļi* radniecību ar krievu izloksnēm sk. Laumane 2005: 186]. *Sniegs* (*sn'ìgs*) var būt *smalˆks* (*smolˆks*), *m'îksts* (*m'eîksts*), tas *krìt* (*kr'eît*), *drêb* (*dr'iêb*) 'snieg lielām, saķepušām pārslām'. Vārdu *snieg* (*sn'ìg*) lieto reti, parasti jaunākā paaudze. Krītoša sniega sīku kristālisku daļu izloksnē apzīmē ar atbilstošu literārajai valodai vārdu *pārsla* (*pùorsla*), piemēram, *ka taîds m'eîksts sn'ìdz'ènč kr'èit, smukys pùorslys ìr* [par cilmi sk. Laumane 2005: 284].

Nelielas, tikko uzsnigušas sniega kārtiņas apzīmēšanai reģistrēts ar priedēkli atvasinātais vārds *izsnìedze* (*iss'n'ìdz'ä*), piemēram, *iskrytus'ä taîda issn'ìdz'eît'ä. pyrm'ìs' sn'îks ka nal'èls – issn'ìdz'ä*). Tas izloksnē uzlūkojams par novecojušu.

Sasalušas zemes grambas vai kunkuļus jeb kruvešus, parasti, kad ir maz sniega, izloksnē sauc *kryvasi*, piemēram, *ka mos sn'ìga, soka, bràucùt rogovys kryvasus k'èr.*

Sniega pārvietošanos stipra vēja ietekmē izloksnē sauc *vējputnis* (*v'ieį̆putn'is'*),

piemēram, *b'eja l'èls v'ìeļputn'is', z'äm'ä àr gàisu juka.* Ar nozīmi 'putināt, aizputināt' lieto vārdus ar nozīmes pārnesumu *nest* (*n'äs't'*) un *aiznest (àizn'äs't')*, piemēram, *àizn'äs'ä c'eļu, nagùo àutabuss, c'ikam ist'èir'ā̀.* Sniega sanesumu apzīmē vārds *kapana* (*kopona*), piemēram, *dz'iļùo z'ìma ka b'eja, koponys b'eja da lûgu.* B. Laumane domā, ka šis nosaukums varētu būt veidots ar nozīmes pārnesumu no vārda *kapana* 'siena krāvums' [Laumane 2005: 297].

Apledojumu, kas izveidojas, kad vienlaikus lietus līst un salst, jeb atkalu izloksnē apzīmē ar vārdu *apgàlis* (*abgùol's'*), kas cilmes ziņā saistāms ar gāle 'plāna ledus kārta' [sīkāk sk. Laumane 2005: 341]. Darbību apzīmē vārdu savienojums *apgàlis lej* (*abgùol's' l'ej*), piemēram, *taîds abgùol's' nùl'eja, vuss v'înâ ladâ.*

No jumta lēni pilošam ūdenim, kas sasalis garenā formā jeb lāstekā, izloksnē ir nosaukums *lę(d)tęka* (*lataka*), kas atvasināts no vārdiem *lęds* 'ledus'(*lads*) un *tecêt* [plašāk sk. Laumane 2005: 301–302].

Ar nozīmi 'atkusnis' jeb silts laiks (parasti ziemā), kad kūst sniegs vai ledus, izloksnē lieto vārdu *mîkstùone* (*m'eîkstùn'ä*), kas atvasināts no īpašības vārda *mīksts* un kam pamatā *mīkt* 'kļūt mitram' [Karulis I: 594], piemēram, *m'eîkstùn'ä – ka sn'îgs m'eîksts i laîžâs*. Darbību, kad kūst sniegs vai ledus, apzīmē darbības vārds *laîstiês* (*laîstîs'*), piemēram, *pavasarî sn'ìgs sàul'eît'î dr'èiži laîžâs.* Izplatīts ir atvasinājums ar priedēkli *nuo-*, *nùozalaîst* (*nùzalaîst'*), piemēram, *sn'ìgs k'eî nùzalaîš, taî î sp'eidac'eît'is'* 'zilās vizbulītes' *z'ît'*. Irdenu sniegu, kas parasti kūst saulē apzīmē ar vārdu *šàutrs (šàutrys)*, kas, iespējams, saistīts ar latv. *šaust*, liet. *siaũsti* 'sist, pērt' [Karulis II: 343], piemēram, *šàutrys sn'ìgs ìr, ka pavasarî sàul'ä ât sn'ìgu, nu r'eîta väl'pasàl', vâloîk sàul'î acalaîš.* Atkusušu vietu sniegā izloksnē apzīmē vārds *kàpûne* (*kùopyûn'a*) *– ka nùzalaîš sn'ìg s v'ìtòm, soka, jàu kùopyûn'i räc'*; *pa kùopyûn'i grỳuši zyrgam v'il'kt' rogovys, k'èr kùopyûn'î* (saistāms ar *kāpene*, *kāpe*, kas atvasināts no *kāpt*) [ME II 192; 194].

Par kūstošu, izburbējušu ledu izloksnē saka *izšùnùojiês lęds* (*izašỳunùo̯is lads*), piemēram, *pavasar'î up'î izašỳunùo̯is lads, navàr ît' pùor'i.*

Vārds *sērsna* jeb sniega segas garoza, kas parasti veidojas, mitrai sniega virskārtai sasalstot, izloksnē nav pazīstams, par to izsakās aprakstoši ar vārdu savienojumu *snìegs nęs pa vìrsu* (*nas pa vìersu*), piemēram, *is pavasara pus'i vàr tàišn'î pàr t'èirumu ît', sn'ìgs nas pa v'ìersu, nakr'iss'î sn'ìgâ.*

Secinājumi

Dabas parādību leksikas kodolu Nautrēnu izloksnē veido mantotie vārdi. Liela daļa saistītās leksikas saskan ar literāro valodu, piemēram, *saule*, *sniegs*, *zvaigzne*, *migla*, *rasa*, *salna*, *sarma.* Vairāki nosaukumi darināti ar nozīmes pārnesumu, piemēram, *gaisa laivas*, *kapana*, *žvagāt*, *pērt*, *laisties*, *saule gabalā.* Sastopami fonētiskie dialektismi *lēk(t)s*, *krivasi*, *dūmaga* (*dyumoga*), morfoloģiskie dialektismi *blāzme*, *stiklājs*, *pākšājs*, *viesals*, *līts* (*leic*), (*migla*, *liets*) *lej*. Bagāts ir leksisko dialektismu klāsts, piemēram, *padebesis*, *apducis*, *spuodrs*, *atsaule*, *sarkanes*, *trāps*, *mīkstuone*, *apgālis*, *tūcs*, *graust*, *grudinēt*, *sausie zibeņi*, varavīksnes nosaukumi *zaļvēdere*, *zaļvērte*, *dzelvērte* u. c., *izsniedze*, *kāpūne*, *šautrs*, *izšūnoties*, *šļākas*, *šļandraks*, *drēbt.* Reģistrēti frazeoloģiski vārdu savienojumi, salīdzinājumi: *nuopēra kā pie Zaļās muižas*, *slābs i skrien*, *dedzina kā iz cepļa pieres* u. c.

LITERATŪRA UN AVOTI

Baltu valodu at ants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas. / Atlas of the Baltic Languages. A prospect. Rīga; Vilnius: Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas, 2009.

EH I–II – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai", 1–2.* Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2, Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.

Endzelīns 1929 – Lettische Regenbogennamen – *Darbu izlase* III (1).

Karulis 1992 – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2*. Rīga: Avots, 1992.

Lettus 1638 – Mancelius, G. *Lettus, das ist Wortbuch sampt angehengtem täglichem Gebrauch der lettischen Sprache.* Riga: Gerhard Schröder, 1638.

LVDA 1999 – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika.* Rīga: Zinātne, 1999.

ME I–IV – *K[ārļa] Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. 1–4.* Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.

Langijs 1685 – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku.* Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.

Laumane, B. Slapjdraņķa nosaukumi latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 4. Liepāja, 2000, 115.–134. lpp.

Laumane, B. Lāsteku nosaukumi latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti 5*. Liepāja, 2001, 265.–295. lpp.

Laumane, B. Mākoņu kalni vai mākoņu laivas? *Vārds un tā pētīšanas aspekti 8.* Liepāja, 2004, 144.–163. lpp.

Laumane, B. *Smalki lija zelta lietus. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā 1.* Liepāja: LiePA, 2005.

Laumane, B. *Vēju un vētru grāmata. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā 2*. Liepāja: LiePA, 2015.

Phraseologia 1638 – Mancelius, G. *Phraseologia Lettica*.. Riga 1638. (citēts pēc: Fennell, T. G. A Latvian-German Revision of G. Mancelius. *Phraseologia Lettica* (1638). Melbourne 1989).

Reķēna, A. Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas leksiski semantiskās paralēles ar atmosfēru saistītajos nosaukumos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja, 1996, 22.–23. lpp.

Ulmann 1880 – Ulmann, C. *Deutsch-lettisches Wörterbuch.* T. 2. Bearb. G. Brasche. Riga, Leipcig: Verlag von H. Brutzer, 1880.

Zemzare, D. Piezīmes par latviešu vēju nosaukumiem. *Baltistica* IV (2). Vilnius, 1968, 269.–279. lpp.

TĪMEKĻA RESURSI

https://enciklopedija.lv/skirklis/113676-auseklis

https://spacedog.lv/planeta-kura-atrodas-mums-vistuvak-venera/

Валентина ЩАДНЕВА
(Тартуский университет)

О воспитании детей старообрядцев в Западном Причудье

Summary
On the Upbringing of the Old Believers' Children in Western Peipsi

The article examines the principles and methods of parenting adopted by the Old Believers of Western Peipsi. The discussion is based on materials collected by Russian language specialists at the University of Tartu. The materials cover a period from the middle of the 20th century to the present day.

The Old Believers rely on biblical canons, which establish Christian values that are common to the entire confession. Although the implementation of individual private norms in the Old Believer communities scattered throughout the world sometimes has its own peculiarities, the regulation of religious and everyday behaviour is still ensured by uniform prescriptions and prohibitions.

These general principles also apply to the strict upbringing of children. For the sake of the future of their descendants, the Old Believers taught their children from an early age to observe a set of religious, moral, social-behavioural and labour norms, which was implemented through such parenting methods as persuasion / instruction, encouragement, intimidation and punishment.

Key words: *dialect, Old Believers, child-rearing, principles and methods of upbringing*

*

В статье рассматриваются принятые у староверов Западного Причудья принципы и методы воспитания детей. В основу обсуждения легли бумажные и электронные материалы, собранные русистами Тартуского университета, Эти материалы охватывают период с середины 20 века до наших дней.

Старообрядчество опирается на библейские каноны, устанавливающие единые для всей конфессии христианские ценности. Приверженность к ним подтверждают исследования разбросанных по всему миру старообрядческих общин [Данилко 2006: 98–108; *Свалова* 2019: 71–79; и др.]. Хотя реализация отдельных частных норм в региональных этноконфессиональных сообществах порой несколько отличается [см. там же], регуляция религиозного и бытового поведения староверов по-прежнему обеспечивается общими предписаниями и запретами, которые распространяются и на воспитание детей.

Старообрядцы отличаются весьма строгим воспитанием [Романова 2008: 29–44]. Ради будущего своих потомков и создания семьи-крепости староверы с малых лет приучали детей соблюдать комплекс религиозных, моральных, социально-поведенческих и трудовых норм поведения, что воплощалось в жизнь посредством таких методов воспитания, как убеждение / наставление, запугивание, поощрение и наказание.

1. Религиозное воспитание

Вера требовала учить молитвы и неукоснительно исполнять религиозные обычаи, которые распространялись и на детей: соблюдение постов, посещения моленной и следование принятым в ней правилам поведения. В сознании детей прочно укоренялись и эти правила, и понятие «грех», которое ассоциируется с нарушением заповедей и потому является важным для запугивания детей в процессе воспитания.

(1) Как три часа – все к вече́рне. А так и играли, и бегали, и всё. А как три часа – все домой, ни одного не было больше, все в моленну. Воронья, 2003.

(2) Нас таких, как говорили, гоняли в моленну уже, да. И чтоб мы лягли́ спать без молитвы или утром встали… Есть не дадут! К столу не посадят, не предло́жут. Три поклона поклониться, к столу садиться. У нас и деревня была такая, и мама такая была религиозная. Калласте, 2018.

(3) Раньше народу <в моленной> у нас было так много, и дети, дяте́й водили, дети уже к чему́-то приучались, вот теперь плохо, что ни одна бабушка, ни одна мама не бярёт с собой дяте́й в храм. Это очень плохо. Они ничего́ не узнали, ничего́ они не услышали, а нас же обучали. Мы еще ничего́ не знали, нас уже учили молиться, учили, чтобы с вядра́ не пить, с корца́ <ковшика> не пить, чтобы специально была кружечка, в которую наливаешь и пьёшь, назывался: корец – в доме хозяин. А тяпе́рь всё подряд: придёт невесть какой человек, раз! с корца, а так нехорошо, ведь гигиена тоже должна быть. Малые Кольки, 2005.

Совершать молитву, креститься полагалось перед сном и утром, перед трапезой и после нее – в некоторых семьях этому учат детей и в наше время.

(4) Сейчас очень не придерживаются, но у нас есть се́мьи, <которые> придерживаются: перед тем как сесть за стол, обязательно помолятся, три раза покре́стются. Что у нас один мальчик вот так был, они с папой хорошо <соблюдали правила>. И пришёл к женщины, она говорит «Садись кушать», а он говорит «Нет», а она говорит «Чего?», а, говорит, «Надо помолиться, и ты садишься кушать – не помолилась». Хотя она сама ходила в моле́нну. Накрылась, как называется. И вот маленький ей сказал «А ты чего не помолилась?» Малые Кольки, 2014.

(5) Мы не смели за стол сесть не помолясь. Три поклона. Бабушка молится утром нача́л и нас всех ставит: «Молитесь все». И если, допустим, кто-то неправильно перекрестился, она тут же скажет: «Дети, вот так. Ты неправильно перекрестился. Вот перекрестись-ка так, как положено, чтобы до Бога дошла твоя молитва». Кольки [Кувайцева 2010: 37].

Результатом последовательного религиозного воспитания является стойкая приверженность молодого поколения вере предков:

(6) А жена другой веры тоже. <Православной?> Ага. Так у неё сын старовер, он не хочет ходить в православную, в староверскую ходит. <…> За столом-то сидели тут недавно, месяца два обратно, так внучка одна сказала: «Свою веру предавать нельзя. И нечего крутиться». Большие Кольки, 2016.

2. Моральное воспитание

Чтобы предостеречь своих потомков от совершения плохих поступков, с раннего возраста начинается у староверов и прививание моральных ценностей. По канонам старообрядческой веры недопустимым считается лгать, завидовать другим, злиться, воровать, брать что-то без разрешения и т. п. При этом в ходе запугивании детей с воспитательной целью сами взрослые порой позволяли себе лукавить, упоминая о Боге:

(7) Мне то время нравилось почему? Потому что детей учили: нельзя врать, нельзя – Боженька язычок отрежет! Нельзя воровать – Боженька ручки отрежет! Когда мы понимали, что никто нам ничего не отрежет, мы всё-таки были приученные. Мустве̮э, 2003.

С малых лет подрастающему поколению внушали разные правила старообрядческой этики: почитать предков, помогать старшим, приветствовать их, не вмешиваться в беседу взрослых. В то же время воспитательное воздействие оказывало на детей и повседневное поведение родителей, а также добрые поступки взрослых.

(8) <Женщина, с которой рыбак поделился рыбой, крестится> «Ой, пришли тебе, Господи, с морюшка, с озера». Ну и поедешь…, так и ребя́там я говорю: «Вот видишь, просто дающему рука не оскудеет». Вот дастишь, и яна́ крест там бросает, Бога просит, чтоб тебе пришёл <улов>. И мы как поедем, так рыбы, сколько хошь! Желачек, 2004.

3. Социально-поведенческое воспитание

Согласно принятым социально-поведенческим традициям старообрядцы сызмала приучали детей уважать родителей, повиноваться им. Обычно потомки староверов подчинялись воле отца и матери, были дисциплинированными и послушными. Вседозволенность не допускается и сейчас.

(9) Так вот пока в школу ходили, отец не разрешал по деревне блуди́ть, покупал пряжу – и вязали кружава́. Воронья, 2003.

(10) Все деньги были у отца, вести́мо. А когда я иногда выезжал на лошади с луком, продавать, – всё это приносил, отдавал отцу. Новая Казепель, 2003.

(11) <…> мы как-то подчинялись родительскому слову. Если тебе сказали нет, значит нет. Второй раз ты уже не переспросил. Это был закон. Всё, поставили крест. Отец взял за руку меня и мою двоюродную сестру, отвёз в город в шестнадцать лет на работу. София, 2020.

(12) У меня дети настолько были дисциплинированы, оны́ не смели на кровать, как сейчас я смотрю: такая воля дана! Вот прыгают по кровати – пылища! Не продохнуть! <…> Вот на полу одеяло старое расстелю́, они сидят дням играют и даже на кровать и не мыслили! Только когда спать, тогда я раскладывала. Малые Кольки, 2005.

Кроме предписания совершать молитвы до и после еды, дети обязаны были строго соблюдались и иные правила поведения за столом. В частности, у каждого члена семьи было свое определённое место, и никто не смел занять места родителей. Этот обычай значим и в наши дни.

(13) Раньше было всё время у родителех за столом сидеть – своё место. И сейчас сохраняется, что никто не сядет на место отца и матери. Сейчас до сих пор у

каждого своё место. Малые Кольки, 2014.

(14) Когда своя семья садилась за стол, у каждого своё определённое место было. Семьи же были большие. <…> И перед едой всегда обязательно молились три поклона. Или вот сел, перекрястись, тогда только ешь. И детей так заставляли. Это в старину. Воронья, [Кувайцева 2010: 39].

Во время трапезы от детей требовали вести себя «чинно»: не шалить, есть молча, аккуратно, не стучать по столу, ибо «стол – престол Божий», поэтому за нарушения правил трапезы Бог может лишить достатка [Калласте]. В соответствии с давней традицией воспитывалось и трепетное отношение к хлебу.

(15) Ты погляди, сколько насо́рил, со́рить хлебные крошки грех, боженька накажет [МСРСГП: 305].

4. Трудовое воспитание

С малых лет староверы приобщали своих потомков к разнообразному труду – в доме, на приусадебном участке. При этом прививалось уважительное отношение к любой работе и воспитывалось трудолюбие. От детей требовали также аккуратности при выполнении трудовых заданий:

(16) Мы как зарабатывали? Бабка там попросит: дети, приди́те, надо обсади́ть ей огород. Ну, свекло́й там. Мы придём. Проро́щены такие свеко́лки, довольно много – ведь это по двенадцать соток было. Но нас мама всегда приучила: там не вздумай сфальшивить! Мы, это, корпи́м, по одной, по две. Целый день обсаживаем эти грядки. Желачек, 2010.

Малообеспеченные многодетные семьи в прежние времена отдавали детей и подростков батрачить на эстонские хутора. Дети пасли скот, ухаживали за ним, а подростки работали и на хуторских полях. Для семьи такое батрачество, получившее названия «ходить в поле», «отдавать в поле», было материальным подспорьем, дети же приобретали хозяйственный опыт.

(17) Тогда ещё в <у> кого́ отдавали в пастухи или в работники к эстонцам, тогда, как говорили, «выгова́ривали»: столько хлеба, столько шерсти, столько льна, тогда лён ведь был. Это всё, за это лето ходили в поле, там сколько-то и хлеба привезут, и льна, и шерсти. Калласте, 2016.

Более зажиточные семьи на хутора детей не отдавали, как и часть менее состоятельных родителей, которые щадили своих чад.

(18) <На хуторах не работали?> Нет. Папа мой с сями́ лет пас свиней и ему очень хорошо досталось, и он сказал: «Буду биться изо всех сил, но вас я туда не отдам». Ну, вот мы так в дяре́вне, сямья́ большая, так кому грядки скопать, кому пополоть, тоже всё время работали, вот поэтому мы привыкли работать и привыкли уважать и чужой труд. Малые Кольки, 2005.

Приносивших в семью доход взрослых, детей, подростков именовали относящимися к церковной жизни словами «тру́дник», «тру́дница», которые староверы используют в своем значении: ‘тот / та, кто работает и зарабатывает’.

(19) Расторговалась, с соседом домой приехала, мяше́чек тут с деньга́м. Приехала, раздява́юсь, моюсь – бабушка плачет. «Бабушка, что ты плачешь?» – «Доченька, от радости плачу – у меня тру́дница такая!». Одиннадцать лет было мне! Вот така тру́дница я уже в <у> бабушки была! Новая Казепель, 2003 [СГСЭ: 145].

5. Наказания детей за проступки

За послушание, старательность, трудолюбие детей поощряли: их хвалили и приводили в пример другим, угощали разными лакомствами, покупали им обновки, игрушки.

Однако наличие правил предполагает их нарушение: несмотря на внушения старших, их поучения, дети бывают небрежны при выполнении работы, не всегда повинуются родителям, капризничают, упрямятся, хитрят и даже что-то делают назло. Всему этому способствуют свойственная детям непоседливость и бурная детская фантазия.

Наказания за проступки у староверов были разные – в зависимости от тяжести содеянного и возраста детей. За неподчинение, шалости озорников могли пожурить, отругать, заставить молиться или поручить дополнительную работу. Но порой прибегали и к физическому наказанию: могли оттаскать провинившегося шалуна за уши, отстегать крапивой, ремнём или «*голико́м*» – веником из голых прутьев (без листьев).

(20) Отжага́ешь <отстегаешь> *раз-другой, сразу умней будут, хоть дома-то учить дяте́й надо* [МСРСГП: 200].

(21) Если мне сказали раз, значит, это было, родительский был закон. А вот если я не послушалась, тогда моя голова была где-то между ног, моё туловище. Веник, который из бани принесённый был, всегда веник несли из бани в дом подметать. Голи́к. И вот этим голым голико́м да по голой... И ты второй раз уже не захотел этого. Это было послуше́ние. Слово родителя был для тебя закон. И очень глупо, что сейчас вот так нельзя наказать. София, 2020.

В то же время отпрысков нередко, скорее, пугали ремнём – для острастки, как в рассказе об отце, который рассердился на дочь за плохое напутствие перед рыбной ловлей:

(22) Отец меня ни разу не вдарил. Вот не было такого. А раз – вот не забуду век! Вот такие деревянные кровати, они были широкие – стояла. А он собирался в озеро. А я и говорю – как же я сказала?: «Зайца тебе!» А это бы́ла примета плохая. Значит урожая не будет, рыбы. Он как схватил ремень – я под кровать! И в самый зад. А он уже справивши, одевши, шчо он поедет тяпе́ря. И вот он колотит этым. А я сейчас буду плакать, буду кричать: «Аай! Аай!» А он до меня-то и не доходит, он с одного края, а я в другом краю ляжу́! Вот так. А потом мать и говорит: «Девка, ну зачем ты, ведь ты знаешь чо, они ведь, это, боятся этого! Зачем ты?» Малые Кольки, 2014.

С воспитательной целью использовались также и запугивания детей. Для устрашения малышей староверы прибегали к специально придуманным «страшилкам», например, чтобы дети «не просилися в город» (речь о Тарту):

(23) А он <брат> боялся: в то время, знаете, как маленьких пугали с детства – шчо вот, в город пойдёшь первый раз, и там стоит баба старая, там будешь жопу <ей> цалова́ть! И вот был напуганный, ён боялся! Межа, 2009.

Детей постарше староверы запугивали милицией или тюрьмой, как, например, в следующем рассказе о кознях детей во время святочных бесчинств на старый Новый год, когда невинные проказы нередко перерастали в опасные проделки.

(24) Был один раз, сделали горки в магазине и продавцу в доме. <...> А мороз был

сильный, под тридцать градусов, быстро, моментом замерзает. <…> Пришлось окна бить ему. Утром спим, и вдруг по радио… <…> А он, Роман <работник радиоточки>, <…> говорит: «Сегодня были сделаны зверские…, нет, хулиганские поступки. Продавцу магазина была дверь залита, одна и вторая, на магазин дровни стянуты». <…> Он <продавец> рассердился и говорит: «Всё, я уезжаю». А знаете, это ведь трагедия: в деревню никогда не хотели продавцы приезжать. <…> А по радио Роман всё через пятнадцать минут говорил: «Если хулиганы не явятся сейчас же в сельсовет, то Андрей Гордеич вынужден будет вызвать Гаго́лина». А Гаго́лин был милиционер в то время. <…> «И будете наказаны, в тюрьму посажены…» – запугивал по радио нас. <…> Ну, отцы замяли это дело. На всю жизнь было – уходим куда-нибудь, а мама: «Честь и совесть терять нельзя. Она должна быть всегда с собой!». Желачек, 2009.

Но староверы обычно не осуждают строгости родителей, так как требовательность сочетается с родительской любовью, с ласковым отношением к детям.

(25) И, слава тебе, Господи, прожила, двух детей вырастила и внучат – и я не жалею, никак не жалею, что родители в <у> меня были таки́ строгие. Муствеэ, 2003.

(26) И родители нас очень берегли́ <любили, заботились>, много научили. Малые Кольки, 2005.

(27) Рябёнок не волчанёнок <волчонок> – ласки хоти́т [МСРСГП: 49].

Дети отвечали родителям взаимностью.

(28) А вот брат, который умер, тот, бывало, сам сладкое не будет кушать, а даст. Сидит и говорит: «Мама, на́ ты – я и так! Я-то ведь моло́дый, а ты работаешь, уставши». И вот даёт сахара своёго, никогда не спивал. А мама нам надяли́т. Воронья, 2003.

(29) И говорит: «Буду большой, так я тебе, мама, куплю платье, красивое, розами». <...> И вот недавно ду́маю всё: какое платье он мне купил? Он всё же купил платье мне, но какое? Ду́мала-ду́мала – сду́мала <вспомнила>! Купил мне платье розами на какой-то день рождения. Воронья, 2003 [СГСЭ: 49].

Заключение

В процессе воспитания староверы, опираясь на каноны старообрядческой веры, с малых лет приучают своих детей соблюдать комплекс религиозных, моральных, социально-поведенческих и трудовых норм. Эти нормы, пересекаясь друг с другом, воплощаются в жизнь посредством таких методов воспитания, как убеждение / наставление, поощрение, запугивание и наказание. Реализация названных методов зависит от степени тяжести проступка и от возраста потомков.

Характерное для староверов строгое воспитание направлено на 1) формирование у детей стойкого, упорного, целеустремленного характера; 2) становление староверческой личности с её нравственными ценностями; 3) обеспечение успешного будущего своих потомков; 4) создание семьи-крепости; 5) благополучие семьи. При этом в итоге традиции воспитания помогали не только растить достойное поколение, но и сохранять свою старообрядческую культуру.

ЛИТЕРАТУРА

Данилко, Е. С. Социальные механизмы сохранения традиционных ценностей (на примере старообрядческой общины г. Миасса Челябинской обл.). Этнографическое обозрение. № 4. 2006, с. 98–108.

Калласте. URL: https://aslend62.livejournal.com/4606.html (10.01.2025).

Кувайцева, М. В. Застолица. Кухня староверов Эстонии. Тарту: Общество культуры и развития староверов Эстонии. 2010.

МСРСГП – Немченко, В.Н., Синица, А.И., Мурникова, Т.Ф. Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики. Ученые записки. Т. 51. Филологические науки. Вып. 8 А. Рига: Латвийский гос. ун-т. 1963.

Романова, Н. И. Воспитание в старообрядческих семьях: прошлое и настоящее. Вестник Кемеровского государственного университета культуры *и* искусств*:* журнал теоретических *и* прикладных исследований. Вып. 7. 2008, с. 29–44.

Свалова, Е. Н. Запреты и предписания в речевой культуре пермского старообрядчества. Вестник Пермского университета. Российская *и* зарубежная филология. Т. 11, вып. 3. 2019, с. 71–79.

СГСЭ – Паликова, О. Н., Ровнова, О. Г. *Словарь говора староверов Эстонии*. *Книга для учащихся*. Тарту; Нарва: Общество культуры и развития староверов Эстонии. 2008.

Vilija CELIEŠIENĖ
(Kauno technologijos universitetas)

Kodų kaita ir svetimžodžiai jaunimo forumuose

Summary
Code-Switching and Foreign Words in Youth Forums

The objective of this article is to analyze the cases of code-switching and the use of foreign words in youth forums. This research will aim, firstly, to discuss the process of globalization and reveal the impact of this process on languages; secondly, to identify the category of use of foreign words from English found in Lithuanian forums and the functions they perform; thirdly, to determine which types of code-switching are characteristic of youth language in electronic discourse.

The following Lithuanian forums were selected for the study: *vinted.lt, forumas.draugas.lt, forumas.ieskok.lt, vforumas.lt*. The study noted that the largest share of foreign words used in youth language consists of Lithuanianized English words. English words with authentic spelling are the second most common. Foreign words from other categories are used much less frequently. In youth discourse, loanwords usually perform referential, expressive, social and metalinguistic functions. The analyzed material shows that linguistic codes are changed quite often in youth discourse when switching from one language to another. Codes reflect the attitudes and interests of youth and help to convey thoughts more effectively, attract attention or make an impression.

Key words: *globalization, code-switching, foreign words, e-discourse, youth language*

*

1. Įvadinės pastabos

Šiuolaikiniame Vakarų socialiniame moksle ir žiniasklaidoje vienu iš dažniausiai vartojamų terminų tapo „globalizacija“ [Ramašauskas 2008]. Nors šis terminas pradėtas vartoti jau XX a. antroje pusėje, tačiau globalizacijos sąvoka yra labai plati ir iki šiol nėra tiksliai apibrėžta. Dažniausiai globalizacija apibrėžiama kaip procesas, reiškinys, vykstantis socialinėje plotmėje, apimantis pačias įvairiausias visuomenės, valstybės bei kitų socialinių darinių veiklos sritis, jų aplinką, pasireiškiantis tarpusavio ryšių intensyvėjimu, judėjimu bei kitomis charakteristikomis viso pasaulio mastu [Urbšienė 2011]. Globalizacijos procesą galima laikyti ir kaip neišvengiamą kalbų kaitos rezultatą.

Tyrimų, kuriuose būtų analizuojama kodų kaita ir svetimžodžių vartosena, kaip globalizacijos įtakos rezultatas, elektroniniame diskurse tiek užsienyje, tiek Lietuvoje atlikta palyginti nedaug. Iš lietuvių autorių atliktų tyrimų minėtinas I. Dabašinskienės ir L. Kamandulytės-Merfeldienės (2023) kodų kaitos tyrimas dvikalbių vaikų rišliuosiuose pasakojimuose pagal siužetinę paveikslėlių seką. V. Miliun (2020) yra atlikusi kodų kaitos ir jos funkcijų feisbuke skelbiamuose įrašuose ir komentaruose tyrimą, atsižvelgiant į lyties veiksnį. I. Ignotaitė (2020) analizavo kodų kaitos raišką, kai multimodalioje socialinių tinklų aplinkoje vartojami idiominiai anglų k. posakiai. L. Vaicekauskienė ir R. Šmitaitė (2010) tyrė anglų kalbos vartojimą ir kodų kaitą Lietuvos televizijų reklamose. V. Česnulienė

(2017) savo darbe aprašė skolinių vartoseną lietuvių jaunimo kalboje. Anglų kalbos, kaip vieno iš globalizacijos veiksnių, įtaką lietuvių kalbai yra tyrusios – A. Strackaitė (2006), V. Rudaitienė (2014), J. Karpuškienė (2011).

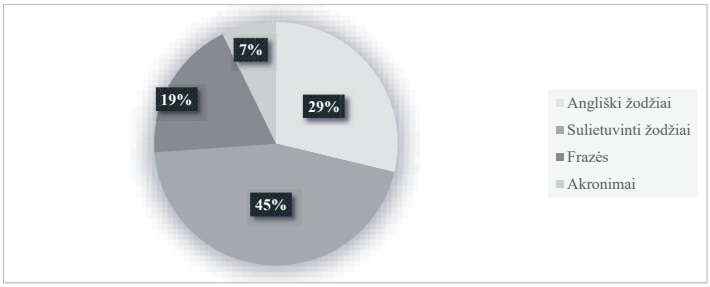
Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti jaunimo forumuose pasitaikančių kodų kaitos ir svetimžodžių vartosenos atvejus. Straipsnyje bus siekiama, pirma, aptarti globalizacijos procesą ir atskleisti šio proceso daromą įtaką kalboms; antra, nustatyti lietuviškuose forumuose aptiktų svetimžodžių iš anglų kalbos vartosenos kategoriją ir jų atliekamas funkcijas; trečia, nustatyti, kurie kodų kaitos tipai būdingi jaunimo kalbai elektroniniame diskurse.

Globalizacija, kaip ir kiekvienas reiškinys, turi tiek teigiamų, tiek neigiamų aspektų, tačiau globalizacijos šalininkai ir priešininkai sutinka su teiginiu, kad globalizacija naikina sienas tarp valstybių ir griauna nacionalinį valstybių savarankiškumą [Guogis 2007]. Globalizacijos procesas meta stiprų iššūkį tautinėms kultūroms, reikalauja perimti naujas technologijas ir naujas kūrybiškas formas, kurias diktuoja pasaulinė informacijos infrastruktūra [Strackaitė 2006]. Akivaizdu, kad globalizacijos procesas turi įtakos tautiškumui, o kartu ir kalbai. Anglų kalba tampa pasauline kalba. Kalbos (tarp jų ir lietuvių) kinta veikiamos anglų kalbos. Vartosenos sričių tyrimai rodo anglų kalbos vyravimą kai kuriose švietimo ir mokslo, verslo, muzikos, reklamos srityse [Rudaitienė 2014]. Trikdoma lietuviškų ir svetimų žodžių vartojimo pusiausvyra. Kaip teigia Schelhas (2001), anglų kalba formuoja daugybę skirtingų mūsų gyvenimo sričių. Labiausiai anglų kalbos įtakos paveiktos sritys yra jaunimo diskursas ir verslas. Vaicekauskienės (2010) teigimu, dabartinis jaunimas globalus, besidomintis naujovėmis. Jaunimo atstovams anglų kalba atlieka svarbią identifikacinę bei tapatybės raiškos funkciją, o anglų kalbos vartojimas jaunimui yra būdas prisidėti prie pasaulinės jaunimo kultūros bei naujausių informacinių technologijų. Autorė teigia, jog anglų kalba jaunimui asocijuojasi su pažanga, šiuolaikiškumu, todėl jaunimas noriai anglų kalbą vartoja ir pritaiko kasdieninėse komunikacijose [Vaicekauskienė 2010]. „Kaip tik iš vartotojo tapatybės randasi simbolinė anglų kalbos galia ir prestižas: mokėti anglų kalbą reiškia gebėti kaupti vadinamąjį socialinį ir kultūrinį kapitalą (Bourdeu 1992), leidžiantį įveikti visus konkurentus“ [Vaicekauskienė 2010]. Taigi anglų kalba jaunimo atstovams reiškia inovacijas, pažangą ir globalumą.

2. Kodų kaitos ir svetimžodžių vartosenos jaunimo forumuose analizė

Vienas iš būdų, siekiant ištirti jaunimo kalbą, yra analizuoti jaunimo įrašus forumuose, nes tai neformali vieta, kurioje atsiskleidžia jaunimo bendravimo ypatumai. Tyrimui pasirinkti lietuviški forumai: *vinted.lt, forumas.draugas.lt, forumas.ieskok.lt*, *vforumas.lt*, kuriuose dažniausiai bendrauja jauni žmonės, kurių amžius, nurodytas forumo paskyroje, dominuoja nuo 16 iki 26 m. Iš viso perskaityta 800 žinučių. Beveik pusėje jų vartojami svetimžodžiais iš anglų kalbos – 381 žinutėje. Gauti rezultatai rodo, jog forumuose lietuvių jaunimas gana dažnai vartoja anglų kalbos svetimžodžius ir tai tik įrodo teiginį, kad jaunimo diskursas yra gerokai anglų kalbos paveikta sritis.

Pirmiausia forumų įrašuose išrinkti svetimžodžiai priskirti tam tikrai kategorijai: angliški žodžiai, sulietuvinti žodžiai, frazės, akronimai (žr. pav.).

Pav. **Svetimžodžių kategorijos**

Matoma, jog didžiausią dalį svetimžodžių, rastų forumų įrašuose, sudaro sulietuvinti anglų k. žodžiai. Autentiškos rašybos angliški žodžiai antri pagal dažnumą. Kitų kategorijų svetimžodžiai, t. y. frazės ir akronimai, vartojami rečiau.

Sulietuvinti žodžiai – tai morfologiškai adaptuoti anglų kalbos žodžiai, gramatiškai sulietuvinti pridedant galūnę, priešdėlį ar kitu darybos būdu. Sulietuvinti žodžiai analizuojamoje medžiagoje dažniausiai adaptuojami tiesiogiai pridedant lietuvišką galūnę prie angliško žodžio, pvz., *hardas, leggingsai, alignmentas, linkas, reportas, editinti, laptopas, loginas, soundas, passwordas*. Taip pat daugelis svetimžodžių iš anglų kalbos adaptuojami pridedant galūnę po apostrofo, pvz., *crack'as, cloud'as highlight'as, top'as, six pack'as, gym'as, podcast'as, slash'as, tool'sas, prin screen'as, deadline'as, word'as*. Rasti keli atvejai kai angliški žodžiai adaptuojami pridedant ne tik lietuvišką baigmenį, bet ir priešdėlį, pvz., *suinstaliuoti, užbaninti, prizoominti, perinstaliuoti*. Dar viena gana populiari sulietuvinimo tendencija, rašyti anglišką žodį taip, kaip jis tariamas, pavyzdžiui, *laineris* (angl. liner)*, draiveris* (angl. driver)*, flešas* (angl flash)*, akountas* (angl. account) ir pan.

Neadaptuoti **angliški žodžiai** vartojami kiek rečiau. Pastebima tendencija, jog dažniausiai jaunimo diskurse vartojami neadaptuoti anglų kalbos daiktavardžiai, pvz., *help, setting spray, lip gloss, highlight, comedy, comedian, story, laptop, notepad, smartwatch, settings, e-mail*, rečiau vartojami prieveiksmiai, pvz., *anyway, same*; būdvardžiai, pvz., *nude, super* ir vienas kitas veiksmažodis – *thanks*, sorry.

Angliškų frazių (žodžių junginių, atskirų sakinių ar posakių) forumų įrašuose rasta mažiau nei pavienių žodžių – 19 %. Pvz.:

For I have seen what the darkness hides[1] (draugas.lt).

Music is what we are living for (ieskok.lt).

Č*ia dėl to nesąmoningo end-to-end encryption dalyko* (vforumas.lt).

Analizuojant svetimžodžius iš anglų kalbos, paaiškėjo, kad rečiausiai jaunimas vartoja ***akronimus,*** t. y. žodžius, sudarytus iš pavadinimo žodžių pirmųjų raidžių. Pastebėta, kad dažniausiai jaunimo vartojami akronimai yra susiję su kompiuterija, informacinėmis technologijomis, pvz.: *pc* (angl. *personal computer*), *dm* (angl. *direct message*), OS (angl. *operating system*), *pm* (angl. *private message*), taip pat gana dažnai vartojami akronimai *np* (angl. *no problem*), *OMG* (angl. *oh my God*), *OK* (angl. *okey*) ir pan.

Autoriai, tiriantys kalbų kontaktus, yra pateikią įvairių naujų žodžių skolinimosi priežasčių (konotacinių, semantinių, stilistinių ir kt.) ir jų vartosenos funkcijų. Šiame tyrime, analizuojamuose forumuose rasti svetimžodžiai, suskirstyti ir išanalizuoti remiantis

[1] Pavyzdžių kalba netaisyta

L. Vaicekauskiene (2007) ir Česnuliene (2017), pagal jų atliekamą funkciją: referentinę, ekspresinę, socialinę ir metakalbinę.

Referentinę funkciją, pasak Česnulienės (2017), jaunimo diskurse atlieka tokie naujieji skoliniai, kurie užpildo žodyno spragas, įvardija jaunimui naujas sąvokas. Prie tokių skolinių galima priskirti šiuos el. diskurse rastus pavyzdžius: *highliteris, brozeris, online, bugas, shortcut'as, prank'as, podcastas, bodis, primeris, shortcut'as, face control* ir kt., pvz.:

Sužinokite apie vykstančius mokymus ***online*** (draugas.lt).

Na, reik tikėtis, kad ant mažamečių nepereis: ***confused*** (draugas.lt).

Gal kas nors kabo tarp ***request***? (vforumas.lt).

Ekspresinę funkciją tirtame jaunimo diskurse atlieka skoliniai, kuriuos jaunimas vartoja norėdamas pasigirti, siekdamas kažką pabrėžti, pasakyti įmantriau, sąmojingiau bei išsakyti savo jausmus, išgyvenimus, pvz.:

Gavau 99%. ***Because the universe hates me*** (vinted.lt).

Na ir ta pora pasiūlė kartu važiuot ***pahikint****, nuvaryt prie* ***beacho,*** įkalbinėjo, sako ką čia viena darysi namie (vinted.lt).

Dabar nagai raudoni paprasti, bet negaliu neparodyt to ***super extra cute*** *vienaragiuko, laimėjusio pirmą vietą* (vinted.lt).

Socialinę funkciją forumų įrašuose dažniausiai atlieka tokie naujieji skoliniai, kuriais jaunimas siekia iš(si)skirti iš kitų socialinių grupių, pabrėžti priklausymą tam tikrai jaunimo grupei, pvz.:

Kiek mačiau, kai į Lt fizikos olimpiadą važiavau, tai vieni ***geekai/nerdai****, susitraukę, negražūs, dauguma su kabėm ir colio storio akiniais, vienu žodžiu tokių baisių ir pragare nerasi, pas mane dar ne taip baisu* (draugas.lt).

Normalius ***superboy*** *pacios merginos kviecia susitikti (stoja i eile) ir sumoka uz viska* (draugas.lt).

Metakalbinę funkciją atlieka svetimžodžiai, kurie yra vartojami kartu su lietuviškais atitikmenimis, arba tiesiog paaiškinant svetimžodžio reikšmę, pvz.:

Marketingas arba lietuviškai rinkodara, *tai prekių ženklų valdymas, naujų prekių ženklų įvedimas į rinką* (draugas.lt).

Jums perinstaliavus Windows'us nereikia siųstis vadinamo ***„software" (programinės įrangos)****, kad galėtumėte girdėti garsą* (draugas.lt).

Jaunimo diskurse svetimžodžiai, atliekantys metakalbinę funkciją, nėra gausūs, jaunimas nėra linkęs juos komentuoti, nes nemano, kad gali būti nesuprasti.

Kaip matyti iš aptartų pavyzdžių, jaunimo diskurse gana dažnai keičiami kalbiniai kodai, pereinant nuo vienos kalbos prie kitos. Dauguma šiuolaikinio jaunimo moka dvi ar daugiau užsienio kalbų, kurias internetiniame diskurse vienokiu ar kitokiu būdu derina, t. y., naudoja kodų kaitą. Tai reiškinys, kuris atspindi asmens žinias, pomėgius ir padeda vizualiau perteikti mintis (I. Darginavičienė 2022). Anot V. Miliun (2020), manytina, kad kodų kaitą galima paaiškinti kaip įprastą, natūralų kalbinį reiškinį, kai (ne)sąmoningai pereinama iš vienos kalbos į kitą, ir kartu palaikomas (arba nutraukiamas) pokalbis bei pokalbio dalyvių tarpusavio santykiai.

Kodų kaitos atvejai, rasti jaunimo forumų įrašuose, buvo suskirstyti į penkis tipus: 1) diskurso žymekliai; 2) tikriniai daiktavardžiai; 3) terminai; 4) citatos; 5) žodžių trūkumas (remiantis S. Poplack 1980).

Gausiausias tirtam el. diskursui būdingas kodų kaitos tipas – **diskurso žymekliai** – kalbos vienetai, atskleidžiantys santykį tarp atskirų diskurso dalių ir diskurso kūrėjų, pvz.*: so, well, I mean, like, sorry, why not, okey* ir pan. Iš forumų įrašų matyti, kad anglų k. diskurso žymekliai tampa neatsiejama nemažos dalies jaunimo kasdienės komunikacijos dalimi, pvz.:

***Sorry,** jai panaudojau keiksmazodi, bet, kaip sakoma, is dainos zodziu neiskirpsi* (draugas.lt).

*Nu **okey** busiu* (draugas.lt).

*Tai aš asmeniškai girdžiu ūžimą, jei žiūriu filmą, tai viskas **okey**, galima kentėt* (vforumas.lt).

Tikriniai daiktavardžiai – jais el. diskurse dažniausiai pavadinami įvairūs leidiniai, filmų, dainų pavadinimai, kuriuos jaunimas dažniausiai vartoja originalo kalba, neadaptuoti vietovių pavadinimai ir pan. Pvz.:

*Korėjiečių filmas **„Im Sorry But I Love You”** 16 valandu ;D per 2 paras paziurejau* (vforumas.lt).

*Mano klausomiausia Arctic Monkeys – **Why'd you only call me when you're high*** (vforumas.lt).

*Yra paneliu kurios gyvena pietvakariu Londone **Kingston upon thems,** ar kur nors aplinkui, kurios daznai nieko neveikia ir noretu kuom nors uzsiimti:)?* (ieskok.lt).

Terminai – jaunimo forumuose dominuoja su informacinėmis technologijomis, kompiuterija susiję terminai. Kaip žinia, tai yra vis dar besivystančios mokslo sritys ir nors pirmiau atsirandantiems angliškiems terminams gana sparčiai kuriami lietuviški atitikmenys, jaunimas nenoriai juos vartoja, ypač neoficialioje kalboje. Šią tendenciją labai aiškiai galima pastebėti skaitant jaunimo forumų įrašus, pvz.:

*Jeigu lėtokai užkrauna **my computer**, monitorius kartais mirga* (ieskok.lt).

*Perinstaliavus windowsus nereikia siųstis vadinamo **„software”** kad galėtumėte girdėti garsą* (ieskok.lt).

*įėjus į FB (per naršyklę, **ne apps'ą**) rodo tą vienetą man irgi* (vforumas.lt).

Citatos – kodas keičiamas vartojant citatą originalo kalba, dažniausiai siekiant atkartoti situaciją ar sukurti tam tikrą įspūdį, pvz.:

*Perskaiciau vieno zymaus biblijos kritiko Leo taxilis knyga ,,Biblijos linksmybes'' ir manau man to uzteko kad galeciau garsiai pasakyti- **Hello Jesus, fuck off and have a nice day**!!!* (draugas.lt).

*Tai matyt apie tai: ,, **The disturbing reality of cobalt mining for rechargeable batteries”*** (ieskok.lt).

Žodžių trūkumas – kodas keičiamas nežinant gimtosios kalbos atitikmens arba siekiant būti suprastam, pvz.:

*Niekam cia neidomu suprantat ta jusu nuomone, kuri yra nukrypusi nuo temos. Nedarykit **of topic** visokiu* (ieskok.lt).

*Spėčiau, kad čia dėl to nesąmoningo **end-to-end encryption** dalyko* (vforumas.lt).

*Patiko **haul video** ir šiaip turinys toks kaip sakyti **catchy*** (vforumas.lt).

Trumpai aptarus kodų kaitos atvejus, galima pastebėti, kad į savo kalbą įterpdamas anglų kalbos žodžių ar frazių, jaunimas, puikiai mokėdamas anglų kalbą, lengviau komunikuoja, geriau supranta bendraamžius ir patys būna geriau suprasti. Visgi reikia pripažinti, kad gana gausus svetimų žodžių vartojimas skurdina lietuvių kalbą ir išryškina kalbos statuso

problemas. Ir nors, anot Crystal‘o (2002), nei lietuvių, nei kuri nors kita kalba dėl anglų kalbos įtakos neišnyks, kalbos tiesiog pakis, tačiau tai neigiamai veikia socialinę kalbos vertę.

Išvados

Globalizacija turi tiek teigiamų, tiek neigiamų aspektų, tačiau ir globalizacijos šalininkai, ir priešininkai sutinka su teiginiu, kad globalizacija naikina sienas tarp valstybių ir griauna nacionalinį valstybių savarankiškumą. Akivaizdu, kad globalizacijos procesas turi įtakos tautiškumui, o kartu ir kalbai. Anglų kalba tampa pasauline kalba.

Anglų kalba formuoja daugybę skirtingų mūsų gyvenimo sričių. Viena iš labiausiai anglų kalbos įtakos paveikta sritis yra jaunimo diskursas. Šį teiginį patvirtina atlikto tyrimo duomenys – iš perskaitytų 700 žinučių, beveik pusėje pavartota svetimžodžių iš anglų kalbos – 280 žinutėse.

Didžiausią dalį svetimžodžių sudaro *sulietuvinti anglų k. žodžiai. Autentiškos rašybos angliški žodžiai* antri pagal dažnumą. Kitų kategorijų svetimžodžiai vartojami gerokai rečiau.

Jaunimo diskurse skoliniai dažniausiai atlieka referentinę, ekspresinę, socialinę ir metakalbinę funkcijas.

Iš analizuotos medžiagos matyti, kad jaunimo diskurse gana dažnai keičiami kalbiniai kodai, pereinant nuo vienos kalbos prie kitos. Kodai atspindi jaunimo požiūrį, pomėgius ir padeda efektyviau perteikti mintis, pritraukti dėmesį ar sukelti įspūdį. Anglų kalba jaunimo atstovams reiškia inovacijas, pažangą ir globalumą. Tačiau kita vertus, tiek kodų kaitos atvejai, tiek svetimžodžių vartosena jaunimo kalboje kelia ir tam tikrą nerimą dėl lietuvių kalbos prestižo silpnėjimo.

LITERATŪRA

Česnulienė, V. Naujieji skoliniai lietuvių jaunimo diskurse. *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika,* t. 19, Nr. 1, 2017.

Dabašinskienė, I., Kamandulytė-Merfeldienė, L. Kodų kaita dvikalbių vaikų rišliuosiuose pasakojimuose. *Terp taikamosios kalbotėros barų.* Vilnius University Open Series, 2023.

Kaip daugiakalbystė ir internetas pagyvina mūsų bendravimą internetu? VILNIUS TECH Naujienų portalas, 2022. Available: https://vilniustech.lt/vilnius-tech-naujienu-portalas/naujienos/kaip-daugiakalbyste-ir-internetas-pagyvina-musu-bendravima-internetu/246059?nid=340830

Karpuškienė, J. *Anglų kalbos įtaka lietuvių kalbai internete*. Magistro darbas, 2011.

Miliun, V. Kodų kaita skirtingų lyčių asmenų feisbuko paskyrose. Šalčininkų rajono atvejis. *Taikomoji kalbotyra*, 2020, 14, pp. 99–115.

Poplack, Sh. Sometimes I‘ll Start a Sentence in Spanish Y Termino en Español: toward a typology of code-switching. *Linguistics,* 1980, 18, pp. 581–618.

Ramašauskas, O. Globalizacijos socialiniai artefaktai ir atskirčių mažinimo modernioje visuomenėje aspektai. *Vadyba*, 2(13), 2008.

Rudaitienė, V. Kalbų kontaktai ir lietuvių kalbos tradicija. *Žmogus ir žodis / Svetimosios kalbos*, t. 16, Nr. 3, 2014.

Strackaitė, A. *Lietuvių kalbos situacija kintančioje visuomenėje: tendencijos, problemos, poreikiai.* Magistro darbas, 2006
Urbšienė, L. Globalizacijos samprata: šiuolaikiniai požiūriai. *Verslas: teorija ir praktika,* 2011, 12(3), pp. 203–214.
Vaicekauskienė, L. , Šmitaitė, R. Anglų kalbos vartojimas ir kodų kaita Lietuvos televizijų reklamose. *Kalbotyra,* 62 (3), 2010.
Vaicekauskienė, L. Naujieji lietuvių kalbos skoliniai. Kalbos politika ir vartosena. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
Schelhas, K. Der Einfluss des Englischen auf die deutsche Sprache. Pre-University Paper, 2001. [Žiūrėta 2020-04-03]. Available: https://www.grin.com/document/100134.

Evija LIPARTE
(valodniece, individuāla pētniece)

Par leksēmas *nagla* izmantojumu cilvēka raksturošanai latviešu un lietuviešu valodā

Summary

On the Use of the Lexeme *nagla* 'nail' to Describe a Person in Latvian and Lithuanian

In this article, the use of the lexeme *nagla* to refer to a person in the Latvian and Lithuanian languages is analysed as realizations of the conceptual metaphor A PERSON IS A COMPONENT, where A PERSON is the target domain and COMPONENT is the source domain. Since a component in Latvian is defined as „*a separate part (for example, in a device or object)*", so the COMPONENT metaphor allows for the conceptualization of the following aspects of the source domain: it is located in a specific place (in a device), it performs a particular function, it is made of a specific material in a certain shape, it can be inserted, removed, replaced, and it can break (deform).

When a person is compared to a nail, the following aspects from the source domain are transferred to the target domain: being in a specific place, precisely performing a function, having a particular shape (which may also be deformed), and being subject to external physical influence. The realizations of this conceptual metaphor highlight various human traits or behaviours: from diligence to passivity, from involvement to deafness, from strength to frailty. It is unclear why the qualities attributed to the person differ so significantly between Latvian and Lithuanian, with only one common trait: poverty.

Key words: *conceptual metaphors, source domain, target domain, traditional metaphors, phraseological units, similes*

*

Ievads

Kopš senseniem laikiem cilvēki mēdz salīdzināt cits citu ar apkārtējiem priekšmetiem un dzīvām būtnēm – dzīvās un nedzīvās dabas objektiem, kā arī pašu izgudrotām un izgatavotām lietām.[1] Uz salīdzinājuma pamata veidotas dažādas lingvistiskas struktūras: salīdzinājumi un metaforas kā tēlainās izteiksmes līdzekļi tradicionālajā izpratnē[2], frazeoloģismi, sakāmvārdi un parunas. Daļa no šādām struktūrām valodā ir nostabilizējušās, tiek tradicionāli lietotas cauri gadsimtiem ar nemainīgu nozīmi, bet citas ir okazionāli veidojumi, kas pieslienas tradicionālajam lietojumam, konkretizējot kādas nianses, vai arī atspoguļo mēģinājumu paust jaunu, svaigu skatījumu.

[1] Jēdziena „lieta" izpratne atbilst Tēzaurā norādītajai 1. nozīmei 'priekšmets (ar noteiktu lietošanas vērtību, funkciju)'.

[2] Metafora latviešu valodniecībā definēta kā nosaukuma pārnesums uz līdzības pamata, resp., kādas reālijas nosaukuma izmantojums citas, līdzīgas reālijas nosaukšanai [VPSV$_{ē}$]. Latviešu metaforu un metonīmiju pētniece Elīna Veinberga šādu formulējumu dēvē par veco, tradicionālo metaforas definīciju, uzsverot, ka tā nav atcelta, kaut gan konceptuālo metaforu teorijas ieskatā metafora vispirms pastāv prātā, tāpēc tā izpaužas valodā [Veinberga 2019: 48]. Lietuviešu metaforu speciāliste Rūta Marcinkevičiene [1994: 76, 80] skaidro, ka metafora tiek saukta arī par apslēpto, eliptisko salīdzinājumu, kas balstīts mūsu fiziskajā un kultūras pieredzē.

Raksta teorētiskais ietvars balstīts kognitīvās metaforas teorijā. Tās pamatlicēji Džordžs Leikofs (*George Lakoff*) un Marks Džonsons (*Mark Johnson*) savā hrestomātiskajā darbā „Metaforas, ar kurām mēs dzīvojam" (*Metaphors We Live By*) uzsver, ka 1) metafora primāri ir saistīta ar domāšanu un darbību, tāpēc visās dzīves jomās realitāti definējam metaforu veidā un pēc tam sākam rīkoties saskaņā ar tām (balstoties uz pieredzes daļēju strukturēšanu, ko apzināti vai neapzināti veicam ar metaforu palīdzību) [Лакофф, Джонсон 2004: 31]; 2) sistēmiskums, kas ļauj kādu noteiktu viena koncepta aspektu interpretēt (jeb izgaismot) ar cita koncepta terminoloģiju, neizbēgami padara nenozīmīgus (jeb aptumšo) tā paša koncepta citus aspektus [Лакофф, Джонсон 2004: 31, 204; līdzīgi arī Lokmane 2009: 90].

Arī salīdzinājumu, frazeoloģismu, īsās folkloras sacerējumu apkopojumos norādīts, ka šajās lingvistiskajās struktūrās parasti tiek izcelta viena pazīme. Latviešu valodniecībā salīdzinājums ir stilistiska figūra, apgalvojums par divu reāliju līdzību [VPSV$_{-e}$], precizējot, ka šajā tēlainās izteiksmes līdzeklī kāds priekšmets, parādība, dzīva būtne tiek satuvināta, salīdzināta ar citu, izceļot kādu pazīmi, īpašību un daudzos gadījumos piešķirot arī emocionālu un ekspresīvu vērtējumu [Kagaine 2001: I]. Lietuviešu valodniece Klementīna Vosīlīte (*Klementina Vosylytė*) salīdzinājumu definē kā stilistisku līdzekli vienas lietas vai parādības sastatīšanai vai salīdzināšanai ar citu, vēloties uzsvērt, izdalīt, izcelt vai precizēt kādu iezīmi vai pazīmi [PŽ VII]. Savukārt latviešu sakāmvārdu pētniece Elza Kokare skaidro, ka „ikviens atsevišķi ņemts sakāmvārds apgaismo kādas parādības vienu pusi un par pareizu var tikt atzīts tikai konkrētos apstākļos" [LSP 6].

Aprakstot metaforiskā pārnesuma mehānismu, konceptuālās metaforas struktūra tiek definēta: AVOTJOMA IR MĒRĶJOMA, kurā avotjomas nosaukumu izmanto mērķjomas raksturošanai, balstoties uz kopīgu pazīmi [Lokmane 2009: 90], resp., projicējot avotjomas zināšanas uz mērķjomu [Vingre 2009: 18] un izprotot mērķjomas būtību avotjomas terminos [Лакофф, Джонсон 2004: 27][3]. Pamatojoties uz cilvēkam tuvākās, labi zināmās vides priekšmetiem, kas nereti izmantoti salīdzinājumam [par to sk. arī FŽ VII], var definēt konceptuālo metaforu CILVĒKS IR LIETA, ko iespējams tālāk konkretizēt atbilstoši aplūkojamajai tēmai.

Kā vienu no ontoloģisko metaforu piemēriem Dž. Leikofs un M. Džonsons min PRĀTS IR MAŠĪNA, ko skaidro šādi: MAŠĪNAS metafora rada priekšstatu par prātu kā ierīci, kam raksturīgas ieslēgšanas-izslēgšanas fāzes, efektivitāte, ražošanas jauda, kam ir iekšējais mehānisms, enerģijas avoti un nepieciešami zināmi ekspluatācijas nosacījumi [Лакофф, Джонсон 2004: 53].

Pēc analoģijas ar MAŠĪNU šajā pētījumā tiek aplūkota konkretizēta konceptuālās metaforas realizācija: CILVĒKS IR DETAĻA, kur CILVĒKS ir mērķjoma, bet konkrētās detaļas (sadzīves priekšmeta) nosaukums atspoguļo avotjomu, akcentējot dažādas abām jomām kopīgas funkcijas un īpašības. Tā kā detaļa ir 'atsevišķa sastāvdaļa (piemēram, kādā ierīcē, priekšmetā)' [Tēzaurs], tad DETAĻAS metafora var radīt priekšstatu, ka detaļa atrodas ierīcē un veic tajā konkrētu funkciju, detaļai ir noteikta forma, tā izgatavota no konkrēta materiāla, to ierīcē var ievietot un no tās izņemt, detaļa var tikt bojāta (deformēta), to vajag nomainīt vai labot utt.

Pētījumam izvēlēta leksēma *nagla*, kuras tiešā nozīme ir 'stieņveida (parasti metāla)

[3] Sistēmiskuma un vienkāršības labad visā rakstā tiek lietoti vienoti termini „avotjoma" un „mērķjoma", atsaucoties uz to pētnieku darbiem, kuri šos jēdzienus apzīmē ar citiem terminiem.

detaļa, kam ir smails gals un ko izmanto tādu priekšmetu savienošanai, piestiprināšanai, kuri ir mīkstāki par šo detaļu' [Tēzaurs]. Definīcijā uzsvērta šīs detaļas forma (stieņveida, ar smailu galu), materiāls (parasti metāla), funkcija (izmanto priekšmetu savienošanai, piestiprināšanai). Leksēma *nagla* gan latviešu, gan lietuviešu valodā tiek daudzveidīgi izmantota cilvēka raksturošanai salīdzinājumā *kā nagla* (sk. tālāk), turklāt Tēzaurā norādīta arī pārnestā, cilvēku apzīmējošā nozīme: 'enerģisks, arī veikls, atjautīgs cilvēks' ar marķējumu „apvidvārds" un avota norādi – ĒIV [Tēzaurs]. Tā kā šis nav dialektoloģisks pētījums, konkrētās izloksnes minētas tikai leksikogrāfisko avotu nosaukumos, bet netiek analizēta aplūkojamo piemēru teritoriālā izplatība. Empīriskais materiāls pētījumam ņemts gan no leksikogrāfiskajiem un folkloras materiālu avotiem, gan dažādu laiku autoru daiļliteratūras darbiem un preses izdevumiem.[4]

Raksta mērķis ir noskaidrot, kādu cilvēka īpašību vai darbību atspoguļošanai latviešu un lietuviešu valodā tiek lietots detaļas nosaukums *nagla*, kā arī sistematizēt šos lietojumus.

CILVĒKS IR (PAREIZAJĀ LAIKĀ UN VIETĀ) KLĀTESOŠA DETAĻA

Šo konceptuālās metaforas realizāciju pauž latviešu sarunvalodas idioma: ***Klāt kā nagla***[5] – 'saka, ja ierodas kur nekavējoties, īstajā brīdī' [Tēzaurs]. Tāds pats stilistiskais marķējums dots arī Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā: *BŪT KLĀT KĀ NAGLAI* sar. 'Būt klāt nekavējoties, īstajā brīdī, noteikti' [LFV 785]. LFV šim frazeoloģismam sniegti 8 piemēri no dažādu laiku un reģionu autoru (A. Deglava, A. Upīša, J. Jaunsudrabiņa, R. Ezeras, B. Saulīša u. c.) daiļdarbiem, kas apliecina tā plašo, teritoriāli un vēsturiski nediferencēto lietojumu. L. Ķuzāne frazeoloģisma lietojumu papildinājusi ar skaidrojumu 'būt (pareizajā) vietā un laikā': *„Ja es reiz teicu, ka būsim, tad kā naglas: vietā un laikā," Lapa skaļš un izdarīgs rausās laukā no mašīnas* [LFV 786]. Savukārt A. Čaku un E. Ādamsonu šis frazeoloģisms pamudinājis vienu no galvenajiem tēliem savā lugā nosaukt par Naglu, sniedzot pat personvārda skaidrojumu: *Kur mērķī šauj, kur suņi kožas / Un kur pēc ugunsgrēka ožas, / Kur policists skrien bargs aiz zagļa, / Tur puika šis ir klāt kā nagla* [Čaks 3: 514].

Precīzas ierašanās nozīme frazeoloģismam *klāt kā nagla* norādīta arī dialektālās leksikogrāfijas avotos: Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīcā [SISV 150], Kalupes izloksnes vārdnīcā [KIV II 3], Nīcas izloksnes vārdnīcā [NIV, L–O 229]. Daiļliteratūrā šādā nozīmē lietotai leksēmai *nagla // nagliņa* var būt pievienots kāds apzīmētājs, piemēram, *mazā nagliņa* [Skailis 248], *spicā nagliņa* [Skailis 128]. Ar šo nozīmi sarunvalodā lieto arī cita sadzīves priekšmeta apzīmējumu – nazītis: *KLĀT KĀ MAZAIS NAZĪTIS* sar. 'Saka, ja kāds ierodas pēc pirmā aicinājuma, nekavējoties' [LFV 825]. Lielākajā daļā šādu piemēru ir pozitīva konotācija.

CILVĒKS IR SAVU FUNKCIJU PRECĪZI PILDOŠA DETAĻA

Pozitīvu cilvēka īpašību raksturošanai latviešu sarunvalodā tiek izmantots stabilais vārdu savienojums (frazeoloģisms) ***kā nagla*** – 'saka, raksturojot kādu pozitīvi, uzsverot kāda čaklumu, krietnumu, precizitāti, noteiktību' [Tēzaurs, tāpat arī LFV 787]. Lielākajā daļā no deviņiem piemēriem, kas LFV raksturo cilvēku, nav skaidrots, ko tieši nozīmē 'būt kā naglai', taču var pieņemt, ka galvenā šādi paustā īpašība ir čaklums, piemēram: *[..] ka*

[4] Konkrētu avotu uzskaitījumu sk. raksta beigās.

[5] Visi pasvītrojumi un izcēlumi piemēros ir šī raksta autores.

viņš būs saimnieks kā nagla; *[..] tu esot pie darba kā nagla* [abi LFV 787]. Tas redzams arī dialektālajā salīdzinājumā *(strādā) kā (viens) nagla* 'daudz, cītīgi, neatlaidīgi, arī precīzi (strādā)' [SISV 149][6], bet citā dialektālās leksikogrāfijas avotā iekļauts salīdzinājums ar deminutīva formu *nagliņa*, uzsverot, ka mērķjomā parasti ir bērns: *tā kā nagliņa* – 'saka par darbīgu, čaklu cilvēku (parasti bērnu)': *tie bērni pie darba ta kā nagliņas* [NIV, L–O 229]. Dažos piemēros LFV ietverts jau aplūkotais būšanas pareizajā laikā un vietā komponents, piemēram: *Jā, mūsu brigadieris jau droši vien stāv pie garāžām kā nagla un gaida mūs* [LFV 787].

Līdzās precizitātei un čaklumam šādi var izteikt arī pastāvīgumu. To parāda piemērs no A. Upīša romāna „Zaļā zeme", aplūkojot nevis tikai leksikogrāfiskajā avotā, bet plašākā romāna kontekstā: – *Ko nu par mani! Es te Brīviņos* [būšu] *kā nagla! Desmit gadu, divdesmit!* [LFV 787, Upīts 1960: 226] Priekšstrādnieks Mārtiņš, kas „Brīviņos" strādā aptuveni 6 gadus, dažādi izslavējis darbu muižā, ar šādu nākotnes solījumu mierina savu saimnieku, ka plāno tik ilgi strādāt pie viņa, nemainot darba devēju. Pastāvīgums, neatlaidība, arī stingra apņemšanās minēta frazeoloģisma *kā nagla* nozīmju skaidrojumos dialektālās leksikogrāfijas avotos: 'saka par cilvēku, kas stingri, noteikti apņēmies (ko)'; 'saka par kādu, kas neatlaidīgi seko (kam)' [ĒIV II 344] un (*iet, lien* u. tml.) *kā nagla* iron. 'pastāvīgi, vienmēr, arī uzmācīgi (iet, lien)' [SISV 149]. Pēdējam piemēram pievienotais emocionālās ekspresijas marķējums „iron." gan liek domāt, ka šīs īpašības netiek uzskatītas par pozitīvām. Līdzīgi arī A. Skaiļa stāstā, kur salīdzinājums *kā nagla* papildināts ar apzīmētāju *līka*: *Un* [Drēbiene = Drēbes sieva] *aiziet* [no vīra]. *Drēbe zina, ka aiziešana ilgs precīzi trīs dienas, ceturtajā Drēbiene būs klāt kā līka nagla* [Skailis 115]. Kopā ar regulāras ierašanās (uzmācības?) nozīmi šeit pausts arī bojājuma (nevajadzības?) aspekts: ja nagla ir saliekta, tā īsti nepilda savu funkciju, tāda vairs nav nevienam vajadzīga, izņemot to, kurš naglu varbūt ir saliecis kādam konkrētam nolūkam.

Negatīvi cilvēku vērtē arī lietuviešu salīdzinājums *kā nagla zābakā*: *Tāda bāba* [ir] *kā nagla zābakā (bendē nervus)* [PŽ 569][7].

CILVĒKS IR DETAĻA, UZ KO IEDARBOJAS NO ĀRPUSES

Patiesībā naglu kā detaļu vajadzētu atzīt par „pasīvu", jo savu funkciju tā veic tikai ārējas fiziskas iedarbības rezultātā. Šis trāpīgais novērojums atspoguļots mīklā: *Kas katrreiz jāsit, lai izpilda savu pienākumu?* [LTM 196] Arī leksēmas *nagla* izmantojums cilvēka apzīmēšanai var rādīt zināmu pasivitāti, funkciju izpildi piespiedu kārtā, piemēram, frazeoloģismā: *DZĪT KĀ NAGLU SIENĀ* 'Likt strādāt ar maksimālu slodzi; izkalpināt', sk. arī *DZĪT KĀ VADZI SIENĀ* [LFV 786] un sakāmvārdā *Kā naglu dzen, tā nagla lien* [LSP 69]. Iespējams, ka te savijas verba *dzīt*[1] dažādas nozīmes: 'dzīt uz priekšu (un pie darba)' + 'ar spēku virzīt kur iekšā' [Tēzaurs]. Pēdējos piemēros izgaismoto cilvēka darbības aspektu varētu saukt par vadāmību.

Iespējams, tieši to ar kreatīvu okazionālu metaforu paudis politiķis Artis Pabriks

[6] Piemēros, kas citēti no dialektālās leksikogrāfijas avotiem, nav saglabāta fonētiskā transkripcija (intonāciju, palatalizācijas utt. apzīmējumi). Intonāciju zīmes, kas apzīmē garu patskani, šajā rakstā aizstātas ar garumzīmēm.

[7] Tā kā šim pētījumam svarīgas ir konceptuālās metaforas CILVĒKS IR DETAĻA realizācijās paustās nozīmes, nevis to izteiksmes forma, visi lietuviešu valodas piemēri sniegti tikai raksta autores tulkojumā, nevis oriģinālā.

aicinājumā pašvaldību vēlētājiem, savstarpēji pretstatot divus sadzīves priekšmetus – āmuru un naglu: *„Ir jāizvēlas, vai jūs gribat būt par naglu vai par āmuru!"* [Pabriks 2021]. Metaforas nozīme tekstā nav skaidrota, bet var pieņemt, ka konkrētajā situācijā domāta cilvēku pasīva vai aktīva attieksme pret vēlēšanām. Tad āmuru varētu traktēt kā patstāvīgu, aktīvu sabiedrības locekli, kurš spēj kaut ko ietekmēt, pretstatā citam, kas nosaukts par naglu, uzsverot viņa nepatstāvību, vadāmību, pasivitāti u. tml. Ja intervija būtu notikusi pirms deputātu kandidātu reģistrācijas beigām, varētu izteikt pieņēmumu, ka par „āmuru" politiķis nodēvējis deputāta kandidātu (potenciālo deputātu) pretstatā „naglai" – vēlētājam.[8] Diemžēl avota datējums – 2021. gada maijs – nav pietiekami konkrēts, tāpēc tas ir tikai minējums. Šajā okazionālajā metaforā nav skaidra mērķjoma, nav saprotams, kādas cilvēka īpašības vai darbības vēlas izgaismot ar avotjomas priekšmetu – naglas un āmura – palīdzību. Tomēr tas būtu svarīgi, jo, no vienas puses, cilvēks, konceptualizējot pasaules procesus, rada jaunas metaforas, no otras puses, radītajām metaforām ir liela ietekme uz cilvēku, viņa apziņu un rīcību [Vingre 2009: 5]. Mūsdienu latviešu sarunvalodā un slengā ar leksēmu āmurs, arī deminutīvu āmuriņš tiek akcentētas nepietiekamas cilvēka prāta spējas: *āmurs* 2. sarunvaloda 'muļķis' [Tēzaurs, līdzīgi arī SLG 26]; āmuriņš 'muļķis; garīgi atpalicis cilvēks' [SLG 26]. To varētu nosaukt par piedēvētu īpašību, jo darbarīkam objektīvi nevar piemist prāta spējas raksturojošas kategorijas. Ina Druviete, rakstot par metaforām sarunvalodā, 20. gadsimta 90. gadu sākumā āmuru kopā ar citiem darbarīku nosaukumiem (*cirvis*, *lāpsta, lauznis*, *urbis*), kas lietoti ar nozīmi 'muļķis, neattapīgs, neveikls cilvēks', atzīst par asociatīvās valodas jaunrades piemēriem, kuros vērojamas semantiskās pārvirzes uz līdzības pēc uzvedības vai rakstura pamata [Druviete 1992: 108]. Šāda leksēmai āmurs mūsdienās nostabilizējusies nozīme padara divdomīgu A. Pabrika okazionālo metaforu, jo raisa arī pretēju asociāciju pāri attiecībā uz cilvēka darbībām: *nagla* – precizitāte, čaklums, *āmurs* – gudrības trūkums, mehāniska (nesaprātīga) uzdevumu izpilde.

Tiesa, nepārprotami pozitīvas iezīmes – patstāvība un pašnoteikšanās – izceltas pirms teju 90 gadiem publicētā kreatīvā okazionālā metaforā, kurā āmuram pretstatīts cits ar kalšanu saistīts priekšmets – lakta. Par „āmuru" nodēvētais „latvietis" būtībā apzīmē visu tautu: *Valdemārs latvju arāju pārvērš no etnogrāfiska materiāla par tautu.. Nu latvietis vairs nav lakta, bet āmurs; tas pats kaļ sevim savu likteni* [Kreicbergs 1937: 13]. Visticamāk, tajā laikā leksēmai āmurs vēl nebija radusies negatīvā, ierobežotas cilvēka prāta spējas apzīmējošā nozīme (tāda nav fiksēta tā laika leksikogrāfiskajos vai folkloras avotos). Jāatceras, ka neliterārajai sarunvalodai un slengam pastiprinātu uzmanību latviešu valodā sākts pievērst tikai 20. gadsimta 70.–80. gados.

CILVĒKA ĪPAŠĪBAS IR LĪDZĪGAS DETAĻAS ĪPAŠĪBĀM

Interesanti, ka latviešu valodas piemēros neizdevās atrast tādus, kas būtu balstīti uz cilvēka un naglas līdzību pēc formas vai īpašībām. Latviešu valodā gan ir fiksēts 2021.–2022. gadā TV3 rādīta realitātes šova nosaukums „Ass kā nagla", taču tas ir ASV šovs, arī nosaukums ir tulkots (angl. *Tough-as-nails*)[9]. Baltu valodās nagla tradicionāli nav tas etalons, ar kuru tiktu salīdzināts kāda cita priekšmeta asums, nerunājot nemaz par cilvēku.

[8] Viena no metaforas interpretācijām: nagla – izpildītājs, āmurs – pats politiķis, kurš komandēs. Par to un vēl citām pārdomas raisošām idejām raksta autore pateicas Daugavpils Universitātes profesorei Vilmai Šaudiņai.

9 Plašāk sk. TV3 un facebook.com vietnē.

Mums gan tiešā, gan pārnestā asuma nozīmē ierastāki ir īlens [LFV 419, PŽ 138] un cirvis [LSP 105, 110, 181, PŽ 202], bet tā būtu cita pētījuma tēma.

Lietuviešu salīdzinājumu vārdnīcā (PŽ) atrodams salīdzinājums *kā nagla* ar sešiem piemēriem (kas izdalīti kā atsevišķas nozīmes, taču lielākoties doti bez nozīmju skaidrojuma). Divos piemēros izceltas reālas naglai un cilvēkam kopīgas īpašības: taisnums, stiprums: *Vectēvs vecs, bet taisns kā nagla* [PŽ 569]. *Visu laiku biju slimniece, bet tagad esmu kā nagla* ‘vesela, stipra’ [turpat]. Citas salīdzinājumos norādītās īpašības – nosalis, kurls, vesels – atzīstamas par piedēvētām, jo tās objektīvi nevar piemist ne detaļai, ne kādam citam priekšmetam. Piemēram: *Šis* [ubags] *laukā būdams .. nosalis kā nagla. Bet šodien viņa bija kurla kā nagla. Visu laiku biju slimniece, bet tagad esmu kā nagla* ‘vesela, stipra’ [visi PŽ 569]. Pēc avotu norādēm redzams, ka lielākā daļa ir dialektāli piemēri. Tādi atrodami arī Lietuviešu valodas frazeoloģismu vārdnīcā [FŽ]. Lietuvas ziemeļrietumu daļā (žemaišu dialektā) fiksēti cilvēku apzīmējoši frazeoloģismi ar leksēmu *nagla* un kādu diferencējošu apzīmētāju ģenitīva formā. Attiecīgi arī uzsvērtās cilvēka īpašības ir ļoti atšķirīgas, piemēram: *zārka nagla* ‘ļoti vecs cilvēks’ [FŽ 223], *alkšņa nagla* ‘vājš, vārgs’ [FŽ 59], *ubaga nagla* ‘trūcīgais’ [FŽ 758]. Pēdējai nozīmei līdzīga divu vārdu vārdkopa ar leksēmu *nagliņa* pierakstīta arī Lejaskurzemē: *naglīnu partija* ‘nabadzīgu cilvēku kopums’ [NIV, L–O 229]. Savukārt ar *naglu pie zārka* latviešu daiļliteratūrā 20. gadsimta sākumā okazionāli apzīmēts cilvēks, kas apgrūtina citam dzīvi: *„Viņš mani bez laika iedzīs kapā... Viņš ir nagla pie mana zārka!” tas sūrojās par savu pazudušo dēlu* [Deglavs II 44]; ar „pazudušo” šeit domāts nepaklausīgs ateists, kas dzīvo pie konservatīva tēva un konfliktē ar viņu.

Nobeigums

Visas rakstā iztirzātās lingvistiskās struktūras – salīdzinājumus, frazeoloģismus, sakāmvārdus, metaforiskos izteicienus un vienvārda metaforiskos apzīmējumus – var atzīt par konceptuālās metaforas konkretizācijas CILVĒKS IR DETAĻA realizācijām, kur cilvēks ir mērķjoma, bet detaļa (NAGLA) – avotjoma. No raksta sākumā nosauktajiem DETAĻAS metaforas radītā priekšstata aspektiem cilvēka salīdzinājumā ar naglu ir pārnesti šie avotjomas aspekti: detaļa atrodas noteiktā vietā pareizajā laikā, pilda savu funkciju, tai ir noteikta forma (kas var būt arī deformēta), uz detaļu fiziski jāiedarbojas no ārpuses.

Attiecībā uz cilvēku raksturošanu leksēma *nagla* ir polisēmiska. Ar to var izcelt dažādas cilvēkiem piemītošas īpašības un viņu veiktās darbības. Apkopojums par konceptuālās metaforas mērķjomas (CILVĒKS) aspektiem, kas tiek izgaismoti, lietojot leksēmu *nagla*, izstrādāts tabulas veidā (1. tab.).

1. tabula

Ar leksēmu *nagla* izgaismotās cilvēka īpašības konceptuālās metaforas konkretizācijas CILVĒKS IR DETAĻA mērķjomā

Ar salīdzinājumu *kā nagla* atspoguļotās cilvēka vai viņa darbības (kā konceptuālās metaforas mērķjomas) īpašības	**Latviešu valodā**	**Lietuviešu valodā**
ierodas precīzi (pareizā laikā un vietā)	+	
čakls, krietns, precīzs, noteikts	+	

daudz, cītīgi, neatlaidīgi, arī precīzi strādājošs, darbīgs	↳	
pastāvīgs, ilgstoši uzturas vienā vietā	↳	
kaut ko stingri apņemas	↳	
neatlaidīgi kam seko, ir uzmācīgs	↳	
veic darbu piespiedu kārtā	↳	
taisna auguma, nesalīcis		↳
stiprs		↳
ar labu veselību		↳
nosalis		↳
kurls, uz apkārtni nereaģējošs		↳
traucējošs, nervus bendējošs		↳
Ar citām konceptuālās metaforas realizācijām atspoguļotās cilvēka īpašības		
enerģisks, veikls, atjautīgs	↳	
vadāms	↳	
citam dzīvi apgrūtinošs	↳	
Ar apzīmētāja vārdkopu niansētās cilvēka īpašības		
ļoti vecs		↳
trūcīgs	↳	↳
vājš, vārgs		↳

Nav saprotams, kāpēc tik lielas atšķirības vērojamas aplūkoto valodu starpā. To nevar izskaidrot ar kultūras vai pašu reāliju atšķirībām, jo objektīvi naglas un to funkcijas Latvijā un Lietuvā bijušas un joprojām ir vienādas. Ja pētījums tiktu turpināts, iespējams, plašākas 19. gadsimta beigu – 20. gadsimta sākuma daiļliteratūras tekstu studijas, kā arī aptauja par salīdzinājuma *kā nagla* lietojumu abās baltu valodās mūsdienās varētu atklāt leksikogrāfiskajos avotos līdz šim nefiksētas nozīmes, kas papildinātu tabulā neaizpildītās ailes.

LITERATŪRA UN AVOTI

Čaks 3 – Čaks, A., Ādamsons, E. Nagla, Tomāts un Plūmīte. *Aleksandrs Čaks. Raksti*, 3. sējums. Rīga: Liesma, 1973, 509.–554. lpp.
Deglavs, A. *Rīga*, II sēj. Rīga: Zvaigzne, 1983.
Druviete, I. Metafora sarunvalodā. *Valodas aktualitātes – 1991*. Rīga: Zinātne, 1992, 102.–110. lpp.
ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*, I–III sēj. Rīga: Zinātne, 1977–1983.
FB – https://www.facebook.com/194101360996415/videos/2311325978998287/
FŽ – *Frazeologijos žodynas.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
Kagaine, E. Priekšvārds. *Putniņa, M., Timuška, A. Sinoles izloksnes salīdzinājumu*

vārdnīca. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001, I–II lpp.
KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*, I–II sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.
Kreicbergs, J. *Krišjānis Valdemārs. Ko devis latvju tautai Valdemārs?* Rīga: Krišjāņa Valdemāra biedrība, 1925.
Лакофф, Дж., Джонсон, М. *Метафоры, которыми мы живем.* (*Metaphors We Live By*). Пер. с англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga, 2000.
Lokmane, I. Pārmaiņas vārdu semantikā un saistāmībā reklāmas katalogos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 89.–97. lpp.
LSP – *Latviešu sakāmvārdi un parunas*. Sast. E. Kokare. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1957.
LTM – *Latviešu tautas mīklas*. Sast. A. Ancelāne. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.
Marcinkevičienė, R. Metafora nemetafora. *Naujasis* židinys. 1994, Nr. 4, p. 76–81.
NIV (L–O) – Bušmane, B. *Nīcas izloksnes vārdnīca*. *L–O.* Atb. red. A. Timuška. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2021. Pieejams: https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2021/12/NIV-L-O-29.11.2021-1.pdf
Pabriks 2021 – Vēlēšanām ir nozīme ikviena dzīvē. Intervija ar aizsardzības ministru, „Latvijas attīstībai" valdes locekli Arti Pabriku. *Talsu novada attīstībai. Latvijas attīstībai*. 2021. gada maijs, 3. lpp.
PŽ – Vosylytė, K. *Palyginimų* žodynas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
SISV – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.
Skailis, A. *Kumeļa prāts*. Rīga: Liesma, 1987.
SLG – Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 2006.
Tēzaurs. Sast. Spektors Andrejs. Rīga: LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2023. Pieejams: https://tezaurs.lv
TV3 – https://www.tv3.lv/izklaide/uz-speles-likti-100-tukstosi-asv-dolaru-kurs-sova-ass-ka-nagla-dalibnieks-tiks-kronets-par-uzvaretaju/
Veinberga, E. Metaforas un metonīmijas kā tēlainās domas izteiksmes līdzekļi drukātajā presē 1918. un 2018. gadā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 14. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019, 47.–66. lpp.
Vingre, I. *Dusmu emociju metaforikas kontrastīvais aspekts latviešu un vācu valodā.* Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Daugavpils Universitāte, 2009.
VPSV$_{e}$ – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007. Pieejams: https://termini.gov.lv/kolekcijas/93

Egita PROVEJA
(Ventspils Augstskola)

Vēsturiskā polemika par tulkojumu – kritika un tulkotāja argumentācija

Summary
Historical Debate on Translation – Criticism and Translator's Argumentation

With the words „from the lowest one learns what their language is", at the end of the 19th century, a German pastor, author of several scientific works in the field of Latvian linguistics and ethnography, Augusts Bīlenšteins, tried to defend the criticism directed against him regarding the translation of the Russian „Court Law of 20 Nov. 1864" into Latvian. The translation was most criticized in the newspaper „Balss" by lawyer Aleksandrs Vēbers. In response to Vēbers' criticism, A. Bīlenšteins' response was published. The article, using the qualitative method, analyses the aforementioned case of polemic with the aim of identifying the arguments provided in the translator's responses in defence of the quality of his translation. As a result of the analysis, it is concluded that the translator's arguments can be divided into three groups: 1) the choice of correspondences in favour of the Latvian spoken language, avoiding incomprehensible foreign words; 2) arguments based on the (terminological) meaning of words; 3) arguments based on linguistic facts. In conclusion, the similarity of Bīlenšteins' argumentation with the considerations found in Martin Luther's 1530 treatise „Sendbrief vom Dolmetschen" is pointed out, suggesting their possible influence on Bīlenšteins' response letter.

Key words: *history of translation, translation quality, translation criticism, translator's argumentation*

*

Tulkojumu kvalitāte, tulkojumkritika un tulkotājs

Tulkojumu kvalitātei uzmanība pievērsta jau izsenis, tomēr sākotnēji tulkojumkritika galvenokārt balstīta subjektīvā vērtējumā, recenzenta skatījumam atbilstīgā vērtību skalā, tādējādi aprobežojoties ar vispārīgiem izteikumiem par labu vai sliktu tulkojumu. Laika gaitā tulkojumu kvalitātes vērtējumi nonākuši nākamajā pakāpē, „*kad vērtētājam jāpamato savi izteikumi, jāpaskaidro, kādas īpašības piemīt labam un kādas – sliktam tulkojumam. No spontānas emociju izpausmes vērtētājs nonāk līdz pirmajam teorētiskajam spriedumam*" [Sīlis 2019: 32].

Teorētiski pamatota pieeja tulkojumu kvalitātes vērtēšanā un līdz ar to arī tulkojumkritikā aizsākās 20. gadsimta 70. gados, tulkojumkritikai kļūstot par vienu no pētniecības virzieniem tulkojumzinātnē. Piemēram, Džeimss Holmss (*James Holmes*) šajos gados tulkojumkritiku kā vienu no lietišķās tulkojumzinātnes disciplīnām iekļauj tulkojumzinātnes pētniecības kartē (*Map of Translation Studies*) [Holmes 1871/1988: 77]. Nenoliedzami svarīga loma zinātniski pamatotas tulkojumkritikas attīstībā bijusi vācu tulkojumzinātniecei Katarīnai Reisai (*Katharina Reiß*), kura viena no pirmajām definēja tulkojumkritikas uzdevumus, tostarp uzlabot tulkojumu kvalitāti, sabiedrībā veicināt izpratni par labu tulkojumu nepieciešamību un stiprināt sabiedrības apziņu par valodu

[Reiß 1971: 7]. Savukārt zinātniski pamatotas tulkojumkritikas mērķis ir noteikt tulkojuma kvalitāti ne subjektīvi, bet gan pēc argumentētiem un intersubjektīviem kritērijiem [Reiß 1989: 72].

Tā kā mūsdienās tulkojumzinātnē ir attīstījušās dažādas pieejas un teorijas, arī tulkojumkritikā pastāv virkne tulkojumkritikas modeļu, kuros teorētiķi ar dažādiem līdzekļiem cenšas izstrādāt kritērijus tulkojumu kvalitātes vērtēšanai. Šādu pieeju vidū var minēt gan uz ekvivalenci balstītās koncepcijas, ko galvenokārt raksturo sistēmlingvistiska, punktuāla pieeja [Sommerfeld 2016: 13–14], gan tekstu tipoloģiskā pieeja, pragmalingvistiskā pieeja, funkcionālā pieeja, polisistēmiskā pieeja [Kaindl 1998: 373–377].

Lai arī kādu pieeju mūsdienās izvēlas tulkojumu kvalitātes vērtētāji, šķiet, ka publiski – dažādu, galvenokārt literāro tulkojumu recenziju veidolā – varam iepazīt tieši vērtētāja redzējumu, savukārt tulkotāja argumenti, iespējams, pretargumenti parasti nesasniedz plašāku auditoriju. Atskatoties pagātnē, kad vēl nevar runāt ne par tulkojumzinātni kā patstāvīgu pētniecisko disciplīnu, līdz ar to arī ne par zinātniski pamatotu tulkojumu kvalitātes vērtējumu un tulkojumkritiku, situācija ir citāda. Tulkotāji ir centušies gan pamatot savus tulkošanas procesā pieņemtos lēmumus un risinājumus, gan arī publiski snieguši atbildes uz tulkojumu vērtētāju kritiku. Virkne šādu tulkotāju postulātu un refleksiju ir veidojuši izejas punktu turpmākām tulkojumzinātnes teorētiskajām pieejām. Kā piemērus var minēt Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*) pārdomas un argumentus „Atklātajā vēstulē par tulkošanu"[1] [Luther 1530] vai Johana Volfganga Gētes (*Johannes Wolfgang Goethe*) uzskatus par tulkošanas pieeju dihotomiju, vēlāk pat trihotomiju [Goethe 2000: 64–66].

Vēsturiski tulkojumu kvalitātes kritika nereti ir izraisījusi – reizēm pat samērā asu un agresīvu – polemiku presē. Atsevišķi piemēri 19. gadsimtā rodami arī tā laika Latvijas teritorijas medijos. Kā norādījis Andrejs Veisbergs, 19. gadsimtā tulkojumkritika „*vēl atradās bērnu autiņos, taču laikrakstos nereti tika komentēti tulkojumi.* [..] *Interesanti, ka jau šai laikā laikrakstiem patīk uzjundīt emocijas un ieņemt pretimstāvošu pozīciju tādā visai nepolitiskā jautājumā kā tulkojums*" [Veisbergs 2022: 50]. Šāda tulkojuma vērtētāju un tulkotāju polemika nereti tiek publiskota dažādos laikrakstos, līdz ar to plašākai auditorijai kļūst zināma ne tikai pret noteiktu tulkojumu vērstā kritika, bet arī tulkotāja argumenti izvēlētajiem risinājumiem.

Rakstā tiek analizēts viens šādas polemikas gadījums ar mērķi identificēt tulkotāja atbildēs sniegtos argumentus tulkojuma kvalitātes aizstāvībai. Analīze tiek veikta, izmantojot kvalitatīvo metodi.

Pētījuma materiālu veido 19. gadsimta nogalē publiskotā polemika starp vācbaltu mācītāju Augustu Bīlenšteinu un advokātu Aleksandru Vēberu par A. Bīlenšteina veikto „Tiesas likumu no 20. nov. 1864" tulkojumu latviešu valodā. Latvijas zinātniskajā diskursā līdz šim minētā polemika konstatēta divos aspektos. No vienas puses, tā aplūkota rakstos saistībā ar A. Bīlenšteina 'kritisko' attieksmi pret latviešiem un latviešu literārās valodas attīstību. Tā, piemēram, Arturs Ozols [1965: 561–563] secinājis: „[..] *skaidrs jau no sacītā,*

[1] Runājot par šo M. Lutera rakstu, Jānis Sīlis tā nosaukumu vācu valodā „*Sendbrief vom Dolmetschen*" latviskojis kā „Tulkošanas cirkulārs" [2019: 33]. Autores ieskatā atbilstošāks tomēr ir latviskā vārdkoptermina *atklāta vēstule* lietojums, kas saskan ar arhaisma *Sendbrief* jēgu – plašai sabiedrībai paredzēta vēstule par kādu tēmu.

ka vācu mācītāji 19. gs. otrajā pusē vairs nespēj būt latviešu literārās valodas attīstītāji un valodas kultūras kopēji." Šāda nostāja daļēji skaidrojama ar padomju režīmā valdošo nostāju pret Baltijas vācu, tostarp vācu, mantojumu[2]. No otras puses, šī polemika, galvenokārt A. Vēbera kritikā ietvertās norādes uz kļūdainajām juridisko terminu atbilsmēm latviešu valodā, skatīta diahroniskā terminrades un terminoloģijas aspektā [piem., Štekerhofa 2016, Veisbergs 2022]. Savukārt argumenti, ko izvēlējies tulkotājs, atbildot uz tulkojuma kritiku un pamatojot savus lēmumus un risinājumus, līdz šim nav sīkāk aplūkoti.

Ārpuslingvistiskais fons

19. gadsimta nogalē Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā aktīvi tiek tulkoti likumi, jo Krievijas impērijā notiek tiesu reformas. Par plānoto likumu tulkošanu vietējās valodās 1881. gadā ziņo vairāki preses izdevumi, piemēram, „Baltijas Zemkopis" raksta: „*Tulkošanas vadīšana uzticēta īpašai komisijai, zem heroldmeistara v. Reutern kga priekšsēdēšanas. Vācu tulkojumu esot uzņēmies Cand. iur. v. Boetticher, Igauņu – mācītājs Hurt; kam Latviešu tulkojums nodots, to vēl nezinot, jo Bīlenštein kga atbilde, uz pieprasījumu, vēl neesot dabūta*" [Pārskats pār politiku 1881]. Līdzīgs paziņojums atrodams arī „Mājas Viesa" 1881. gada 17. janvāra izdevumā. Jaunā tiesu reforma cita starpā paredz iespēju tiesā vērsties arī, piemēram, latviešu valodā: „*Bet jo priecīgi viņi* [latvieši – *E. P.*] *tika pārsteigti, kad viņi izlasīja 1880. gadā izsludinātos priekšrakstus par miera tiesu iestādījumu ieviešanu Baltijas guberņās. Jo Latviešiem tika piešķirtas nevien svarīga balss pie miera tiesnešu celšanas, bet arī viņu valodai pienākošas tiesības*" [Vēbers 1883]. Tā laika preses izdevumos atrodamā informācija liecina, ka likumu tulkojums latviešu valodā tiek ļoti gaidīts, tomēr jau sākotnēji pastāv neslēptas šaubas par paša tulkojuma kvalitāti. Tā, piemēram, 1882. gadā laikrakstā „Baltijas Vēstnesis" lasāms: „*Par miera tiesu likumiem mums no dažādām pusēm top pieprasīts, vai neesot dabūjami jau Latviešu valodā. – Cik dzirdams, Latviešu tulkojums vēl ne būt nav gatavs un, kā jādomā, arī nebūs tik drīz gaidāms. Iekam sāks drukāt, tas taču būs pamatīgi jācaurskata no lietas pratēju puses. No mācītāja Bīlenšteina kga, kā nejurista un Nelatvieša, arī grūti prasīt tiesas vārdu un teikumu smalku izdabūšanu*" [No iekšzemes 1882]. Kā redzams, laikrakstā tulkotāja izvēle gan netiek kritizēta, tomēr jau laikus tiek norādīts uz milzīgo darbu, kāds gaidāms tulkojuma rediģētājiem: „*Tātad paredzams, ka tulkojuma caurskatītājiem gaidāms milzīgs darbs, kuru nevarēs vis veikt visai drīzā laikā*" [turpat].

Kā redzams, jauno likumu tulkojumu latviešu valodā uztic veikt Dobeles mācītājam, Latviešu literārās biedrības prezidentam A. Bīlenšteinam, kurš šajā laikā tiek uzskatīts par labu latviešu valodas zinātāju. Līdz šim A. Bīlenšteins aktīvi pievērsies latviešu valodas gramatikas un latviešu etnogrāfijas pētījumiem [plašāk sk.: Ozols 1965: 558–567, arī Bīlenšteins 1995: 192–204]. Iepazīstot tā laika presi, gan redzams, ka A. Bīlenšteins likumus no vācu valodas latviešu valodā tulkojis jau iepriekš. Tā, piemēram, Māteru Juris 1880. gadā laikrakstā „Baltijas Zemkopis" raksta: „*Kad Jaunie pagasta-likumi 1866. gadā bija jātulko latviešu valodā, tad cēlās jautājums, kas to lai dara? Beidzot uzaicināja baznīckungu A. Bīlenšteina kgu, kas tulkošanu uzņēmās. Šis viņa tulkojums pēc*

[2] Šādu situāciju savā grāmatā „Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā" apraksta Jānis Stradiņš: „*Tādos apstākļos Baltijas vācu mantojums bija ignorēts gandrīz pilnībā. Par Baltijas vācu mācītāju – pat letofilu un valodas kopēju – lomas izcelšanu latviešu humanitāro zinātņu attīstībā tika kritizēts un vietu Universitātē zaudēja J. Straubergs*" [Stradiņš 2012: 47].

Vācu tulkojuma, ja es pareizi atminos (jo tanī lietā notikusī sarakstīšanās man acumirklī nav pieejama) kļuva pasludināts no toreizējā ģenerāl-gubernatora visās trijās Baltijas guberņās" [Māters 1880]. Tālāk Māteru Juris norāda, ka, 1876. gadā saņemot uzdevumu veikt pārstrādāto likumu tulkojumu, viņam dota instrukcija A. Bīlenšteina tulkojumu nelabot, jo tas jau bijis izsludināts un „*taču vispārīgi zināms, ka tādos gadījumos, kad cēlās šaubīšanās, neizšķir likuma tulkojums, bet oriģināls*" [turpat].

Interesanti, ka iepriekš zinātniskajā diskursā nekad nav pieminēta paša tulkotāja attieksme pret šo 'pasūtījumu'. To savā biogrāfijā apraksta A. Bīlenšteins: „*Viss notika šādi: 1881. gada oktobrī Kurzemes ģenerālsuperintendents deleģēja mani uz Pēterburgu, lai es tur noturētu sprediķi mūsu palīdzības kases gadadienas svinībās. Tiekoties ar mani saviesīgā vakarā virsmācītāja Findeizena namā, senators Gerhards fon Reiterns, toreizējais evaņģēliski luteriskās konsistorijas prezidents, lika man priekšā uzņemties minēto likumu tulkošanu. Saruna notika salonā zem palmām, un es pieredzēju, ka atrašanās zem palmām nepaliek nesodīta. Es mēģināju atteikties, jo nejutos pietiekami stiprs ne krievu valodā, ne jurisprudencē. Senators Reiterns uz to iebilda, ka „melno darbu" es varot uzticēt kādam citam, un šim nolūkam ieteica cand. iur. Stērsti, kuru ministrijai visa darba veikšanai bija silti ieteikusi latviešu puse*" [Bīlenšteins 1995: 344]. 1882. gadā arī „Baltijas Vēstnesī" lasāms, ka A. Bīlenšteins par tulkojuma tapšanas procesu ziņojis, norādīdams, ka pieturas drīzāk pie satura pārstāsta jeb skaidrojuma saviem vārdiem: „*Bīlenšteina kgs arī pats atzinis, ka uzņemto darbu nespēj pienācīgi izdarīt, „Latviešu draugu biedrības" sapulcē ziņodams, ka pie tulkošanas neskatoties uz teikumu taisnu pārtulkošanu, bet tik lūkojot saturu izskaidrot paša vārdiem*" [No iekšzemes 1882].

Pēc tikšanās ar Andreju Stērsti, kurš iepazīstina ar jau uzsākto likumu tulkojumu, A. Bīlenšteins atsakās ar viņu sadarboties, to pamatojot šādi: „*Mūsu saruna mani drīz vien pārliecināja, ka mēs abi nevarēsim saskaņoti strādāt kopā, jo es uzskatīju, ka tulkojumā jālieto iespējami tīra latviešu valoda, un nevarēju atzīt, ka jau lietošanā ieviesušies tehniskie termini visi būtu bez jebkādas vainas*" [Bīlenšteins 1995: 344]. A. Bīlenšteins uzsāk darbu pie likumu tulkojuma, valodas jautājumos konsultējoties ar Džūkstes mācītāju K. Vilpertu, savukārt juridiskajos jautājumos – sazinoties ar profesionāļiem [turpat]. Aprakstītais konteksts liecina, ka tulkotājs jau 19. gadsimtā apzinājies ne tikai nepieciešamību konsultēties valodas, bet arī pieaicināt profesionāļus specifiskos jomas – šeit jurisprudences – jautājumos.

A. Bīlenšteina Tieslietu ministrijai iesniegtais „Tiesas likumi no 20. nov. 1864 un tie vispārīgie nolikumi, kas tos jo pilnus dara. Iz krievu valodas pārtulkoti pēc Justic-ministerijas pavēles" (1882) tulkojums saņem asu kritiku, kas 1883. gadā tiek publiskota vispirms laikrakstā „Balss", pēc tam citos preses izdevumos [sk. arī Ozols 1965: 562]. A. Bīlenšteins šo situāciju apraksta šādi: „*Stērstes atstumšanu partija ņēma man ļaunā.* [..] *Tad Rīgas juristi apvienojušies asi nokritizēja manu darbu. Viņi sadalīja savā starpā likumu daudzumu un, lai piešķirtu spriedumam īpašu svaru, iesaistīja arī Rīgas prokuroru Mjasojedovu. Viņi apkopoja atrastās kļūdas un apsludināja galīgo spriedumu, ka mans tulkojums ir galīgi nepieņemams gan apšaubāmās latviešu valodas, gan juridisko pārpratumu dēļ*" [Bīlenšteins 1995: 344–345].

Publiskās kritikas rezultātā A. Bīlenšteina veiktais tiesas likumu tulkojums tiek atsaukts, un tulkošana tiek uzticēta A. Stērstem. Tā, piemēram, 1889. gadā laikraksts „Dienas Lapa" vēsta: „[..] *jau ziņojām, ka tie* [tiesu likumi – *E. P.*] *Bīlenšteina kga tulkojumā, atzīti no*

justicministra par nelietojamiem. Tagad tulkošanas darbs no augstākās puses uzdots Kurzemes guberņas prokurora biedrim Stērstes kungam un šis darbs jau iesākts. [..] *Cik mums gadījies paraudzīties šai iesāktajā tulkojumā, tad jāatzīst, ka tulkotāja kungs tiešām rūpīgi izpilda savu grūto uzdevumu*" [Iekšzemes ziņas 1889].

Kritika

1883. gada otrajā pusē vispirms laikrakstā „Balss", pēc tam pārpublicēti citos izdevumos, parādās vairāki minēto tiesas likumu tulkojumam latviešu valodā veltīti kritiski raksti. Piemēram, jurists, žurnālists un rakstnieks Fricis Bergmanis kā Kalninieku Fricis secina, ka likumu tekstu tulkojums nav viendabīgs: „*Bet caurskatījis pašu tulkojumu, nācu pie atzīšanas, ka pie tiesu likumiem daudz tulku strādājuši, tā sakot zem Bīlenšteina kunga firmas. Pirmkārt, tulkojums nav visur vienādi labs* [..]. *Otrāmkārtām, terminoloģijā atrodam lielas jukas, vienam un tam pašam terminam tulkotāji devuši drīz šādu, drīz tādu vārdu*" [Kalninieks 1883]. Rakstā viņš secina, ka tulkojumā vērojama nepieņemama vācu valodas ietekme: „[..] *tā ka nereti jālasa divi – pat trīs reiz, iekam saprot tādu pārvācotu Latviešu teikumu*" [turpat]. Kopumā par likumu tulkojumā lietoto latviešu valodu autora vērtējums ir šāds: „*Šinī ziņā tiesas tulkojumu likums atgādina man 1819. gadā izdotos Kurzemes zemnieku likumus. Latviešu valoda toreiz vēl maz bija apstrādāta, bet voi tas, kas tik ne 70 gadus atpakaļ bija pielaižams, arī tagad vēl ciešams? Vai tad tulkotājs – Bīlenšteins – pavisam piemirsis, ko valodas pratējs – Bīlenšteins saka?*" [turpat] Vislielāko vērību Kalninieku Fricis, izskatot piemērus no krievu valodas oriģinālteksta un tulkojuma latviešu valodā, pievērš tulkojumā konstatējamajām saturiskajām kļūdām, kas reizēm pat izmainot juridiskā teksta jēgu un būtību. Vērojams, ka skaidrojumu šādu kļūdu pieļaušanai autors saskata tulkotāja/tulkotāju jurisprudences nepārzināšanā: „*Vaj tad šīs elementār-ziņas nebij tulkotājiem pazīstamas? Un ja bija pazīstamas, tad nesaprotu, kādā nolūkā tie maisījuši „putru ar kāpostiem"?*" [turpat]

Visasāk pret A. Bīlenšteina tulkojumu publiski izsakās Vidzemes hoftiesas un Rīgas rātes advokāts A. Vēb**ers**, kritiku laikrakstā „Balss" uzsākot šādām rindām: „*Aplūkosim, kā nu Bīlenšteina kgs izpildījis savu svarīgo uzdevumu, tulkot Latviešiem augsta likumu devēja gribu un dot tiem likumu grāmatu priekš savu tiesību labākas apsargāšanas un priekš kārtīgas un likumīgas dzīves nodibināšanas? Aplūkosim, vai Bīlenšteina kgs caur savu darbu ir attaisnojis to uzticību, kuru valdība lika uz viņa valodas prašanu, nopietnību un labu prātu?*" [Vēbers 1883]

Pievēršoties likumu tulkojuma vērtējumam, A. Vēbers norāda: „*To iesākot, man jāatzīst, ka vajadzētu sarakstīt veselu grāmatu, kad gribētu dot pilnīgu kritiku pār visu Bīlenšteina kga darbu. Tādēļ, ievērojot avīzes šaurās telpas, kritika jāiespiež šaurās robežās, proti tādā vīzē, ka tik kāda tulkojuma daļa tiek apspriesta un visi sīkumi pie malas atstāti*" [Vēbers 1883].

Tulkojuma kritiku A. Vēbers galvenokārt saista ar pieļautajām kļūdām latviešu valodā un terminoloģiskajām neatbilstībām. Cita starpā tiek pieminēta vācu valodas ietekme dažādos valodas līmeņos, piemēram, attiecībā uz leksiku: „*nemaz nevajadzēja patapināt no Vācu valodas vārdu „štrāpi", kad Latviešiem ir jau iten derīgs vārds „sods*" [Vēbers 1883]; uz stila jautājumiem: *„Teikumā „un tie vispārīgie nolikumi" ir vārds „tie" pavisam lieks, un teikums jo pilnus dara" pavisam greizs. Būtu jādomā, ka tiesu likumi ir kāds pustukšs trauks, kuru jādara jo pilnu caur „tiem vispārīgiem nolikumiem". Bija jāteic: „kas tos*

papilda'"" [Vēbers 1883]; uz pareizrakstību: *„Bīlenšteina kgam taču vajadzēja zināt, ka mēnešu vārdus nekad neraksta pa Latviski lieliem burtiem, kā Vācu valodā"* [Vēbers 1883].

Tomēr lielākā uzmanība tiek pievērsta terminoloģiskajām neatbilstībām, uzsverot, ka tulkotājam ir jābūt attiecīgās jomas profesionālim: „*Tāpat viņam arī jāzin un jāprot pate lieta, par kuru tanī grāmatā rakstīts, ko viņš tulko. Citādi pārtulkojums iznāks ļoti greizs un būs pilns misēkļu un nesaprašanas. Tā par piemēru neviens nevarēs pārtulkot kādu ķīmijas grāmatu, kas nava ķīmijas zinības pratējs* [..]. *Bīlenšteina kgs nu nava likumu pratējs, bet ir mācītājs. Viņa amats ir miera amats, kas attālu stāv no visiem laicīgiem strīdiem, kuru izšķiršana piekrīt likumu pratējiem. Tādēļ viņam trūkst vispirms pašu tiesu lietu zināšanas. Otrkārt viņam arī nepazīstamas ne Krievu, nedz Latviešu juridigā valoda un terminoloģija. Viņš pat nepazīst Vācu juridigo valodu*" [Vēbers 1883].

Pievēršoties terminoloģiskajām neatbilstībām, A. Vēbers latviešu valodā kļūdaini lietotajiem terminiem vispirms norāda atbilsmes krievu, vācu, latīņu un franču valodā. Pēc tam tiek skaidrota neatbilstība, turklāt vairumā gaidījumu kā iemeslu minot A. Bīlenšteina trūkstošās juridiskās zināšanas un piederību „miera amatam", kur šādi laicīgi strīdi ir sveši. Līdz šim visbiežāk citētais piemērs ir atbilsmes vārdiem 'преступленіе' (*Verbrechen*, *crimen*, *crim*) un 'проступокъ' (*Vergehen*, *delictum*, *delit*), ko A. Bīlenšteins atveidojis kā 'grēka darbs' un 'noziegums', savukārt A. Vēbers argumentējot norāda, ka juridiski pareizi (pēc nodarījuma smaguma) būtu jālieto 'noziegums' un 'likuma pārkāpums' jeb vienkārši 'pārkāpums'. Līdzīgs skaidrojums un labojumi tiek sniegti saistībā ar latviski izvēlētajām atbilsmēm 'baznīcu tiesa' – 'eparhijas priekšniecība', 'nepieauguši' – 'nepilngadīgi', 'pagasta un pilsēta darbi' – 'publiski darbi', 'netīši noziegumi' – 'pārkāpumi, kas padarīti bez nodoma' vai 'bez nodoma padarītie pārkāpumi', 'apakš tiesas stāvošs cilvēks' – 'apsūdzētais', 'svešas mantas zagšana' – 'zādzība', 'formunts' – 'bērna aizbildētājs' u. c.

Visbeidzot, atsaucoties uz iepriekšējiem A. Bīlenšteina izteikumiem, piemēram, par to, ka „*Latviešu valodā trūkuši vārdi priekš tiesas jēdzienu apzīmēšanas. Tādēļ vajadzējis aprakstīt daudz jēdzienus un dažādi tos izskaidrot*" [Vēbers 1883], A. Vēbers raksta noslēgumā visnotaļ asi norāda uz virkni tulkojumā pieļautu paviršību, izlaistiem vārdiem, trūkstošiem teikumiem, nepareiziem skaitļiem un izsaka gana skarbu vērtējumu: *„Šīs kļūdas nu nemaz neliecina no Latviešu valodas nabadzības, bet tik no tam, ka Bīlenšteina kgs ar lielāko vieglprātību un neattaisnojamu nevērību ir pastrādājis savu darbu*" [Vēbers 1883].

Minētā kritika acīmredzot samērā ātri ietekmējusi arī publisko viedokli, jo drīz vien negatīvs vērtējums lasāms arī citos izdevumos. Tā, piemēram, jau 1883. gada decembrī laikrakstā „Baltijas Vēstnesis" iekšzemes ziņu sadaļā: „*Visi viņa jaunie „tiesas likumi" tādā mērā pildīti ar nepiedodamām kļūdām, kas bieži pavisam sagroza likumu, kā tas visā Eiropā ne pie viena likuma grāmatas tulkojuma gan nebūs piedzīvots. Bīlenšteina kunga darbs ir tā saucams „unikum's", kuram pasaulē nav līdzīga.* [..] *Toreiz tulkojums*[3]*, kaut arī dažkārt neveiklā valodā, tomēr pareizi pasniedza likuma saturu un domas. Tādas rupjas kļūdas, kādas pilda Bīlenštein kunga darbu, toreiz neatgadījās*" [No iekšzemes 1883].

Tulkotāja atbilde

Atbildot A. Vēberam uz publiski izteikto kritiku, A. Bīlenšteins 1884. gada janvārī

[3] Laikraksta redakcija šeit salīdzinājumam izmanto pirms 65 gadiem izdoto Zemnieku likumu tulkojumu.

vispirms laikrakstā „Latviešu Avīzes" un pēc tam laikrakstā „Balss" publicē rakstu izteikto kritisko piezīmju atspēkošanai. Laikrakstā „Balss" lasāms šāds kritisks radušās situācijas apraksts: „*A. Bīlenšteina kgs „Latviešu Avīžu" Nr. 2 atbildējis uz pārspriedumu par viņa tulkotiem tiesu likumiem. Šo atbildi viņš Vācu pārtulkojumā arī piesūtījis šejienes Vācu laikrakstiem, kuri to uzņēmuši. Beidzam viņš atbildi mums piesūtījis, lūgdams, lai mēs to uzņemam. Bīlenšteina kgam, kā liekās, ļoti maz pazīstami pieklājības likumi. Viņam pienākas pirms mums piesūtīt savu atbildi, tādēļ, ka „Balsī" bija nodrukāta kritika pār viņa tiesu likumu tulkojumu, bet ne tām avīzēm, kas nemaz nav nodrukājušas minēto kritiku.* [..] *Aizdarīsim aci un uzņemsim viņa attaisnošanās rakstu.* [..] *Bet mēs ceram, ka viņam būs tik daudz goda un taisnības prāta, ka viņš gādās pār to, lai kritika pār viņa tulkojumu nepaīsināta un nepārgrozīta tiktu nodrukāta „Latviešu Avīzēs", jo citādi mums būtu jādomā, ka viņš ar nodomu slēpj kritiku priekš „Latviešu Avīžu" lasītājiem, lai tiem kaisītu smiltis acīs"* [Iekšzemes ziņas 1884].

Tulkojumzinātnes vēstures aspektā interesanti šķiet A. Bīlenšteina kā tulkotāja argumenti. Atbildes rakstā A. Bīlenšteins uzreiz norāda uz A. Vēbera vācisko izcelsmi un trūkstošo saikni ar latviešu tautu: „*Vēbera kgs te ceļu gājis, kas ir ļoti glums vīram, kas, no Vācu dzimuma un audzinājuma, Pēterburgas augstā skolā izmācījies un tad lielā Rīgas pilsātā tiesas-amatā strādādams, ar īsto Latviešu tautu maz sagājies, bet vairāk ar tiem tādiem Latviešu tautas locekļiem, kas savu valodu mākslīgi un ne dabīgi grib izkopt*" [Bīlenšteins 1884]. Astoņos punktos ar apakšpunktiem viņš cenšas atspēkot izteikto kritiku, kā arī raksta nobeigumā analizē A. Vēbera latviešu valodas lietojuma kļūdas. Apkopojot rakstā lasāmo, tulkotāja A. Bīlenšteina argumentus iespējams apkopot trīs grupās.

Izvēle par labu latviešu runātajai valodai, ne svešiem vārdiem. Analizējot A. Bīlenšteina atbildi, redzams, ka attiecībā uz virkni A. Vēbera rakstā minētajām terminoloģiskajām neatbilstībām kā galveno argumentu viņš min latviešu lietoto valodu, piemēram, „*Latvietis to vārdu nepieņems par savas valodas bērnu, bet tanī atradīs svešas valodas garu*" [Bīlenšteins 1884] vai „*To Vēbera kgs nezin, tāpēc ka tas teiciens nav nekāds bandas bērns, bet iz paša Latvieša mutes*" [turpat]. Izvēle par labu ikdienā lietotajai valodai redzama, piemēram, arī argumentācijā par vārda 'štrāpe' atbilstību: „*To vārdu Latvieši paši patapinājuši no Vāciem dievszin cik simtu gadu atpakaļ, un tas vārds nu sen ir ikviena Latvieša mutē. Pie tam es neesmu vainīgs*" [turpat].

Interesanta šķiet tulkotāja nostāja pret 'svešo vārdu' lietojumu. Vairākās vietās viņš norāda, ka izšķīries par labu latviskiem apzīmējumiem, kaut arī varētu lietot svešvārdus: „*kāpēc viņš pretojas, kad es „departamenti" un „kasaciju" ar Latviešu vārdiem ("nodaļa" un „iznīcināšana") esmu iedrīkstējies tulkot, jebšu zināms arī gan varēja tos svešos vārdus paturēt*" [turpat]. Tomēr vienlaikus viņš atzīst, ka jebkura valoda bez svešvārdiem neiztiks: „*Bet vispārīgi par svešu vārdu patapināšanu gribēju pieminēt, ka neviena valoda pasaulē bez tam nevar pārtikt. Vēbera kgs savā īsā rakstā lietājis kādus 44 patapinātus vārdus, ja ne vairāk. Ko tad viņš skumst par to vienu štrāpi un to otru formuntu* [..]. *Vēbera kgs tai vietā grib ieviest „aizbildētāju" vai „aizbildnieku". Tie vārdi paši nebūtu smādējami, kad tik viņiem nebūtu daudz plašāka nozīmēšana nekā tam „formunatam"*" [turpat].

Redzams, ka A. Bīlenšteins samērā atturīgi izturas pret terminoloģisko jaunvārdu lietojumu, piemēram, „*tas vārds „pārkāpums" pa daudz jauns fabrikāts un nav pa roki*" [turpat]. Par vārdu 'apstāklis' viņš norāda: „*'Apstāklis' (= Umstand!!) pieder pie tiem mākslīgiem fabrikātiem, par ko tik tie var priecāties, kas no valodas goda maz ko sajēdz.*

[..] *Tādi vārdi nav izauguši no Latviešu valodas un gara, bet no valodas jaucēju patvaļīgas neprātības. Tādi vārdi, kā „apstāklis", rāda gan Latvieša ģīmi, bet tas ģīmis ir lieks*" [turpat].

Vārdu (terminoloģiskajā) nozīmē pamatoti apsvērumi. Visplašāko komentāru ar apakšpunktiem tulkotājs A. Bīlenšteins sniedz saistībā ar kritizētajiem nodarījumu veidu apzīmējumu tulkojumiem latviešu valodā: 'преступленіе', kas tulkots kā 'grēka darbs' (ieteikts 'noziegums'), 'проступокъ' tulkots kā 'noziegums' (ieteikts – 'pārkāpums'). A. Vēbera ieteiktajām atbilsmēm tulkotājs nepiekrīt, norādot, ka ir vēl trešais nodarījumu veids, proti, 'нарушенє', kam atbilstīgs ir „*latviešu vārds „pārkāpšana". Divās vietās to nevarēja ņemt*" [turpat]. Šajā sakarā tulkotājs arī uzsver, ka šim vieglākās pakāpes nodarījuma veidam kritiķis gan nav piedāvājis latviskotu atbilsmi. Redzams, ka tulkotājs ir apzinājies nodarījumu šķīrumu pēc smaguma pakāpes: „*Līdz šim stiprāku priekš lielas un grūtas noziegšanās nevarēju dabūt ne kā „grēka darbs". Kad uzrādīs labāku, tad ņemsim tūlīt*" [turpat].

Komentējot A. Vēbera kritiku, tulkotājs A. Bīlenšteins norāda uz latviešu valodā lietoto vārdu nozīmi, kas, viņaprāt, ir citāda, nekā to domājis kritiķis, piemēram: „*Tiešām katrs Latvietis ātrāk samanīs, kas ir „senātes nodaļa", nekā kas ir bērna aizbildētājs, jo tas arī varētu būt voi tēvs, voi vecāks brālis, voi saimnieks un ne tik vien formunts*" [turpat].

Līdzās vārdu nozīmes skaidrojumiem A. Bīlenšteins vairākās vietās norāda, ka tulkotāja izvēle kritizēta, attiecīgos vārdus vai izteikumus izņemot no konteksta. Piemēram, par A. Vēbera izteikto kritiku saistībā ar A. Bīlenšteina izvēli teikt „svešas mantas zagšana" tulkotājs norāda: „*Tas būšot mans „noslēpums", ka kāds savu paša mantu varot zagt. Bet, skat, Vēbera kgs ir tas „slēpējs", jo viņš saviem lasītājiem slēpj, ka 21. art. stāv: „svešas mantas zagšana un piesavināšana" (un kad te drukātājam nebūtu misējies, tad te vajadzēja stāvēt, kā rokrakstā stāv: „svešas mantas zagšana, izkrāpšana un piesavināšana"), tad gan mans raksts nav vis tāds muļķīgs, kā Vēbera kgs grib to iztaisīt, jo tad katrs var manīt, ka tas ģenitīvs „svešas mantas" pie vairāk nekā viena substantīva pieder, lai gan pie tā viena ne īsteni, bet pie tā otra (un treša) īsteni*" [turpat].

Valodniecības faktos balstīti apsvērumi. Iztirzājot A. Vēbera izteikto kritiku par terminoloģiju, A. Bīlenšteins regulāri atsaucas uz vārdnīcām, piemēram, Maskavā 1872. gadā izdoto krievu-latviešu-vācu vārdnīcu: „*Varbūt, ka Vēbera kgs manus tulkojumus nebūtu tik lielsirdīgi brāķējis, ja viņš būtu paskatījies Latvieša Voldemāra Krievu-Latv.-Vācu vārdnīcē (Maskavā 1872)*" vai „*Vēbera kgs pārskatījies, jo судъ (pēc Pavlovška vārdnīces) ir 1) tiesa un 2) tiesas darīšana*" [turpat]. Visticamāk, pirmā pieminētā vārdnīca ir 1872. gadā Maskavā izdotā Krievu-latviešu-vācu vārdnīca Krišjāņa Valdemāra redakcijā, ko izstrādājis autoru kolektīvs, savukārt otrā – 1859. gadā Rīgā izdotā, īpašu atzinību guvusī Tērbatas Universitātes krievu valodas pasniedzēja, tulkotāja un mācību grāmatu izstrādātāja Ivana Pavlovska (*Павловский Иван Яковлевич*) krievu-vācu vārdnīca „*Das vollständige Russisch-Deutsche Wörterbuch*" vai jau pēc autora nāves Ivana Nikoliča (*Николич Иван Михайлович*) un Napoleona Āsmusa (*Napoleon Asmuß*) pārstrādātais un konceptuāli uzlabotais šīs vārdnīcas otrais izdevums, kas iznāk 1879. gadā [sk. Böhler 2003: 47]. Pēc minētajām vārdnīcām redzams, ka A. Bīlenšteins 19. gadsimta nogalē tulkošanas procesā lietojis ne tikai tulkojama valodu pārī (krievu – latviešu) izdotu vārdnīcu, bet pārbaudei izmantojis arī izdevumu ar vācu valodu, uz ko nereti dotas atsauces atbildes vēstulē.

Līdzās minētajam A. Bīlenšteins tulkojumu un veikto izvēli aizstāv, savukārt A. Vēbera

izteikto kritiku cenšas apgāzt, argumentējot ar valodniecības faktiem. Piemēram, attiecībā uz izteikto kritiku par likuma nosaukumu 'tiesas likumi' vai 'tiesu likumi' tiek skaidrotas atšķirības starp vārda 'tiesa' lietojumu vienskaitlī un daudzskaitlī: „*Tad jāsaka uz visu vīzi: ties**as** likumi, jo tiesa ir tā tiesnešu sasēde jeb iestāde (Behörde), un arī tas, ko tie tiesneši spriež un gādā. Bet ties**as** (daudzskaitlī) ir tik vien tās tiesnešu sasēdes jeb iestādes (Gerichtsbehörden).* [..] *Un tāpat mums ir pagasta-likumi, kas ģeld ne tik vienam, bet ikvienam pagastam*" [Bīlenšteins 1884].

Arī iepriekš par svešas mantas zagšanu citētajā piemērā A. Bīlenšteins norāda uz ģenitīvā lietotās vārdkopas 'svešas mantas' sasaisti ar šīs vārdkopas paskaidrotajiem lietvārdiem. Līdzīgi gramatikā balstītiem faktiem, tulkotājs argumentē, atsaucoties uz sintaksi: „*Kam acis redzēt, tam jāredz, ka „klaijā vietā klaiji parādās" ir predikāts pie viena un pie otra „kas", un ka „piedzēris" nevar būt p r e d i k a t s pie pirmā „kas", un „parādās" nevar būt predikāts tik vien pie otra „kas'*"" [turpat].

Interesanta šķiet A. Bīlenšteina norāde uz kādu aspektu, kas reizēm sastopama arī mūsdienu tulkošanas praksē, proti, avotvalodas vārda saglabāšana tulkojumā, lai novērstu iespējamās neskaidrības. A. Vēbers kritizē A. Bīlenšteina lēmumu vārdkopu 'общественные работы' latviski tulkot kā 'pagastu un pilsētas darbi', norādot, ka latviski atbilstīgāk būs lietot 'publiskie darbi' [Vēbers 1883]. Atbildot uz šo kritikas punktu, A. Bīlenšteins argumentē, atsaucoties uz minēto tulkošanas metodoloģijas pieeju: „*Tāpat Vēbera kgs brāķē, ka es общественные работы caur „pagastu un pilssāta darbi" tulkojis (8.art.), slēpdams, ka es pie sava tulkojuma to Krievu vārdu (общ.раб.) klambarīšos*[4] *esmu pielicis klāt, tā to lietu jau pilnīgāki nozīmēdams, kur man pilnīga Latviešu valodas vārda nebija pie rokas. Voi Vēbera kgs „publiski darbi" saka pēc Latviešu valodas gara, to es nezinu. Es pie tādu vārdu celšanas esmu bailīgs*" [Bīlenšteins 1884].

Atsevišķi norādāms, ka tulkotājs tomēr atzīst A. Vēbera kritiku par tulkojumā izlaistiem vārdiem vai pat teikumiem un nepareiziem skaitļiem. Šeit tomēr manāms, ka kā iemesls tiek izceltas drukāšanas laikā, nevis tulkojumā pieļautās kļūdas: „*Kur Vēbera kgs man parāda īsti kļūdas, es ar mīļu prātu pateicos. P.p. Vēbera kgs pareizi uzrāda kādus misējumus drukā. Sešās vietās (21., 59., 66., 67., 116., 181. art.) vārdi (pa vienam un kādu reiz ar vairāk) izlaisti voi arī naudas skaitlis nav riktīgs. Te nu pārspriedējam liels prieks manu „vieglprātību un nevērību" gruntīgi nosodīt. Labi Vēbera kgm, kad no tiem drukas misējumiem viņa rakstītā Balss 49. Nr. viņam neviens „vieglprātību voi paviršību" neuzsūdz*" [turpat].

Nobeigumam

Latvijas zinātniskajā diskursā A. Vēbera un A. Bīlenšteina publiskā polemika par likumu teksta tulkojumu skatīta galvenokārt saistībā ar pēdējā nostāju pret latviešu valodu. Padomju gados īpaši tiek izcelta mācītāja A. Bīlenšteina negatīvā nostāja pret latviešu valodas izaugsmi un spējām. Pēc paša A. Bīlenšteina atbildes raksta, viņš gan cenšas šo aspektu neuzsvērt, lai arī norāda uz konkrētu vārdu trūkumu latviešu valodā, piemēram, „*tur man pilnīga Latviešu valodas vārda nebija pie rokas*" vai „*Kad uzrādīs labāku, tad ņemsim tūlīt*" [Bīlenšteins 1884]. Analizējot redzams, ka A. Bīlenšteins vairākkārt cenšas apstrīdēt kritiķa izteikumus par iepriekš izskanējušām atrunām saistībā ar latviešu valodas nabadzību: „*Brīnums, ka man te Latviešu valodas bagātība un pilnība jāaizstāv pret*

[4] Šeit domāts vārds 'iekavās'.

Vēbera kgu, kas to grib plānāku darīt, un kas mani apsūdz, ka es to par „nabadzīti" esot iztaisījis" [turpat], citviet atkal norādot, ka juridiskā valoda tomēr vēl ir tik tapšanas etapā un – mūsdienu izpratnē ļoti interesanti – uzsverot tieši valodniecības zināšanu nozīmi tās pilnveidē: „*Vēbera kgs sapņo, kad uz tam grib pastāvēt,* „*Latviešiem jau esot smalka un gatava „juridiga" (? tiesas?) valoda. Tā tāda nule tik taisās, un viņa tik tad būtu gatava, kad tie advokāti, kas Latviešu laikrakstos kādu reiz par tiesas-lietām spriež, jeb kad mūsu tautas-skrīveri, kas savas protokoles Latviešu valodā ved, nemaldīgi valodnieki būtu*" [turpat].

Apkopojot A. Bīlenšteina izteiktos argumentus, redzams, ka viņš kā sava likumu tulkojuma mērķa auditoriju mūsdienu funkcionālās tulkojumzinātnes izpratnē ir izvēlējies neprofesionāļus, proti, latviešus, tādējādi pieturoties pie tautas valodā lietotajiem vārdiem un izteicieniem un nepiekrītot profesionālajās advokātu u. tml. aprindās ieviestajai terminoloģijai. Kopumā redzama samērā noliedzoša attieksme pret jaunvārdu lietojumu. Šajā sakarā jāpiekrīt arī A. Veisbergam par stingro pieturēšanos pie veclatviešu un tautiskās valodas tradīcijām: „*Bīlenšteins atbilstoši savai izpratnei par latviešu valodas attīstības stadiju un tās ierobežoto potenciālu nevēlējās pieņemt un „fabricēt" jaunus vārdus un tulkojumā būtībā bija burtiski pārcēlis vācu un krievu tekstu veclatviešu un tautiskās valodas sapludinājumā, kas nereti radīja neskaidrības un jucekli*" [Veisbergs 2022: 50]. Līdzīgas atziņas lasāmas jau 1883. gada kritiskajos rakstos, kur, piemēram, Kalninieku Fricis norāda uz novecojošas valodas lietojumu: „*Bez minētām vainām mēs atrodam jaunajā tulkojumā vēl veselu strēķi skaistu vārdu, kas, kā liekās, ir izrakņāti iz Latviešu Avīzēm, gadu 30 atpakaļ*" [Kalninieks 1883].

Nobeigumā norādāms uz kādu saturisku argumentācijas līdzību vēsturiskajā tulkotāju un tulkojuma kritiķu polemikā. Kā iepriekš aprakstīts, A. Bīlenšteina rakstā redzams, ka tulkotājs, atbildot uz kritiku, nemitīgi uzsver savu pielāgošanos latviešu lietotajai valodai. Piemēram, izteikumi „*un tas vārds nu sen ir ikviena Latvieša mutē*", „*es neticu, ka Latvietis teiks*", „*Tiešām katrs Latvietis daudz ātrāki samanīs, ka*" [Bīlenšteins 1884] skatāmi paralēlē ar 16. gadsimtā M. Lutera vēstulē par tulkošanu „*Sendbrief vom Dolmetschen*" atrodamajiem argumentiem, atspēkojot pāvesta sekotāju izteikto kritiku par Jaunā testamenta tulkojumu vācu valodā. Arī šajā publiskās polemikas atbildes vēstulē lasāmi izteikumi, kā, piemēram, „*Sage mir, ist das deutsch geredet? Welcher Deutsche versteht solches?*" [latv. – *Saki man, vai tas ir vāciski runāts? Kurš vācietis saprot ko tādu?*] vai „*Welcher Deutsche redet so?*" [latv. – *Kurš vācietis tā runā?*], „*Aber der deutsche Mann redet so*" [latv. – *Bet vācu vīrs runā tā*] [Luther 1530].

Runājot par tulkošanas būtību, M. Luters norāda, ka tulkošana nenozīmē burtisku vārdu pārcelšanu vai pārnešanu no vienas valodas otrā: „*Daß es eine völlige, deutsche, klare Rede wird, denn man muss nicht die Buchstaben in der lateinischen Sprache fragen, wie man soll Deutsch reden, wie diese Esel tun, sondern man muss die Mutter im Hause, die Kinder auf der Gassen, den gemeinen Mann auf dem Markt drum fragen und denselbigen auf das Maul sehen, wie sie reden, und darnach dolmetschen*" [Luther 1530] [latv. – *Ka kļūst pilnīga, vāciska, skaidra runa*, *jo nav jāprasa burtiem latīņu valodā, kā ir jārunā vācu valodā, kā to dara šie ēzeļi, bet gan tas ir jājautā mātei mājās, bērniem uz ielām, vienkāršajam vīram tirgū un tiem pašiem jāskatās mutē, kā viņi runā un pēc tā arī jātulko*]. Saturiski līdzīgas pārdomas savā atbildes vēstulē iekļāvis arī A. Bīlenšteins, radot pretstatījumu starp sevi kā tulkotāju un A. Vēberu kā valodas zinātāju, bet ne tulkotāju:

„*Vienā prātā jau nesatiksim, es ar savu pārspriedēju. Viņš celšus tos vārdus „pārceļ", es „tulkoju", ko tie zīmē*" vai „*Tā starpība starp mani un Vēbera kgu ir šī, ka es domāju latviskis, bet viņš domā vāciskis, bet ne būt ne latviskis*" [Bīlenšteins 1884]. Šādas līdzības izteikumos par ieklausīšanos parasto ļaužu lietotajā valodā rada pārdomas par to, vai A. Bīlenšteins, būdams vācu luterticības mācītājs, veidojot savu aizstāvības tekstu, nav guvis ierosmes no pirms teju trim gadsimtiem publiskotajām M. Lutera pārdomām par tulkošanu un tajās iekļautajiem tulkotāja argumentiem.

LITERATŪRA

Bīlenšteins, A. *Kāda laimīga dzīve*. Rīga: Rīgas Multimediju centra apgāds, 1995.

Böhler, C. *Das russisch-deutsche Wörterbuch von Iwan Pawlowsky. Eine metalexikographische Analyse*. München: Verlag Otto Sagner, 2003.

Goethe, J. W. Translations. *The Translation Studies Reader*. Edited by Lawrence Venuti. Second Edition. New York: Routledge, 2004, pp. 64–66.

Holmes, J. S. The Name and Nature of Translation Studies. *Holmes, Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi, 1988, pp. 67–80.

Iekšzemes ziņas. *Balss*, Nr. 3, 18.01.1884. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1039464|article:DIVL99

Iekšzemes ziņas. *Dienas Lapa (Rīga, Petrograda)*, Nr. 73, 30.03.1889. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1106087|article:DIVL41

Kaindl, K. Übersetzungskritik. *Handbuch Translation*. Mary Snell-Hornby u.a. (Hg.). Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1998, pp. 373–378.

Luther, M. *Sendbrief vom Dolmetschen*. 1530. Available: https://www.bibel-in-gerechter-sprache.de/wp-content/uploads/sendbrief.pdf

Māters, J. Kādas nodošanas pagastu vietnieku pulks pagasta locekļiem var uzlikt? *Baltijas Zemkopis*, Nr. 17, 23.04.1880. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:76549|article:DIVL57

No iekšzemes. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 95, 27.04.1882. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1215912|article:DIVL50

No iekšzemes. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 282, 08.12.1883. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1230927|article:DIVL34

Ozols, A. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma, 1965.

Pārskats pār politiku. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 3, 21.01.1881. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:214777|article:DIVL55

Reiß, K. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen.* München: Max Hueber Verlag, 1971.

Reiß, K. Was heißt und wozu betreibt man Übersetzungswissenschaft? *Lebende Sprachen* 34, 1989, pp. 97–100.

Sīlis, J. *Trīs gadu desmiti Latvijas tulkojumzinātnē. 1984–2014*. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2019.

Sommerfeld, B. *Übersetzungskritik. Modelle, Perspektiven, Didaktik.* Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016.

Stradiņš, J. *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Otrais izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2012.

Štekerhofa, S. Juridiskās terminoloģijas attīstība 19. un 20. gadsimtā: nozīmīgākās personības un publikācijas. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 2016, 121.–126. lpp.
Veisbergs, A. *Tulkojumi latviešu valodā. 16.–20. gadsimta ainava*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022.

AVOTI

Bīlensteins, A. Atbilde Vidzemes hoftiesas un Rīgas rātes advokātam, A. Vēbera kgm. *Balss*, Nr. 4, 25.01.1884. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1035896|article:DIVL23
Kalninieks, F. Krievijas tiesas likumi Latviešu valodā. Piezīmējumi no Kalnnieku Friča. *Balss*, Nr. 31, 03.08.1883. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#issueType:P|issue:1037746|article:DIVL58|panel:pa
Vēbers, A. „Likums par sodiem, kas uzliekami no miera tiesnešiem" Latviešu uzvalkā. *Balss*, Nr. 49, 07.12.1883. Pieejams: https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1036465|article:DIVL15

Ieva SPROĢE
(Biznesa augstskola „Turība")

Tulkotāja sadarbība ar *DeepL Translator* vācu-latviešu valodu pārī

Summary

Translator's Collaboration with *DeepL Translator* in the German-Latvian Language Pair

The paper analyses the cooperation between a professional translator and the machine translation tool *DeepL Translator* in the German–Latvian language pair. The research is based on practical translation experience involving approximately 1600 pages of contemporary German fiction. The study combines qualitative analysis, a comparative method and practical experiments in order to evaluate the advantages and limitations of *DeepL Translator*. The results indicate that *DeepL* is an effective tool for producing an initial translation draft; however, high quality literary translation still requires professional human editing and contextual interpretation.

Key words: *DeepL Translator, machine translation, literary translation, equivalence, context, AI*

*

Ievads

Mūsdienu globalizācijas un digitalizācijas laikmetā tulkotāju darbs ir būtiski mainījies. Tradicionālās metodes un paņēmieni ir papildināti ar automatizētiem tulkošanas rīkiem, kas palīdz uzlabot efektivitāti, īpaši laika patēriņu. Automatizētie tulkošanas rīki, piemēram, *SDL Trados Studio*, *MemoQ*, *Wordfast*, un tiešsaistes tulkošanas platformas, piemēram, *Google Translate* un *DeepL Translator*, ir kļuvuši par neatņemamu daļu tulkotāja ikdienas darbā. Šie rīki nodrošina dažādus funkcionalitātes līmeņus, sākot ar tulkojumu atmiņu izmantošanu un beidzot ar kontekstuālu mašīntulkošanu.

DeepL Translate šī raksta autorei ieteica kāds vācu uzņēmuma vadītājs, kurš ar *DeepL Translate* bezmaksas versiju bija iztulkojis visus savus tiesvedības dokumentus abās valodās, un ne viņam, ne tiesai ar to interpretāciju nebija nekādu pretenziju. *DeepL Translate* pats sevi reklamē kā *The world's most accurate translator* un piedāvā dažādus teksta tulkošanas un tekstveides atbalsta rīkus. Tas mudināja pievērsties tā lietošanas iespēju izpētei un pārbaudīt kā tulkošanas instrumentu dažādu teksta tipu (pēc Katarīnas Raisas (*Katharina Reiß*) tekstu tipoloģijas (1993)) tulkošanā, tai skaitā arī ekspresīvā teksta tipa – daiļliteratūras tulkojumos, kas kopumā veido apmēram 1600 lappuses (T. Bahas, T. Tjagvades u. c.). Darba procesā bija iespēja šo programmatūru iepazīt tuvāk, pētīt tulkošanas rīka „uzvedību", mēģinot saskatīt regularitātes un likumsakarības – parādības, tai skaitā kļūdas, kas atkārtojas un radušās atziņas apkopot tulkotāja līmenī (ārpus programmēšanas un mašīnmācīšanās jomas).

Šī praktiskā pētījuma mērķis ir izpētīt *DeepL Translate* kā vienu no tulkošanas instrumentiem – apkopot priekšrocības, kā arī biežākās kļūdas, lai nodrošinātu optimālu tulkojuma rezultātu (atbilstošo ekvivalenci). Lai sasniegtu šo mērķi, tika analizēti

rīka darbības principi, priekšrocības un izaicinājumi, kā arī izvērtētas tā iespējas un piemērojamība dažādos tulkošanas procesos.

Kā zināms, daiļliteratūras tulkošana ir radoša un daudzslāņaina, kas pieprasa ne tikai valodas prasmes, bet arī izpratni par kultūru, stilu un emocionālo niansējumu. Pētījuma metodes kontekstā tulkošanas procesā, izmantojot *DeepL Translator*, tiek aktualizēta kvalitatīvā analīze, kas ietver tulkojumu izpēti, koncentrējoties uz valodas niansēm, stila saglabāšanu un semantisko atbilstību (Koller, 2004). Tai skaitā tika pievērsta uzmanība tam, kā *DeepL Translator* interpretē metaforas, idiomātiskus izteicienus un daiļliteratūrai raksturīgās emocionālās nianses. Šāda analīze ļauj noteikt, kādās situācijās automatizētie tulkošanas rīki ir efektīvi un kad nepieciešama tulkotāja iejaukšanās. Tika izmantota salīdzinošā metode (tulkotājas un *DeepL Translator* tulkoto tekstu salīdzināšana), lai identificētu atšķirības un līdzības. Šajā kontekstā svarīgi pievērst uzmanību, vai rīks spēj uztvert autora „rokrakstu", stāsta ritmu un kultūras nianses, kā arī to, kā tas risina sarežģītas daiļliteratūras struktūras, lai pārbaudītu rīka veiktspēju un novērtētu, cik efektīvs tas ir laika ziņā un kādi ir tā ierobežojumi.

***DeepL Translate* un tā atbalsts tulkošanā**

Tulkojot apjomīgus daiļliteratūras darbus, izmantojot *DeepL Translate*, rodas iespēja pārbaudīt šī rīka kapacitāti plašākā mērogā – *DeepL* apstrādā lielus teksta apjomus, piedāvājot sākotnējo tulkojuma versiju, kas bieži vien ir precīzāka par citiem mašīntulkošanas rīkiem. Pārsteidzoši, cik atbilstoši rīks dažkārt spēj uztvert emocijas un autoram raksturīgo stilu, kas tomēr nebūt nenozīmē, ka, tulkojot poētiskas vai kultūrspecifiskas frāzes, nenācās veikt būtiskus labojumus un adaptācijas. Tika novērots, ka ir vārdi, kurus šis MI rīks nespēj atveidot pareizā latviešu valodā, ka ir kļūdas, kas regulāri atkārtojas un varētu tikt uzskatītas par sistēmiskām. Negaidīts secinājums bija tas, ka *DeepL* dažkārt „patstāvīgi" savā tulkojumā papildināja autora tekstu ar kādu atbildi uz protagonistu jautājumiem vai arī vienkārši pierakstīja klāt kādu teikumu. Dažkārt daži teikumi bija iztulkoti tieši pretēji autora domai – it kā, lai pārbaudītu tulkotāja modrību vai izjokotu tulkojuma lasītāju. Ar šādiem īpatnējiem teikumiem pēdējā laikā arvien biežāk nākas sastapties, lasot ziņas un dažādus notikumu aprakstus. MI arvien pamanāmāk ienāk informācijas pasaulē un to ietekmē. Tā izpausmes būtu jāanalizē kopā ar šo tehnoloģiju nozares pārstāvjiem, bet tieši šīs MI vadītā tulkošanas rīka pašlaik vēl diezgan neprognozējamo tulkošanas paņēmienu dēļ temata nosaukumā izvēlēts vārds „sadarbība", nevis vienkārši „darbs" ar *DeepL Translate*.

Īsumā par *DeepL Translate*

DeepL Translator ir uz MI bāzes radīts mašīntulkošanas rīks, kas piedāvā salīdzinoši kvalitatīvus tulkojumus. Tas ir pieejams gan tīmekļa platformā, gan kā darbvirsma un mobilā lietotne, kā arī API (*Application Programming Interface*)[1] integrācijai ar citām sistēmām. Galvenās funkcijas un iespējas:

– automātisks teksta tulkojums: *DeepL* atbalsta vairāk nekā 30 valodas, tostarp arī latviešu un vācu. Sistēma piedāvā automātisku avota valodas noteikšanu un salīdzinoši saprotamu un gramatiski pareizu mērķvalodas tekstu;

[1] API ir saskarne, kas ļauj dažādām programmām vai sistēmām savstarpēji sazināties un apmainīties ar datiem. Tā ir kā tilts, kas nodrošina automatizētu piekļuvi noteiktām funkcijām vai datiem, neiejaucoties pašas programmas kodā (sk.: https://www.deepl.com/de/about-us).

– saistībā ar tulkošanas precizitāti un stilu rīks uztur kontekstu un stilistisko atbilstību, kas ir būtiska gan profesionālai, gan ikdienas lietošanai. Lietotāji var arī pielāgot valodas stilus (*DeepLWrite*: piemēram, formāls vai neformāls stils);

– liela apjoma tekstu tulkošana: *DeepL* ļauj tulkot pilnus dokumentus, piemēram, Word (.docx) un PowerPoint (.pptx) failus, saglabājot formatējumu un vizuālos elementus;

– API integrācija: *DeepL* nodrošina API, kas ļauj uzņēmumiem integrēt tulkošanas funkcionalitāti savās platformās, piemēram, tīmekļa vietnēs, lietotnēs vai klientu atbalsta sistēmās;

– drošība un privātums: *DeepL* pievērš lielu uzmanību datu aizsardzībai. Visi augšupielādētie teksti un dokumenti tiek apstrādāti konfidenciāli, un tie netiek saglabāti ilgāk par nepieciešamo tulkošanai;

– *Pro* versijas funkcijas: (*DeepL Pro*) piedāvā papildu priekšrocības, piemēram, neierobežotu tulkojumu, piekļuvi API, tulkošanu bez reklāmām un lielāku datu drošību, kur dokumenti netiek saglabāti uz serveriem.

Piemēru analīze. Biežākās kļūdas un ierobežojumi

Konkrētāk analizējot *DeepL Translate* „sadarbību" ar tulkotāju daiļliteratūras jomā, jāuzsver *DeepL Translator* un tulkotāja mijiedarbības nozīme, kas savukārt saistāma ar tulkotāja prasmju un rīka kombinācijas optimizāciju. Tulkojuma analīzei piemērots šķita vienkāršots iedalījums trīs valodas zonās jeb līmeņos: leksika, sintakse un semantika, attiecinot uz pēdējo gan makroteksta, gan mikroteksta kontekstu un teksta koherenci. Izmantojot *DeepL* ekspresīvu tekstu, šajos piemēros daiļliteratūras tulkošanā pēc šādas shēmas, turklāt, ņemot vērā to, ka valodas līmeņi viens otru ietekmē un būtu jāanalizē holistiski, tika apkopotas biežākās kļūdas vai ierobežojumi.

Par leksikas līmeni jāsecina, ka ir vārdi, kuriem gandrīz 100% gadījumu *DeepL* piedāvā vienu un to pašu absolūti neatbilstošo tulkojumu vai, nespējot piedāvāt atbilstošo ekvivalentu, to aizstāj ar kādu latviešu valodā neeksistējošu vārdu vai tā formu (piemēram, „kurnums", „savilca"…). Ir vārdi, kuru ekvivalenta latviešu valodā *DeepL*[2] leksikonā faktiski nav, piemēram, *nicken* – 'piekrītoši pamāt ar galvu', *keuchen* – 'elsot/dvest', …, *prusten* – 'nosprausloties/iespurgties', … *schnauben* – 'šņācoši, nikni runāt/nošņākt' …, tādēļ būtu uzskatāms, ka MI attiecīgi būtu jāpapildina latviešu valodas leksikons.

Diezgan pašsaprotami, ka tulkotājam vienmēr īpaši rūpīgi jāpārbauda personvārdu atveide un frazeoloģismu, kā arī reālijas un metaforas saturošu teikumu tulkojumu atbilstība. Savukārt gramatikas un sintakses jomā vidēji 60% gadījumu sistēma nespēj salāgot atbilstības starp „tu" un „jūs", un attiecīgajiem personu vietniekvārdu locījumiem. Ļoti bieži „tu" vietā tiek lietots „jūs" un otrādi, kaut gan tā nevajadzētu būt, ja programmatūrā būtu veiksmīgi integrēta līdzība ar vācu valodu, kur šis 2. personas vienskaitļa un daudzskaitļa formu lietojums tiek lietots pēc vieniem un tiem pašiem principiem:

(D) Natālija pieskārās. „Kāpēc jūs jautājat?"

Natalie nickte. „Wieso, fragst du?" (Tjagvad: 2024, 120)

Vienlaikus problēmas saskatāmas arī gramatiskās personas dzimtes noteikšanā, uzrunas formu lietojumā (netiek lietots vokatīva locījums): Ārons, …, izteiksmju un laiku lietojumā, vārdu kārtībā, noliegumu veidošanā:

(D)… kad man nekad nav bijis nekas pret tevi?

[2] Turpmāk *DeepL Translate* tulkojumu piemēri iekavās apzīmēti ar D.

„Die Frage ist eher, wann hatte ich je nichts für dich?" (Tjagvad: 2024, 116)

Autora doma tomēr būtu tulkojama apmēram šādi: jautājums drīzāk ir par to, kad man kaut kas nebūtu bijis, ko tev dot.

(D) Viņš savilca apakšējo lūpu starp zobiem, domādams, vai viņam vajadzētu teikt nākamos vārdus, vai nē.

Er zog die Unterlippe zwischen seine Zähne, überlegte, ob er die nächsten Worte aussprechen sollte oder nicht. (Tjagvad: 2024, 429)

(D) Man bija sajūta, ka starp šīm četrām sienām pat mana elpošana kļuva par kurnumu.

Ich hatte das Gefühl, selbst das Geräusch meines Atems schwoll zwischen diesen vier Wänden zu ohrenbetäubendem Lärm an. (Tjagvad: 2024, 133)

Vēlreiz jāuzsver, ka semantikas šķīrums no gramatikas un leksikas tulkošanas kontekstā saistībā ar ekvivalences analīzi ir relatīvs, jo grūti pateikt, kurš līmenis MI ir bijis izšķirošais kāda nepareiza lēmuma pieņemšanai tulkošanas stratēģijā (piemēram, latviešu personvārdu atveide varētu būt saistīta ar dzimtes noteikšanas neizpratni vai arī otrādi, kas savukārt varēja radīt teksta vēstījuma sarkanā pavediena pārtrūkšanu jeb teksta koherences pārrāvumu). Pievēršoties semantikas līmenim, kopumā tomēr varētu atzīmēt, ka mikroteksta vai makroteksta vēstījums var zust arī nepareizas vārdu kārtības dēļ, saistībā ar tēmu – rēmu, nemaz nerunājot par to, ka, piemēram, galvenais vīriešu kārtas varonis *DeepL* MI izpildījumā pēkšņi nonāk sieviešu dzimtē bez literārā darba autora nodoma par plastiskās operācijas veikšanu vai citāda veida dzimuma maiņas piemērošanu saviem tēliem.

Kaut arī kopumā nepastāv īpašas problēmas ar stilistisko atbilstību, uzmanības vērts ir *DeepL* „radošums" gan pozitīvā, gan negatīvā nozīmē. Piemēram:

Das ändert nichts daran, dass Alistair nach wie vor ein Risiko in dir sieht. Ich schnaubte. „Das tut er in allem." (Tjagvad: 2024, 121)

(D) „Tas nemaina faktu, ka Alisters tevī joprojām saskata risku." „Es tevi uzskatu par riskantu," atbildēju. Es nopriecājos. „Viņš tā dara it visā."

(D) tulkojumā parādījies papildu teikums vai divi varianti teikuma *Ich schnaubte. „Das tut er in allem."* tulkojumam.

Šie tikai daži no daudziem šāda veida tulkojumiem liecina par to, ka neatbilstības visos līmeņos vienlaikus novērojamas pat vienā teikumā:

Ich nickte. „Sicher, und sie war ungemein begeistert. Welche Frau lässt sich nicht gern von einem alten Sack mit überholten Ansichten vorschreiben, was sie bei der Arbeit zu tragen hat?"

(D) Es piekodināju. „Protams, un viņa bija neticami aizrautīga. Kurai sievietei nepatīk, ja veca somiņa ar novecojušiem uzskatiem viņai saka, ko valkāt uz darbu?"

Šajā gadījumā atbilstošs tulkojums varētu būt:

Es piekrītoši pamāju ar galvu. Kurai sievietei gan nepatīk, ja vecs pūslis ar atpalikušiem uzskatiem viņai norāda, kā darba vietā jāģērbjas?"

Ir daudz piemēru ar frazeoloģismiem, metaforām, kurus *DeepL* spēj pārvaldīt, savukārt vienlaikus konstatējami latviešu valodai ikdienišķi vārdi, kurus rīks nespēj iztulkot:

Er hatte den Kopf in den Nacken gelegt und betrachtete den Nachthimmel. (293)

(D) Viņš bija atliecis galvu un skatījās uz nakts debesīm.

Šajā teikumā „*Nacken*" rasta atbilstība 1 pret 1 (pēc Kollera (2004) klasifikācijas), turpretī nākamajā piemērā tas vairs tā nav:

„Tut mir leid," keuchte er. „Mir nicht." Ich zog ihn am Nacken wieder zu mir runter, weil ich mehr wollte. (300)

(D) „Man ir žēl," viņš nopriecājās. „Ne es." Es viņu pievelku pie sevis, satverot par kakla sprandu, jo vēlējos vairāk.

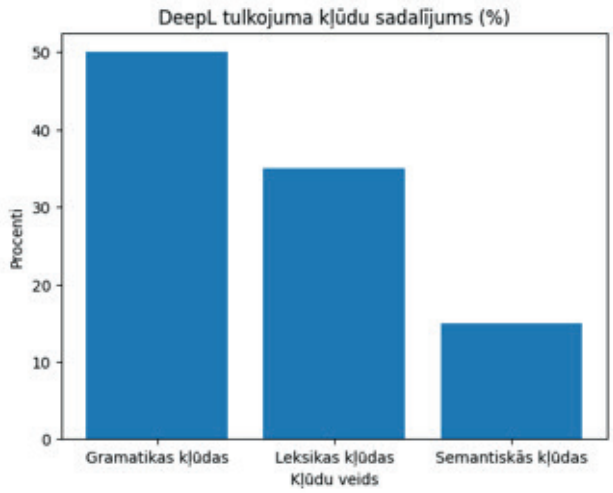
Tulkojumu analīzei tika izveidota salīdzinošā tabula, kuras fragments attēlots zemāk (sk. 1. tabulu).

1. tabula.

Piemēru analīzes tabulas fragments: *DeepL* tulkojums un tulkotāja labojumi

Avotteksts (vācu)	*DeepL tulkojums*	*Tulkotāja variants*	*Kļūdas tips*
Das ändert nichts daran, dass Alistair nach wie vor ein Risiko in dir sieht. Ich schnaubte. „Das tut er in allem." (251)	Tas nemaina faktu, ka Alisters tevī joprojām saskata risku. „Es tevi uzskatu par riskantu," atbildēju. Es nopriecājos. „Viņš tā dara it visā."	„Tas nemaina faktu, ka Alisters tevī joprojām saskata risku." Es nikni nopūtos. „Viņš to saskata visur."	Semantika / teksta papildinājums
Ich nickte. „Sicher, und sie war ungemein begeistert. Welche Frau lässt sich nicht gern von einem alten Sack mit überholten Ansichten vorschreiben, was sie bei der Arbeit zu tragen hat?"	Es piekodināju. „Protams, un viņa bija neticami aizrautīga. Kurai sievietei nepatīk, ja veca somiņa ar novecojušiem uzskatiem viņai saka, ko valkāt uz darbu?"	Es piekrītoši pamāju ar galvu. „Protams, un viņa bija neticami aizrautīga. Kurai sievietei gan nepatīk, ja vecs pūslis ar atpalikušiem uzskatiem viņai norāda, kā darba vietā jāģērbjas?"	Leksika / stilistika
„Tut mir leid," keuchte er. „Mir nicht." Ich zog ihn am Nacken wieder zu mir runter, weil ich mehr wollte.	„Man ir žēl," viņš nopriecājās. „Ne es." Es viņu pievelku pie sevis, satverot par kakla sprandu, jo vēlējos vairāk.	„Man ir žēl," viņš izdvesa. „Man ne." Satvērusi Āronu aiz spranda, es viņu atkal vilku lejā pie sevis, jo vēlējos vairāk.	Leksika / semantika

Šajā tulkojumu analīzē, nezinot *DeepL Translate* izstrādātāju viedokli, tulkotājas skatījumā par sistēmiskām kļūdām būtu uzskatāma vienskaitļa 2. personas laiku jaukšana, uzrunas formu (galotņu) nepareizs lietojums, sieviešu/vīriešu dzimtes neatpazīšana pēc vārdu galotnēm. Būtu nepieciešama arī leksikona papildināšana vismaz iepriekš norādītajiem vārdiem.

1. attēls. ***DeepL* tulkojuma kļūdu sadalījums vācu-latviešu valodu pārī (I. Sproģe)**

Salīdzinot *DeepL Translator* darbību ar jaunākajiem lielo valodu modeļu rīkiem, piemēram, *ChatGPT*, var novērot vairākas būtiskas atšķirības. *DeepL Translator* pamatā ir neironu mašīntulkošanas sistēma, kas specializējas tieši tulkošanas uzdevumā un izmanto lielus paralēlos tekstu korpusus. Savukārt lielie valodu modeļi tiek trenēti uz daudz plašāka teksta materiāla un spēj veikt dažādus valodas apstrādes uzdevumus, tostarp teksta analīzi, parafrāzēšanu, stila pielāgošanu un konteksta interpretāciju.

Tieši šī iemesla dēļ dažos gadījumos lielie valodu modeļi spēj labāk interpretēt tekstu semantiskajā līmenī un izvairīties no noteiktām kļūdām, kas novērojamas *DeepL* tulkojumos, piemēram, konteksta pārpratumiem vai makroteksta loģikas pārtraukumiem. Vienlaikus jāuzsver, ka lielo valodu modeļu radītie tulkojumi ne vienmēr ir terminoloģiski konsekventi, un tie var radīt arī jaunus interpretācijas riskus. Tādēļ profesionālā tulkošanas praksē šie rīki būtu uzskatāmi par papildinošiem instrumentiem, nevis par pilnīgu aizstājēju tradicionālajām tulkošanas sistēmām.

Ieteikumi

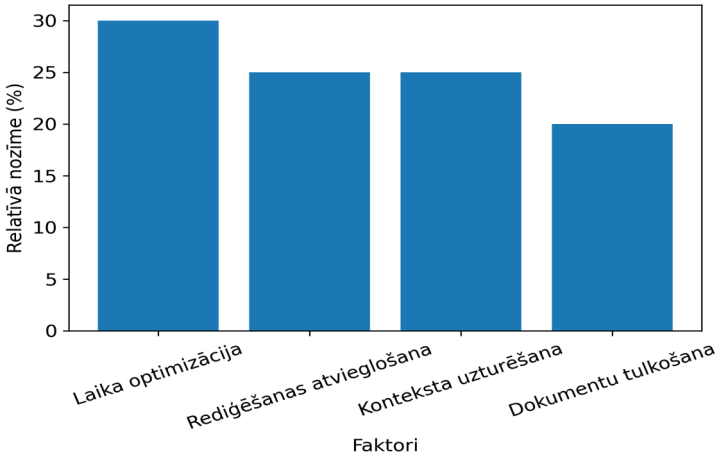
Cilvēciskā faktora loma tulkošanas procesā joprojām saglabā savu nozīmību un ir individuāla – tāpat kā divi tulkotāji vienu un to pašu tekstu nekad neiztulkos pilnīgi vienādi, arī katram redaktoram teksta rediģēšanā būs savs rokraksts. Neraugoties uz to, gan vienam, gan otram darbā ar automatizētajiem tulkojumiem ir nepieciešama izpratne par to tapšanu un attiecīgi kritiska pieeja. Turklāt jāņem vērā, ka arī mūsdienu autoru darbi top ar MI palīdzību, tādēļ jo īpaši svarīgi ir šo rīku pazīt un prast ar to sadarboties. Tulkotāju un redaktoru darbu atvieglos zināšanas par iepriekš uzskaitītajiem *DeepL* izaicinājumiem leksikas, sintakses un semantikas līmeņos, kam nepieciešama pastiprināta uzmanība. Joprojām nepieciešama detalizēta tulkojuma salīdzināšana ar avottekstu un korektūra – gramatiska un stilistiska pārbaude, lai nodrošinātu tulkojuma atbilstību mērķim.

Optimālai tulkojuma veicināšanai būtu lietderīga tulkotāja un redaktora cieša sadarbība ar programmatūru attīstītājiem, kura pagaidām vēl notiek samērā pasīvi.

Starpdisciplinārā skatījumā būtu vērtīga apzināta tulkošanas teoriju atziņu (piemēram, tulkošanas paņēmienu pēc Šreibera (Schreiber: 1999)) integrēšana sistēmā.

Nobeigums un secinājumi

Pēc vairāku mūsdienu vācu autoru romānu tulkojumu (aptuveni 1600 lpp. apjomā), kuros izmantots *DeepL Translator*, analīzes un apstrādes, tika apkopoti rezultāti par šīs programmatūras izmantošanas trūkumiem un priekšrocībām. No kopumā konstatēto neatbilstību apjoma lielāko daļu (apmēram 50%) veidoja gramatikas rakstura kļūdas saistībā ar vienskaitļa un daudzskaitļa 2. personas lietojumu, aptuveni 35% sastādīja leksikas rakstura kļūdas, atlikušo daļu varētu attiecināt uz semantikas jomu. Tomēr šis procentuālais nošķirums valodas līmeņu iedalījuma kontekstā var mainīties atkarībā no interpretācijas.

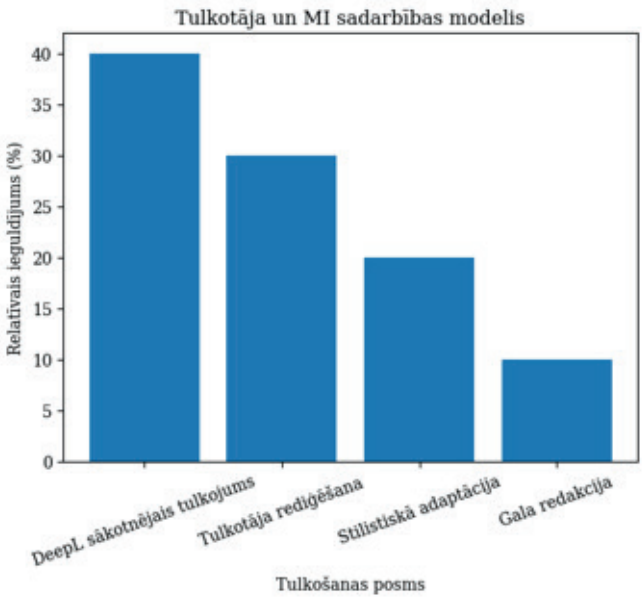

2. attēls. ***DeepL* izmantošanas priekšrocības tulkošanas procesā (I. Sproģe)**

Kopumā varētu rezumēt šādas automatizācijas sniegtās iespējas tulkojuma kvalitātes uzlabošanai: tulkotāja laika un resursu optimizācija; atvieglota rediģēšana/tekstapstrāde, tai skaitā tekstu vizuālā salīdzināšana; iespējama dažādu teksta veidu, tai skaitā daiļliteratūras jeb ekspresīvo tekstu, tulkošana, jo kopumā problēmas ar stilistisko atbilstību un kontekstu ir salīdzinoši nelielas, ja tās laikus tiek apzinātas. Ņemot vērā konstatētos *DeepL* trūkumus, tulkošanas darbs veicams efektīvāk.

Kopumā *DeepL* izceļas ar vienkāršu lietošanu, samērā labu tulkojuma kvalitāti un plašu pielietojuma spektru (dažādu teksta tipu tulkošana). Galarezultāta kvalitātē izšķirošās tomēr būs tulkotāja profesionālās prasmes.

Tulkošanas un analīzes procesā tika secināts, ka *DeepL* ir noderīgs MI rīks tulkošanas sākotnējā posmā – kā pamats turpmākajam rediģēšanas darbam, tomēr, lai sasniegtu literāri augstvērtīgu tulkojumu, nepieciešama cilvēka radošā pieeja, avotteksta autora un konteksta izpratne.

3. attēls. **Tulkotāja un mašīntulkošanas rīka/MI mijiedarbība (I. Sproģe)**

Pēdējos gados parādījušies arī jauni MI rīki, kas balstīti uz lielo valodu modeļu tehnoloģiju, piemēram, *ChatGPT*, kuri dažos gadījumos spēj veiksmīgāk interpretēt tekstu semantiskajā un pragmatiskajā līmenī. Tas liecina, ka nākotnē tulkošanas procesā varētu veidoties arvien ciešāka sadarbība starp dažādiem MI rīkiem un profesionālu tulkotāju, kur katram instrumentam būs sava specializēta funkcija.

Autorības jautājumi daiļliteratūras tulkošanā vācu-latviešu valodu pāra tulkojuma kontekstā netiek aktualizēti, bet nākotnē būtu skatāmi kontekstā ar avotteksta autora MI rīku izmantošanu avotteksta tapšanā. Nākotnes perspektīvas: pēc šķietami nesarežģītu sistēmisku valodas kļūdu novēršanas *DeepL Translate* programmatūrā latviešu-vācu valodu pārī tulkotāja darbs ar šo MI rīku kļūtu ievērojami efektīvāks.

LITERATŪRA

DeepL. *DeepL Translator.* https://www.DeepL.com

Tjagvad, T. *Case We Dare Gold, Bright & Partners.* LYX: 2024.

Koller, W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle & Meyer, 2004.

Reiß, K. *Texttyp und Übersetzungsmethode*. Heidelberg, 1993.

Schreiber, M. Übersetzungstypen und Übersetzungsverfahren. [Types of translation and translation procedures] *Mary Snell Hornby (eds.). Handbuch Translation [Handbook of Translation].* Tübingen: Stauffenburg Verlag: 1999, pp. 151–153.

Eglė GABRĖNAITĖ, Viltė NAUSĖDAITĖ
(Vilniaus universitetas)

Pragmatinė paveikiųjų diskursų retorika: figūratyvioji socialinių reklamų raiška

Summary
Pragmatic Rhetoric of Persuasive Discourse: Figurative Language Expression in Social Advertising

The problematic of the article is the change of the elements (persuasion, suggestion and stimulation) determining the appellative function of the persuasive discourses. The paper analyses the interplay between pragmatics and rhetoric in persuasive discourses and examines the concept of pragmatic rhetoric. An attempt is made to find out how the fundamental principles of pragmatic rhetoric are realized in Lithuanian social advertising. The aim is to identify tendencies in the verbal expression of advertising, discuss the rhetorical value of the discourse. The study has been carried out by using the method of rhetorical discourse analysis.

Key words: *pragmatic rhetoric; persuasive discourse; rhetoric discourse analysis; persuasion; social advertising*

*

Įvadinės pastabos

Paveikusis diskursas apima tas komunikacijos formas, kurios aktualizuoja persvazinę diskurso funkciją, t. y. aktyvią ir sąmoningą adresanto pastangą paveikti adresatą. Išskiriami šie bendrieji retoriniai paveikiųjų diskursų uždaviniai: įtikinti adresatą, kreipiantis į jo protą, įteigti, apeliuojant į jausmus, ir skatinti, paveikiant adresato valią. Kitaip tariant, diskurso kūrėjas, turėdamas savų intencijų, siekia įtaigiai perduoti informaciją, įkvėpti naują arba sustiprinti esamą požiūrį, (su)formuoti vertinimą, nuostatas, galiausiai – pastūmėti atlikti tam tikrus veiksmus kaip tų nuostatų kaitos rezultatą.

Vadinasi, diskursas laikytinas paveikiuoju, kai identifikuojama sąmoninga apeliacija į tikslinį adresatą, diskurso kūrėjo siekis įtvirtinti autoritetą ir formuoti teigiamą savivaizdį [plg. Dilafruz-Xabibiloyevna 2023: 156–157]. Taigi esminė paveikumo sąlyga – pastanga sukelti įspūdį, išprovokuoti reakciją, kurti menamą tikrovę. Paveikusis diskursas ne reprezentuoja tikrovę tokią, kokia ji yra, o siūlo savo, t. y. subjektyvią tikrovės suvokties perspektyvą, nurodydamas geidautinas refleksijos kryptis. Optimali apeliacijų į adresato sąmoningumą bei atitinkamų emocinių dirgiklių dermė leidžia pasiekti galutinį paveikiųjų diskursų tikslą – persvaziją, kitaip tariant, įtikinti adresatą argumentų svarumu, idėjų priimtinumu, jam teikiamų pasiūlymų nauda.

Taigi, paveikusis diskursas iš esmės yra pragmatinis diskursas. Socialinė reklama, kurios verbalinio lygmens analizę reprezentuoja šis straipsnis, yra vienas iš charakteringiausių tokio diskurso pavyzdžių: jis maksimaliai orientuotas į adresato atlieptį, siekdamas paveikti jo įsitikinimus, koreguoti ar geidautina linkme pakreipti elgesį. Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas – išanalizuoti lietuvišką socialinę reklamą kaip tikslinį pragmatinės retorikos

diskursą: identifikuoti figūratyvios raiškos dėsningumus, aptarti jos funkcijas ir retorinę vertę. Tyrimo duomenyną sudaro lietuviškos socialinės reklamos, įvairiose medijose paskelbtos 2021–2023 m.

Pridurtina, kad pragmatika yra neatsiejama retorikos, kaip įtikinėjimo būdų teorijos, dalis. Šių disciplinų perdanga neišvengiama: pagrindinis retorikos uždavinys – išsiaiškinti, kokia kalbinė raiška tiksliausiai realizuotų diskurso kūrėjo intencijas bei ieškoti jos adaptacijos galimybių konkrečiame kalbiniame diskurse; pragmatikos tikslas – atsižvelgiant į įvairius kontekstinius veiksnius, ištirti kalbinės raiškos santykį tarp adresanto ir adresato. Vadinasi, retorika apima įtikinimo ketinimą, pragmatika – komunikacinį ketinimą [plg. Larrazabal, Korta 2002: 1]. Taigi retorikos ir pragmatikos sintezė leidžia kurti tikslinį komunikacinį įtikinimo aktą, kuriame dalyvauja bent du savų tikslų turintys subjektai: informacijos siuntėjas ir gavėjas [plg. Ibrahim 2021: 3].

Retorikoje kalbinės raiškos figūratyvumas yra esminis persvazijos instrumentas, pragmatikoje – kalbėtojo veiklą, būseną ir komunikacijos taisykles implikuojantis dėmuo [plg. Al-Hindawi, Mayuuf, Al-Juwaid 2017: 13]. Pragmatinė retorika sujungia šias žiūras ir tiria diskurso kūrėjo pasirinktos minties raiškos tikslingumą bei galimą poveikį adresatui [plg. Walton 2004: 21]. Kitaip tariant, pragmatinė retorika, pabrėžianti intensyvaus dialogo tarp adresato ir adresanto svarbą, lankstumą, gebėjimą prisitaikyti ir išnaudoti galimybes [plg. Gabrėnaitė 2021: 12], laikytina įtikinamąja komunikacija, nes galutinis jos tikslas – įtikinimas. Reklamai, kaip koncentruotam paveikiajam diskursui, svarbus ir komunikacinis, ir įtikinimo ketinimas: idealiu atveju adresatas turi pasiduoti reklamos siuntėjo įtakai: keisti požiūrį, formuoti naujus įpročius, imtis veiklos.

Atliekant tyrimą taikytas retorinės diskurso analizės (RDA) metodas. RDA yra vienas perspektyviausių paveikiųjų diskursų tyrimo metodų [plg. Gabrėnaitė, Biržietienė 2023: 12–13], jo paskirtis – padėti identifikuoti ir dekonstruoti diskurso persvazijos mechanizmą: atskleisti įtaigios socialinės reklamos ypatumus, išsiaiškinti diskurso kūrėjų komunikacines intencijas, įvertinti galimą kalbinės diskurso raiškos efektyvumą.

Dera pažymėti, kad Lietuvoje retorinių socialinės reklamos tyrimų paskelbta nedaug. Mokslininkai kur kas dažniau nagrinėja komercinės reklamos retorinę ir (ar) stilistinę raišką, aiškindamiesi, kokį poveikį adresatui daro viena ar kita paveikumo strategija, kokie argumentai labiausiai aktyvina dėmesį. Erikos Rimkutės ir Neringos Pakalnytės publikacijoje „Socialinių reklamų tematika ir kalbinės ypatybės“ (2009) nagrinėjama, kaip žodinėmis raiškos priemonėmis konstruojamas socialinių reklamų paveikumas. Minėtinas Skirmantės Biržietienės straipsnis „Lietuviškos socialinės reklamos retorika: įtikinimo būdai“ (2012), kuriame, remiantis Aristotelio teoriniais postulatais, analizuojama socialinių reklamų argumentacija. Rūta Angelė Vilkelytė straipsnyje „Alkoholio prevencijai skirtų socialinių reklamų vaizdatekstis. Įtikinimo būdai“ (2016) tiria, kokios įtikinimo priemonės yra alkoholio prevencijai skirtų socialinių reklamų dominantė. Lakoniška publikacijų apžvalga rodo, kad Lietuvoje trūksta tyrimų, atspindinčių įtaigios socialinės reklamos raišką, prasmės kūrimo būdus, galimą poveikį adresatui.

Užsienio tyrėjai yra daugiau analizavę retorinę ir (ar) stilistinę socialinių reklamų raišką. Minėtini naujausi, aktualiausi darbai. Hartmut Stöckl straipsnyje „Fresh Perspectives on Multimodal Argument Reconstruction“ (2024) tiria socialines reklamas, kuriose aktualizuojama ekologinė retorika, bei siekia nustatyti, kokią argumentacijos schemą kuria vaizdas ir žodis. Tyrėjai Asa John Ghevolor, Juliet Nkane Ekpang, Victor

Offiong Bassey publikacijoje „Rhetorical Strategies in Selected Nigerian Print Media Advertisements“ (2023) analizuoja retorinių paveikumo strategijų raišką reklamoje ir atskleidžia, kad dominuojantys kalbinės raiškos dėmenys veikia kaip įtaigūs argumentai, ne tik informuojantys apie prekės ar paslaugos prieinamumą, bet ir implikuojantys sociokultūrines nuostatas, vertybes, dominuojančias ideologijas. Beatriz Casais ir Aline C. Pereira publikacijoje „The Prevalence of Emotional and Rational Tone in Social Advertising Appeals“ (2021) nagrinėja loginių ir emocinių apeliacijų sąveiką socialinėje reklamoje. Tatjanos V. Anisimovos, Natalijos K. Prigarinos ir Svetlanos A. Chubay straipsnyje „The System of Rhetorical Argumentation in Discourse of Social Advertising“ (2019) analizuojama socialinės reklamos argumentacijos raiška ir funkcijos. Ksenijos V. Popovos straipsnyje „Persuasion Strategy in Online Social Advertising“ (2018) aptariamos retorinės raiškos priemonės skaitmeninėje socialinėje reklamoje, nagrinėjama žodžio, vaizdo ir grafikos sintezė.

Figūratyvioji socialinių reklamų raiška

Analizuojant figūratyviąją socialinių reklamų raišką, nesunku identifikuoti tam tikrus jos dėsningumus. Reklamų kūrėjai suvokia teksto kompozicijos stilistikos – retorinių komponavimo figūrų – retorinį potencialą, antitezėmis gretindami kontrastingus reiškinius arba tiesiog priešingos reikšmės sąvokas. Antitezių gausa reklamoje liudija retorinę jų vertę.

Iliustratyvus pavyzdys – emocinės paramos tarnybos „Jaunimo linija“ reklaminė kampanija (2022 m.), grindžiama antitezės – gyvenimo vs mirties, šviesos vs tamsos, vilties vs nevilties – principu. Opozicijos kuriamos dvejopai: tiesiogiai, užsimenant apie savižudybę, patirtą prievartą, ir netiesiogiai, kalbant apibendrintomis kategorijomis, eufemizmais, nutylėjimais: *Ir aš svajoju apie* šeimą ir *esu patyrusi prievartą* (žr. 1 pav.); *Iki kito karto* ir *tik to kito karto nebebus* (žr. 2 pav.); *Man viskas gerai* ir *kasdien galvoju apie savižudybę* (žr. 3 pav.).

1 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Jaunimo linija“ reklama**

2 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Jaunimo linija“ reklama**

3 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Jaunimo linija“ reklama**

Antitezišku įvardžių „mes“ ir „kiti“ vartojimu reprezentuojamas pozityvus organizacijos įvaizdį: tai sąžininga, skaidri, visuomenės pasitikėjimą pelniusi organizacija: *Mums pasako tai, ko kitiems neišdrįsta*. Siunčiama žinutė, kad organizacija atliepia į ją besikreipiančiųjų

emocinius poreikius, suteikti saugią erdvę, skatina pripažinti priklausomybes: *Aš jau nebemėgstu tūsintis ir mėgstu išgerti viena* (žr. 4 pav.).

4 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Jaunimo linija“ reklama**

5 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Jaunimo linija“ reklama**

6 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Jaunimo linija“ reklama**

Antitezių gausu reklamose, kuriose aktualizuojamos problemos, susijusios su psichologine sveikata. Pažymėtina, jog kontrastas – vienas iš svarbiausių įtaigos įrankių: jei du reiškiniai gretinami kaip prieštaringi, adresatas yra linkęs dar padidinti jų skirtumus [plg. Rincon, Velásquez 2019: 339–340]. Reklamoje gretinami ne tik abstraktai (gėris ir blogis), bet ir konkretūs, su aktualizuojama problema susiję veiksniai: probleminė ir geidautina situacijos, patiriama žala ir tikėtina nauda. Adresatas tarsi įpareigotas pasirinkti vieną kurią poziciją, o reklama paslaugiai pataria kurią. Be to, kvietimas rinktis kelia įtampą, reikalauja ir emocinės, ir intelektinės įsitraukties: *Gerai padirbėti* ir *gerai pailsėti* (žr. 7 pav.); *Chaosas galvoje* ir *ramybė viduje* (žr. 8 pav.); *Padėk liūdnas istorijas paversti šviesiomis*! (žr. 9 pav.).

7 paveikslas. **Socialinės kampanijos „Daugiau balanso“ reklama**

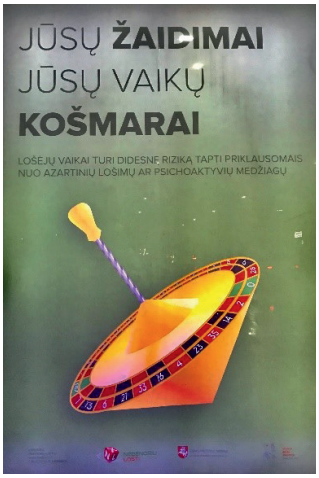
8 paveikslas. **Socialinės kampanijos „Daugiau balanso“ reklama**

9 paveikslas. **Organizacijos „Lietuvos Raudonasis Kryžius“ reklama**

Reklamos verbalinis paveikumas grindžiamas retorinių figūrų sanpynomis – antiteze, anafora, gramatinių formų sąskambiais: *Jūsų žaidimai ir jūsų vaikų košmarai* (žr. 10 pav.). Cituota reklama yra lakoniškos formos ir talpaus turinio pavyzdys. Socialinės reklamos dažnai orientuojasi į aiškiai apibrėžtą auditoriją, o tai leidžia pasitelkti optimalias į tikslinį adresatą nutaikytas raiškos priemones, tikintis pageidaujamos kognityvinės reakcijos: anafora čia teikia išraiškingumo, kuria stiprėjantį emocinį foną; antiteze, kuri turi

hiperbolės bruožų, išryškinamas situacijos paradoksalumas – tai, kas vienam yra žaidimas, kitam kelia destruktyvius potyrius. Koncentruotas, bet iškalbus teiginys, tamsus reklamos spalvinis fonas, emocinės apeliacijos, antitezės dėmenų rimas (plg. žaidimai ir *košmarai*) kuria įtaigią ir paveikią atmosferą.

10 paveikslas. **Organizacijos „Lošimų priežiūros tarnyba“ reklama**

Gramatinių formų sąskambiai padeda patraukliai verbalizuoti mintį, įtvirtinti ją suvokėjo atmintyje, sustiprinti akustinę ir semantinę teksto raišką. Įžvelgtina tendencija gramatinių formų sąskambius derinti su kitomis retorinėmis figūromis – antiteze, retoriniu klausimu ir sušukimu, nutylėjimu, epitetais, elipse: Šviesti, burti, kurti, atkurti! (žr. 11 pav.); *Pavargai?.. apsimetinėti, kad viskas gerai?..* (žr. 12 pav.); *Tikros dramos vyksta kasdien* (žr. 13 pav.).

11 paveikslas. **Socialinės iniciatyvos „Darom“ reklama**

12 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Vilties linija“ reklama**

13 paveikslas. **Aukojimo internetu portalo *Aukok.lt* reklama**

Reginos Koženiauskienės [1999: 309] teigimu, „kiekviena komponavimo figūra, ypač gramatinių formų sąskambiai, stiprina ir reikšmina informaciją“. Gramatinių formų sąskambiai pasakymui teikia gyvumo, be to, adresato yra lengvai pajuntami ir įsimenami:

Kiekvienas kūnas yra paplūdimio kūnas! (žr. 14 pav.); *Tos pačios veiklos, tos pačios grotos* (žr. 15 pav.); *Jūsų parama – geriausia dovana vienišiems senoliams* (žr. 16 pav.).

14 paveikslas. **Organizacijos „Įvairovės edukacijos namai“ reklama**

15 paveikslas. **Organizacijos „Gyvūnų gerovės iniciatyvos“ reklama**

16 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Sidabrinė linija“ reklama**

Aptartina viena iš reklaminės kampanijos „Aš ne Sacharovas, bet...“ reklamų (žr. 17 pav.), ja siekiama atkreipti visuomenės dėmesį į žmogaus teisių svarbą karo metu. Reklamos veidu pasirinktas Vytautas Landsbergis – iškili Lietuvos politikos figūra, reklamoje atliekanti autoriteto ir pavyzdžio funkciją. Autoritetas reklamoje nukreiptas į adresato pasitikėjimo skatinimą: jis suvokiamas kaip sektinas pavyzdys, jo įžodinti argumentai vertintini kaip svarūs. Nors autoritetą reprezentuoja vizualinis diskurso lygmuo, žodinis dėmuo eksplikuoja ir papildo vaizdą: *Aš tikrai ne Sacharovas, bet... irgi nepriimu nei fašizmo, nei rasizmo* (žr. 17 pav.).

17 paveikslas. **Socialinės kampanijos „Aš ne Sacharovas, bet...“ reklama**

Nutylėjimo figūra išryškina antitezišką priešinimą, kuris netikėtai virsta gretinimu – ir asmenybių (Vytauto Landsbergio ir rusų disidento Andrėjaus Sacharovo), ir jų išsakytos

pozicijos: fašistinė ir rasistinė ideologija nesuderinama su pamatinėmis demokratijos vertybėmis. Opozicija sustiprinama poriniu jungtuku „nei“, gramatinių formų sąskambiais, kurie turi ne tik poveikio, bet ir estetinę paskirtį, glaudžiai susijusią „su retorikos funkcija teikti malonumą, emocine argumentacija“ [Gabrėnaitė 2010: 183]. Reklamos įtaigumą papildo neįprasta kompozicija, grafiškai aktualizuoti elementai.

Pragmatinė socialinės reklamos retorika neretai realizuojama pasitelkus kalbinę žaismę perkuriant žinomus posakius, priežodžius, patarles, frazeologizmus. Okazinė frazeologija, kai išmoningai transformuojamas populiarus posakis, paveikiajame diskurse funkcionuoja kaip viena iš intertekstualumo formų [plg. Koženiauskienė 2013: 72]. Reklamos kūrėjai, akivaizdu, yra perpratę okazionaliųjų posakių retorinę vertę: tai, kas neįprasta, nestandartiška, kas pažeidžia normą, traukia dėmesį, skatina interpretuoti, vadinasi, ir apsvarstyti reklamos žinutę.

Įžvelgtinas polinkis ieškoti naujų raiškos būdų, kurie padėtų atkreipti dėmesį į įsisenėjusias problemas ir didintų nepakantumo joms jausmą. Pavyzdžiui, socialinės kampanijos „NežVAIRUOK!“ reklama ragina atsikratyti žalingo įpročio, t. y. nesinaudoti mobiliuoju telefonu vairuojant. Reklamos šerdis – žinomos patarlės „Nemesk kelio dėl takelio“ modifikacija: *Nemesk kelio dėl ragelio* (žr. 18 pav.).

18 paveikslas. ***Delfi.lt* iniciatyvos „NežVAIRUOK!“ reklama**

Frazeologizmas patiria leksinę transformaciją, tačiau lieka lengvai atpažįstamas, iš esmės nepakinta ir juo reiškiama mintis – neaukok teisingo pasirinkimo dėl trumpalaikės pramogos. Atnaujintas posakis įgyja ir tiesioginę reikšmę: neapdairiai vairuodamas gali „pamesti kelią“, t. y. sukelti eismo įvykį. Taupus, bet talpus okazionalizmas skamba žaismingai, sulaiko adresato dėmesį. Nors neigiamos apeliacijos (bauginimai, draudimai, deklaratyvūs perspėjimai, šiurpūs vaizdai) gana dažnos socialinėse reklamose [plg. Biržietienė 2012: 153], tirti pavyzdžiai atskleidžia tendenciją, kad reklamos kūrėjai vis dažniau renkasi pozityvią raišką, pabrėžiančią kokio nors veiksmo ar sprendimo naudą asmeniui ir visuomenei.

Aptartina dar viena socialinė reklama, kurios dominantė – kūrybiškai atnaujintas posakis „Atsukti laiką atgal / Laiko neatsuksi“: *Atsuk ligą atgal* (žr. 19 ir 20 pav.).

Adresato dėmesį tikimasi patraukti masyviais vyro ir moters portretais, kuriuose ryškios nuovargio žymės, sielvarto jausena. Posakis „Laiko neatsuksi“ paprastai vartojamas persvarstant praeityje priimtus sprendimus, poelgius, dėl kurių apgailestaujama. Atnaujintu

posakiu „Atsuk ligą atgal“ reklama primena apie galimybę laiku pasinaudoti nemokamomis sveikatos patikros programomis, t. y. skatina tikrintis sveikatą preventyviai: *1500 – tiek krūties vėžio atvejų diagnozuojama Lietuvoje* (žr. 19 pav.); *500 vyrų kasmet miršta nuo prostatos vėžio* (žr. 20 pav.).

19 ir 20 paveikslai. **Valstybinės ligonių kasos prie Sveikatos apsaugos ministerijos reklamos**

Socialinių reklamų kūrėjai perkuria tuos posakius, kurie yra įsitvirtinę adresato kalbinėje sąmonėje, sietini su kultūrine tradicija, traktuotini kaip kolektyvinės pasąmonės apraiška [plg. Glonti 2020: 634], taigi, turi potencialo tapti įtaigiu retoriniu argumentu. Kultūrinė tradicija vertintina kaip viena iš atminties formų: ja vadovaujamasi priimant sprendimus, perimant ir perduodant gyvenimišką patirtį. Tirti pavyzdžiai rodo, kad reklamoje okazionaliaisiais posakiais siekiama pamokyti, sudrausti, paraginti, perspėti, deklaruoti tam tikras vertybes ar išsakyti bendrąjį vertinimą. Jie patogūs savo lakoniškumu: kadangi tokių posakių turinio auditorija linkusi neverifikuoti [plg. Glonti 2020: 636], perduodamos žinutės nebūtina plėtoti, pakanka užuominos, kad adresatas tinkamai dekoduotų pranešimą. Taigi okazionalizmai reklamoje funkcionuoja ne tik kaip aktualizuota kalbinė raiška, bet ir kaip argumentai, kuriantys tiesos regimybę.

Paveikiųjų diskursų kūrėjai tradiciškai gręžiasi į metaforizuotą raišką. Išnagrinėjus reklamų pavyzdžius paaiškėjo, kad metafora yra dažniausiai pasitelkiamas tropas, siekiant „pagauti“ adresato dėmesį. Nors metaforizuotas kalbėjimas – įprasta žmogaus kalbinės elgsenos dalis [plg. McQuarrie, Mick 1996: 425], tačiau reklamos diskurse metafora veikia ir kaip retorinis argumentas. Pavyzdžiui, portalo „Aukok.lt“ reklamos centre – išplėtotoji metafora, t. y. alegorija, reiškiama ir žodžiu, ir vaizdu. Alegorija charakterizuoja ir suaktualina reiškinį, apeliuoja į vaizduotę, kuria įtaigų emocinį foną: *Gerumas nesidėvi* (žr. 21 ir 22 pav.). Metafora konstruojama remiantis paskirties, pojūčio ir įspūdžio panašumu. Gerumas tapatinamas su drabužiu, tačiau šis „drabužis“ unikalus, pasižymi neįprastomis savybėmis: *Rankų darbo. 100 % nuoširdumas. Vienas dydis tinka visiems* (žr. 21 ir 22 pav.).

Per gerumą, nekintančią universaliją (plg. *gerumas nesidėvi*), deklaruojamas prasmingo gyvenimo principas, raginama nelikti abejingais, ir materialiai, ir moraliai prisidėti, kuriant visuomenės gerovę. Verbalinius reklamos dėmenis paremia vaizdiniai: tikroviška drabužio etiketė, nurodanti audinio sudėtį, kilmės vietą, priežiūros simbolius.

21 ir 22 paveikslai. **Aukojimo internetu portalo *Aukok.lt* reklamos**

Metaforomis sugestyviai skleidžiama žinia apie aktualią problemą, pavyzdžiui, aplaidų vyrų požiūrį į savo emocinę sveikatą, senolių vienatvę, sukčiavimo mastą: *Seni, augink emocinį raumenį*! (žr. 23 pav.); *Pokalbiai su Daivute man – Amerika* (žr. 24 pav.); *Finansiniai sukčiai turi daugybę kaukių* (žr. 25 pav.).

23 paveikslas. **Organizacijos „Gentys“ reklama**

24 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Sidabrinė linija“ reklama**

25 paveikslas. **Iniciatyvos „Atpažink sukčių“ reklama**

Cituotuose pavyzdžiuose metafora yra svarbiausias ir vienintelis žodinis dėmuo. Reklamose apskritai vengiama perteklinių, metaforas eksplikuojančių komentarų: kuo tikslesnio turinio ir lakoniškesnės formos metafora, tuo didesnė jos retorinė vertė. Ne mažiau svarbus adresato gebėjimas dekoduoti metaforą, tinkamai ją interpretuoti, vadovaujantis pagalbiniais vaizdiniais elementais susieti su platesniu kontekstu – socialiniu, politiniu, kultūriniu.

Žvelgiant iš retorinės pragmatikos perspektyvos, įsimintinesnės, taigi, ir paveikesnės tos metaforos, kurios pavartotos naujai, išmoningai. Tokios metaforos įgauna argumentacinės

jėgos, atkreipia dėmesį netikėtu sugretinimu. Kaip pastebi R. Koženiauskienė [2013: 154], „net ir šviežiausia metafora greitai apsitrina, bet pirmą kartą pasitelkta ji ryškiai nušviečia tekstą“. Teikiami pavyzdžiai žymi reklamos kūrėjų pretenzijas nustebinti originalumu: *Sunkumai nuo karščio netirpsta* (žr. 26 pav.); *Išnarpliokite savo jausmus ir ištirpdykite pykčio ledkalnį* (žr. 27 pav.); Įsupti vasarą (žr. 28 pav.); *Pasidalink savo šviesa* (žr. 29 pav.).

26 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Valgymo sutrikimų linija“ reklama**

27 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Vilties linija“ reklama**

28 paveikslas. **Organizacijos „Lietuvos vaikų vėžio asociacija“ reklama**

Emocinės paramos tarnybos „Sidabrinė linija“ reklama siekiama atkreipti dėmesį vienišų senolių problemą. Vienatvė – ne fizinė, o dvasinė liga, ją „gydyti“ reikia kitokiais nei įprasta metodais: *Senatvė nebaugi, kai vienatvė pagydoma. Ne vaistais, o pokalbiu* (žr. 30 pav.). Čia metafora turi dvejopą paskirtį: nusakydama neigiamą vienatvės poveikį psichinei sveikatai taikosi į reklamos adresato empatijos jausmą, taip pat argumentuoja, kodėl tikslinga skirti finansinę paramą organizacijai – jos savanoriai teikia alternatyvų „gydymą“.

29 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Vaikų linija“ reklama**

30 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Sidabrinė linija“ reklama**

Gausią reklamose aptiktų metaforų grupę sudaro personifikacijos. Reklamų kūrėjai išnaudoja personifikacijos retorinį įtaigumą: ji pagauliai perteikia emocinę ir loginę informaciją, aktyvina adresato dėmesį ir atlieka ekspresinę funkciją. Neretai šia figūra reprezentuojama pageidautina vertybinė orientacija: *Gerumas kalba* (žr. 31 pav.); *Meilė neturi lyties* (žr. 32 pav.); *Ne vietoj išmestos nuorūkos grįš. Nenumesk, išmesk į šiukšlinę* (žr. 33 pav.).

31 paveikslas. **Aukojimo internetu portalo *Aukok.lt* reklama**

32 paveikslas. **Emocinės paramos tarnybos „Pagalbos moterims linija“ reklama**

33 paveikslas. **Iniciatyvos „Numetu ar išmetu“ reklama**

Apibendrinamosios pastabos

Nagrinėtas socialinių reklamų diskursas atsiskleidė kaip tikslinis pragmatinės retorikos aktas, atskleidžiantis kryptingus, į adresatą orientuotus kalbinės raiškos pasirinkimus. Tikslinė figūratyvi raiška čia atlieka trejopą vaidmenį: funkcionuoja kaip aktualizuotas kalbinis kodas; veikia kaip diskurso kompozicijos šerdis; sutvirtina argumentacinę diskurso architektūrą, neretai tapdama ir jos pagrindu. Kitaip tariant, diskurso figūratyvumas aktualizuoja pragmatinę retorikos funkciją – implikuoja pokyčius per adresatų emocijas, mintis (arba protą), veiksmus (arba valią).

Atlikus nuodugnią lietuviškų socialinių reklamų kalbinio dėmens analizę nustatyta, kad gausiausios ir būdingiausios yra komponavimo figūros, okazionalieji posakiai, metaforos. Reklamose gausu elementariųjų antitezių, sukonstruotų antonimų pagrindu, visgi retoriniu požiūriu kur kas labiau išsiskiria situacinės antitezės, kuriančios emocinį ir loginį įspūdį. Gramatinių formų sąskambiais stiprinama akustinė ir semantinė reklamų kalbinė raiška. Reklamose linkstama perkurti adresatų kalbinėje sąmonėje įsitvirtinusius, todėl argumentacinį potencialą turinčius posakius. Intensyvi okazionaliųjų posakių vartosena, viena vertus, liudija šių raiškos priemonių gyvybingumą, kita vertus, žymi paveikiųjų diskursų kūrėjų pastangas modernizuoti senąją tradiciją, pritaikyti ją prie nūdienos realijų ir aplinkybių. Modifikuotas posakis neretai įgyja tiesioginę arba net priešingą nei pamatinio posakio reikšmę, tampa dėmesį uzurpuojančia žinutės ašimi. Taip pat tenka konstatuoti neblėstantį įtikinamosios galios nestokojančios metaforos populiarumą: ja reklamoje koduojama paskata puoselėti atsakingumą, bendradarbiavimą, savitarpio susitarimą, bendrojo gėrio idealus, ugdyti sąmoningumą.

LITERATŪRA

Al-Hindavi, F., H., Mayuuf, H., H., Al-Juwaid, W., R. Basic Tenets of Rhetorical Pragmatics. *Kufa Journal of Arts*. 2017, Nr. 1(31), pp. 9–32. Available: https://www.researchgate.net/publication/312191456_Basic_Tenets_of_Rhetorical_Pragmatics.

Anisimova, V. T., Prigarina K. N., Chubay A. S. The System of Rhetorical Argumentation in Discourse of Social Advertising. *Volgograd.* 2019. Nr. 8(2), p. 159. Available: https://www.proquest.com/openview/715645ef13caba275bdba8f9b3ec9c2a/1?pq-origsite=g-

scholar&cbl=2049707.
Biržietienė, S. Lietuviškos socialinės reklamos retorika: įtikinimo būdai. *Respectus philologus*. 2012. Nr. 22(27), pp. 144–155. Available: https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/15343.
Casais, B., Pereira, C. A. The Prevalence of Emotional and Rational Tone in Social Advertising Appeals. *RAUSP Managament Journal*. 2021. Nr. 56, p. 282. Available: https://www.researchgate.net/publication/351373395_The_prevalence_of_emotional_and_rational_tone_in_social_advertising_appeals.
Dilafruz-Xabibiloyevna, M. Classification of discourse according to discipline. 2023, pp. 156–161. Available: https://zenodo.org/records/8048126.
Dzeventauskaitė, U. *Grafiniai iliustracijos metodai, siekiant socialinės reklamos paveikumo*. Magistro darbas. Kaunas, 2022.
Gabrėnaitė, E. *Reklamos topika: persvazijos instrumentai*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010. Available: https://www.lituanistika.lt/content/25862.
Gabrėnaitė, E., Biržietienė, S. Retorinė rusų kalbos intarpų vertė lietuvių politikų įrašuose „Facebook“. *Information & Media.* 2023. Nr. 97, pp. 8–24. Available: https://www.zurnalai.vu.lt/IM/article/view/29140/30615f
Gabrėnaitė, E. Retorinė elokucija: politinio diskurso figūratyvioji raiška. *Lituanistica.* Nr. 65,3
(117), 2019, p. 221. Available: https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/4094/2973.
Gabrėnaitė, E. *Retorinė paveikiųjų diskursų analizė. Mokomoji knyga.* Vilnius: Vilniaus universitetas, 2021. Available: https://www.researchgate.net/publication/350134593_Retorine_paveikiuju_diskursu_analize_Mokomoji_knyga.
Ghevolor, A. J., Ekpang, J. N., Bassey, O. V. Rhetorical Strategies in Selected Nigerian Print Media Advertisements. *English Linguistics Research.* 2023. Nr. 12(2). Available: https://www.researchgate.net/publication/375007748_Rhetorical_Strategies_in_Selected_Nigerian_Print_Media_Advertisements.
Glonti, B. Proverb as a Tool of Persuasion in Political Discourse (on the Material of Georgian and French languages). *Theory and Practise in Language Studies*. 2020. Nr. 10(6). Available: https://www.researchgate.net/publication/341799350_Proverb_as_a_Tool_of_Persuasion_in_Political_Discourse_on_the_Material_of_Georgian_and_French_languages.
Ibrahim, E., R. A Pragma Rhetorical Approach To Translation Of Destabilization And Substitution Tropes In Shiite Discourse. *Elementary Education Online*. 20(4), 2021, pp. 1–11. Available: https://bibliomed.org/?mno=20117.
Jordan., L. *Techniques of Visual Persuasion*: *Create powerful images that motivate*. Voices That Matter. 2020. Available: https://ptgmedia.pearsoncmg.com/images/9780136766797/samplepages/9780136766797_Sample.pdf.
Koženiauskienė, R. *Retorika: Iškalbos stilistika.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
Koženiauskienė, R. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
Larrazabal, J., M., Korta., K. Pragmatics and Rhetoric for Discourse Analysis: Some conceptual remarks. *The University of the Basque Country*. 2002. Available: https://www.

researchgate.net/publication/247220236_Pragmatics_and_Rhetoric_for_Discourse_Analysis_Some_conceptual_remarks.
McQuarrie, E., F., Mick, G., D. Figures of rhetoric in advertising language. *Journal of Consumer Research*. Nr. 22(4). 1996, pp. 424–438. Available: https://www.researchgate.net/publication/24098932_Figures_of_Rhetoric_in_Advertising_Language.
Popova, V. K. Persuasion Strategy in Online Social Advertising. *Training Language and Culture.* Nr. 2(2), 2018, pp. 55–65. Available: https://www.researchgate.net/publication/327957893_Persuasion_strategy_in_online_social_advertising.
Rimkutė, E., Pakalnytė, N. Socialinių reklamų tematika ir kalbinės ypatybės. *Respectus philologicus.* Nr. 16(21)A, 2009, pp. 57–72. Available: https://www.lituanistika.lt/content/52718.
Rincon, R., H., J., Velasquez, B., M., J. Contrast as a Persuasive Strategy in Social Advertising: a Case Study of Four Advertisings. *Matices en Lenguas Extranjeras*. 2019. Available: https://www.researchgate.net/publication/344716051_Contrast_as_a_Persuasive_Strategy_in_Social_Advertising_A_Case_Study_of_4_Advertisings.
Stöckl, H. Fresh Perspectives on Multimodal Argument Reconstruction. *Multimodality of Communication*. 2024. Available: https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fcomm.2024.1366182/full.
Vilkelytė, R. A. Alkoholio prevencijai skirtų socialinių reklamų vaizdatekstis. Įtikinimo būdai. *Taikomoji kalbotyra.* Nr. 8, 2016, pp. 72–106. Available: https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17507/16676.
Walton, D. Informal Logic: a Pragmatic Approach. 2004. Available: https://www.researchgate.net/profile/Douglas Walton/publication/243765154_Informal_Logic_A_Handbook_for_Critical_Argumentation/links/5fc39613299bf104cf90477c/Informal-Logic-A-Handbook-for-Critical-Argumentation.pdf.

Виктор ХАЛИПОВ
(Клайпедский университет)

Феминативы как маркеры “белорусского русского” языка

Summary
Feminatives as Markers of the „Belarusian Russian” Language

One of the elements of Belarusian cultural space is a special version of the Russian language, the so-called ‘Belarusian Russian’, which has a number of markers that distinguish it from the Russian used in Russia. The terminological interpretation of this phenomenon is a matter of debate; in any case, it is an alternative to both the codified versions of the Russian and Belarusian literary languages and the *trasyanka*, a mixed Belarusian-Russian speech that was widespread in the past.

The linguistic markers of ‘Belarusian Russian’ lie mainly in the realm of vocabulary, word formation, and, to some extent, morphology and syntax, and very rarely affect the sphere of orthography, although exceptions have begun to appear there as well. An important trend that largely determines the specificity of ‘Belarusian Russian’ is the process of its feminisation. One of the reasons for this is the influence of the Belarusian language, where the construction of new *nomina feminina* is a productive and aesthetically acceptable linguistic strategy.

The feminatives of ‘Belarusian Russian’ differ in terms of their formation patterns, degree of demand, and some additional semantic connotations assigned to them – or their absence. Ethno-feminatives (designations of female persons based on nationality) have a particular specificity in this regard.

Key words: *feminatives, „Belarusian Russian” language, linguistic markers, ethno-feminatives*

*

Одним из элементов белорусского культурного пространства является особая версия русского языка, так называемый „белорусский русский”, который обнаруживает ряд маркеров, отличающих его от использующегося в России. Сферой его функционирования в основном является повседневная разговорная речь, фиксируемая преимущественно в письменной форме в интернет-пространстве, однако в последние десятилетия присутствие его элементов всё более заметно и в официальных средствах массовой информации, системе образования, художественной литературе. Как атрибутировать данный феномен — вопрос достаточно дискуссионный; на сегодняшний день исследователи предлагают в этом плане не менее 12 различных вариантов, начиная с определений „белорусский русский язык” и „белорусский национальный вариант русского языка” и заканчивая дефинициями типа „белорусский этнолект русского языка” и „белорусский идиом русского”. Об этом более подробно пишет в своей статье *Русский язык в Беларуси и других постсоветских странах: споры о терминах* Ольга Горицкая [Горицкая 2019].

“Белорусский русский” язык чаще всего не воспринимается самими его носителями как нечто особенное, отличающееся от русского в его официальной версии (условно — русского языка России), однако для некоторого „внешнего наблюдателя” из-за пределов культурного пространства Беларуси он обнаруживает некоторые маркеры, позволяющие идентифицировать его носителя как белоруса / жителя Беларуси.

В отличие от *трасянки* (достаточно широко распространённой в прошлом смешанной белорусской-русской речи), здесь мы не обнаружим каких-то существенных особенностей произношения. Лингвистические маркеры „белорусского русского” лежат преимущественно в плоскости лексики, словообразования, отчасти — морфологии и синтаксиса и уж совсем редко затрагивают сферу орфографии, хотя и тут стали появляться свои исключения. То есть носитель „белорусского русского” может выразиться так, как никогда не сказал бы, скажем, этнический русский из России либо, например, русскоязычный украинец или житель стран Балтии. Более того, таковой гипотетический собеседник, возможно, и не вполне понял бы его.

Некоторые из этих слов известны давно (например, *стирка* ‘стирательная резинка, ластик’) другие, наоборот, получили распространение лишь в последние годы (*дюбка* ‘кончик стилуса’). Многие из них являются заимствованиями из белорусского языка (например, обороты *с большего* ‘в основном’, *дать буську* ‘поцеловать’), а также из польского, немецкого, литовского и др. (например, *шуфлядка* ‘выдвижной ящик’, *бусик* ‘микроавтобус’). Какие-то из них, изначально возникнув в „белорусском русском” уже потом проникли в разговорное просторечие „российского русского”, да и то не получили там повсеместного распространения (например, предположительно, — *мастерка* ‘верхняя часть физкультурного костюма’) [Салимзянов 2008: 44]. Многие слова, такие как *гольф* (в значении ‘водолазка, банлон’), *закатки* (‘домашние консервы’), *ссобойка* (‘еда, взятая с собой из дома на работу, в школу, в дорогу’) и др. в какой-то мере известны и за пределами Беларуси, но гораздо более популярны именно в „белорусском русском”, что, видимо, также можно принять как один из его косвенных маркеров. Иные из них условно входят в корпус русского языка России, однако при кодификации помещаются в словари с пометкой „региональное” (например, *жменя, дюбка* [Иванова 1982: 158]). Некоторые слова (например, *байка* ‘толстовка’) видимо, возникли в „белорусском русском”, оттуда впоследствии попали в белорусский язык (либо наоборот) — но так и не попали в российский русский.

Даже на страницах официальной русскоязычной прессы Республики Беларусь можно встретить такие белорусские слова как *гультай, утрыманец, валтузня, ганьба, хованка, тутэйшы, шчыры, гамон, знянацку* и др. Однако далеко не все белорусские слова, встречающиеся в русскоязычных тестах, можно считать белорусизмами, приникшими в „белорусский русский” язык. Их использование может носить своего рода цитатный характер, то есть в понимании авторов они чётко осознаются в качестве белорусских, нередко берутся в кавычки, либо даже сопровождаются комментариями, поясняющими их значение [Журавлёва, Потапова 66–69].

Более существенными, нежели отдельные специфические чисто лексические маркеры, видятся некоторые системные сдвиги в „белорусском русском”, затрагивающие морфологию и синтаксис и отражающие, по сути, альтернативные модели языкового мышления. Это очень непростая и разноплановая тема, которой может быть посвящено отдельное филологическое исследование. Кроме того, следует

отметить, что в „белорусском русском" языке сравнительно широко распространены и некоторые особенности, также интерпретируемые и как маркеры „украинского русского" языка (например, употребление родительного падежа вместо винительного – *дай мне ножа*, формы *ляж* вместо *ляг* в форме повелительного наклонения и др.) [Макаров, 2005: 194].

В плане орфографии инновацией последних лет стало распространение устойчивых вариантов написания *бел**а**русы, бел**а**руска, бел**а**рус*; реже — и прилагательного *бел**а**русский*. Здесь речь ни в коей мере не идёт о безграмотности — подобные тексты чаще всего написаны безупречно с точки зрения традиционной орфографии русского языка; очевидно, что подобное делается авторами вполне осознанно и намеренно. (Акцентируется самоидентификационная связь с *Беларусью* как независимым государством, отдельной страной, а не с *Белоруссией* как территорией, составной частью Российской империи / СССР. В этом контексте слово *Белоруссия* может восприниматься как идеологизированный терминологический конструкт, экзоним, продвигаемый в качестве эндонима). В последние годы такие варианты написания получили некоторое распространение и за пределами Беларуси — в „российском русском", „латвийском русском" и др. „Российский лингвист доктор филологических наук Максим Анисимович Кронгауз предлагает для этого явления – речевой толерантности на письме – определение „орфографическая эмпатия", авторство которого, по его словам, принадлежит поэту и публицисту Льву Рубинштейну" [Никонович 2020: 176–177].

Важной тенденцией, во многом определяющей специфику „белорусского русского", является процесс его феминизации. В том числе он проявляется в появлении достаточно большого количества неологизмов-феминативов, преимущественно обозначающих женщину по признаку её профессии, хобби, места жительства, а также социального статуса. Появление новых слов этого типа обусловлено как расширением спектра возможностей самореализации женщины в современном мире, так и постепенным ослаблением системы гласных и негласных ограничений патриархатного типа на репрезентацию женского присутствия в разных сферах жизни в различных статусах посредством языка. Причём речь здесь идёт не просто о каком-то частном явлении, а об изменении в этом плане общей языковой картины мира. Постепенные демаргинализация и дестигматизация феминативов вписывается в более широкий контекст критического осмысления андроцентризма в рамках постмодернистской культурной парадигмы. Например, по данным небольшого социологического исследования 2023 г., о феминативах имеет представление 84,7% учащихся минских вузов, из них 51,5% относится к ним положительно, 38% считает возможным их употребление, но только в разговорной речи — и лишь 10,5% полагает, что их использование недопустимо [Калейчык 2023: 54]. Видимо, это коррелирует с соответствующими процессами, происходящими сегодня в белорусском языке, в котором создание феминативов и ранее являлись достаточно продуктивной и эстетически приемлемой практикой [Гарбацкі 2024].

В этом контексте представляется возможным противопоставить „белорусский русский" и „российский русский" языки следующим образом:

Феминативы в „российском русском”	Феминативы в „белорусском русском”
Преимущественно воспринимаются как эстетически спорный феномен (Гузарова, 2021)	Преимущественно воспринимаются как эстетически приемлемый феномен (Калейчык, 2023)
В основном используются в рамках феминистского и близких к нему дискурсах	Используются во всех типах дискурсов
Вне феминисткого культурного поля нередко используются в пародийно-иронических целях	Тенденция выражена слабо
“Вторичность производных наименований лиц женского пола определяет их маркированность и общую стилистическую сниженность по отношению к номинациям лиц мужского пола” (Голубева, 2021).	В „белорусском русском” тенденция выражена слабо, либо отсутствует
Обилие новых феминативов в восприятии читателя придаёт тексту оттенок маргинальности / эпатажности	Обилие новых феминативов в восприятии читателя ассоциируется с категориями „молодёжность”, „современность”, „европейскость”
В современном „российском русском” „... словообразовательный тип с суффиксом -к(а) приобрел новый дискурсивный маркер, указывающий на принадлежность названного лица к феминистскому направлению” (Голубева, 2021)	В современном „белорусском русском” подобные феминативы совсем не обязательно указывают на связь обозначаемых ими лиц с феминизмом
Феминативы, образованные при помощи исторически французского суффикса *-ess* (*поэт → поэтесса*) имеют нейтральную коннотацию, либо проявляют себя как маркер подчеркнуто высокого литературного стиля (Гилеева, 2021)	Феминативы, образованные при помощи исторически французского суффикса *-ess* (*поэт → поэтесса*) не приветствуются как устаревшие, либо проявляют себя как маркер пародийно-иронической окрашенности текста
Продуктивной является модель образования при помощи суффикса *-ка* (*велосипедист → велосипедистка*)	Данная модель является доминирующей в подавляющем большинстве случаев
Продуктивными являются модели образования феминативов с помощью суффиксов *-ш-*, (*дизайнер → дизайнерша*) *-ниц-,* (*предводитель → предводительница*)	Продолжают использоваться старые, устоявшиеся феминативы, образованные с помощью суффиксов *-ш-, -щиц-, ниц-,* однако новые по этим моделям образуются редко
В „российском русском” феминативы “не образуются от существительных, заканчивающихся на: • -граф — географ, фотограф, библиограф [...]; • -фил — библиофил; • -вед — правовед, документовед” (Голубева, 2021)	В „белорусском русском” — вполне допустимо. Причем если новообразования от существительных на *-граф* (например, *фоторграфка*) все ещё обращают на себя внимание, то слова, образованные от существительных на *-фил* и *-вед* (типа *некрофилка, правоведка* воспринимаются уже практически нейтрально

В школьном сленге России женщин-учителей преимущественно обозначают феминативами с суффиксом *-ц – химица, физица, математица* (Горицкая, 2018)	В школьном сленге Беларуси женщин-учителей преимущественно обозначают феминативами с суффиксом *-чк – химичка, физичка, математичка* (Горицкая, 2018)
Симметрия в плане значений мужских и женских форм обозначения этнотипов	Возможна асимметрия [дополнительных] значений мужских и женских форм обозначения этнотипов.

Последний пункт нуждается в комментарии. В русском языке России обозначения типа *белорус / белоруска* обнаруживают полную симметрию в плане типа присваиваемых им значений вне зависимости от рода. Они в равной степени могут использоваться и как этнонимы (чаще всего), так и как хоронимы, и как политонимы. Иначе обстоят дела в „белорусском русском”. Некоторым этнофеминативам, помимо вышеописанного, также могут присваиваться и некоторые дополнительные значения в качестве номинаций по антропологическому типу. Например, в паре *литвин / литвинка* феминатив может, помимо прочего, использоваться как антропологоним, в значении „светловолосая светлоглазая женщина”. У мужской формы (*литвин*) такого дополнительного значения нет, какого-то определенного типа внешности не предполагается. Подобная асимметрия, видимо, возникла под влиянием белорусского языка, где это является не очень распространенным, но отнюдь не новым явлением.[1]

Этнофеминативы „белорусского русского” языка могут нести и иные дополнительные коннотации. Так, например, если в России названия *полька* и *полячка* нередко употребляются как синонимы (лишь некоторые источники маркируют последнее как устаревшее) [Ушаков 1939: 556], то в Беларуси вариант *полячка* часто воспринимается как неправильный, либо как несущий элемент дополнительной негативной окраски, нечто, имеющее отношение к этнофолизмам (возможно, под влиянием соответствующего значения в польском языке) [SJP 2025].

В целом феминативы, созданные по характерным для Беларуси моделям, являются одним из важных маркеров „белорусского русского” языка; чем его считать и как в целом относиться к этому феномену — вопрос достаточно дискуссионный. Думается, что, как и в иных сходных ситуациях, ответ на него конвенционален и во многом предопределяется факторами экстралингвистического характера. Его актуальность выходит за пределы чисто филологической проблематики, затрагивая, в том числе, и сферу национальной идентичности.

ЛИТЕРАТУРА

Гарбацкі, У. *Фэмінізацыя беларускай мовы. Сацыялінгвістычнае дасьледваньне*. London: Skaryna Press, 2024.

Гарэцкі, М. И. *Збор твораў. У 4-х т. Т. 1. Апавяданні*. Мінск: Мастацкая літаратура: 1984.

Голубева, М. *Авторкам на заметку: о феминативах объективно и без истерик*.

[1] Так, использование слова *літвінка* в качестве антропологонима фиксируется уже в рассказе *Литовский хуторок* (1915 г.) Максима Горецкого [Гарэцкі 1984: 151].

Available: https://zen.yandex.ru/media/liteditor59/avtorkam-na-zametku-o-feminativah-obektivno-i-bez-isterik-60f9d668a35197446f3f4e2f [доступ 24.05.2023].
Горицкая, О. Лексические особенности русского языка в Беларуси, не связанные с влиянием белорусского языка. *Respectus Philologicus*. Vol 34. № 39, 2018, с. 48–60.
Горицкая, О. С. Русский язык в Беларуси и других постсоветских странах: споры о терминах. *Rusistica Latviensis*. № 8, 2019, с. 124–134.
Гузаерова, Р. Р. *Феминитивы в русскоязычном медиапространстве: Словообразовательный аспект. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Казань: ФГАОУ ВО Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2021.
Журавлёва, Н. Н., Потапова О. В. 2011. Смысловая и стилистическая нагрузка белорусизмов в русскоязычном тексте. *Язык и социум: материалы IX Международной научной конференции, 3–4 декабря 2010 г.: в 3 ч.* Ред. Л. Ф. Гербик. Минск: БДУ: Ч. 3, с. 66–69.
Иванова, А. И. *Словарь смоленских говоров.* Выпуск 3. Смоленск: Смоленский государственный педагогический институт имени Карла Маркса, 1982.
Макаров, А. Н. *Малая энциклопедия киевской старины*. Киев: Довіра, 2005.
Калейчык, Г. Фемінітывы ў беларускай мове. *Развитие русского и белорусского языков в условиях информатизации общества: сборник тезисов докладов 59-ой научной конференции аспирантов, магистрантов и студентов, Минск, 17–21 апреля 2023 г.* Минск: БГУИР, 2023, с. 53–54.
Никонович, Д. О. Феномен орфографической эмпатии в зарубежных русскоязычных медиа: топоним «Беларусь». В. М. Самусевіч В. М. (рэд.). *Журналістыка – 2020: стан, праблемы і перспектывы : матэрыялы 22-й Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыи, Мінск, 12–13 лістапада 2020 г*. Мінск: БДУ, 2020, с. 174–179
Салимзянов, Д. Н. (ред.). *Словарь спортивных терминов*. Ульяновск: УВАУ ГА(и), 2008.
Ушаков, Д. Н. (ред.). *Толковый словарь русского языка: в 4 т.* Т. 3. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1939.
SJP.PL – *Słownik języka polskiego*. Available: https://sjp.pl/

Ilze OĻEHNOVIČA, Solveiga LIEPA, Jeļena SEMEŅECA
(Daugavpils University)

Idioms in Internet Memes: A Semiotic and Cultural-Linguistic Approach to Digital Meaning-Making

Summary

Idioms in Internet Memes: A Semiotic and Cultural-Linguistic Approach to Digital Meaning-Making

This paper examines the use of idioms in Internet memes through a semiotic and cultural-linguistic approach, emphasizing the interpretation of idioms within cultural and communicative contexts. It traces the development from memetics to semiotic and cultural-space models, in which memes are understood as dynamic sign systems whose meaning emerges through processes of translation, visual–textual interaction, and user participation. Idioms, as culturally and socially encoded linguistic units, function as semiotic resources enabling the creation of humour, irony, and cultural commentary through dual meaning actualization, phraseological allusion, and extended phraseological metaphor. By merging tradition and innovation, idiomatic memes exemplify collective meaning-making, the conventions of digital communication, and the adaptive interplay between language, culture, and cognition, while also contributing to the formation of community identity and cultural values.

Key words: *Internet memes, idioms, semiotics, cultural linguistics, multimodality, meaning-making*

Kopsavilkums

Idiomas interneta mēmēs: semiotiska un kultūrvēsturiski valodnieciska pieeja digitālās nozīmes veidošanai

Rakstā tiek pētīts idiomu lietojums interneta mēmēs, izmantojot semiotisko un kultūrvēsturisko valodniecības pieeju, izceļot idiomu interpretāciju kultūras un komunikācijas kontekstā. Analizēta memētikas attīstība līdz semiotiskajiem un kultūrtelpas modeļiem, kur mēmes tiek uztvertas kā dinamiskas zīmju sistēmas, kuru nozīme rodas caur tulkošanu, vizuālu un tekstuālu mijiedarbību un lietotāju līdzdalību.

Idiomas kā kultūrvēsturiski un sociāli kodēti valodas līdzekļi kalpo kā semiotiski resursi, kas rada humoru, ironiju un kultūras komentāru, izmantojot divkāršu nozīmes aktualizāciju, frazeoloģiskas alūzijas un paplašinātas frazeoloģiskas metaforas. Apvienojot tradīciju un inovāciju, idiomātiskās mēmes demonstrē kolektīvu nozīmes veidošanu, digitālās komunikācijas normas un valodas, kultūras un kognitīvo procesu adaptīvo mijiedarbību, kā arī piedalās kopienas identitātes un kultūras vērtību veidošanā.

Atslēgvārdi: *interneta mēmes, idiomas, semiotika, multimodalitāte, nozīmes veidošana*

*

INTRODUCTION

The present paper examines memes through a semiotic and cultural-linguistic lens,

focusing on their interpretation within these interrelated dimensions. It traces the evolution from memetics to semiotics and investigates how idioms, as culturally embedded linguistic constructs, function in digital meme culture. Building on this foundation, the paper analyses several types of idiom use in memes, highlighting how idiomatic expressions act as semiotic resources facilitating cultural reinterpretation and intertextual meaning-making.

THEORETICAL BACKGROUND: FROM MEMETICS TO SEMIOTICS

The term „meme" was introduced by Richard Dawkins to describe *a unit of cultural transmission, or a unit of imitation* [Dawkins 1989: 192]. R. Dawkins' analogy between genes and cultural ideas framed cultural evolution as a process of replication: memes spread by copying, retention, and selection in a manner similar to genetic inheritance. Unlike genes, memes can be shared within the same generation. G. Bateson noted that while this model explained the diffusion of ideas, it reduced culture to atomistic particles of information, underestimating individuals' interpretive and communicative agency.

Later theorists, including A. Lynch, R. Brodie, and S. Blackmore, expanded the concept. Unlike R. Dawkins, A. Lynch focused on the cognitive and social mechanisms by which cultural elements are reproduced, modified, and maintained. He emphasized memes as *culturally and cognitively situated units of transmission* [Lynch 1996: 44], highlighting the social and semiotic mechanisms that allow ideas, practices, and conventions to spread and evolve within a population. R. Brodie further developed this perspective, viewing memes as self-replicating units of thought that compete for attention in the human mind and influence behaviour, thereby connecting cultural evolution with individual cognition and social interaction. He described memes as *viruses of the mind* [Brodie 1996: 24], shaping human cognition and behaviour through repetition and imitation. Yet, these models remained primarily mechanistic: emphasis of the mechanisms of replication, variation, and selection within what S. Blackmore termed memeplexes – clusters of interrelated memes that reinforce one another's transmission.

A conceptual shift occurred with S. Cannizzaro's (2016) semiotic reformulation. Drawing on C. S. Peirce's triadic theory of signification and Y. Lotman's concept of the *semiosphere*, she redefined memes as *habit-taking sign systems* [Cannizzaro 2016: 574] evolving through translation and asymmetry. Thus, copying is deterministic; translation is interpretative. In digital culture, meaning emerges not through replication but through creative recontextualization of signs and content.

SEMIOTIC AND CULTURAL-LINGUISTIC FRAMEWORK FOR MEME ANALYSIS

Through the semiotic and cultural-linguistic framework, memes are not just cultural genes, but they turn out to be communicative events deriving vitality from asymmetry – the creative tension between text, context, and interpreter. They gain meaning through deviation, parody, and transformation. S. Cannizzaro refers to this dynamic as *habituescence* [Cannizzaro 2016: 575], the emergence of new semiotic habits via repeated interpretation. In the digital sphere, such habit formation manifests as conventions of meme genres, visual formats, and rhetorical tropes that evolve collectively through user participation. Meme conventions, visual formats, and rhetorical tropes evolve collectively through user

participation. Thus, memes are dialogic sign processes rather than self-replicating entities. Their enduring significance depends on interpretive creativity.

Thus, memes are multimodal, combining language, images, and other semiotic resources. This perspective extends to idioms, which balance linguistic fixity and cultural adaptability. Idioms, like memes, rely on shared knowledge for interpretation and exemplify multimodal negotiation of meaning in digital culture.

IDIOMS IN INTERNET MEMES: MECHANISMS OF RECONTEXTUALISATION AND MEANING-MAKING

Idioms occupy a special position at the intersection of linguistic fixity and cultural adaptability. They are crystallized expressions that capture collective experiences and values, *functioning as miniature cultural models within language* [Kövecses 2005: 48]. In digital contexts, idioms undergo a process of semiotic remodelling: their meanings shift as they are recontextualized in visual and multimodal forms. The idiom ceases to be a static linguistic unit and becomes a dynamic sign within the digital semiosphere.

When idioms appear in memes, they acquire an additional interpretive layer, as the visual, auditory, or multimodal elements of the meme interact with the idiom's conventional figurative meaning. In digital contexts, idioms undergo semiotic remodelling: meanings shift when recontextualized in visual forms. The tension between figurative and literal meaning produces humour, exemplifying Cannizzaro's *asymmetry* [Cannizzaro 2016: 575].

Idioms in memes demonstrate Peirce's habit formation: repeated reinterpretation produces new semiotic conventions. Each idiom-meme pair becomes a micro-habit, reinforcing shared interpretive strategies. C. Vásquez (2021) highlights how verbal-visual compactness produces multimodal irony, efficiently encoding complex social meanings.

Idiomatic memes thus serve as condensed cultural texts that mediate between linguistic and visual meaning. In Y. Lotman's terms, they function as *secondary modelling systems* [Lotman 2001: 129] – codes that reinterpret pre-existing signs through new cultural filters. Their semiotic power lies in their ability to translate established linguistic patterns into visual humour, thereby reaffirming cultural continuity while generating new layers of meaning. Moreover, idiomatic memes are participatory: they depend on shared cultural literacy. According to S. Cannizzaro, the humour of such memes is only accessible to those who can decode both the idiomatic meaning and the accompanying image. Thus, memes, particularly idiomatic ones, operate as instruments of shared cognition and social interaction.

DISCUSSION AND APPLIED ANALYSIS: IDIOMATIC MEMES AS CULTURAL AND COGNITIVE PRACTICES

In this sense, idioms act not merely as stylistic ornaments but as semiotic engines of digital communication. Their elasticity allows them to be used ironically, critically, or affectionately, depending on context. They reflect linguistic creativity as well as cultural awareness, merging the fixed heritage of traditional expression with the fluid inventiveness of the Internet age.

The use of idioms in Internet memes underscores the inherently intertextual nature of digital culture. Each meme draws on existing cultural references, idiomatic expressions, and textual patterns, reworking them through irony, exaggeration, and parody. As L.

Shifman claims memes operate as *participatory signs* [Shifman 2014: 354] that invite creative reinterpretation and replication. Operating within a network of collective authorship, idiomatic memes derive their meaning from the interplay of linguistic form, visual imagery, and shared cultural knowledge, as users simultaneously act as interpreters and creators through intertextual and culturally resonant engagement.

According to Hernández-Cuevas (2021), Tabatabai, and Ivanova (2023), idiom-based memes spread emotion, fostering shared laughter and social bonding. Brodie's (1996) „mind virus" metaphor is reframed positively: memes replicate through participatory affect. Sociolinguistically, T. Grundlingh observes that users adapt idioms to local contexts, creating culturally hybrid forms transmitting humour and norms across boundaries. Cognitively, N. Cohn emphasizes economy: brevity and recognizability compress meaning while preserving interpretive richness.

Ultimately, idiomatic memes embody the interplay of tradition and innovation, transforming linguistic heritage into participatory visual discourse that reflects language's adaptability and cultural vitality in the digital age.

The following section analyses idiomatic Internet memes as dynamic semiotic constructs within digital communication, illustrating how verbal idioms transform into multimodal memes where humour and meaning emerge from asymmetry between figurative and literal layers. Viewed as interpretive sign systems evolving through user participation, each meme represents collective semiosis driven by reinterpretation, cultural reference, and creative recontextualisation, revealing how verbal and visual elements interact to produce meaning, humour, and social commentary in digital discourse.

Figure 1. **Idiom „to drive somebody up the wall"**

The example in Figure 1 contains the idiom *to drive somebody up the wall*. This idiom means *'to annoy or frustrate one to the point of exasperation*', but in the Internet meme above we observe the literal representation of the idiom, the image that this expression evokes in us, namely somebody literally driving their car up the wall which triggers the

humorous dimension of the meme. This the case of dual actualization of the idiomatic meaning and its interpretation depends on the theme of the communication event in which the meme is used.

The example in Figure 1 literalises the idiom *to drive somebody up the wall* ("to annoy or frustrate someone to the point of exasperation") by depicting a person literally driving a car up a wall. The humour depends on dual actualisation: both the idiomatic and literal meanings coexist and reinforce each other. In semiotic terms, this reflects Peircean habit formation, where an established linguistic habit (the idiom) is reinterpreted through a new sign system (visual imagery). The resulting asymmetry between textual meaning and visual representation generates the meme's comic effect. This translation from idiomatic language to image illustrates how memes produce meaning through interpretive difference, not replication.

Figure 2: **Idiom „hungry as a horse"**

The meme based on the idiom *hungry as a horse* features the use of the instantial stylistic use of idioms known as phraseological allusion. The text contains only some element of an idiom which is the allusion to it, and for the reader it is necessary to extract from their memory the complete base form of the instantiated idiom. Its meaning usually is supported by a wider context. The image component functions as a kind of mental signal by means of which the idiomatic meaning of the whole phrase is activated in the reader's mind. The element known as a phraseological allusion always bears the main image of the idiom, in the present case a horse. This is a case of multimodal metaphor being used in the meme to make the viewer comprehend the exact idiom *hungry as a horse.* The meme based on *hungry as a horse* employs phraseological allusion, using the visual image of a horse to activate the idiomatic meaning in the viewer's mind. The meme's verbal component does not state the full idiom, requiring the reader to reconstruct it mentally. This interplay between visual cue and linguistic memory exemplifies the multimodal translation process described in Idioms in Internet Memes: the image acts as a semiotic trigger that transforms a conventional linguistic unit into a humorous, participatory sign. Through this partial and playful reference, the meme demonstrates how idioms operate as secondary modelling

systems that connect visual and verbal codes.

Figure 3. **Idioms „until the cows come home" and „be on the fence"**

This meme combines two idioms, creating what can be termed phraseological saturation. The insertion of the modifier *still* into *be on the fence* intensifies the figurative meaning, while *until the cows come home* anchors the temporal dimension of the joke. Such layering of idiomatic units exemplifies memeplexing – the clustering of interconnected memes that reinforce one another's interpretability. In semiotic terms, this intertextual layering functions as a translation within the semiosphere, where multiple idioms interact to create an enriched interpretive field. The humour arises from recognising the convergence of these idiomatic patterns within a single visual–verbal frame.

Figure 4. **Idioms „a bird in the bush is worth two in the hand" and „under par"**

In this meme, one more pattern of instantial stylistic use is featured as this is a case of extended phraseological metaphor. Phraseological metaphor can be extended by means of additional images all pertaining to the image and figurative meaning of an idiom. In this instance the phraseological metaphor is combined with dual actualization of one component of the idiom *a bird in the bush is worth two in the hand* and the meaning of the other idiom *under par – 'Below average; not as good as desired, required, or expected'* being specified by the presence of a golf club. Under Par in golf is used in a situation when a golfer scores lower than par on a hole or a course. This means they have taken fewer strokes than expected by an expert golfer. For example, if a golfer scores a 3 on a par-4 hole, they are one under par, or one stroke better than par. The golf imagery recontextualises both idioms, producing a semiotic translation from proverbial wisdom to sporting humour. The result is an instance of dual actualisation and extended phraseological metaphor, where idiomatic imagery is expanded visually to generate new associations. This iterative reinterpretation aligns with Peirce's principle of habit-taking: repeated reinterpretation of idiomatic signs produces new communicative habits within the digital semiosphere.

Figure 5. **Idiom „kill two birds with one stone"**

This meme features the creative application of four patterns of instantial stylistic use: extended phraseological metaphor, dual actualization, insertion and substitution. The meme is created on the basis of the *Nature of Predator* – a science fiction Web Serial Novel by SpacePaladin15.

The idiom component *birds* is substituted with *krakotl* (which are a bird-like species of sapient aliens in the Nature of Predator. They are bipedal, roughly turkey-sized, and stand up to four feet tall. They are also flight capable and possess a pair of wings which also serve as their primary appendages for manipulation). The inserted adjective phrase *completely innocent* specify the meaning and add up the literal interpretation of the idiom (i.e. dual actualization). All of these instantiations help develop the extended metaphor based on the literal scene of the idiom. This deliberate violation of the idiom's expected imagery exemplifies semiotic asymmetry: meaning arises from the gap between the original idiom and its transformed context. By translating human idiomatic logic into a fictional world,

the meme also engages in cultural translation, inviting audiences to co-construct humour across media and genre boundaries.

Figure 6. **Idiom „to ring a bell"**

This meme employs the idiom *to ring a bell* which means *'to sound familiar'*. To understand this meme some cultural background is required. Thus, intertextuality is highlighted here with the help of cultural references. The idiom is represented literally (i.e. the pattern of dual actualization is employed) because in the meme we see the caption „Pavlov? That name rings a bell" together with the image of a dog. In order to understand the joke, internet users have to know about the Russian physiologist Ivan Pavlov and his experiment in which he rang a bell shortly before feeding a hungry dog. After repeatedly doing this pairing, I. Pavlov removed the food and when ringing this bell, the dog would salivate. Thus, in this meme we see all the three dimensions that idioms and Internet memes have in common (humorous, figurative and cultural). Understanding the meme requires background knowledge of Ivan Pavlov's experiments, demonstrating that meme comprehension depends on shared cultural literacy—a key feature of what Lotman calls the semiosphere, where meaning circulates through culturally coded boundaries. This meme thus embodies the humorous, figurative, and cultural dimensions of idiomatic expression in digital discourse.

Figure 7. **Idiom „to cost an arm and a leg"**

Here, the idiom *to cost an arm and a leg* which means *'to be extremely expensive'*. If one had seen just the caption of the Internet meme „The restaurant was expensive, it cost an arm and a leg", we would have thought it is merely figurative meaning of that idiom being featured. However, given the fact that in the picture we see Hannibal Lecter, we understand that it is a case of dual actualization of the idiomatic meaning. Similar to the previous example, this meme contains cultural references. In order to understand the meme, one has to be aware of that fact that Doctor Hannibal Lecter, the character created by Thomas Harris, is a serial killer who eats his victims. The visual reference activates a cultural intertext – knowledge of the character's cannibalism – thereby producing dual actualisation between idiomatic and literal interpretations. This meme exemplifies the intertextual hybridity that defines online semiotic practices: linguistic, cultural, and cinematic signs intersect to form a complex network of associations. In this sense, idioms in memes become vehicles of cultural memory, reshaped through participatory reinterpretation.

CONCLUSION

In conclusion, idioms in Internet memes exemplify the dynamic interplay between language, culture, and cognition in digital communication. They transform fixed linguistic expressions into participatory, multimodal signs that combine verbal, visual, and other semiotic elements to generate humour, irony, and social commentary. This process engages audiences as both interpreters and co-creators of meaning, fostering shared cognitive strategies and reinforcing collective identities. Through repeated recontextualisation, idiomatic memes evolve into recognizable patterns and templates, illustrating the formation of digital conventions and micro-habits of expression. They also demonstrate the balance between linguistic stability and cultural adaptability, preserving figurative meanings while allowing inventive reinterpretation. Moreover, idiomatic memes function as tools of social negotiation and intercultural dialogue, translating cultural norms and values across digital communities. Their semiotic power lies in the tension between tradition and innovation, as established idiomatic forms are continuously reimagined in new visual and textual contexts. Ultimately, idioms in memes highlight the participatory, co-creative, and adaptive nature of meaning-making in online culture, revealing how digital environments sustain both continuity and innovation in human communication.

LITERATURE

Altman, R. *Film/Genre*. London: BFI, 1999.

Bakhtin, M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press, 1981.

Bateson, G. *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine, 2000 [1970], pp. 106–108.

Blackmore, S. *The Meme Machine*. Oxford: Oxford University Press, 1999, pp. 37–45.

Brodie, R. *Virus of the Mind: The New Science of the Meme*. Seattle: Integral Press, 1996, pp. 21–25.

Cannizzaro, S. Internet Memes as Internet Signs: A Semiotic View of Digital Culture. *Sign Systems Studies*, 44(4), 2016, pp. 562–586.

Cohn, N., *Who Understands Comics?: Questioning the Universality of Visual Language Comprehension*. London: Bloomsbury, 2020.

Dawkins, R. *The Selfish Gene*. 2nd edn. Oxford: Oxford University Press, 1989.
Grundlingh, T. Memes and the Mediation of Afrikaner Identity in Post-Apartheid South Africa. *European Journal of Humour Research*, 6(4), 2028, pp. 124–125.
Hernández-Cuevas, E. M. Meme Sharing „Culture" and Psychological Well-Being from a Neuroscientific Framework. *ResearchGate*, 2021.
Izgarsheva, A. V. Internet Meme as a Media Text: Linguistic Aspect. *Bulletin of the Moscow State Regional University*, 5, 2020, pp. 86–101.
Kövecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
Lotman, J. *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. London: I.B. Tauris, 2001.
Lynch, A. *Thought Contagion: How Belief Spreads Through Society*, New York, NY : BasicBooks, 1996, pp. 37–45.
Peirce, C. S. MS 930: *On Habituescence*. Harvard University Manuscript Collection, 1913.
Raafat, M. *Digital Memes and Idiom Learning in EFL Contexts*. Cairo: Faculty of Education Press, 2023.
Ryzhkov, S. N. Language as a Tool of Social Interaction in Internet Communication. *Linguistic and Cultural Studies Journal*, 2, 2021, pp. 93–102.
Shifman, L. *Memes in Digital Culture*. Cambridge, MA: MIT Press, 2014.
Tabatabai, S. and Ivanova, E. A. The Role of Memes on Emotional Contagion. *İlköğretim Online*, 22(1), 2023, pp. 269–276.
Vásquez, C. *„Cats be outside, how about meow": Multimodal humor and creativity in an internet meme.* Journal of Pragmatics, 174, 2021, pp. 1–14.

Velta TRŪLE
(Daugavpils University)

Wordplay in Newspaper Headlines

Summary
Wordplay in Newspaper Headlines

Wordplay, also referred to as „play on words", is the skilful and witty manipulation of language to create humorous or clever effects. It involves the use of various literary devices and techniques, including spelling, assonance, rhyme, consonance, acronyms, alliteration, slang, onomatopoeia, and puns. These techniques rely on elements such as phonetics, semantics, and rhetorical strategies, which are essential for constructing wordplay. Wordplay is a prevalent and integral aspect of communication, both in written and spoken forms.

Although the concept of wordplay is generally well-defined, its classification remains somewhat ambiguous. Scholars have identified several distinct types of wordplay, each with its own characteristics and nuances, which help in differentiating between them. Common categories of wordplay include acronyms, anagrams, chronograms, initialisms, lipograms, malapropisms, mondegreens, onomatopoeias, portmanteaus, and spoonerisms.

In contemporary journalism and media, headlines play a crucial role in attracting readers, stimulating curiosity, and encouraging further engagement with an article or report. The primary purpose of a headline is to persuade readers to invest their time in exploring the content that follows. This function has influenced the evolution of headline styles, resulting in titles that are either shorter and more striking or, conversely, longer and more enigmatic, intended to provoke thought or intrigue.

Key words: *Wordplay, headlines, newspapers, literary devices, journalism*

Kopsavilkums
Vārdu spēle laikrakstu virsrakstos

Vārdu spēles, kas tiek dēvētas arī par „spēli ar vārdiem", ir valodas manipulēšana, lai radītu humora vai izdomas efektu. Tā ietver dažādu literāru un lingvistisku paņēmienu izmantošanu, tostarp pareizrakstību, asonansi, atskaņu, konsonansi, akronīmus, aliterāciju, žargonu, onomatopejas un vārdu spēli. Šie paņēmieni balstās uz elementiem, piemēram, fonētiku, semantiku un retoriskajām stratēģijām, kas ir būtiski, lai veidotu vārdu spēli. Vārdu spēles ir izplatīts un neatņemams komunikācijas elements gan rakstītā, gan mutiskā formā.

Lai gan vārdu spēles jēdziens parasti ir noteikts, tās klasifikācija nav viennozīmīga. Zinātnieki ir identificējuši vairākus atšķirīgus vārdu spēles veidus, katru ar savām īpašībām un niansēm. Parastās vārdu spēles kategorijas ietver akronīmus, anagrammas, hronogrammas, iniciālismus, lipogrammas, malapropismus, mondegrīnus, onomatopejas, *portmanteau* un *spūnerismu*.

Mūsdienu žurnālistikā un plašsaziņas līdzekļos virsrakstiem ir izšķiroša loma lasītāju piesaistē. Galvenais virsraksta mērķis ir pārliecināt lasītāju ieguldīt savu laiku, lai izpētītu

turpmāko saturu. Šī funkcija ir ietekmējusi virsrakstu stilu attīstību – kas ir vai nu īsāki un uzkrītošāki, vai, tieši otrādi, garāki un noslēpumaināki, lai rosinātu pārdomas vai radītu intrigu.

Atslēgvārdi: *vārdspēle, virsraksti, avīzes, literāri paņēmieni, žurnālistika*

*

1. WORDPLAY

The definition of wordplay

Wordplay, also known as a *play on words*, refers to the imaginative and clever use of language to create humorous or witty effects. It often employs various linguistic tools such as puns, alliteration, acronyms, rhyme, assonance, consonance, slang, onomatopoeia, and inventive spelling to generate amusing expressions, whether spoken or written. The practice of wordplay is deeply rooted in rhetorical strategies, phonetics, semantics, and orthography, which form the core of its techniques.

Wordplay is a prevalent element of everyday communication and plays an integral role in language. While the term itself does not have many varying definitions, most agree on its essential qualities. For instance, *Merriam-Webster* describes it as the „playful use of words; verbal wit" (Merrian Websters Dictionary), while the *Cambridge Dictionary* defines it as „the activity of joking about the meanings of words, especially in an intelligent way" (Cambridge Dictionary). The Cambridge version adds nuance by emphasizing the humorous aspect of wordplay, clarifying that it is typically employed in a humorous or clever context (Cambridge Dictionary). Both definitions underline the idea of intelligence and humour – the key components of wit.

Additional definitions reinforce these ideas. *The American Heritage Dictionary (5th edition)* refers to wordplay as „witty or clever verbal exchange" or „repartee", meaning 'a smart or inventive response' (The American Heritage Dictionary 5th edition). *Wiktionary* characterizes it as both a humorous linguistic play and a witty conversation (Wiktionary Dictionary). Meanwhile, *WordNet* (WordNet, Princeton University) explains it as „playing on words or speech sounds", with an emphasis on its humorous nature.

Linguist and writing expert Richard Nordquist (Nordquist, 2021) defines wordplay not just as verbal wit, but as a playful manipulation of language – especially the sounds and meanings of words – to entertain or amuse. This is also referred to as *verbal play*.

Dirk Delabastita (Delabastita, 1996), a literary theorist and professor at the University of Namur, provides a more scholarly perspective. He describes wordplay as an intentional communicative strategy designed to produce a semantic or pragmatic effect. In his view, wordplay involves the interaction between similar-sounding or structurally related linguistic elements that differ in meaning, resulting in a linguistically and communicatively meaningful juxtaposition. For example, consider the joke: *„What did the ram say to his wife? I love ewe."* Here, the humour lies in the phonetic similarity between „ew"" ('a female sheep') and „you", a pronoun. While the words sound alike (homophones), their meanings differ significantly. This joke exemplifies Delabastita's concept of wordplay, where the structure of language is purposefully exploited to create a humorous contrast between form and meaning.

In conclusion, wordplay can be seen as a creative engagement with language – one that

bends meanings, sounds, and forms to construct expressions filled with wit and humour.

Types of Wordplay

Although the concept of wordplay can be easily defined, its classification is more complex and not entirely straightforward. Several scholars have identified various types of wordplay, each with distinct characteristics and nuances, making it beneficial to differentiate between them. Wordplay can be categorized into types such as acronyms, anagrams, chronograms, initialisms, lipograms, malapropisms, mondegreens, onomatopoeias, portmanteaus, and spoonerisms (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012).

Mark Nichol (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012) defines an acronym as an abbreviation consisting of the initial letters of a series of words, which are then pronounced as a single word. Fictional examples of acronyms include „SPECTRE", which stands for „Special Executive for Counter-Intelligence, Terrorism, Revenge, and Extortion" from the James Bond franchise, and „VILE", representing „Villains' International League of Evil" in the Carmen Sandiego video games. The term „Spectre" evokes the meaning of a ghost or phantom, subtly hinting at the secretive nature of the organization, while „Vile" conveys an image of something unpleasant or malicious, further reinforcing the themes of these fictional universes.

Initialisms, though similar to acronyms, differ in that the individual letters of the abbreviation are pronounced separately rather than forming a new word. Common examples of initialisms include „LOL" ('Laugh Out Loud') and „ROTFL" ('Rolling On The Floor Laughing'), often used in social media and online communication (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012).

Anagrams involve rearranging the letters of a word to form another word or phrase. For instance, the sentence „I am weakish speller" is an anagram of „William Shakespeare" (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012). Numerous online tools, such as wordplays.com, allow users to generate anagrams for entertainment or linguistic analysis.

A chronogram is a phrase in which certain letters represent Roman numerals, combining both textual and numerical elements. For example, the sentence „My Day Closed Is In Immortality" contains letters that correspond to the Roman numeral MDCIII, which translates to the year 1603, the year of Queen Elizabeth I's death (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012).

A lipogram is a specific type of literary construction where certain letters of the alphabet are deliberately omitted from a text. This technique is notably exemplified by Andy Went's novel Lost and Found (2002), which intentionally avoids using the letter „e" [Levekuhn 2022]. Many poems also use lipograms as a form of creative constraint, adding an additional layer of challenge to the writing process.

Malapropism, derived from the French term *malapropos* ('inappropriate'), refers to the unintentional use of a word in place of a similar-sounding one, often with humorous consequences. An example of a malapropism comes from former U.S. President George W. Bush, who once said, „We cannot let terrorists and rogue nations hold this nation hostile or hold our allies hostile", when he likely intended to use „hostage" instead of „hostile" [Chesanek 2018; Jones 2022].

Mondegreens are misheard or misinterpreted song lyrics. The term itself originates from a misheard line „laid him on the green". A modern example includes the famous misinterpretation of Jimi Hendrix's lyric „Excuse me while I kiss the sky", which is often

misheard as „Excuse me while I kiss the guy" (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012).

Onomatopoeias are words that imitate the sounds they represent, such as „splash" or „bump". An example of an onomatopoeic proper name is „Houyhnhnms", the sentient horses from Jonathan Swift's Gulliver"s Travels (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012).

Portmanteaus are words formed by combining two or more words to create a new term with a blended meaning. This concept was popularized by Lewis Carroll, who coined words like „slithy" (from „lithe" and „slimy") (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012). Modern examples of portmanteaus include „Bollywood" (from „Bombay" and „Hollywood"), referring to the Indian film industry, and „cosplay" (from „costume" and „roleplay"), which refers to dressing up as a fictional character (Your Dictionary).

Spoonerism involves the transposition of initial consonants or sounds in a phrase, often resulting in humorous or absurd expressions. The term is named after Reverend William Archibald Spooner, who was known for his frequent spoonerisms, such as „a well-boiled icicle" for „a well-oiled bicycle". John Lennon also famously coined „Time wounds all heels" a play on „Time heals all wounds" (*10 Types of Wordplay,* Mark Nichol, 2012).

2.THE ROLE OF NEWSPAPER HEADLINES

2.1. Functions of headlines

In contemporary journalism and media, headlines play a crucial role in attracting readers, stimulating curiosity, and encouraging further engagement with an article or report. The primary purpose of a headline is to persuade readers to invest their time in exploring the content that follows [Bell 1991]. This function has influenced the evolution of headline styles, resulting in titles that are either shorter and more striking or, conversely, longer and more enigmatic, intended to provoke thought or intrigue [Dor 2003].

Despite this stylistic transformation, the informational function of headlines has not disappeared. Rather, it has receded to a secondary role while still contributing to meaning. Headlines may serve as a succinct summary of the article or highlight its central theme. In many cases, particularly when brevity is prioritized, this summarizing function is supported by a subheading to provide further context [Van Dijk 1988]. Both approaches aim to maintain a balance between conciseness, clarity, and informational richness.

Another important role of headlines is their navigational function, guiding the reader by establishing a semantic connection between the headline and the main text. This connection reinforces the idea that headlines help construct an interpretative framework, serving as a conceptual anchor for the reader's understanding of the content [Ifantidou 2009]. This relationship between headline and body text exemplifies how the title contributes to the cohesion and interpretability of the text.

Nevertheless, headlines are also frequently regarded as autonomous linguistic units, evaluated independently of the main text. This perception arises from their distinct spatial placement – visibly separated at the top of the text – and their potential to reflect the subjective perspective of the author or editorial voice [Reah 2002]. Although this challenges the notion of the headline as a structural organizer, research suggests that many readers interpret headlines as independent mini-texts that encapsulate the essence of the article [Ifantidou 2009].

In addition to verbal and functional elements, the visual or graphic function of headlines

is significant. This aspect highlights the non-verbal dimension of headline design, where typographic features such as font, size, and colour play a crucial role in capturing attention and delineating the headline from the body of the text [Caple & Bednarek 2016]. In modern media – especially digital platforms – this visual expressiveness is often enhanced by images, diagrams, videos, and animations, further intensifying the impact of the headline and improving user engagement [Machin & Niblock 2006]. Headlines are able to portray urgency, tone and emphasis by combining visual cues with strategic wordplay. It can be done even before the reader engages with the context.

2.2. Typologies of headlines

Headlines can be categorized according to various typologies, one of the most prominent being their form and visual presentation. This includes stylistic elements such as font style, size, and colour, all of which play a role in the reader's initial impression [Caple & Bednarek 2016]. Based on these features, four common headline types are often distinguished: all-uppercase headlines, headline-style capitalization (CAPITALS and lowercase), down-style headlines, and all-lowercase headlines.

Historically, headlines in all capital letters were commonly used, particularly in print journalism, to emphasize urgency or importance. However, such formatting has become less prevalent in modern usage due to its reduced legibility and perceived visual aggression [Machin & Niblock 2006]. Despite this, the trend has seen a modest resurgence, especially in digital formats and marketing, where dramatic emphasis is desirable.

Headlines using a mix of capitals and lowercase letters, where major words are capitalized except for short function words like conjunctions and prepositions, have remained a conventional and visually balanced choice. This format retains formality while enhancing readability.

Down-style headlines, where only the first word and proper nouns are capitalized, have grown in popularity, particularly in online news environments. This shift is largely attributed to the desire for minimalism and casual tone, appealing to younger, digital-native readers [Dor 2003]. These headlines are often perceived as more accessible and user-friendly.

On the other hand, all-lowercase headlines are relatively rare and typically associated with creative industries such as fashion, art, and design. This stylistic choice often signals non-conformity and artistic flair, and may be used to convey a more avant-garde or informal tone [Van Leeuwen 2005].

An effective headline serves as both a cognitive and emotional hook, compelling readers to engage with the full text. In the context of advertising, the objective of the headline expands to include stimulating interest in a product or service [Kotler & Armstrong 2018]. Whether journalistic or commercial, headlines aim to influence reader behaviour through strategic brevity and emotional appeal.

Headline writers often aim to evoke an emotional response using minimal language. The language used in headlines is not only informative but also laden with affective cues, often conveyed through techniques such as wordplay, puns, or double meanings [Bell 1991; Reah 2002]. These linguistic features enhance the persuasiveness and memorability of the headline.

From a rhetorical perspective, wordplay contributes significantly to the attractiveness

and impact of a message, particularly in news media. It captures attention, adds humour or irony, and stimulates cognitive engagement, making the headline more likely to be read and remembered [Ifantidou 2009]. Additionally, wordplay encourages readers to pause and understand the double meaning or clever twist. It can strengthen the ties between the audience and the subject. This engagement enhances recall and reinforces the brand's identity as witty and creative.

3.ANALYSIS OF NEWSPAPER HEADLINES

The author of this article has analysed three newspaper headlines, which carry the following wordplay literary devices: *lipogram, zeugma and paronomasia.*

Example of the use of a *lipogram*:

Figure 1. **48 hour overdraft. No stings attached**

Figure 1 was published in the Daily Mirror on April 29, 1996, in a promotional article about Barclays Bank. The design featured a two-line headline in bold white text – „48 HOUR OVERDRAFT. NO STINGS ATTACHED." – set against a sky-blue background, the brand colour of Barclays. Positioned beneath the headline was a striking image of a large brown scorpion with its tail arched upward like a bracket, the sting prominently displayed.

The phrase „no stings attached" cleverly plays on the familiar idiom „no strings attached," which typically implies that an offer comes with no hidden conditions. Here, however, the pun introduces a secondary layer of meaning: the reassurance that the 48-hour overdraft offer lacks a „sting in the tail," a metaphor commonly used in British English to describe an unexpected and unpleasant consequence [Caple & Bednarek 2016]. In this context, it suggests that the overdraft does not include hidden fees or penalties – a particularly resonant claim for British readers, who are culturally aware that overdrafts often come with high costs [Machin & Niblock 2006].

This headline serves not only as a piece of journalism but also as a form of advertisement for Barclays Bank, blending editorial style with persuasive intent [Kotler & Armstrong 2018]. The rhetorical technique at play is wordplay, specifically a pun, rather than a lipogram. A lipogram refers to a composition that deliberately omits a particular letter of the alphabet, which is not the case here. Instead, the effectiveness of the headline relies on the reader's linguistic and cultural knowledge to appreciate the layered humour and reassurance embedded in the phrase [Bell 1991].

Example of the use of a *zeugma*:

Figure 2. **Big rig carrying fruit crashes on 210 Freeway, creates jam**

Figure 2 shows another notable example, which appeared in the Los Angeles Times, published on May 20th, 2013. The headline reads: „BIG RIG CARRYING FRUIT CRASHES ON 210 FREEWAY, CREATES JAM." In this case, the word „jam" is used with a double meaning, referring both to the fruit preserve and the traffic congestion, thus creating a humorous effect. The headline functions as a type of wordplay that draws the reader's attention, providing a subtle riddle that engages them to decipher the intended meanings. This clever use of language demonstrates the technique of zeugma, a literary device where a single word governs or modifies two or more words, each in a distinct sense. Here, the verb „creates" governs both „jam" in the sense of traffic and the fruity condiment, showcasing the versatility of the word in different contexts [Burchfield 1996].

Example of the use of a *paronomasia*:

Figure 3. ***LIGHTS, CAMERA, TRACTION!*** **As the biggest ever Formula One season approaches, one rebranded team is ready to shake things up on the grid**

Figure 3 is taken from The Sun, published on January 9, 2024. The headline reads: „LIGHTS, CAMERA, TRACTION! As the biggest-ever Formula One season approaches, one rebranded team is ready to shake things up on the grid". The phrase „Lights, Camera, Action!" is widely recognized as a classic command used by film producers on movie sets. However, in this context, „traction" replaces „action" to reflect the world of Formula One racing, where traction and grip are crucial for performance. The substitution emphasizes that the rebranded team is bringing a sense of freshness, excitement, and dynamism to the sport. The literary device at work here is paronomasia, also known as a pun, which involves the use of a word with multiple meanings or similar-sounding words to create a specific effect or play on words [Carroll 2011; Crystal 2008]. This smart manipulation of the used language not only draws a readers' attention but also aligns the team's identity with innovation and speed.

CONCLUSION

In conclusion, a headline serves multiple functions: it not only identifies the text but also summarizes its content as succinctly as possible, while simultaneously capturing the potential reader's attention. Like all components of a text, the headline fulfils several roles, including nominative, informative, and attention-grabbing functions. While each headline typically performs these three functions concurrently, one function – either informative or attractive – often predominates. Additionally, other elements may accompany the headline, collectively enhancing its meaning and appeal, particularly when wordplay is employed.

Newspaper headlines frequently incorporate explicit wordplay, a practice that suggests English-language copy editors deliberately use such techniques to engage readers. Wordplay enriches language and communication, and its widespread use across media, literature, and everyday communication underscores its role in fostering creativity and reader engagement.

The primary conclusion of this study is that the use of wordplay strengthens the effectiveness of headlines and facilitates discourse. By analysing wordplay in headlines contributes to a deeper understanding of the implicit meanings conveyed by journalists. Careful examination of such headlines reveals the rhetorical strategies employed, shedding light on the principles and techniques used to present language in a compelling and persuasive manner. Further exploration of wordplay in headlines highlights the importance of rhetorical strategies in journalistic texts, revealing the complex and nuanced layers of meaning embedded within.

LITERATURE

Bell, A. *The Language of News Media*. Blackwell, 1991.

Burchfield, R. W. The New Fowler's Modern English Usage (3rd ed.). Oxford University Press, 1996.

Caple, H., & Bednarek, M. *Analysing News Discourse: New Approaches to News Discourse*. Palgrave Macmillan, 2016.

Carroll, J. *The Life and Times of the Pun: Language and Wordplay in History*. Oxford

University Press, 2011.
Chesanek, C. *What is Malapropism?* ThoughtCo Article, 2018.
Crystal, D. A *Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Wiley-Blackwell, 2008.
Delabastita, D. *The Translator: Volume 2, Number 2: Wordplay and Translation: Essay on Punning and Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing, 1996.
Dor, D. On newspaper headlines as relevance optimizers. *Journal of Pragmatics, 35*(5), 2003, pp. 695–721.
Ifantidou, E. Newspaper headlines and relevance: Ad hoc concepts in ad hoc contexts. *Journal of Pragmatics, 41*(4), 2009, pp. 699–720.
Kotler, P., & Armstrong, G. *Principles of Marketing* (17th ed.). Pearson, 2018.
Leverkuhn, A. *What is a Lipogram?* Language Humanities Article, 2022.
Machin, D., & Niblock, S. *News Production: Theory and Practice*. Routledge, 2006.
McCarthy, M., & O'Dell, F. *English Vocabulary in Use: Advanced*. Cambridge University Press, 2005.
Nordquist, R. *Word Play: Having Fun With the Sounds and Meanings of Words.* ThoughtCo Article, 2021.
Reah, D. *The Language of Newspapers* (2nd ed.). Routledge, 2002.
Van Dijk, T. A. *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum, 1988.
Van Leeuwen, T. *Introducing Social Semiotics*. Routledge, 2005.

INTERNET SOURCES

Cambridge Dictionary [Cit. 05.02.2025]. Available: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/wordplay
Literary Terms. [Cit. 05.02.2025]. Available: https://literaryterms.net/wordplay/
Merriam Webster's Dictionary [Cit.07.02.2025]. Available: https://www.merriam-webster.com/dictionary/wordplay
Merriam Webster's Dictionary [Cit.11.02.2025] Available:https://www.merriam-webster.com/dictionary/onomatopoeia
Nichol, M. *10 Types of Wordplay.* [Cit. 05.03.2025.]. Available: https://www.dailywritingtips.com/10-types-of-wordplay/
Thesaurus [Cit. 02.04.2025]. Available: https://www.thesaurus.com/browse/witty
Wordnik Dictionary [Cit. 05.04.2025]. Available: https://www.wordnik.com/words/wordplay
Your dictionary. *Examples of Portmanteaus.* [Cit. 10.04.2025]. Available: https://examples.yourdictionary.com/100-portmanteau-examples-of-creative-combined-words.html

Marija VĖŽIENĖ, Virginija TUOMAITĖ
(Kaunas University of Technology)

The Linguistic Magic of Figurative Language to Inspire Decisions for Education

Summary

The Linguistic Magic of Figurative Language to Inspire Decisions for Education

Figurative language (FL) has always been an effective tool to aid perceptions and arouse emotions. Figures of speech employed in promoting educational services on social media go far beyond simple descriptions that evoke aspirations and dreams. Thus, this article aims to discover how and what FL is used in advertising educational services. The analysis of promotional content from higher education institutions and educational organisations shows how FL grabs initial attention, fosters curiosity, evokes inspiring dreams, and creates vivid images of success and personal transformation. Not only does FL help promote educational offers, but it also allows educational organisations to convey their unique values and qualities more effectively, which aids in constructing a compelling, distinctive brand identity. This article highlights the influence of FL that inspires prospective students' dreams and decisions and provides insights into how narratives transform educational goals into tangible, aspirational dreams.

Key words: *figurative language; educational services; advertising for education; higher education institutions; educational organisations*

Santrauka

Studijų sprendimus lemianti lingvistinė vaizdingos kalbos magija

Vaizdinė kalba visada buvo veiksminga priemonė, padedanti suvokti ir sužadinti emocijas. Kalbos figūros, naudojamos reklamuojant švietimo paslaugas socialinėje žiniasklaidoje, toli gražu neapsiriboja paprastais apibūdinimais, kurie sukelia siekius ir svajones. Taigi šiuo pristatymu siekiama išsiaiškinti, kaip ir kokia vaizdinga kalba vartojama reklamuojant švietimo paslaugas. Aukštųjų mokyklų ir švietimo organizacijų reklaminio turinio analizė rodo, kaip vaizdinga kalba patraukia pirminį dėmesį, skatina smalsumą, žadina įkvepiančias svajones, kuria ryškius sėkmės ir asmeninės transformacijos vaizdinius. Vaizdinė kalba ne tik padeda reklamuoti švietimo pasiūlymus, bet ir leidžia švietimo organizacijoms veiksmingiau perteikti savo unikalias vertybes ir savybes, padedančias kurti įtikinamą, išskirtinį prekės ženklo identitetą. Šiame pranešime išryškinama vaizdingos kalbos, kuri įkvepia būsimų studentų svajones ir sprendimus, įtaka ir pateikiamos įžvalgos, kaip pasakojimai paverčia išsilavinimo tikslus apčiuopiamomis, siektinomis svajonėmis.

Raktiniai žodžiai: *leksinės stiliaus figūros,* švietimo *paslaugos,* švietimo *paslaugų reklama, aukštojo mokslo institucijos,* švietimo *organizacijos*

*

Background

In the landscape of ever-evolving competition, educational institutions at various levels face challenges in attracting audiences and making them resonate with their proposed educational programmes and services. Online social media platforms are among the most powerful tools for promoting educational services. Advertising of educational services on social media demonstrates more than just providing information. It manages to attract audiences, create connections and curiosity, and convey the values and uniqueness of each institution. Thus, this article aims to reveal the power of language that helps to achieve this goal. What seems to be the most effective in communicating the benefits and values of educational services on social media platforms is the various types of figurative language (further FL). The case studies and lexical and syntactical analysis of various types of FL used for advertising education at various institutions will demonstrate how effective FL can increase engagement, create connection and curiosity, and contribute to building a distinctive, compelling brand for an educational institution.

Objectives

To explore FL and its types most frequently employed in the texts on social media for advertising education services, focusing on the advertisements of higher education services provided by Lithuanian and foreign institutions.

Methods

The methods employed for the present research are as follows:

Analysis of scientific research in the field by Dancygier & Sweetser (2014), Hausman (2006), Lakoff & Johnson (1980), Lakoff (2014), McQuarrie & Mick (1992), etc.

Randomly choosing samples of FL in education service advertising, including different types of social media such as Instagram, Facebook, LinkedIn, and similar social media or other online platforms.

Distributing samples of FL in education service advertising across the categories of educational institutions.

Distributing samples of FL in education service advertising across the types of figurative speech.

Providing hypothetical generalisations on preliminary insights on how effective FL can increase engagement, create connection and curiosity, and contribute to building a distinctive, compelling brand for an educational institution.

Literature Review

The research of FL in advertising on social media is frequently focused on how various rhetorical devices influence audience perception, brand identity, and engagement. Research in this field explores how FL captures attention, evokes emotions, and shapes consumer behaviour. However, the field is still evolving slowly. The extent is moderate, offering only some insights but not comprehensive research, which is especially limited in the field of FL use in advertising educational services on social media and its impact on target audience decisions. Thus, according to some researchers in this field, FL is a means of communication that involves using words, expressions, or sentence structures different from their literal interpretation [Gibbs & Turner 1997; Kosimov 2022]. It is used to

convey a more imaginative meaning, create a more impactful description, and heighten the effect [Hesti et al. 2022]. Since language has a very powerful influence over people, their emotions, feelings, behaviour, and consequently, choices, it inevitably plays an important role in the world of advertising on social media. Advertising on social media is a means of online communication to inform prospective customers about services or products in a verbally and visually persuasive way [Anctil 2008; Pho-Klang 2020]. The application of FL in the advertisements of social media discourse has also been analysed by such scientists as Dancygier & Sweetser (2014), Hausman (2006), Lakoff & Johnson (1980), Lakoff (2014), and McQuarrie & Mick (1992), etc.

Understanding Figurative Language

FL, usually simplified to a term of metaphoric language is 'the unusual way of talking about something, which can be referred that the speaker intentionally interpreted to another meaning from one thing' [Ramadhan et.al. 2022: 2]. In this article, FL refers to expressions that go beyond the literal meanings of words to create more impactful, imaginative descriptions. It includes metaphor, simile, personification, hyperbole, synecdoche, paradox, symbol, and many more [Ramadhan 2022: 5–7]. Table 1 presents the most common types of FL, followed by their generalised definitions based on how various authors and other sources define them, and illustrative examples related to education and created by the authors.

Table 1

Definitions and examples of FL types

FL type	Definition	Example
Metaphor	Direct comparisons without using *like* or *as*	*The classroom is a battlefield.*
Simile	Comparisons using *like* or *as*	*Learning is like climbing a mountain.*
Personification	Attributing human characteristics to non-human entities	*The textbook whispered secrets to me.*
Hyperbole	An exaggerated statement that is not meant to be taken literally	*I have a ton of homework!*
Alliteration	The repetition of the same beginning sound in a series of words	*Saulė's students studied silently.*
Onomatopoeia	Words that imitate sounds	*The clock ticked as the students worked.*
Idiom	A phrase with a meaning different from the literal meanings of the words.	*Hit the books!*
Imagery	Language that appeals to the senses and paints a picture in the reader's mind.	*The chalk squeaked across the board, leaving a cloud of white dust.*
Oxymoron	A phrase with two opposite words that create a unique meaning.	*The quiz was pretty tough.*
Paradox	A statement that seems contradictory but reveals a deeper truth.	*The more I learn, the less I know.*

Analogy	A comparison between two things to show a relationship or similarity.	*Learning a language is like climbing a mountain.*

The Style of Figurative Language in Advertising

According to the researchers in the field, FL can be an extremely powerful tool for advertising in general as well as for advertising for educational services and purposes, as it can help higher education institutions and other educational organisations to connect with their target audiences emotionally, to make their messages more memorable, and help themselves stand out among other institutions. Some researchers determine the style of FL in advertisements as being *comparative* (e.g., hyperbole, metaphor, personification, litotes, euphemism, synecdoche, allusion, allegory, association), *contradiction* (e.g., paradox, antithesis, contradiction, symbolic majors, satire, irony, cynicism, sarcasm), and *affirmation* (e.g., repetition, redundancy, rhetoric, parallelism, climax, anticlimax, asyndeton, polysyndeton, tautology) [(Mamonto et.al. 2023: 1114].

Figurative Language in Lithuanian Universities' Advertisements of Educational Services

Empirical research conducted by a teacher at a university in New Zealand (EZ Blog) revealed some tendencies related to the use of FL in advertising educational services. The researcher collected a list of slogans from 100 universities and checked the ranking of each. What the research revealed was '*the better the ranking, the nicer is the slogan*' (EZ Blog). The insight was supported by the following examples: '*Harvard's is „Veritas" (says it all), Oxford's is „Dominus illuminatio mea" which means the Lord is my light, Cambridge's is „Hinc lucem et pocula sacra" which means, from here [we derive] light and sacred draughts. Only few universities use Latin in their slogan/motto; others use English or Arabic, or any other language, depending on where the university is located*' (EZ Blog). It was also remarked that going to any university is not just because of their nice slogan, but rather '*Choosing universities must be a very well calculated decision, as you are going to spend the best 4–5 years of your life in it. It is not a bottle of perfume that you can chuck away if you didn't like it. Choosing a university is like wearing a tattoo on your face, you are stuck with it*' (EZ Blog).

The advertising of educational services on social media by the Lithuanian universities is growing rapidly at the beginning of every study year. The list of the researched universities that employ FL for advertising their educational services on social media is as follows: Kaunas University of Technology, Vilnius University, Lithuanian University of Health Sciences, Mykolas Romeris University, Vilnius Tech, Vytautas Magnus University, Kazimieras Simonavičius University, and the University of Applied Sciences. Table 2 provides some of the most frequent types and examples of the FL used to advertise the educational services available at Lithuanian higher education institutions.

Table 2

The most frequent types, their functions, and examples of FL used to advertise the educational services available at Lithuanian higher education institutions

Higher Education Institution	**Figurative Language Type (and Its Function)**	**Example/s**
Kaunas University of Technology	**Personifications** (1, 2, 3) are used to show that technology is not just machines; it is about people, emotions, and improving lives, making technology feel more relatable and meaningful; to suggest that studies are tailored to fit students personally, like clothes, making education feel comfortable and right for them; and to add emotion to learning, suggesting that through science, they also grow and appreciate themselves more. **Paradox** (4) is used to make people think and highlight a choice. It shows that learning can help a student become someone who solves problems (like fixing bugs), not someone who causes them.	*The human side of technology* *KTU studies suit you* *Fall in love with science and yourself* *You can create bugs, or you can fix them*
Vilnius University	**Personification** (5) is used to make the university feel friendly, welcoming, and approachable. It creates a warm, personal connection, inviting potential students to feel at ease and seen as individuals, not just applicants. **Hyperbole** (6) is used to make the opportunity sound exciting and important. It grabs attention and makes a student feel special, as if they could become a groundbreaking or visionary teacher. **Acrostic** (7) (i.e., the first letters V and U) is used to subtly reference Vilnius University (as the first letters form VU), making the slogan both meaningful and memorable. It highlights the university as a supportive place for personal and academic growth while reinforcing its brand identity.	*Vilnius University says „hello" to you* *Mokytojas iš ateities – Tu? (Teacher of the future – is it you?)* *Vieta Užaugti (Place to Grow)*
Lithuanian University of Health Sciences	**Parallelism** (8) is used to compare two different periods of time, emphasizing the effort to prepare for the upcoming future. It shows the institution as responsible and taking care of the future of its potential students. **Metaphor** (9) is used to emphasize that education helps shape and build the future of healthcare. It highlights the role of students and educators in creating a healthier society by training future professionals who will improve public health.	*Rytojaus specialistus ruošiame šiandien (Today we prepare specialists of tomorrow)* *Formuojame ateities visuomenės sveikatą (We form the public health of future)*

Mykolas Romeris University	**Parallelism** (10) is used to draw a playful comparison between enrolling in education and buying a movie ticket, making the idea of starting studies simple, accessible, and even enjoyable. It reduces the intimidation around admission by framing it as a familiar, everyday choice. **Affirmations** (11, 12) are used to highlight personal growth and self-discovery through education. They appeal to individuals seeking direction, suggesting that education can help them understand who they are and explore future career opportunities that align with their identity and goals.	*Priėmimas ar kinas? (Admission to study or cinema?)* *Atrask save (Find yourself)* *Discover your career perspectives*
Vilnius Tech	**Metaphor** (13) is used to encourage individuals to activate their inner strength and confidence to pursue education or a new career path. It suggests that bravery is a choice to overcome fear and take steps toward personal growth and learning. **Affirmation** (14) is used to break stereotypes and promote inclusivity by showing that engineering is not just for a select few; it is for anyone with creativity. It encourages diverse individuals to see themselves as potential engineers, making the field more accessible and inviting.	*Turn on your courage* *Believe that engineering is for all creators*
Vytautas Magnus University	**Simile** (15) is used to suggest that the admission process is straightforward and extremely simple, just like solving the basic math equation 2+2. It appeals to potential students by reducing perceived difficulty and encouraging them to act. **Metaphor** (16) is used to suggest that students can experience a career before fully committing to it, like trying on clothes before buying. It emphasizes hands-on, practical learning and helps reduce uncertainty by letting learners explore whether a profession fits their interests and skills.	*Study admission easy like 2+2* *Try on your profession*
Kazimieras Simonavičius University	**Imagery** (17) is used to playfully link brain-shaped nuts to intellectual nourishment, suggesting that the educational service provided at this institution feeds and strengthens the mind like a healthy snack.	*Prepare for snacks (picture of nuts similar to the picture of a human brain)*
The University of Applied Sciences	**Imagery** (18) of a hairdryer blowing on the pile of dust is used to suggest that the educational service helps clear away confusion or ignorance, making way for clarity, understanding, and knowledge.	*Create a dust-free design (picture of a hairdryer blowing on the pile of dust)*

Figurative Language for Advertising Educational Services Online

The competition in a digital landscape among online educational organisations is also drastically increasing; therefore, as well as educational institutions, online educational

services providing platforms are looking for creative ways to attract and engage audiences and make their services stand out. For these purposes, they employ FL as a tool for creating attractive and memorable advertisements as much as possible relatable to target audiences. Thus, Table 3 discusses some of the most frequent types, their functions, and examples of the FL used to advertise the educational services available at Lithuanian higher education institutions.

Table 3

The most frequent types, their functions, and examples of FL used to advertise the educational services provided by educational organisations online

Online Educational Organisation[1]	**Figurative Language Type (and Its Function)**	**Example/s**
LinkedIn Learning	**Metaphor** LinkedIn Learning uses metaphors like 'bridge to your dream career' to convey that their courses connect learners with their career goals.	*How to Bridge to Your Dream Job*
Quizlet	**Simile** Quizlet compares the ease of use of their study app to the simplicity of pie, highlighting user-friendliness.	*Our App Makes Studying as Easy as Pie*
Harvard Medical School	**Personification** Harvard Medical School personifies their support team, implying they provide personal, hands-on assistance.	*Lending a Helping Hand*
Gemm Learning	**Hyperbole** Gemm Learning uses hyperbole to suggest a dramatic transformation in student performance through their tutoring.	*9 Signs You Are the Superstar Parent of a Struggling Learner*
Scribd	**Alliteration** Scribd uses alliteration to create a catchy, memorable phrase promoting their biology resources.	*(23) Boost Brainpower with Brilliant Biology Books*
BJC	**Onomatopoeia** BJC uses „snap" to emphasize the quick acquisition of knowledge through their quizzes.	*(24) Snap. Crash Course*
The Princeton Review	**Idiom** The Princeton Review uses the idiom „ahead of the curve" to suggest their courses help students excel.	*(25) Get Ahead of the Curve with Our Advanced Placement Courses*

[1] The list of links to online educational institutions is provided in the list of references.

Coursera	**Imagery** Coursera uses vivid imagery to inspire potential users to see their platform as a continuous learning environment.	*(26) Imagine a World Where Learning Never Stops with Our Subscription Service*
Hofstra University	**Oxymoron** Hofstra University uses 'joyful struggles' to describe a rewarding learning experience.	*(27) Discover the Joyful Struggles of Learning with Our Challenge-Based Curriculum*
Brilliant.org	**Paradox** Brilliant.org uses paradox to suggest that their courses simplify complex problem-solving.	*(28) Find Simplicity in Complexity with Our Advanced Problem-Solving Courses*
Khan Academy	**Analogy** Khan Academy compares its platform to having a personal tutor available at all times.	*(29) Using Our Learning Platform is Like Having a Tutor in Your Pocket*

Generalising Comments and Recommendations

Based on the analysis of the sources related to the FL used in advertising of educational services, its types and styles, as well as the examples of FL used for advertising educational services on social media and online, the following hypothetical generalisations on some preliminary insights on how effective FL can increase engagement, create connection and curiosity, and contribute to building a distinctive, compelling brand for an educational institution could be drawn:

FL can help create vivid and interesting content that increases engagement and draws attention to interesting content. The use of FL in the advertisements of educational services on social media captures the target audience's attention more effectively than straightforward language.

FL in advertising educational services increases relatability and accessibility. This helps connect complex educational ideas to everyday experiences, making these ideas more accessible. By using FL, educational institutions can demystify academic content, appealing to a wider, more diverse audience and reducing perceived barriers to learning.

FL helps to memorize educational messages and to increase reader recall. By incorporating educational concepts in FL, the advertised educational content can leave a lasting impression. This can lead to greater retention of the institution's message over time.

FL can evoke emotional resonance, i.e., a wide range of emotions, which is a powerful tool in advertising. Emotionally resonant messages are likely to foster a personal connection with the audience and encourage them to think of the educational institution not just as a provider of an educational service, but also as a place where meaningful and transformative experiences can take place.

FL in the advertisements of educational services activates cognitive resonance and enhanced comprehension: by stimulating the audience's cognitive processes, FL inspires readers to think more deeply about the message. This resonance increases comprehension by forcing the audience to interpret and engage with the content more critically. This is particularly valuable for educational messages that aim to increase awareness and knowledge.

FL is beneficial in attracting attention and generating curiosity: the novelty and creativity of FL capture attention in crowded social media spaces. Using unexpected or intriguing FL not only attracts initial attention but also stimulates curiosity, leading audiences to explore the institution's educational offerings further and in more depth.

FL in advertisements of educational services results in building brand identity and communicating institutional values. FL enables educational institutions to communicate their unique values and qualities more effectively, helping to build a compelling, distinctive brand identity. Through the careful crafting of the messages that reflect their mission and values, institutions can create a memorable and recognizable brand that stands out in the highly competitive education sector.

Based on the analysis of sources and examples of educational service advertising on social media, the following tips on effective FL use can be provided.

Know your audience: target your language to the interests and comprehension levels of your target audience. For example, simple and playful metaphors work best for younger audiences, while older students may appreciate more sophisticated language.

Avoid overuse: overloading your content with FL can overwhelm readers. For example, use FL to reinforce your message, not to overshadow it.

Be clear and relevant: ensure that the FL you use is relevant and boosts clarity. For example, a metaphor should illuminate the concept, not confuse it, and comparisons should be easy to understand.

Finally, the generalising comments based on the insights of the FL use in advertising educational services on social media analysis can inspire a variety of further research trends in the field, e.g., as follows:

FL types and frequency: the most common types of FL (e.g., metaphors, idioms, analogies, etc.) and their frequency.

Target audience perception and engagement: surveys or interviews that reveal perceptions of credibility, memorability, attractiveness, etc., associated with FL and show relationships between FL types and engagement.

Brand positioning of educational institutions: a descriptive analysis on how FL contributes to the brand identity of institutions providing educational services, possibly comparing brands that use FL effectively with those that do not.

Closing Thought

In the ever-evolving landscape of competition and social media, as well as other online platforms, employ the power of words to make your educational practices and services shine (AI-generated).

LITERATURE

Anctil, E. J. *Selling Higher Education:* Marketing and Advertising America's Colleges and Universities: ASHE Higher Education Report. 2008.

Campbell, J. *Figures of Speech: Schemes and Tropes*. 2017.

Dancygier, B., & Sweetser, E. (2014). FL. Cambridge University Press.

EZ/Education Zone Blog. https://ezone.ae/a-list-of-university-slogans/

Gibbs, S., & Turner, M. *Figurative Language and Thought*. New York, US: Oxford University Press, 1997.

Hausman, C. A review of metaphorical theory and metaphorical reference revisited. *Semiotica 161* vol. 1, 2006, pp. 213–230.
Hesti, H., Tang, M. R., & Aj, A. A. Functions of rhetoric and Figurative Language in Instagram social media skin care ads. *Journal of Asian Multicultural Research for Social Sciences Study*, 2022, 3(2).
Kosimov, A. FL Devices and Their Classification in English. the Difference Between Metaphor and Other Figurative Language Devices. *International Journal of Formal Education*. 2022, Volume: 01 Issue: 09 | Sep – 2022
Lakoff, G. & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
Lakoff, G. Mapping the Brain's Metaphor Circuitry: Metaphorical Thought in Everyday Reason. *Frontiers in Human Neuroscience*, Vol. 8, 2014, pp. 1–14.
McQuarrie, E. F., & Mick, D. G. Figures of Rhetoric in Advertising Language. *Journal of Consumer Research*, 19(5), 1992, 12–25.
Merriam-Webster. (n.d.). *Figurative Language*. In the Merriam-Webster.com dictionary.
Mamonto, J. L., Kamagi, S., & Wongkar, Y. An analysis of figurative language expressions in online shop advertisements. JoTELL: *Journal of Teaching English, Linguistics, and Literature*, 2(9), 2023, 1112–1121.
Pho-Klang, K. Figurative Language in Social Media Captions for Clothing Advertisements. *Rangsit Journal of Social Sciences and Humanities*, 2020, 33–40
Ramadhan, V. E. A. The Use of Figurative Language in Maybelline New York Slogan Advertisement. *ELite Journal: International Journal of Education, Language, and Literature*, *2*(1), 2022, 1–11.
University of Tokyo. Available: https://www.u-tokyo.ac.jp/en/about/slogan-rules.html
University Rankings. Available: https://www.study.eu/best-universities/lithuania

THE LIST OF LINKS TO ONLINE ORGANIZATIONS PROVIDING EDUCATIONAL SERVICES

https://www.linkedin.com/learning/
https://quizlet.com/
https://www.health.harvard.edu/mind-and-mood/lending-a-helping-hand
https://www.gemmlearning.com
https://www.scribd.com/
https://bjc.edc.org/bjc-r/cur/snap-crash-course.html
https://www.princetonreview.com/
https://www.coursera.org/
https://www.hofstra.edu/
https://www.brilliant.org/
https://www.khanacademy.org/

Māris BALTIŅŠ
(LU Latviešu valodas institūts)

Šaha pamatterminu veidošanās latviešu valodā

Summary
The Creation of Basic Chess Terms in Latvian

The game of chess as we know it today originated in ancient Persia and was introduced to Europe by the Arabs in the early Middle Ages. Different nations have developed very different names for chess pieces, and a wide variety of names have been used for the *bishop* (e.g., the Spanish *alfil*, the German *Läufer*, and the French *fou*). Chess entered Latvian society in the last third of the 19th century, with the names of the pieces being created so that their abbreviations coincided with those used in German. With four pieces: *Karalis* (*King*), *Dāma* (*Queen*), *Tornis* (*Rock*) and *Zirdziņš* (*Knight*) this did not cause much difficulty. It was more difficult to find a designation for *Laidnis* (*Bishop*) (parallel forms *laidis* and *līdzenieks* existed for several decades), and this word can be considered a successful neologism. *Pawn* was initially most often called *bauris* (from the German *Bauer*, but it has undesirable connotations) and *kājinieks*. Current designation *bandinieks* was suggested in 1912, reviving an archaism. The current standard names for the chess pieces were introduced in the 1920s.

Key words: *history of chess, Latvian language, terminology, chess terms in Latvian*

*

Par šaha tuvāko priekšteci uzskatāma stratēģiska spēle četrām personām, cēlusies mūsu ēras pirmajos gadsimtos Indijas ziemeļaustrumos. Sākumpozīcijā katra spēlētāja 8 figūras bija izvietotas galdiņa stūros tā, lai divi pretimsēdošie varētu darboties saskaņoti kā partneri, turklāt spēles gaitā tika lietoti metamie kauliņi. Spēles nosaukums *čaturanga* (*chaturanga*) atspoguļoja visas tālaika karaspēka ieroču šķiras, proti, kājiniekus, kavalēriju, kaujas ziloņus un kaujas ratus (karakuģus), kurus cīņā vada valdnieks [Bachmann 1981: 2]. Tām attiecīgi atbilst mūsdienu bandinieki, zirdziņš, laidnis, tornis un karalis.

Persijā Sasanīdu impērijā ap 600. gadu spēle, ko nu dēvēja par *čatrangu* (*chatrang*), ieguva tādu veidolu, kādu to pazīstam tagad, kaut gan noteikumi un vairāku figūru (dāmas, laidņa un bandinieka) gājieni vēl būtiski atšķīrās. Kopš šī laika sacenšas divi spēlētāji ar 16 šaha figūrām, kas izvietotas gar pretējām galdiņa malām (mehāniski apvienojot abu spēlētāju iepriekš lietotos šaha kauliņus), un gājienus izdara secīgi bez spēļu kauliņu izmantošanas [Рудин 1969: 40–41].

No persiešu valodas nākuši apzīmējumi diviem partijas gaitā būtiskiem stāvokļiem *šahs* un *mats*. Pirmais no tiem, ko attiecina uz karaļa apdraudējumu, saistīts ar persiešu valdnieka (resp., galvenās figūras) vārdu *šahs* (*shāh*) un mūsdienās parasti tiek lietots kā neobligāts izsauciens. Savukārt otrs sākotnēji skanēja kā *shāh māt* (‘valdnieks ir bezpalīdzīgs’ vai ‘valdnieks miris’) un apliecināja, ka pretinieka galvenā figūra atrodas nenovēršama apdraudējuma stāvoklī un šis spēlētājs partiju ir zaudējis. Vairumā Eiropas valodu (izņemot angļu valodu, kurā lieto salikteni *checkmate!*), tostarp arī latviešu valodā,

pastāv saīsinātā šī termina forma *mats* [Šaha partija 2016: 48], tādēļ par aplamu un nozares praksei neatbilstošu uzskatāms pēdējos gados filmu un grāmatu tulkojumos vērojamais *šahs un mats!*.

Pēc arābu iekarojumiem spēle no 7. gadsimta vidus ar nosaukumu *šatrandžs* (*shatrang*) izplatījās islāma kultūrtelpā, drīz tā nonāca Dienvideiropā un visā kristīgajā pasaulē, latīņu valodā iegūstot apzīmējumu *ludus scacchorum* (*scacchi*) un *scacus* [Murray 1913: 396].

Vairumā Eiropas valodu spēles nosaukumā saglabāts vairāk vai mazāk pārveidots persiešu valdnieka vārds: EN *chess*, FR *échecs* (arī *jeu d' échecs*), DE *Schach* (senāk *Schachspiel*), PL *szachy* [Murray 1913: 400], izņemot valodas, kam bijusi ciešāka saskare ar arābu kultūru, kā ES *ajedrez*, PT *xadrez* (no arābu *shatrang*) [Murray 1913: 400], vai gadījumos, kad pastāvējuši nepastarpināti kontakti ar Vidusāziju un Persiju, tādēļ jau 11. gadsimtā krievu valodā zināms daudzskaitlinieks *шахматы* [Нейштадт 1961: 226–227], arī lietuviešu valodā tiek lietots daudzskaitlinieks *šachmatai*.

Rietumeiropā ilgstoši saglabājās tādi paši spēles noteikumi, kas bija pazīstami jau Persijā, taču, lai padarītu spēli dinamiskāku, 15. gadsimtā tie tika mainīti, palielinot dāmas un laidņa darbības apjomu un iedibinot rokādi [Koblencs 1959: 7]. Kopš šī laika šaha noteikumi pamatā ir saglabājušies nemainīgi.

Šajā publikācijā būs iespēja pakavēties tikai pie nelielas nozīmīgāko terminu daļas, īpašu vērību veltot to ienākšanai latviešu sabiedrībā 19. gadsimta pēdējā trešdaļā un 20. gadsimta sākumā.

Šaha figūru apzīmējumi dažādās valodās

Sākotnējie figūru nosaukumi bija saistīti ar ieroču šķirām, kuras bija pazīstamas noteiktās Indijas daļās un Persijā, taču vairākas no šīm šķirām nebija sastopamas citās zemēs un klimatiskajās joslās. Turklāt, spēlei saskaroties ar islāma kultūrā noteikto tēlu veidošanas aizliegumu, figūras zaudēja savu sākotnējo skulpturālo veidolu un kļuva visai abstraktas. Ņemot vērā asociācijas, kas saistītas ar figūru izskatu un īpašībām, dažādās tautās figūru nosaukumi būtiski atšķiras, tomēr kopumā iespējams identificēt trīs pamatietekmes: indopersisko, arābisko un eiropisko [Гижицкий 1970: 15]. Jāņem vērā, ka pēdējo divu gadsimtu laikā būtiska ietekme uz figūru nosaukumu stabilizāciju daudzās valodās (tostarp arī latviešu) bijusi šaha literatūras attīstībai, lai izvairītos no iespējamām neērtībām un pārpratumiem, kas varētu rasties šaha partijas pierakstā (tajā pilna figūras nosaukuma vietā tiek izmantots tā sākumburts), ja vairāku figūru apzīmējumi sāktos ar vienu un to pašu burtu [Czarnecki 1980: 148].

Galvenajai figūrai pēc tradīcijas gandrīz visās valodās ir valdnieka vārds (latīņu *rex*, EN *king*, FR *roi*, DE *König*, PL *król*, LV *karalis*, LT *karalius*, RU *король*, sanskritā *raja*). Interesanti, ka vienīgi bulgāru valodā joprojām tiek lietots apzīmējums *цар*, bet krieviski šāds variants nekad nav ticis pat piedāvāts.

Liela vienādība saistīta ar zirdziņa apzīmējumiem, tos asociējot ar jātnieku vai bruņinieku (latīņu *eques*, EN *knight*, FR *cavalier*), kā arī kādu no stilistiski niansētajiem zirga nosaukumiem (LV *zirdziņš*, LT *žirgas*, RU *конь*). Nosacīti savrup no citiem ir vācu valodā lietotais vārds *Springer* (burtiski 'lēkātājs' vai 'lēcējs'), kuram pēc nozīmes tuvs arī poļu *skoczek*.

Sākotnējais torņa persiešu nosaukums (*rokh*) kā aizguvums no sanskrita bija saistīts ar *kaujas ratiem*, tomēr drīz tam parādījušās citas nozīmes ('cietoksnis', 'kara kuģis', 'tornis')

[Гижицкий 1970: 15], taču jau arābiem šis vārds (*roukh*) ticis attiecināts vienīgi uz šo šaha figūru. Arī Eiropas valodās atbilstoši izskatam tai biežāk dots ar nocietinājumiem saistīts vārds (latīņu *turres*, EN *rock,* ES *torre*, FR *tour*, DE *Turm*, PL *wieża*, LV *tornis*). Vienīgi krievu valodā izvēlēts vārds *ладья*, kas to saista ar vikingu kuģi.

Daudzskaitlīgākajai figūrai bandiniekam parasti dots infantērijas ierindas karavīra (kājinieka) (latīņu *pedes*, EN *pawn*) vai zemkopja vārds (DE *Bauer*, ES *peon*). Latviešu valodā lietotā apzīmējuma tapšana tiks aplūkota turpmāk.

Abu pārējo figūru nosaukumu veidošanās bijusi sarežģītāka un, iespējams, vismaz daļēji saistīta ar šo figūru funkciju paplašināšanos 15. gadsimtā. Spēcīgāko figūru Eiropas valodās lielākoties apzīmē ar valdnieces (latīņu *regina*, EN *queen*) vai augstdzimušas sievietes vārdu (FR *dame*, DE *Dame*, LV *dāma*), šādu izvēli pamatojot ar tās atrašanos blakus karalim sākumpozīcijā, kas varot būt tikai viņa dzīvesbiedre (līdzvaldniece). Kad 18. gadsimtā vairumā zemju tika ieviesta algebriskā notācija šaha partiju pierakstam, neērtības, ko radīja divu figūru vienādi sākumburti, daudzās Eiropas valodās noveda pie atteikšanās no apzīmējuma *karaliene* par labu vārdam *dāma*.

Tas saglabājies tikai angļu valodā, jo vārdu *King* (K) un *Queen* (Q) saīsinājumi ir atšķirīgi, turklāt anglosakšu zemēs tika radīta atšķirīga (t. s. aprakstošā) partijas pieraksta sistēma, kas tur pastāv vēl mūsdienās. Te vietā atgādināt, ka, tulkojot vārdkopterminus no angļu valodas (piemēram, *queen's gambit* seriāla nosaukumā), latviski būtu atveidojams ar atbilstošo terminu *dāmas gambīts* (nevis *karalienes gambīts*). Eiropas valodās lielākoties zudusi saikne ar vezīru vai karavadoni, taču tā saglabāta poļu vārdā *hetman* un krievu terminā *ферзь* (vīriešu dzimtē).

Visdažādākie varianti, kā nosaukt vienu un to pašu figūru, saistāmi ar laidņa apzīmējumiem. No farsi *pil* ('kaujas zilonis') radās arābu *al-fil*, ES *alfil*, IT *alfieri* un RU *слон*. Savukārt citās valodās izvēlētais apzīmējums to saista ar ziņnesi (PL *goniec*), bīskapu (novec. latīņu *episcopus*, EN *bishop*), strēlnieku (CZ *střelec*, EN novec. *archer*), skrējēju (DE *Läufer*, latīņu *cursor*) vai pat ākstu (FR *fou*). Latviskā jaunvārda *laidnis* tapšana plašāk tiks apcerēta turpmāk, te būtiski atzīmēt, ka šim vārdam piemīt mononīmija, kas no terminoloģijas teorijas viedokļa ir visai vēlama.

Vēl jāuzsver terminoloģiska nianse par to, ka par *figūrām* (EN *chess piece*) šaha literatūrā pieņemts saukt tikai karali, dāmu, torņus, zirdziņus un laidņus, bet ne bandiniekus. Senākos latviešu avotos ar tādu pašu nozīmi nereti ir lietots termins *oficieri*. Tādējādi precīzākais termins, kas aptver gan figūras, gan bandiniekus, būtu *šaha kauliņi*, kaut gan tirdzniecībā un sadzīvē šādā nozīmē bieži lieto apzīmējumus *šaha figūras* un *figūru komplekts*.

Šaha ienākšana latviešu sabiedrībā

Līdz 19. gadsimta 60. gadiem latviešu presē vārds *šahs* atrodams vairākkārt (tā rakstība vēl nebija stabilizējusies, presē vērojama gan forma *Schachs*, gan *Schaks*), taču vienīgi saistībā ar Persijas valdnieka titulu. Senākais fiksējums atbilstoši LNB digitalizēto resursu kolekcijā „Periodika" atrodams 1843. gadā, kur kādas austrumu leģendas atstāstā minēts „augsti slavēts un cienīts Perseru-ķēniņš Šah[s] Abās[s]" [Esi savā amatā.. 1843]. Plaši par Persijas valdnieka gaitām rakstīts ārzemju ziņu atreferējumos 1873. un 1874. gadā, kad šahs ar svītu apmeklēja daudzas Eiropas galvaspilsētas.

Attiecībā uz spēli pirmoreiz tā minēta „Pēterburgas Avīzēs", skaidrojot vārdu *klubs* „kā vietu, kur ļaudis saiet savu vaļas laiku kavēdami, gan visādas avīzes lasīdami, gan kārtis,

šahu, biljardu u. t. j. pr. spēlēdami" [Kazaki.. 1864]. Tomēr līdz 1875. gadam *šaha* vārds parādās vienīgi citiem jautājumiem veltītās publikācijās, kā, piemēram, stāstot par Rīgas Politehnikuma pirmā direktora Ernsta Nauka (*Nauck*, 1819–1875) pēkšņo nāvi, viesojoties pie ģenerālgubernatora, kur viņš „spēlējis patlaban šah spēli, te uznākusi sirdsšlaka un bijis līķis" [Latviešu Avīzes 1875].

Pirmā plašākā publikācija tieši par šaha spēli (gan bez noteikumu izklāsta, kas varētu liecināt, ka noteiktā daļā latviešu sabiedrības tie bijuši jau pazīstami) parādījās „Baltijas Vēstnesī" 1875. gada vasarā. Tajā slavētas tās labās īpašības un audzinošā nozīme [Šah-spēle 1875]:

"Šahspēle – šī, uz kvadrātpēdas liela un 64 vienlīdzīgos laukos iedalīta galdiņa, ar 32 figūrām spēlējama spēle – ir tā jaukākā un gudrākā no visām spēlēm. Bet Latviešiem gan diemžēl vēl gandrīz pavisam nepazīstama; es saku „diemžēl", jo viņa – ja to mācētu un spēlētu – neļautu kāršu spēlei tik neganti izplatīties, kā tas pēdējā laikā notiek. [..] Šī spēle, tāpat kā matemātika, der uz domāšanas-spēku vingrošanu un attīstīšanu. Mūsu laukuskolās, kur bērniem nedēļas laikā jāpaliek, īpaši šai spēlei būtu vieta."

Šajā rakstā pārstāstīta leģenda par „Ispahanes šahu Azumu" un „bagātu kaufmani Ali", kurš izgudroja šo spēli, lai atgūtu savu līgavu čerkesieti Meiju, jo viņa tikusi pārdota galmam [Šah-spēle 1875]. Spēlē, kurā „divi valdinieki viens pret otru karo, kamēr izmanīgākais dabūn virsroku", piedalās „zemnieki, virsnieki, zirgi, torņi un pat šahs ar savu mīļāko sieviņu" [Šah-spēle 1875]. Minētā leģenda vairākkārt atstāstīta arī citos laikrakstos.

K. Valdemāra krievu-latviešu-vācu vārdnīcā (1872) izvēlēts netipisks, ja neteiktu aplams, šķirkļa vārds krievu valodā *Шахъ*, lai tas atbilstu abām nozīmēm (kā tas saskan ar latviešu un vācu valodas praksi) „šaks (Persiešu ķēniņš); šaka spēle, Schach" [Русско-латышско.. 1872: 650]. K. Ulmaņa latviešu-vācu vārdnīcā (1872) šaha vārds nav atrodams, toties G. Bražes vācu-latviešu vārdnīcā (1880) ir šķirkļi *Schach*, *Schachbrett*, *Schachspiel* un *Schachstein* ar latviskajām atbilsmēm *šaka spēle*, *šaka spēles galdiņš*, *šaka spēle* un *šaka spēles kauliņš* [Lettisches Wörterbuch 1880: 613]. Nav skaidrs, kāpēc abos gadījumos izvēlēta rakstība ar *k* (nevis *ch*), jo raksta autoram kolekcijā „Periodika" neizdevās atrast nevienu līdz 1872. gadam publicētu rakstu, kurā šādi rakstīts vārds būtu attiecināms uz spēli. Varētu pieņemt, ka tas noticis konsekvences, nevis valodas prakses dēļ (šķirklī *Schach* dota arī otra atbilsme *der Herrscher*, *šaks*), lai vienas etimoloģijas vārdus atveidotu saskaņoti [Lettisches Wörterbuch 1880: 613].

Ziņas par šaha sacensībām pasaulē latviešu presē parādās 19. gadsimta 80. gados, informējot par nozīmīgiem turnīriem Eiropas lielpilsētās, piemēram, par 1882. gada Vīnes turnīru [Šaha spēlētāju.. 1882]. Tomēr par būtisku pavērsienu latviešu preses vēsturē šajā desmitgadē kļuva žurnālu parādīšanās, kas „bagātināja preses izdevumu spektru, paverot iespējas publicēt daudz plašāka apjoma populārzinātniskus apcerējumus un daiļliteratūras darbus, nekā tas iespējams avīzēs" [Baltiņš 2025].

Īpašu nozīmi šai ziņā ieguva žurnāls „Austrums" (1885–1906), kurā jau kopš pirmā numura pastāvēja regulāra šaha nodaļa, kas bija ievietota gandrīz katrā laidienā. Ja pirmajā numurā bija iekļauts tikai viens šaha uzdevums risināšanai (*šahproblems*) un skaidrojumi par partijas un pozīcijas pierakstu, tad jau ar otro numuru parādījās ievērojamu un pamācošu partiju publicēšana, to iesākot ar slaveno Andersena un Difrēna „mūžzaļo partiju".

Rūpes par žurnāla šaha nodaļu uzņēmās Gaujienas mācītājs Heinrihs Leonhards Adolfi (*Adolphi*, 1852–1918). Izceļot viņa nopelnus šaha izplatīšanā latviešu vidū, nereti

apgalvots, ka tieši viņš devis „nosaukumus šaha kauliņiem, kādu agrāk trūka" [Bētiņš et al. 1940: 9]. Tie veidoti pēc vācu parauga, cenšoties saglabāt tādus pašus saīsinājumu burtus: K – karalis, D – dāma, L – laidis (*Läufer*), S – zirdziņš (*Springer*), T – tornis (*Thurm*), B – bauris (*Bauer*) [Šahproblems 1885]. Redzams, ka grūtības nav bijušas ar karali, dāmu, zirdziņu un torni, toties lielākas raizes radušās ar saīsinājumiem L un B atbilstošu apzīmējumu atrašanu, kas pelna plašāku analīzi.

Pirmās latviešu šaha grāmatas

Vairākus gadus pēc pirmās šaha nodaļas parādīšanās latviešu valodā nebija pieejama sistematizēta pamācība par kauliņu gājieniem, spēles noteikumiem un partijas norisi. Pavērsiens notika 1891. gada beigās vai pašā 1892. gada sākumā – Lejasciemā nāca klajā Kārļa Tarziera (1860–1918) „Īsa šahspēles mācība" (1892). Tās autors, Cimzes semināra audzēknis, kurš tolaik bija Sinoles pagastskolas skolotājs, pazīstams ar savu daudzpusīgo darbību kā literāts, ērģelnieks un folkloras vācējs. Nelielajā brošūrā (19 lappusēs) iekļautas 14 nodaļas: „I Galdiņš, II Figūras, III Nostādījums, IV Gājieni, V Noņemšana, VI Rokāde, VII Šah!, VIII Matt, IX Remi [neizšķirts – *aut. M. B.*], X Noteikumi, XI Daži nosaukumi, XII Saīsinājumi, XIII Partijas un to ievedieni [atklātnes – *aut. M. B.*], XIV Partiju beigas [galotnes un uzdevumi – *aut. M. B.*]" [Tarzieris 1892]. Iespējams, ka bijis iecerēts turpinājums, jo uz grāmatas vāka redzams romiešu cipars I.

Dodot kauliņu nosaukumus, K. Tarzieris uzskatījis par nepieciešamu minēt it visus variantus, kādos tās dēvētas dažādās valodās neatkarīgi no tā, vai ar to lietojumu viņš sastapies latviski. Viņa iedalījumā katram spēlētājam ir astoņi oficieri: „1 *karalis* jeb *ķēniņš* (šahs), 1 *dāma* (ķēniņiene, kara lielskungs, ģenerāls), 2 *laidņi* (adjutanti, bīskapi, narri, ziloņi), 2 *zirdziņi* (jātnieki, lēcēji), 2 *torņi* (lielgabali, kuģi)" un „8 *kalpi* (arī zemnieki, zaldāti, budži, kājnieki saukti)" [Tarzieris 1892: 6]. Tomēr pie saīsinājumiem lietoti tikai ierastie latviskie nosaukumi: K karalis, D dāma, T tornis, S zirdziņš un L laidnis, neminot bandiniekus [Tarzieris 1892: 11], jo partijas pierakstā bez šāda apzīmējuma var iztikt. Šķiet, ka šai grāmatā pirmo reizi plašāk popularizēts mūsdienu apzīmējums *laidnis*.

Ir izteikts pieņēmums [Blaus 1977], ka K. Tarzieris pirmais šaha kontekstā piedāvājis terminu *gājiens*, lai aizstātu tolaik lietoto *vilciens*, kas tapis kā burtisks aizguvums no daudznozīmīgā vācu vārda *Zug*, kura tolaik plašāk lietotā nozīme bija saistīta ar dzelzceļu. Vēl 20. gadsimta 30. gados paralēli lietoti abi vārdi (*vilciens* un *gājiens*), turklāt otro daudzi esot izsmējuši ("figūrām neesot kāju") [Blaus 1977]. Tomēr tekstā vārds *gājiens* attiecināts tikai uz kauliņu raksturojumu IV nodaļā, proti, kā tos drīkst pārvietot atbilstoši noteikumiem [Tarzieris 1892: 7–8], nevis uz spēles norisi, kur lietots vārds *bīdīt* un *bīdījiens* (*vilciens*) [Tarzieris 1892: 10]. Šo niansi uztvēris arī recenzents, norādot, lai „pamācības būtu vienkāršākas, tad IV. Nodaļā vajadzēja tikai izlikt, kā figūras var jeb drīkst iet, un ne, kā tām der iet jeb kā tās der bīdīt" [Anonīms 1892].

Jāpiebilst, ka jau 20. gadsimta 30. gadu beigās termins *vilciens* 'gājiena' nozīmē ir nostabilizējies šaha kompozīcijas terminoloģijā, lai apzīmētu uzdevumus (*divvilcis*, *trīsvilcis*, pēc analoģijas *daudzvilcis*), kuros noteiktā gājienu skaitā tiek ielikts mats [Dombrovskis 1961: 111–112].

Žurnāla „Austrums" 1892. gada februāra numurā aizsākās sistemātisks šaha pamācību izklāsts, sākot no pašiem pamatiem, ko bija sagatavojis ilggadējais šaha nodaļas vadītājs H. Adolfi. Šie raksti turpinājumos bija saīsinātais variants no viņa tai pašā gadā publicētās

grāmatas „Pamācīšana šaha spēlē" (1892), kas iznāca Jēkaba Draviņa-Dravnieka apgādā Jelgavā un pēc apjoma bija krietni lielāka (104 lpp. salīdzinājumā ar 19 lpp. Tarzierim), un bagātīgi ilustrēta ar diagrammām pozīciju attēlošanai. Nosaucot kauliņus, H. Adolfi pieturējās pie tiem pašiem apzīmējumiem, kādus bija lietojis jau 1885. gadā, vienīgi laidņiem un bandiniekiem piedāvājot precizētus nosaukumus „līdzenieki (laidi)" un „kājnieki (jeb bauri)" [Adolfi 1892]. Pausta arī motivācija ("Līdziniekiem tādēļ šo nosaukumu esam devuši, ka viņi no iesākuma stāv karalim un dāmai līdzās."), kādēļ šāds nosaukums izvēlēts [Adolfi 1892].

Var izteikt pieņēmumu, ka pazīstamajam šaha vēsturniekam Haroldam Marejam (*Murray*, 1868–1955), rakstot monogrāfiju „*A History of Chess*" (1913), būs bijusi pieejama K. Tarziera, bet ne H. Adolfi grāmata, citādi viņš nebūtu par vienīgo nosaukumu latviešu valodā (oriģinālā *Lettish*) minējis salikteni šahaspēle [Murray 1913: 394].

Laidnis

Konstantīns Karulis norāda, ka šis vārds atvasināts no verba *laist*, minot K. Tarzieri (1892) kā termina ieteicēju [Karulis 1992: 486] un nepieciešamību pēc sākumburta L, kā arī līdz tam lietotos H. Adolfi ieteikumus *laidis* un *līdzinieks*. Raksturojot saistību ar verbu *laist*, min nozīmi 'virzīt vai virzīties (slīpi) uz leju' [Karulis 1992: 492], kas varētu raisīt asociācijas ar šīs figūras gājieniem diagonāli pa vienas krāsas lauciņiem. Tomēr nav gluži skaidrs, *laidis* un *laidnis* uzskatāmi par diviem terminiem vai tomēr viena termina divi varianti. Tādā gadījumā izvēle par labu formai *laidnis* varētu būt saistīta ar labskaņas apsvērumiem, lai izvairītos no līdzskaņu mijas (var pieņemt, ka regulārās locījumu formas vsk. Ģen. *laidņa*, dzsk. Nom. *laidņi* likās pieņemamākas nekā attiecīgi *laiža* un *laiži* no vārda *laidis*). Iespējams izvirzīt arī atšķirīgus skaidrojumus, jo Ulmaņa vārdnīcā atrodami no Langes aizgūti vārdi „*Laida*, *laide*, der Zins der Freibauern", gan ar piezīmi „reti sastopams" (Unbek.) un „*Laidenieks*, ein Freibauer" [Lettisches Wörterbuch 1872: 132]. Ņemot vērā, ka *bandinieka* vārds ņemts no senām agrāro attiecību formām, nevar izslēgt arī šādu domu.

Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcā kā jaunvārds marķēts „**laidis***, der Läufer (im Schachspiel)" [ME II: 403], savukārt vārdam *līdzenieks* minēta nozīme „3) *der Läufer (im Schachspiel)" [ME II: 480], bet **laidnis*** parādās tikai vārdnīcas papildinājumos [EH I: 712].

Līdz Pirmajam pasaules karam apzīmējumi *laidis*, *laidnis*, *līdzenieks* tika lietoti paralēli, nereti dodot priekšroku pirmajam no tiem, kā, piemēram, J. Dravnieka vācu-latviešu vārdnīcā „**Läufer**, *3.* (*Schachfigur*) *laidis*" [Dravnieks 1910: 708] vai Rīgas Latviešu biedrības Konversācijas vārdnīcā, kurā lasāms, ka katram spēlētājam ir „2 līdzinieki (skrējēji, laiži)" [Konversācijas vārdnīca 1912: 3762–3764]. Tomēr jau kopš 20. gadsimta 20. gadu sākuma vārds *laidnis* dominē, tikai retumis atgādinot, ka agrāk lietots arī apzīmējums *līdzinieks* [Barons 1923; Raņķis 1930: 14].

Bandinieks

Senākajos tekstos par šahu bija sastopami dažādi vārdi šo kauliņu apzīmēšanai, no kuriem biežākie bija *bauris* (kā vācu *Bauer*, taču neiederīgs papildkonotātu dēļ), *kājnieks* un *kalps*. Savukārt no 19. gadsimta 80. gadiem līdz 1912. gadam *bandinieka* vārds presē sastopams tikai tā senajā nozīmē ('kalps, kas par atalgojumu saņem bandu (zemes

gabalu apstrādāšanai')), galvenokārt saistībā ar Jurjānu Andreja apdares tautasdziesmu „Bandinieka rudzi auga", tolaik šāda gājēju atalgošana jau bija neaktuāla. K. Karulis [Karulis 1992: 107] kā šī termina ieteicēju min Jēkabu Dravnieku un norāda, ka šis termins ir stilistiski iederīgāks nekā *bauris*, bet saglabāts tas pats sākumburts. Tomēr K. Karuļa datējums – 1913. gads –, to saistot ar J. Dravnieka krievu-latviešu vārdnīcu (*нешка* 1. *kauliņš* (dāmspēlē), 2. *bandinieks* (šaha spēlē)) [Dravnieks 1913: 762], nav īsti precīzs, jo jau 1912. gada pavasarī, kad „Dzimtenes Vēstneša" šaha nodaļas vadību pārņēma Jānis Bētiņš (1856–1946), tajā konsekventi lietoti apzīmējumi *bandinieks* un *laidnis.*

Ne Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas pamatsējumos, ne tās papildinājumos nav atspoguļota vārda *bandinieks* nozīme saistībā ar šahu. Dīvains ir vārda *bandinieks* skaidrojums tēzaurā, kurā atklātas trīs šādas nozīmes: „**bandinieks**[1] 1. Noziedzīgas grupas (bandas) loceklis, līdzdalībnieks. 2. Mazsvarīga persona; **bandinieks**[2] Kalps, kas par atalgojumu saņem zemes gabalu – bandu[2]; **bandinieks**[3] Šaha figūra, kurai ir vismazākā vērtība". Domājams, ka noticis kāds pārpratums, jo saistībā ar noziedzību raksta autors nekad nav sastapies ar tādu lietojumu, tādēļ varētu rosināt **bandinieks**[1] pirmo nozīmi vispār svītrot, bet otro pārcelt pie skaidrojuma par šaha kauliņu un norādīt nozīmes pārnesumu.

Idejas atteikties no svešā

Latviešu šaha vēsturē bijis tikai viens un īslaicīgs mēģinājums radikāli mainīt visu figūru nosaukumus, tos šķietami latviskojot. Tas saistāms ar īslaicīgi pastāvošo žurnālu „Austrums", kura septiņi numuri komponista Emīļa Melngaiļa redakcijā iznāca 1928. gadā un kura šaha nodaļu vadīja Kārlis Bētiņš (1867–1943). Pirmajā numurā rubrikā „Pie šahgaldiņa" norādīts, ka tagadējos kauliņu nosaukumus senajā žurnālā „Austrums" ieteicis mācītājs Adolfi, taču žurnāla vadība, „atsaucoties uz šaha Savienības ierosinājumu, ka latviešu šaham pienāktos figūras pārdēvēt latviskākos vārdos", mēģinās izvirzīt jaunus nosaukumus [Pie šahgaldiņa 1928].

Raksta autors (var izteikt pieņēmumu, ka tas bijis pats E. Melngailis, kurš arī bijis aizrautīgs šahists) atzīst, ka vārds *Laidnis* ir labāks par nenozīmīgo *Laidi* (dainās atrodams adjektīvs „Ekur laidni kumeliņi"), tomēr akceptē K. Bētiņa ieteikto *Sulainis* [Pie šahgaldiņa 1928]. Tālākais domu gājiens bijis šāds [Pie šahgaldiņa 1928]: „[Ja pieņem apzīmējumu Sulainis] tad „*zirdziņš*" vairs nav vietā, jo vecā ortogrāfijā *Sulaiņa* i *Zirdziņa* sākumburti stāsies viens otram ceļā. *Kumeliņš* arī neiet. Jo burtu K aizņēmis *Kundziņš* (runājot senlatviski vai modernāki *Karalis*). Bet *Jātnieks* iet labi, ņemot par pretstatu *Gājējiem*. *Kājnieku* atkal dēļ tā paša K nevar lietot. Bet *bandinieks*, kā tāda pusgraudnieka nosaukums, ar savu lauksaimniecisko jēdzienu, tikpat maz piestāv, kā *Arājs*.."

Kad nu visas citas figūras nosauktas latviski (K – kundziņš, P – pils, S – sulainis, J – jātnieks, [g – gājējs]), tad „ērmoti būtu atstāt *Dāmu*, lai gan pret viņu kā latīnisku vārdu: *Domina*, vismazāk naida" [Pie šahgaldiņa 1928]. Atminoties, ka „šahs ir karaspēle, kur figūras visas darbojas aktīvi līdz", šo vārdu būtu jāveido „pēc persu pirmnosaukuma, kuru paņēmuši ir krievi: *ferzs*, *vezīrs*", latviski – *Bajārs* [Pie šahgaldiņa 1928]. Tomēr autors neapstājas pie Bajāra vārda, iespējams, tā slāviskās cilmes dēļ, bet iesaka ar sākumburtu B vārdu *Bramanis* (zīlnieks, baznīckungs), kas „*Kundziņu* pavadīja karā", bet pieļaujot arī apzīmējumu *Barvedis*.

Šajā pašā žurnāla numurā publicēta šaha partija, kas pierakstīta, izmantojot ieteiktos figūru nosaukumus. Turpmāk gan partiju un uzdevumu komentāru tekstā konsekvence ne

vienmēr ievērota, blakus *sulainim* minot *karali*. Nav nekādu pierādījumu, ka šie ieteikumi būtu lietoti kādā citā preses izdevumā, taču valodas vēsturē nāktos tomēr fiksēt. Ka tādi reiz bijuši un kādas papildu nozīmes šiem vārdiem šaha jomā mēģināts piešķirt, būtu lietderīgi norādīt plašā vēsturiskā vārdnīcā, kurā tiktu iekļauti arī reti un valodas lietotāju atzinību neguvuši terminoloģiski ieteikumi.

LITERATŪRA

Adolfi, H. Pamācīšana šaha spēlē. *Austrums*, 1892, Nr. 2, 139.–141. lpp.

Anonīms. Īsa šahspēles mācība no K. Tarziera. I. J. Misiņa apgādienā, Lejasciems, 1892 [recenzija]. *Austrums*, 1892, Nr. 2, 153. lpp.

Bachmann, L. *Das Schachspiel und seine historische Entwicklung. Dargestellt an der Spielführung der herrvorragendesten Schachmeister insbesondere der Weltschachmeister*. Leipzig: F. Pöge, 1981. 179 S.

Baltiņš, M. Žurnālu ienākšana Latvijas preses klāstā 19. gadsimta 80. gados un tās ietekme uz terminradi. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 152. dzimšanas dienas atcerei veltīta starptautiska zinātniska konference „No pirmās grāmatas līdz digitālajiem tekstiem: valodas attīstība 500 gados".* Tēzes. Rīga: LU, 2025, 18.–19. lpp.

Barons, F. Visjaunākā pamācīšana šaha spēlē. *Nedēļa*, 1923, Nr. 17, 27. aprīlis.

Bētiņš, K., Kalniņš, Arv., Petrovs, V. *Šahs Latvijā līdz 1940. gadam*. Rīga: Valters un Rapa, 1940. 315 lpp.

Blaus, I. K. Tarzieris – pirmās latviešu šaha grāmatas autors. A. Tarziere – pirmā latviešu problemiste. *Šahs*, 1977, Nr. 5, 24.–26. lpp.

Czarnecki, T. *Szachowe klejotny*. Warszawa: Sport I turystyka, 1980. 362 p.

Dombrovskis, A. *Šaha kompozīcija Padomju Latvijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961. 138 lpp.

Dravnieks, J. *Vācu-latviešu vārdnīca*. Rīga: K. J. Zihmaņa izdevums, 1910. 1352 lpp.

Dravnieks, J. *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga: J. Brigadera apgādībā, 1913. 992 lpp.

Esi savā amatā uzticīgs, tad ienaidnieku un skauģu mēles tev tik ātri ļaunu ne padarīs. *Latviešu Avīzes*, 1843, Nr. 41, 14. oktobris.

Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos. I. A–O.* Rīga: Avots, 1992. 638 lpp.

Kazaki, viņu ienākums un ieriktes. *Pēterburgas Avīzes*, 1864, Nr. 50, 10. decembris.

Koblencs, A. *Šaha skola*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959. 386 lpp.

Latviešu Avīzes, 1875, Nr. 5, 29. janvāris.

Konversācijas vārdnīca. 79. burtnīca. Jelgava, 1912, 3741.–3788. lpp.

Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch. Riga: Verlag von H. Brutzer & Co, 1872. 364 S.

Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch. Riga u. Leipzig: Verlag von H. Brutzer & Co, 1880. 813 S.

Murray, H. J. R. *History of Chess*. Oxford: At the Clarendon Press, 1913. 995 p.

Pie šahgaldiņa. *Austrums*, 1928, Nr. 1, 38. lpp.

Raņķis, A. *Šaha mācība.* Rīgā: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā, 1930. 223 lpp.

Šaha partija. Īsa latviešu-angļu šaha terminu vārdnīca. Bostona: [b. i.], 2016. 99 lpp.

Šahproblems. *Austrums*, 1885, Nr. 1, 60. lpp.

Šah-spēle. (Stāsts.) *Baltijas Vēstnesis*, 1875, Nr. 30, 23. jūlijs; Nr. 31, 30. jūlijs.
Šaha spēlētāju turnīrs Vīnē. *Baltijas Vēstnesis*, 1882, Nr. 136, 16. jūnijs.
Tarzieris, K. *Īsa šahspēles mācība. I*. Lejasciems: J. Misiņa apgādienā, 1892. 19 lpp.
Гижицкий, Е. *С шахматами через века и страны*. Warszawa: Sport I turystyka, 1970. 359 с.
Нейштадт, Я. И. *Шахматы до Стейница*. Москва: Физкуьтура и спорт, 1961. 280 с.
Рудин, Н. М. *От магического квадрата к шахматам*. Москва: Просвещеие, 1969. 48 с.
Русско-латышско-немецкий словарь. Изданный Министерством Народного Просвещения. Москва: 1872. 687 с.

Valerii KREMENCHUTSKYI
(Daugavpils University)

Terms in Linguistics: Definition of Notions and Their Features

Summary
Terms in Linguistics: Definition of Notions and their Features

The article aims to elaborate the concise and exhaustive definition of the notion of the term and to outline the principal features of terms. The mentioned issues were raised in works dedicated to terms and terminology by numerous scientists, including Alexandra Superanskaya, Valeriya Danilenko and Sergei Griniev-Grinevich. The problem consists in that different authors and sources provide various definitions of the notion and scopes of its basic characteristics. The examples of definitions and material taken from dictionaries, as well as relevant scientific works were considered in the paper. The term may be defined in two ways. In accordance with the first approach acceptable for a wide range of people, the term is a word or word combination denoting a certain notion within a specific field. The second definition suitable for linguists allows to label the term as a lexical unit denoting a certain notion within a specific field. The substantial peculiarities of terms include systematicality and monoreferentiality within a separate terminological field. Accuracy and unambiguity within a separate terminological field appear to be significant as well, although their loss may enable the development of the term. The results of the research provide opportunities to clarify the essence of the notion in the focus of the article and the main features of terms, which can be applied in further investigation related to terminology.

Key words: *term, definition, lexical unit, notion, systematicality, monoreferentiality*

Kopsavilkums
Termini lingvistikā: jēdzienu definīcija un to īpatnības

Raksta mērķis ir izstrādāt termina precīzu definīciju un izklāstīt terminu galvenās īpatnības. Līdz šim konstatēts, ka dažādi autori un avoti sniedz neviennozīmīgas minētā jēdziena definīcijas un raksturojumus. Pētījumā izskatīti vārdnīcās un nozares zinātniskajos darbos apzinātie definīciju piemēri.

Terminu var definēt divos veidos: 1) termins ir vārds vai vārdu savienojums, kurš apzīmē noteiktu jēdzienu konkrētā jomā; 2) leksiska vienība, kas apzīmē noteiktu jēdzienu konkrētā jomā. Terminu būtiskākās īpatnības ir sistēmiskums un monoreferencialitāte atsevišķas jomas terminoloģijas laukā. Precizitāte un nozīmes tiešums ir svarīgi, lai gan to zudums var veicināt termina attīstību. Pētījuma rezultāti ļauj noskaidrot aplūkotā jēdziena būtību un terminu galvenās īpatnības, ko var piemērot terminoloģijas turpmākajā pētījumā.

Atslēgvārdi: *termins, definīcija, leksiska vienība, jēdziens, sistēmiskums, monoreferencialitāte*

*

INTRODUCTION

The paper intends to cover the problem of defining the notion of the term and specifying the basic features of these lexical units. This article primarily focuses on linguistic issues and their practical aspects.

The research is based on the material taken from dictionaries and scientific works. To define the notion in question, a total of 50 examples of definitions were considered. The methodological framework has its base in the analytical and descriptive methods.

PROBLEM OF DEFINITION OF TERM

Terms play an indispensable role in scientific and popular science texts. These lexical units allow scientists to distinctly formulate, logically connect and systematise their ideas. In turn, such results ensure the necessary level of understanding by those getting acquainted with scientific materials. Thus, the readers' interest is increasing, and they are ready to further familiarise themselves with pieces of scientific writing.

In spite of the great significance of terms, the notion itself has no single agreed definition. This could be explained by difference in approaches to defining the notion of the term, as well as in the scope of considered features. Superanskaya et al. [2012: 11] claim that scientists representing various fields of human knowledge relate the word *term* to *„their own special notions and ideas"*, provide it with different *„content volume"* and define the word *„in their own way"*.

Within linguistics itself, researchers can neither come to an agreement as for the generally accepted definition of the term. After all, the issue of defining notions in science is typically associated with great difficulties, as in many cases separate scientists and scientific schools hold opposite views that are hard to correlate with each other.

In this article, the definitions of the notion of the term are divided into two groups. The first one consists of the definitions taken from various dictionaries, while the second one includes different scientists' views on how to define the aforementioned notion.

DEFINITIONS FROM DICTIONARIES

The first group of definitions is formed by those provided in the selected English, Latvian, Russian, Spanish and Ukrainian dictionaries in a paper or electronic form. As it is generally known, a huge team of different specialists works on various aspects of such editions, including the elaboration of definitions. This means that those responsible for defining the notions in the dictionaries have reached a certain consensus between each other. Moreover, the persons can be also trusted due to their enormous experience in providing definitions. In addition, as dictionaries are envisaged for a broad range of readers from children to researchers, the lexicographers should elaborate understandable and applicable explanations for individuals with a different educational level.

Table 1.

Examples of the definitions of the notion of the term from the selected dictionaries

Dictionary	Definition
Cambridge Dictionary	A word or expression used in relation to a particular subject, often to describe something official or technical.

Merriam-Webster	A word or expression that has a precise meaning in some uses or is peculiar to a science, art, profession, or subject.
Collins Dictionary	A word or expression with a specific meaning, especially one which is used in relation to a particular subject.
OLD	A word or phrase used as the name of something, especially one connected with a particular type of language.
DLE	A word or expression peculiar to a particular profession or discipline.
DSLE	A word, especially one that is peculiar to a science, art or activity.
ТСРЯ [2006: 795]	A word or word combination – a name of a certain notion belonging to any special field of science, technology, art.
ИСГРЯ [2010]	A special word or expression adopted to denote something in a particular environment or profession.
НСМТП [2009: 309]	A word or word combination denoting any notion from different fields of knowledge.
ФАИТС	A word or word combination aimed to exactly denote a notion and its relation to other notions within a special field.
ВТССУМ [2005: 1444]	A word or a word combination denoting a clearly defined special notion belonging to any field of science, technology, art, social life, etc.
Tēzaurs	A word or word combination denoting a certain notion (e.g., in any field of science, technology, art) and having a special meaning and area of usage.

The provided definitions are quite similar but they still have certain differences. The distinctions are related to the words or word combinations used to render the notions in the definitions themselves, the reference of the term and the scope of aspects taken into consideration.

At first, one should pay close attention to the translation of the definitions from other languages than English. For instance, the English dictionaries examined provide the wording of *„a word or expression”*. The similar situation is observed with regard to the translation of the definition from the source *„Diccionario de la lengua española”*. In turn, dealing with the definitions from the selected Latvian, Russian and Ukrainian sources, the author of the article resorts to defining the notion of the term as *„a word or word combination”*. Indeed, the word *выражение* should be translated as *expression*, while it is appropriate to render the terms *словосочетание/словосполучення/vārdu savienojums* as *word combination*.

Then, in the Latvian, Russian and Ukrainian dictionaries, the term predominantly refers to a certain notion. Meanwhile, the English and Spanish sources tend to correlate it to a specific subject or object. The latter approach evidently prevents the target audience from referring to the phenomenon as a notion. Consequently, the author of the present research justifiably prefers to claim the reference of the term to a notion.

Finally, the selection of characteristics for defining the key notion of the research varies notably. The greatest discrepancies may be noticed with regard to the fields of the application of terms. The categories of science, technology, art, profession are the most frequent. At the same time, some of the provided definitions contain, *inter alia*, the categories of activity,

social life, type of language, subject. Nevertheless, the scope of the term usage is so broad that one cannot describe it exhaustively. This may be implied from the definitions in the Latvian and Ukrainian dictionaries where the authors use *„e.g."* and *„etc."*, respectively. Actually, the readers have no need in seeing a long enumeration of various fields if they can already predict the fields.

After summarising the information derived from the definitions, there is a possibility to highlight the following important components of the definition of the investigated notion:

the term is a word or word combination;

this word or word combination is used to denote a certain notion;

the notion belongs to a specific field (science, technology, art, professional activity, etc.).

Thus, according to these criteria, the term is a word or word combination denoting a certain notion within a specific field. Such a definition remains optimal for a broad scope of persons in terms of comprehension, though scientists may consider it cumbersome.

DEFINITIONS BY SCIENTISTS

The second group contains the definitions elaborated by different scholars. Predominantly, one may claim about an individual perspective followed by a specific scientist. In certain cases, a group of researchers involved in the same piece of scientific writing share a common view.

Table 2.

Examples of the definitions of the notion of the term from the selected researchers

Researcher	Definition
Superanskaya A. V. et al. [2012: 14]	A special word (or word combination) accepted in professional activity and used in specific conditions.
Lantyukhova N. N. et al. [2013: 44]	A word or word combination correlated to a specific notion, phenomenon or object in the system of any area of knowledge.
Azamatova A. H. [2005: 13]	A linguistic unit in a special field of usage with a nominative and definitive (nominative and semasiological) function.
Griniev-Grinevich S. V. et al. [2022: 725]	A special lexeme labelling a general notion.
Felber H. [1984: 168]	A linguistic symbol which is assigned to one or more concepts, which are defined from neighbouring concepts.
Bessé B. de et al. [1997: 152]	A lexical unit consisting of one or more than one word which represents a concept inside a domain.

As it can be observed, the selected definitions provided by scientists possess a larger range of differences. Besides describing the term as *„a word or word combination"*, the authors label it as a *„linguistic unit"*, *„special lexeme"*, *„linguistic symbol"* and *„lexical unit"*. In terms of the conciseness of the definition, the mentioned wordings appear to be more appropriate than one encountered in both groups of definitions (*"word or word combination"*). All the alternatives unite the concepts of the word and word combination into a single notion. However, these wordings require an appropriate level of education from the target audience. For example, children in primary school may face difficulties in understanding the given alternatives.

Regarding the reference, the term can have relation not only to the notion but also to the phenomenon or object, as it is observed by the Russian researchers [Lantyukhova et al. 2013: 44; Griniev-Grinevich et al. 2022: 725]. In turn, the sources in English [Bessé et al. 1997: 152; Felber 1984: 168] connect the term with the concept. If one compares these results with the trend revealed in the previous group of definitions, a high level of coherence within the Latvian, Russian and Ukrainian sources is notable while the English and Spanish sources differ in their wording. In such a way, this reinforces the choice of claiming the reference of the term to a notion that was previously stated by the author of the given paper.

The distinctions are also obvious in relation to the area of term application. The scientists mention the categories of professional activity, area of knowledge, field of usage and domain or do not provide any specific categories. As an example, Griniev-Grinevich [2022: 725] considers it sufficient to designate the term as *„a special lexeme"*, assuming that such a wording already implies a specific field of applying the term.

Therefore, taking into consideration the scientists' opinions, the author of this article decides to slightly amend the previously enlisted components of the definition of the notion. They may be reformulated in the following way:

the term is a lexical unit;

this lexical unit denotes a certain notion;

the notion belongs to a specific field.

In the alternative wording, the term is a lexical unit denoting a certain notion within a specific field. The definition seems quite concise although it appears to be incomprehensible for persons lacking the necessary level of education.

FEATURES OF TERMS

On considering the scope of characteristics attributed to terms, certain disagreement can be noticed as well. Again, different scientists have discrepancies in their opinions. The list of significant features includes:

trend to accuracy. This is one of the most important peculiarities deriving from the definition of the notion in question. It is mentioned by Lantyukhova et al. [2013: 43] and implicitly referred to by Yartseva [ЛЭС 1990] who attribute the *„presence of a clear definition"* to the term. Lantyukhova et al. [ibid.: 43] relate this characteristic to an accurate term usage, claiming that terms may possess the ambiguity of meaning in the course of their formation and reinterpretation. Consequently, accuracy remains crucial for the term although the feature may be lost while the relevant linguistic unit undergoes semantic changes;

systematicality. Lantyukhova et al. [2013: 44], Superanskaya et al. [2012: 130–131] and Yartseva [ЛЭС 1990] directly appeal to the systemic essence of the term. Any term serves as a part of a *„certain terminological system"* [Superanskaya et al. 2012: 130]. Systematicality is supported by denoting the notion with a phrase, in which words are *„well coordinated with each other"* [ibid.: 131]. In addition, this peculiarity allows to trace connections of any notion with other notions in a certain area [ФАИТС]. Therefore, one can claim links between various terms in the same terminological system or across different terminological systems;

monoreferentiality within a separate terminological system. Monoreferentiality

implies that the term should be associated with one object or phenomenon. This feature is referred to by Krapivnik [2020: 121], Zolyan [2022: 48] and Yartseva [ЛЭС 1990]. Nonetheless, the term may be monoreferential only within one terminological system, as these linguistic units tend to acquire different meanings in other terminological systems;

trend of unambiguity within a separate terminological system. In other wording, the term acquires *„monosemy within the relevant terminological field"* [ЛЭС]. Superanskaya et al. [2012: 129] also consider unambiguity to characterise the term if the concept of the field is applied. The list of researchers considering the presented feature with regard to the term includes, *inter alia*, Krapivnik [2020: 120-121] and Lantyukhova et al. [2013: 43].

Meanwhile, Lantyukhova et al. [ibid.: 43] states that unambiguity *„is not an obligatory condition, but only a trend… any term system aims to comply with"*. The term generally becomes unambiguous due to *„the restrictions imposed on it by the conditions in the relevant terminological field"* [Superanskaya et al. 2012: 130]. Nevertheless, polysemy appears to be frequent for terms [ibid.: 130]. In certain cases, the content of the term depends on the meaning defined by a particular investigator [Danilenko 1977: 58].

Thus, one may highlight systematicality and monorefentiality within a separate terminological system as indispensable features of terms. Accuracy and unambiguity within a separate terminological system appear to be trend characteristics for such lexical units. Still, if the term stops being accurate and unambiguous, this allows to change its meaning and functions for new purposes.

CONCLUSION

In research, two approaches for defining the notion of the term can be distinguished. According to the first one, the term is a word or word combination denoting a certain notion within a specific field. Such a definition expresses the essence of the notion in a way understandable for an ordinary person. However, its volume may seem excessive for researchers.

The second way to define the notion of concern lies in that the term is a lexical unit denoting a certain notion within a specific field. This definition appears to be more concise. Despite the fact that certain categories of people are likely to fail to completely understand the definition, it is still comprehendible for a wide range of people. Moreover, as individuals tend to increase their level of education, they may easily enter the group of those understanding such a definition.

As for the substantial peculiarities of terms, one can describe the linguistic units under consideration as systemic and monoreferential within a separate terminological field. In its turn, the term has a trend of accuracy and unambiguity within a separate terminological field. These characteristics remain important but may be lost to achieve the development and proper functioning of the term.

LITERATURE

Bessé, B. de, Nkwenti-Azeh, B., Sager, J. C. Glossary of terms used in terminology. *Terminology. International journal of theoretical and applied issues in specialized communication.* vol. 4, issue 1, 1997, pp. 117–156.

Felber, H. *Terminology Manual.* Paris: UNESCO/Infoterm, 1984, p. 426.

Азаматова, А. Х. Термин и терминоэлемент в системе языковых единиц. *Cuadernos de Rusística Española.* vol. 1, 2005, pp. 11–17.
Гринёв-Гриневич, С. В., Сорокина, Э. А., Молчанова, М. А. Ещё раз к вопросу об определении термина. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика.* том 13, № 3, 2022, с. 710–729.
Даниленко, В. П. *Русская терминология. Опыт лингвистического описания.* Москва: Наука, 1977. 246 с.
Золян, Л. Р. *Термины психологии: структурно-семантический анализ.* Ереван: издательство ЕГУ, 2022. 176 с.
Крапивник, Е. В. Термины русской лингвистики: системный аспект описания. *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* том 13, вып. 10, 2020, с. 119–123.
Лантюхова, Н. В., Загоровская О. В., Литвинова Т. А. Термин: определение понятия и его сущностные признаки. *Вестник Воронежского института ГПС МЧС России.* вып. 1 (6), 2013, с. 42–45.
Суперанская, А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. *Общая терминология: вопросы теории.* Москва: Либроком, 2012. 248 с.

SOURCES

Cambridge Dictionary. Available: https://dictionary.cambridge.org/
Collins Dictionary. Available: https://www.collinsdictionary.com/
DLE – *Diccionario de la lengua española.* Available: https://dle.rae.es/
DSLE – *Diccionario Salamanca de la lengua española.* Available: https://sal_es.es-academic.com/
Merriam-Webster. Available: https://www.merriam-webster.com/
OLD – *Oxford Learner's Dictionaries.* Available: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/
Tēzaurs. Available: https://tezaurs.lv/
ВТССУМ – *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
ИСГРЯ – *Исторический словарь галлицизмов русского языка.* 2010. Available: https://gallicismes.academic.ru/
ЛЭС – *Лингвистический энциклопедический словарь.* 1990. Available: https://tapemark.narod.ru/les/
НСМПТ – *Научный словарь методологических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам).* Москва: ИКАР, 2009. 448 с.
ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка.* Москва: А ТЕМП, 2006. 944 с.
ФАИТС – *Физическая антропология. Иллюстрированный толковый словарь.* Available: https://antropology.academic.ru/

Sintija ĶAUĶĪTE
(LU Latviešu valodas institūts)

Grafiskās zīmes un grafiskie līdzekļi bērnu literatūrā

Summary
Graphic Signs and Graphic Means in Children's Literature

Children's literature is characterized by playing with the text and the language, thus not only showing the author's skill and ability but also attracting the attention of young readers and creating in them the joy of play. The purpose of this paper is to analyze the use of graphic signs (punctuation marks and emojis) and graphic means – repetition of letters in a word, capitalization, typeface, graphic layout of text – in emotive, intonative, text-formation and referential functions. A graphic sign is a visual sign that has a function in written text, such as connecting parts of a sentence, helping to express emotions and attitude, etc. Graphic means are devices that are employed in articles to highlight, emphasize or draw attention to a part of the text.

Key words: *graphic signs, graphic means, children's literature, emotive function, intonative function, text-formation function, referential function*

*

Ievads

Latviešu bērnu literatūras pirmsākumi meklējami 18. gadsimtā, kad Gothards Frīdrihs Stenders sarakstīja ābeci „Bildu ābece" (1787), populārzinātnisku grāmatu „Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas" (1796), tulkoja un izdeva pasaku, stāstu un dzejoļu grāmatas. 19. gadsimtā izdota pirmā latviešu oriģinālliteratūras grāmata bērniem – Ernesta Dinsberga dzejoļu krājums „Māte, mazi peršiņi ar 12 bildēm" (1861). 19. gadsimta 90. gados radīti pirmie darbi ar mākslinieciskо vērtību – Rūdolfa Blaumaņa pasaka „Velniņi" (1895), Voldemāra Zālīša bērnības atmiņu attēlojums „Staburaga bērni" (1895), Jāņa Poruka dzeja un stāsts „Kauja pie Knipskas" (1897), Sudraba Edžus stāsts „Dullais Dauka" (1900). 20. gadsimta 1. pusē tika radīta izcila bērnu dzeja (Fricis Bārda, Vilis Plūdons, Aspazija, Rainis u. c.), vairāki darbi bērnības atmiņu (Jānis Jaunsudrabiņš, Anna Brigadere u. c.), reālo dzīvi tēlojošajā (Ernests Birznieks-Upītis), literārās pasakas (Kārlis Skalbe) un pasaku lugu žanrā (Anna Brigadere). Pēc Otrā pasaules kara latviešu bērnu literatūra tapa gan padomju okupētajā Latvijā, gan trimdā. Padomju Latvijā vairāk tika radīti stāsti un romāni par reālo dzīvi, savukārt trimdā (1945–1990) visplašāk pārstāvēta proza: literārās pasakas (Jānis Širmanis u. c.), stāsti un romāni (Nikolajs Kalniņš, Jānis Klīdzējs u. c.). 20. gadsimtā ievērojami bagātinās bilžu grāmatu māksla (Margarita Stāraste, Gunārs Krollis, Ilona Ceipe u. c.). 21. gadsimtā nozīmīgākie sasniegumi ir dzejā (Inese Zandere, Pēters Brūveris, Uldis Auseklis u. c.) un prozā – literārās pasakas, fantāzijas un fantastikas žanrā (Māra Cielēna, Juris Zvirgzdiņš, Laura Dreiže u. c.), bet reālo dzīvi tēlojošu stāstu un romānu maz. Šim gadsimtam raksturīgs arī t. s. skarbās problemātikas (nabadzība, alkoholisms, nāve u. c.) un vēstures tēmu pieaugums, piemēram, Māra Runguļa darbos [Stikāne 2024].

Rakstā sniegts ieskats grafisko zīmju un grafisko līdzekļu lietojumā bērnu literatūrā. Grafiskā zīme ir vizuāla zīme, kas rakstītā tekstā veic kādu funkciju, piemēram, saista teikuma daļas, palīdz izteikt emocijas, attieksmi u. tml. Savukārt grafiskais līdzeklis ir tehnisks paņēmiens, ko rakstos izmanto teksta daļas izcelšanai, uzsvēršanai vai uzmanības pievēršanai. Bērnu literatūrai – dzejai un prozai – raksturīgas rotaļas ar tekstu, spēles ar valodu, tā ne tikai parādot autora meistarību un prasmes, bet arī piesaistot mazo lasītāju uzmanību un radot viņos spēles prieku [Stikāne 2005: 61].

Pētījuma mērķis ir analizēt grafisko zīmju – pieturzīmju un reālijzīmju – un grafisko līdzekļu (piemēram, burtu atkārtojuma, lielo burtu, burtstila, teksta grafiskā izkārtojuma) lietojumu emotīvā, intonatīvā, tekstveides un references funkcijā. Emotīvā funkcijā grafiskās zīmes un līdzekļus lieto, lai paustu teksta autora sajūtas un attieksmi; intonatīvā funkcijā, lai atspoguļotu runāta teksta prosodiju, uzsvaru un pauzes; tekstveides funkcijā, lai veidotu saistītu tekstu atbilstoši autora komunikatīvajam nolūkam un funkcionālā stila un runas žanra prasībām; references funkcijā, lai nodotu saņēmējam ziņojumus un informāciju.

Grafiskās zīmes

Daudzpunkte izteikuma beigās emotīvā un intonatīvā funkcijā mēdz norādīt uz runātāja vilšanos, satraukumu: *Nu Zīļuks gan saprot, ka nav vairs labi, – atlidos kamene, ieraudzīs izbārstītos ziedputekšņus un izlieto medus dīķi...* [Stāraste 2018a: 16]

Daudzpunkte parasti atspoguļo teikuma intonatīvo nenobeigtību un pauzes teikumos ar aprāvumu, respektīvi, psiholoģisku vai fizioloģisku cēloņu radītas pauzes [Blinkena 2009: 28]. Aplūkotajos prozas tekstos teikuma aprāvums vai pauzes teikuma vidū visbiežāk saistītas ar psiholoģiskiem cēloņiem un emocijām: *Pavadot uz skolu, mamma ar cerīgu smaidu piekodināja: – Gaidu mājās, bet... bez fokusiem. Norunāts?* [Auseklis 2017: 59]

Daudzpunkti tekstveides funkcijā izmanto dialoga grafiskajā atspoguļojumā. Sarunas dalībnieks neatbild uz pirmās personas teikto, jo nevēlas atbildēt vai uzskata, ka nav vērts atbildēt:

Te vienai no māsīcām iezvanījās telefons.

– Lutēcija klausās!

– **…**

– Tā esi tu, Anna?

– **…**

– Labi, līdz vakaram. Čau! [Zvirgzdiņš, Dūdaite 2020: 25–26]

Daudzpunkte norāda uz parcelāciju dialogā. Otrais runātājs turpina pirmā runātāja teikto:

*– Mīļā Frīda, mūsu darbā tā nedrīkst spriest! Vajadzēja… nevajadzēja… Ir jāņem ciet tas, ko var dabūt… Šoreiz man klēpī ielēca mērkaķītis… Citreiz***…**

– **…** *citreiz iekāps zilonis… – Frīda bija patiesi sašutusi.* [Rungulis 2000: 49]

Parcelācija konstatēta arī tad, ja otra sarunas dalībnieka replika ievietota pa vidu pirmā runātāja replikai un sarunas dalībnieki papildina viens otra teikto. Šādā gadījumā daudzpunkte rakstīta pirmās replikas beigās, otrās replikas sākumā un beigās, kā arī trešās replikas sākumā:

*– Māmiņa nopērk savam dēlam dzimšanas dienā velosipēdu***…**

– **…** *ar divdesmit vienu ātrumu***…** *– iestarpināja Francis.*

– **…** *iegādājas produktus svinībām, ar ko uzcienāt draugus, bet es… es… to velosipēdu*

kopā ar pilnajiem pārtikas groziem vienkārši… nozogu… [Rungulis 2000: 75]

Izsaukuma zīme sastopama divu komunikatīvo tipu – izsaukuma teikuma un pamudinājuma teikuma – beigās. Visbiežāk emotīvā funkcijā lietota viena izsaukuma zīme teikuma beigās. Izsaukuma teikumos var paust dažādas – gan pozitīvas, gan negatīvas – emocijas, piemēram, prieku, sajūsmu, pārsteigumu, izbrīnu, sašutumu u. c. Ar izsaukuma zīmi pastiprina prieka un pārsteiguma nozīmi, kas izteikta arī ar leksiskiem līdzekļiem. Tā kā izsaukuma zīme rakstīta izteikuma beigās, tā lietota tekstveides funkcijā: *Ak, kas tur par gardumiem**!*** [Stāraste 2018a: 10]

Lai norādītu uz pastiprinātu emocionalitāti, teksta autors blakus var rakstīt vairākas izsaukuma zīmes:

Viens pats mazais kukainīt's, krastā izskalots,
Skatās, ak, kādēļ viņam šitāds sods?!
Ei, kukainīt, ātrāk pie sievas tieci,
*Un jūs atkal būs divreiz pieci**!!!!!*** [Brūveris 2006: 72]

Izsaukuma zīme rakstīta iekavās aiz iestarpinājuma, lai norādītu uz emocionālo papildinformāciju vai sniegtu teksta autora komentāru: *Mugursoma, lai ķepas būtu BRĪVAS un varētu atgaiņāties no odiem, dunduriem, knišļiem, kas NOTEIKTI jau ir pamodušies un to tik vien gaida kā plīša rotaļu lācīšus, lai mestos virsū un KOSTU **(ĻOTI sāpīgi!)*** [Zvirgzdiņš 2005: 5]

Tekstveides funkcijā visbiežāk rakstīta viena jautājuma zīme teikuma beigās. Jautājuma zīme lietota arī intonatīvā funkcijā, jo teikumam ir kāpjoša intonācija: *Vai nezinājāt, ka nešpetnā savā biezoknī necieš nevienu putnu**?*** [Stāraste 2018b: 34]

Divu jautājuma zīmju lietojums emotīvā funkcijā norāda uz sarunas biedra izbrīna, neizpratnes intensitāti: *Vai arī viņš, Tobiass, būtu aizmidzis uz ILGU LAIKU? Vakar, jā tas NOTEIKTI bija vakar vakarā, īsi pēc Ziemassvētku svinībām, viņi visi bija aizgājuši gulēt. Bet cik ilgi tad viņi bija nogulējuši**??*** [Zvirgzdiņš 2005: 3]

Prozas tekstos domuzīme visbiežāk funkcionē kā atdalītājpieturzīme. Ar domuzīmi tekstveides funkcijā citu no citas nošķir dialoga replikas, ja katra runātāja teikto sāk ar jaunu rindu [Blinkena 2009: 381]:

– *Vai gribi – izlaidīšu tevi laukā?*
– *Protams, gribu!* [Dreika 1998: 7]

Gadījumos, kad pieturzīme starp teikuma daļām norāda ne tikai šo daļu robežas, bet vēl ko citu, tā lietota tekstveides funkcijā. Domuzīmi lieto saliktā teikumā starp teikuma daļām, lai parādītu noteiktas jēdzieniskās attieksmes, piemēram, paskaidrojumu un pamatojumu. Paskaidrojumi var būt gan salikta teikuma daļas, gan vārdi, vārdkopas, vārdrindas, divdabja teicieni vai palīgteikumi. Aldis Lauzis šos paskaidrojumus ir iedalījis divās grupās: frazālie jeb teikumiskie un subfrazālie paskaidrojumi. Frazālos paskaidrojumus tekstā piesaista ar kolu vai domuzīmi, bet subfrazālos paskaidrojumus – tikai ar domuzīmi [Lauzis 2021: 166–168]. Tātad frazāls paskaidrojums ir atsevišķa teikuma daļa, bet subfrazāls paskaidrojums – nepredikatīva vienība, piemēram, vārds, vārdu savienojums: *Pēc pusstundas juta **–** labā auss strauji piepampst un nepatīkami svilina.* [Auseklis 2017: 34]

Izdalītājpieturzīmes funkcijā domuzīme atdala iespraudumus. Ar domuzīmi var nošķirt iespraustus teikumus, vārdus vai vārdu savienojumus: *Viņu medus ir caurspīdīgs kā dzintars, garšīgs un **– kas to varēja paredzēt! –** arī ekoloģiski tīrs* [Auseklis 2017: 37]; *Un **– brīnums! –** drīz vien puika bij atkal rātnais un miermīlīgais Valfrīds, vairs nekārtoja*

pasauli pēc acumirklīgas iegribas vai atriebtkāres. [Auseklis 2017: 59]

Domuzīme references funkcijā lietota, lai norādītu uz reducētu teikuma locekli vai saitiņas nullformu: *Kāds bija atradis sev jaunas mājas zem ceļmallapas, cits – zem akmens, bet vēl kāds – vecajā kurmja raktajā alā.* [Valtere 2022: 6]

Funkcionējot kā izdalītājpieturzīme, domuzīme izceļ savrupinājumus: *Pats zirneklis – **pelēks resnītis** – tup tīkla vidū un, dzijas šķeterēdams, strādā ar visām savām astoņām kājām* [Stāraste 2018a: 4]; *Kastīti ienesa pie savām rotaļlietām – **autiņa, lācēniem un zilonēna ar garo snuķi**.* [Auseklis 2017: 5]

Pēdiņās tekstveides funkcijā tiek likta tiešā runa: ***„Dzinn!”** viņa dīc. **„Kas nu dienas laikā par gulēšanu! Jāstrādā! Jāpilda medus kannas!”*** [Stāraste 2018a: 2]

Tekstā mēdz kombinēt izsaukuma zīmi un jautājuma zīmi (?!, !?), kā arī izsaukuma zīmi un/vai jautājuma zīmi un daudzpunkti (?..., …?, !..., …!). Ja jautājuma zīme lietota pirms izsaukuma zīmes, tajā dominē jautājums. Jautājuma zīmes savienojums ar izsaukuma zīmi lietots tekstveides funkcijā, jo rāda teikuma robežas: *KUT**?!** Tas taču ir lieliski! Tu atkal jūti savas pēdiņas.* [Valtere 2022: 16] Ja izteikumā dominē emocionālais saturs, tad vispirms lietota izsaukuma zīme un tikai pēc tam jautājuma zīme: *Ragana! Kas, kas tev tur?! Kas tev kuņģī saka BURR**!?*** [Brūveris 2006: 78]

Gadījumos, kad teikums ir aprauts, nepabeigts, daudzpunkte var būt izsaukuma zīmes vai jautājuma zīmes priekšā. Savukārt, ja starp atsevišķiem izsaukuma, pamudinājuma vai jautājuma teikumiem ir pauze un katrs no tiem ir pabeigts, daudzpunkti liek aiz izsaukuma zīmes vai jautājuma zīmes [Blinkena 2009: 394]. Izsaukuma zīmes savienojums ar daudzpunkti redzams aiz iekavās ievietota iestarpinājuma. Teksts iekavās ir papildināts ar pieturzīmēm, ja autora komentārs ir emocionāli iekrāsots. Iekavas lietotas tekstveides funkcijā, bet pieturzīmju savienojums – emotīvā funkcijā: *Bet kas tur pie durvju sliekšņa saritinājies kā baķis? **(Cst, nesauciet vārdā, pamodīsies!...)*** [Čaklais 1999: 26]

Ar izsaukuma zīmi norāda uz prieku, sajūsmu, bet ar daudzpunkti – pauzi aiz emocionāla izsaukuma teikuma: *O, jūra aiz stūra**!...** Tur nevajag slāpt, var dzert tik, cik gribas, un debesī kāpt...* [Čaklais 1999: 54]

Emotīvā funkcijā emociju pastiprināšanai lietotas trīs reālijzīmes pēc kārtas. ☹ norāda uz vilšanos, bēdām:

Ar uzrakstīto dienasgrāmatā Šarlotei Ausmai bija par maz, un viņa uzrakstīja īsziņu Lībai.

L! Jaunumi! Tētis man būvēs MĀJU KOKĀ! Mamma jau piekrita. Tētis projektēs, pēc tam būvēs. Mūsu vecajā kokā! Māja! Es tur varēšu dzīvot! Tevi aicināšu ciemos, ja pietiks mājā vietas. ☺

Pēc mirkļa atskanēja tuk-tuk un atnāca atbilde:

??? Kokā? Beidz fantazēt!

Šarlote Ausma skaļi nopūtās un rakstīja:

OMG! Ja tu netici, tad es Tevi nekad neaicināšu ciemos!

☹☹☹

TAS IR NOPIETNI, TĀ MĀJA BŪS KOKĀ.

Ok. Ticu. Rīt tiekamies. Padomāsim, kā tas var izskatīties.

Jā! ☺ *Rīt!* [Tilaks 2020: 52]

Grafiskie līdzekļi

Burtu atkārtojums rakstos norāda uz patskaņu pagarinājumu vai atkārtotu izrunu. Tā kā tas norāda uz emocionalitāti, lietots emotīvā funkcijā. Prozas tekstos redzams līdzskaņu pagarinājums skaņu atdarinājumos: *Spēēēka* ***ēēē****liksīrs. Būūū**rvju.* ***Īīī****zdzersi, kļūsi stīīī**prs.* [Svaža 2022: 30] Burtu atkārtojums grafiski atspoguļo runas traucējumus – stostīšanos. Ar defisi viena no otras atdalītas atkārtotas zilbes: *Tikai pēc krietna brītiņa attapusies, nedaudz raustīdama valodu, jautāja: – Vai tad* ***ta-ta****gad uz skolu nāks* ***ce-ce****pures?* [Auseklis 2017: 52]

Ar lielajiem burtiem tekstā izcelts vārds, kas runātajā valodā būtu uzsvērts [Meletis, Dürscheid 2022: 24], tātad lietots intonatīvā funkcijā: *Pēc visa, ko viņš bija pārcietis, pēc visa, ko bija izcīnījis, kāds tagad atļaujas teikt, ka viņam* ***NAV*** *dūšas?!* [Svaža 2022: 99] Lai pievērstu uzmanību svarīgākajiem vārdiem, tekstveides un intonatīvā funkcijā ar lielajiem burtiem izcelta daļa no teksta: *Viņš* ***DOMĀJA*** *un* ***DOMĀJA****, līdz nonāca pie secinājumiem, tad sakārtoja tos* ***NOTEIKTĀ SECĪBĀ*** *– tā vajag!* [Zvirgzdiņš 2005: 3]

Tekstā slīprakstu vai treknrakstu var lietot atsevišķi vai savienojumā ar citiem grafiskajiem līdzekļiem – veidojas dubultais izcēlums. Tekstveides funkcijā slīprakstā izceltas romāna varones pārdomas: *Viss. Zvanu policijai, varbūt vēl pagūs.* Viņa saņēmās, padomāja, ko teiks, un zvanīja. Pirmais, ko viņai prasīja, kā viņu pašu sauc. Meitene apmulsa. *Vai tad tas šobrīd ir svarīgākais? Ja teikšu, kas esmu un cik man gadu, tad nenoticēs, noteikti nenoticēs, domās, ka jokojos.* [Tilaks 2020: 96][1]

Tekstveides funkcijā treknrakstā izcelti svarīgākie vārdi: **Astoņi** mazi kukainīši lauvu baidīt gāja, Lauva vienu noķēra – un tad notiesāja. [Brūveris 2006: 71][2]

Tekstveides funkcijā lietots arī dubultais izcēlums (piemēram, lielie burti un treknraksts):

DZIESMA DATORU MĪLĒTĀJIEM

Dziesma tam, kurš nokļuvis internetā jeb, latviski sakot, vispasaules tīmeklī

internetā visu visu atrast vari

ja vien to ar saprašanu dari [Brūveris 2006: 63]

Tekstā kā viens no grafiskā noformējuma paņēmieniem izmantots vārda vai vārdu grupas atkārtojums teksta posmu – teikumu, rindu, pantu – sākumā jeb anafora [MLVV]:

Reiz kāda zemē dzīvoja parasts vijolnieks*.*

Reiz kāda zemē dzīvoja parasts vijolnieks *un viņa iemīļotā vijole.*

Reiz kāda zemē dzīvoja parasts vijolnieks*, viņa iemīļotā vijole un smalks lociņš.* [Auseklis 2017: 66]

Secinājumi

Bērnu literatūrā vērojams spēles princips, piemēram, rotaļāšanās ar grafiskajiem līdzekļiem – lielajiem burtiem, burtstilu, burtu atkārtojumu, teksta grafisko izkārtojumu, attēliem u. tml. Bērnu literatūrā konstatēti pieturzīmju blīvējumi, to savienojumi, reālijzīmju lietojums. Visvairāk funkciju (emotīvā, intonatīvā un tekstveides funkcija) bērnu literatūrā konstatētas daudzpunktei un jautājuma zīmei. Izsaukuma zīmei teksta vienības beigās vai iekavās aiz iestarpinājuma konstatēta emotīvā un tekstveides funkcija. Domuzīme tekstveides funkcijā atdala dialoga replikas, paskaidrojumus, bet references funkcijā norāda uz reducētu teikuma locekli vai saitiņas nullformu, izceļ savrupinājumus.

[1] Piemērs ir stāviem burtiem, lai attēlotu slīpraksta lietojumu oriģināltekstā.

[2] Piemērs ir stāviem burtiem, lai attēlotu treknraksta lietojumu oriģināltekstā.

Pēdiņās tekstveides funkcijā likta tiešā runa. Pieturzīmju savienojumi tekstveides funkcijā rāda teikuma robežu, bet emotīvā funkcijā – atspoguļo emocionālu saturu. Reālijzīmes emotīvā funkcijā atspoguļo teksta autora emocijas un attieksmi.

Emotīvā funkcijā burtu atkārtojums norāda uz patskaņu pagarinājumu vai atkārtotu izrunu vai runas traucējumiem (piemēram, stostīšanos). Intonatīvā funkcijā lielie burti norāda uz uzsvērumu, tekstveides un intonatīvā funkcijā ar lielajiem burtiem izcelta daļa no teksta. Tekstveides funkcijā slīprakstā izceltas pārdomas, bet treknrakstā – svarīgākie vārdi. Bērnu literatūrā izmantots arī dubultais izcēlums – treknrakstā un ar lielajiem burtiem izcelta daļa no teksta. Kā izcēlums izmantots arī vārdu atkārtojums jaunas rindas sākumā – anafora.

LITERATŪRA

Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.
Lauzis, A. Pirms paskaidrojuma, precizējuma, domas izvērsuma: ko signalizē kols un ko – domuzīme? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* 16. *Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2021,* 164.–177. lpp.
Meletis, D., Dürscheid, C. *Writing Systems and Their Use . An Overview of Graphonlinguistics.* Berlin: De Gruyter Mouton, 2022. DOI: https://doi.org/10.1515/9783110757835
Stikāne, I. *Latviešu bērnu literatūra.* 2024. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/10698-latvie%C5%A1u-b%C4%93rnu-literat%C5%ABra
Stikāne, I. *Vērtību pasaule latviešu bērnu literatūrā*. Rīga: RaKa, 2005.

AVOTI

Auseklis, U. *Viscaurumainākās siermaizītes*. Rīga: Lauku Avīze, 2017.
Brūveris, P. *Brīnumdzejoļi*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2006.
Čaklais, M. *Uzraksti uz sētas*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
Dreika, D. *Kurmuļmurmulis un kārkauļa ola: stāsts bērniem*. Rīga: Enigma, 1998.
MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts, 2003–2025. Pieejams tiešsaistē: https://mlvv.tezaurs.lv/
Rungulis, M. *Frīda Frikadele: garstāsts bērniem*. Rīga: Preses Nams, 2000.
Stāraste, M. *Kas notiek Dižmežā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2018.
Stāraste, M. *Zīļuks*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2018.
Svaža, R. *Pelesdēls Gudrinieks*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2022.
Tilaks, Dz. *Šausmiņa*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2020.
Valtere, I. *Pasakas ģimenei*. Balgale: SIA „Amber Dreamworks", 2022.
Zvirgzdiņš, J., Dūdaite, L. *Rasas vasara*. Rīga: Pētergailis, 2020.
Zvirgzdiņš, J. *Tobiass dodas pasaulē*. Rīga: Garā Pupa, 2005.

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Putnu ķermeņu daļu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos[1]

Summary
Names of Bird Body Parts Phraseological Units in Latvian

The article compiles approximately 50 phraseological units and phraseological comparisons featuring body part names, sourced from Latvian dictionaries, Google searches, and the National Corpus collection of the Latvian language.

The most frequently appearing lexemes include *spalvas* (feathers), *spārns* (wings), *knābis* (beak), *sekste* (comb), *aste* (tail), and *nagi* (claws), with *spalvas* (feathers) and *spārns* (wings) being the most statistically prevalent.

The analysis of these phraseological units – primarily drawn from explanatory dictionaries and online sources – highlights their widespread inclusion in standard lexicographical works. Dialect dictionaries, however, reveal minor lexical variations in usage. Unlike in previous studies focused on birds, phraseological comparisons are less dominant than other phraseological structures in the materials reviewed.

To determine whether a phraseological unit should be included in the *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* (MLVV – Dictionary of the Contemporary Latvian Language), frequency of usage must be taken into account. Sources such as the card index of the Latvian Language Institute, the National Corpus, and search engine data (e.g., Google) help estimate the current relevance and usage of each phraseological unit.

Key words*: phraseological units and phraseological comparisons with names of bird body parts*, *frequency of use of these phraseological units, explanatory dictionaries, lexicographical inclusion*

*

Ievads

Šis raksts noslēdz publikāciju sēriju par putniem, putnu nosaukumiem latviešu valodas frazeoloģismos. Kopš 2022. gada zinātnisko rakstu krājumā „Valoda dažādu kultūru kontekstā" tika analizēti frazeoloģismi ar leksēmu *putns*, frazeoloģismi ar savvaļas putnu un mājputnu nosaukumiem.

Aktualizējot frazeoloģismus ar komponentu *putns*, tika konstatēts, ka to skaits ir neliels un daļa frazeoloģismu iekļauti visās aplūkotajās vārdnīcās. Veiktie pētījumi apstiprina, ka laika gaitā frazeoloģismam var būt cita nozīme vai arī mainīties nozīmju secība.

Analizējot frazeoloģismus ar savvaļas putnu nosaukumiem, redzams, ka tie raksturo cilvēka ārējo izskatu un rakstura īpašības. Frazeoloģismi ar mājputnu nosaukumiem atklāj un paspilgtina cilvēku izturēšanos un paradumus. Cilvēkiem, vērojot putnus, veidojušies asociatīvi salīdzinājumi un idiomas, kurās minēti ne tikai pašu putnu, bet arī to ķermeņu daļu nosaukumi.

[1] Raksts sagatavots ar LU Latviešu valodas institūta bāzes finansējuma „Lingvistiskie pētījumi 21. gadsimtā: Latvija Eiropas kontekstā" atbalstu.

Līdzīgi kā iepriekšējos rakstos, pētījumā analizēti putnu ķermeņu daļu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos. Rakstā vērsta uzmanība frazeoloģismu komponentu sastāvam, lai apzinātu, kādas leksēmas dominē frazeoloģismos, kā arī apkopoti frazeoloģismi, kas jau ir ietverti dažādās vārdnīcās (pārsvarā skaidrojošās) un tīmekļa resursos. Pētījumam ir praktiska nozīme – fiksēt šādu frazeoloģismu lietošanas biežumu, lai noskaidrotu, vai frazeoloģismu iekļaut MLVV, vai tas mūsdienās vēl ir aktuāls.

Raksta pirmajā daļā norādīts, kādi frazeoloģismi ar putnu ķermeņu daļu nosaukumiem raksturo cilvēka ārējo izskatu; otrajā daļā apkopoti un analizēti frazeoloģismi, kas paspilgtina cilvēka īpašības, izturēšanos un paradumus.

Cilvēka izskats un izturēšanās izpausmes veidi

Jau iepriekš analizējot frazeoloģismus ar putnu nosaukumiem, tika nodalīta viena no divām grupām – frazeoloģismu grupa ar putnu nosaukumiem, kas palīdzēja ekspresīvāk raksturot cilvēka ārējo izskatu. Frazeoloģismi ar putnu ķermeņu daļu nosaukumiem arī atklāj cilvēka izskatu.

(Matu, sejas) krāsa

Materiāls rāda, ka frazeoloģismi ar ķermeņu daļu nosaukumiem reti raksturo ārējo izskatu. Vārdnīcās fiksēti divi tādi frazeoloģismi, kas apraksta (piem., cilvēka matu) krāsu. Tiek izmantotas leksēmas *spalvas* un *spārns*: *melns kā kraukļa spalvas* [LFV 2000: 552], *melns kā kraukļa spārns* [LLVV$_{e}$; LVV 2006: 543; LFV 2000: 552]. Skatot statistiku Nacionālā korpusa kolekcijā, redzams, ka tā uzrāda salīdzinājuma *melns kā krauklis* (20 piemēri 34 korpusos) dominanci pār salīdzinājumiem *melns kā kraukļa spārns* (7 piemēri 34 korpusos) un *melns kā kraukļa spalva* (1 piemērs 34 korpusos). Iespējams, minimāla lietojuma dēļ tie nav iekļauti MLVV. Pēc aplūkotajiem datiem, šobrīd tikai Vainižu izloksnes vārdnīcā un vienā 1966. gada žurnāla „Karogs" publikācijā fiksēts salīdzinājums *sarkans kā gaiļa sekste*, tā raksturojot 'spilgti sarkanu, ļoti sasarkušu, pietvīkušu cilvēku' [VIV II, 2000: 299].

Deguna forma

Vairāki frazeoloģismi ar putnu nosaukumiem raksturo cilvēka deguna izskatu: *deguns kā pūcei* [SISV 2001: 181] nozīmē, ka cilvēkam ir liels, līks, kumps deguns, *ērgļa deguns* [MLVV$_{e}$; LaVāV$_{e}$ 2016] – deguns ar kumpumu vidusdaļā, līks deguns arī – *vanaga knābis* [tezaurs.lv]. Cilvēka deguna forma salīdzināta ar putna knābi, nenosaucot konkrētu putnu, – *kā knābis* 'saka par samērā garu, smailu, arī līku (cilvēka) degunu' [SISV 2001: 93].

Svars

Visbiežāk, lai izteiktu svaru, tiek lietots salīdzinājums ar *spalvu*, *spalviņu*, uzsverot, ka kaut kas ir niecīgs svarā, kustībās veikls un arī kas ir šķietami viegls: *kā spalviņa (spalva)* [SISV 2001: 214; LFV 2000: 1185]. LVV iekļauts novecojušais *spalvas svars* 'visvieglākais svars (sporta kategorija boksā)'. Nacionālā korpusa kolekcijā salīdzinājums *kā spalva* fiksēts 10 piemēros, *kā spalviņa* – 7 piemēros. Korpusu piemēri apliecina, ka viegls var būt gan cilvēka ķermenis un atsevišķas tā daļas, piem., rokas un kājas, gan arī dažādi priekšmeti (piem., cepure, mākoņi, grābeklis). Nelielais frazeoloģisma fiksējumu skaits nav veicinājis tā iekļaušanu MLVV.

Pārvietošanās ātrums

Salīdzinājums *kā ar putna spārniem*, *kā ar spārniem* [LLVV$_{e}$; tezaurs.lv; LFV 2000: 985], *vēja spārniem* [LVV 2006: 1026] akcentē kāda pārvietošanās ātrumu un vieglumu.

Šādu salīdzinājumu var izteikt, lai uzsvērtu, ka laiks, domas rit, skrien ļoti ātri. Nacionālā korpusa kolekcijas piemēri atklāj, ka statiski visbiežāk fiksēts salīdzinājums *kā ar vēja spārniem* (59 piemēri), *kā ar spārniem* (44 piemēri) pretstatā salīdzinājumam *kā ar putna spārniem* (tikai 12 piemēri) no 35 valodas korpusiem. Tas izskaidro, kāpēc MLVV rādīts tikai *kā ar vēja spārniem.*

Skaitliski lielāko daļu veido frazeoloģismi, salīdzinājumi, kas atklāj cilvēku raksturīgākās īpašības un emocijas.

Cilvēku rakstura īpašību un emociju izpausmes

Iedomība, lepnība

Putna spalvas var būt uzkrītošas. Ja cilvēks vēlas piedēvēt sev citu nopelnus, viņš *greznojas ar cita* (arī *svešām*) *spalvām* [LVV 2006: 1025], *greznojas (ar) spožām spalvām* vai arī *lepojas, pušķojas ar svešām* (arī *cita*) *spalvām* [LLVV$_{-e}$; LFV 2000: 1185; tezurs.lv; MLVV$_{-e}$]. Nacionālā korpusa kolekcijā nav fiksēti šādi piemēri. Pārlūkprogramma google.com uzrāda dažus pieminējumus ziņu portālu rakstos:

***Greznojoties svešām spalvām**... Kuras tautas patiesībā apzeltīja PSRS izlases?* [Freimanis 2022]

*Ikdienā sastopot cilvēkus, es, loģiski, uzmetu acis ko tad šamie nēsā. Ir redzēts gan Šveices dārgais gals par 5 – 10 tūkstošiem, gan pieticīgi „Casio" un „Seiko". Mani tas priecē, jo, lai vai cik dārgs vai lēts, tomēr tiek nēsāts oriģināls pulkstenis. Tas nav maz, jo liecina, ka cilvēks **necenšas lepoties ar svešām spalvām**," savā interneta blogā raksta Normunds Špakovskis.* [Jauns.lv 2012]

Ir apzināts piemērs, kurā tradicionālie verbi *greznoties*, *lepoties* aizstāti ar citu, piem., *pušķoties*: *„Izrādās, Latvijā ir teātri, kuri paši kaut ko rada, un ir tādi teātri, kuri tikai māk čiept citu idejas, pārpirkt māksliniekus un **pušķoties ar svešām spalvām**," norāda Hermanis*. [Satori 2023]

Nozīmīga dzīvnieku ķermeņa daļa ir *sekste* – 'gaļīgs ādas veidojums (uz dažu putnu galvas vai rāpuļu ķermeņa), arī šāds veidojums kopā ar spalvām' [LLVV$_{-e}$]. Tā parasti atrodas galvas augšdaļā un bieži vien ir spilgtā krāsā. Skaidrojošās vārdnīcas rāda, ka ar seksti iespējams veikt vairākas darbības: *celt gaisā seksti* [tezaurs.lv], *pacelt seksti* [tezaurs.lv], *sacelt seksti* [LLVV$_{-e}$; MLVV$_{-e}$; tezaurs.lv]. Ja kāds ir *sacēlis seksti* vai arī kādam *sekste gaisā* [LLVV$_{-e}$; MLVV$_{-e}$; tezaurs.lv], tad viņš ir apvainojies, saskaities [LLVV$_{-e}$; tezaurs.lv] vai arī kļuvis iedomīgs, apvainojies [MLVV$_{-e}$; LFV 2000: 1110].

Par cilvēku, kas kļūst iedomīgs, saka: *sekste aug* [LLVV$_{-e}$; MLVV$_{-e}$; tezaurs.lv].

Nacionālā korpusa kolekcijā *sekste gaisā* fiksēts 22 reizes (14 reizes daiļliteratūrā un publicistikā, 8 reizes tīmeklī), *celt seksti/ necelt seksti* minēts vairs tikai 6 reizes 34 korpusos, pārsvarā daiļliteratūrā un publicistikā. Līdzīgi rezultāti ir pārlūkprogrammā google.com (*celt seksti* – tikai vārdnīcās, *sekste gaisā* – 6 reizes, *sekste aug* – 4 reizes, *sadot pa seksti* – 2 reizes). MLVV iekļauti frazeoloģismi *dabūt pa seksti*, *sacelt seksti*, *sadot pa seksti*, *sekste aug*, *sekste gaisā*.

Dusmošanās

Latviešu valodas slenga vārdnīcā piefiksēts frazeoloģisms *spalvas gaisā* ar nozīmi 'dusmīgs' [LVSlV 2006: 438]. Tīmeklī – gan dažādos lasītāju komentāros – rodami vairāki piemēri šajā nozīmē: *Ja dzirdu sakām „es cepu" vietā „es cepju", momentā **spalvas gaisā**... Ticiet man, „cepju, izcepju, sacepju utt" izmanto daudzi, arī pavāri un TV šovu vadītāji.*

Šis ir mans lielākais FUI, uz ko, piedošanu, atļaujos norādīt. [Banekalniņa] Frazeoloģisms *spalvas gaisā* lietots arī citā nozīmē – 'būt pozitīvi priecīgam, satrauktam':

*Kad tā iedomājos, kādas te rezerves, šerrrrmuļi skrien pa kauliem un **spalvas gaisā**! Do Dies veselību un būs viņai un mums visiem ne tādas vien medaļas*! [Koha 2017]

*Ieejot iekšā lielais stadions pilns skatītāju. Prezentē mūs sportistus, visi aplaudē. Kāds sportists aizlec, noskrien, vēl jo vairāk kāds franču sportists – tad vispār tās emocijas... Tad vispār bija „**spalvas gaisā**"*. [Strautmanis 2024]

Interesanti, ka Nacionālā korpusa kolekcijā nav fiksēts vārdu savienojums *spalvas gaisā*.

Darbīgums

Lai kādu uzvarētu, ir jācīnās. Leksēma *spalvas* minēta vairākos šādos frazeoloģismos: *ka spalvas vien pajūk* [MLVV$_{-e}$; tezaurs.lv], *ka spalvas vien put* [MLVV$_{-e}$; tezaurs.lv], arī bez saikļa *ka – spalvas vien pajūk* [LLVV$_{-e}$; tezaurs.lv]. Vārdnīcās lielākoties ir norāde, ka frazeoloģismam piemīt sarunvalodas nokrāsa. Taču Nacionālā korpusa kolekcijā redzams, ka šie frazeoloģismi nav aktuāli: *ka spalvas vien pajūk* un *ka spalvas vien put* nav minēts nevienā korpusā, *spalvas vien pajūk* 2 korpusos – Raiņa darbu korpusā dzejnieka vēstulēs 1901. gadā un Latvijas sabiedrisko mediju subtitru korpusā 2017. gadā TV raidījumā. Google.com pārlūkprogrammā atrasts piemērs no pasakas ar idiomu *ka spalvas vien put*: *Puisis nogrābis vilku aiz astes un sācis ar to rungu šim pa paltraku knellēt, **ka spalvas vien put***. [pasakas.eu] Līdz ar to varētu apšaubīt nepieciešamību frazeoloģisma *ka spalvas vien put* iekļaušanai MLVV, ja tam nav aktuāla pielietojuma.

Leksēma *spārni* idiomās parasti ietver pozitīvu nokrāsu, piem., *pacelt (celt) kā spārnos* [LFV 2000: 1190; tezaurs.lv], *celties spārnos* [LFV 2000: 1188; LLVV$_{-e}$; tezaurs.lv; MLVV$_{-e}$], *(būt) kā spārnos* [SISV 2001: 215; LFV 2000: 1189; LLVV$_{-e}$; tezaurs.lv], izsakot cerības, iejūsminot, pacilājot kādu, esot garīgi možam. Nacionālā korpusa kolekcijā ir liels pieminējumu skaits, piem., *kā spārnos* – 357, *celties spārnos* – 248 (jāvērš uzmanība, ka ne visi vārdu savienojumi ir frazeoloģisma funkcijā), vairāk kā 100 reizes minēta vārdkopa *celt spārnos* un *pacelt spārnos* – 163 un 145 pieminējumi. Skatot google.com pārlūkprogrammu, redzams, ka avotā nav fiksēti šādi frazeoloģismi.

Ciest neveiksmi

Dzīvniekam nozīmīga ķermeņa daļa ir aste. Putniem tā nodrošina lidošanu, krāšņa aste palīdz piesaistīt mātītes uzmanību un atbaidīt potenciālos uzbrucējus. Savukārt par cilvēku, kurš cietis neveiksmi, zaudējis drosmi, cerības, salīdzina ar dzīvnieku, putnu, kas iet *ar ierautu asti* [MLVV$_{-e}$; tezaurs.lv] vai *ar nolaistu asti* [MLVV$_{-e}$; tezaurs.lv]: *Atkal jau kuro reizi latvju politiķiem nācās **nolaist asti** un atskārst, ka pasaules lielvara, nevis viņi, nosaka, kam būs palikt amatā, kam krēslu zaudēt.* [Krautmanis 2011] Vainižos par cilvēku, kurš nevēlas vai nespēj paveikt solīto, pabeigt iesākto, saka, ka viņam esot *gara aste* [VIV I, 2000: 51]. Nacionālā korpusa kolekcijā 7 preses avotos minēts frazeoloģisms *ar nolaistu asti* – 1904. gada „Latviešu Avīzēs", kā arī dažādos 20. gadsimta 80. gadu daiļdarbos, kas publicēti žurnālā „Karogs" un laikraksta „Literatūra un Māksla" korpusā. Savukārt vaicājumam *ar ierautu asti* Nacionālā korpusa kolekcijas Interneta agresivitātes indeksā ir 19 pieminējumi no 37 korpusiem. Jāsecina, ka tīmeklī un sarunvalodā pārsvaru gūst frazeoloģisms *ar ierautu asti*.

Izdabāšana/neizdabāšana

Ja kādam dara pa prātam, tad *glauda pa spalvai* [LVV 2006: 1025; LLVV$_{-e}$; MLVV$_{-e}$;

tezaurs.lv]. Vairāki piemēri fiksēti laikrakstos, piem.: *Ziniet, labāk lai par mani saka: re, kur tā iedomīgā* [..]*, nekā* ***glauda pa spalvai*** *un saka, kāda es laba*. [Meiere 2022]

Izdabāt var ne tikai kādam, bet arī viedoklim, uzskatam: *Tomēr nešaubieties ne mirkli – precīzi tie paši cilvēki, kuri šobrīd ir sajūsmā par Maska aktivitātēm, būs pirmie, kuri ņuņņādami skries ietagot un saukt palīgā Valsts policiju, kolīdz ieraudzīs kādu viedokli, kuram nepiekrīt. Jo vārda brīvība ir tikai tad, paustais* ***glauda pa spalvai.*** [Lūsis 2022] Taču iespējams arī pretējais – *glaudīt pret spalvu* ar nozīmi ‘nerunāt, arī nedarīt (kādam) pa prātam un neizdabāt’ [LLVV$_{-e}$; tezaurs.lv]: *Pievērsīsimies Posta puķei, lai mēģinātu noskaidrot, kas šinī tiešām vienreizējā darbā* ***glauda pret spalvu*** *pat visprātīgākos lasītājus*. [Ivaska 1965] Vietnē satori.lv publicēts Jāņa Rokpeļņa dzejolis, kura fragmentā teikts: *lien prusaki galvā / tos* ***glaudu pret spalvu*** */ kaut spalvas jau prusakiem nav* [Rokpelnis 2011]. Nacionālā korpusa kolekcijā forma *glaudīt pa spalvai* minēta 103 reizes dažādos korpusos, *glaudīt pa spalvu* – 7 reizes, frazeoloģisms *glaudīt pret spalvu* nav minēts vispār.

Tikt pārmācītam

Lai izteiktu to, ka kāds tiek ievainots, piekauts, pārmācīts, saka, ka *dabū pa spārniem* [LFV 2000: 11890; tezaurs.lv], *dabū pa seksti* [LFV 2000: 1110; tezaurs.lv; MLVV$_{-e}$]. Jāuzsver, ka vārdnīcās šo nozīmi izsaka ne tikai ar *spārni* vai *sekste*. Leksikogrāfijas avotos reģistrēti frazeoloģismi ar dažādām citām leksēmām: *dabūt pa ādu*, *biksēm*, *degunu*, *galvu*, *kaklu*, *ļipu* [VIV I, 2000: 150], *mici*, *mīkstumiem*, *mizu*, *purnu*, *purslām*, *seksti*, *pa ragiem*, *pa sprandu* [VIV I, 2000: 150], *zobiem* [LLVV$_{-e}$; tezaurs.lv.; MLVV$_{-e}$]. Nacionālā korpusa kolekcijā *dabūt pa seksti* ir 3 pieminējumos no 35 korpusiem, *dabūt pa spārniem* – 30 pieminējumi no 35 korpusiem. Tas nozīmē, ja MLLVV$_{-e}$ ir iekļauts frazeoloģisms *dabūt pa seksti*, tad jābūt arī *dabūt pa spārniem*.

Izmisums

Arī pretējas sajūtas – izmisumu, nespēku – izsaka ar idiomām, kurās kāds no elementiem ir leksēma *spārni*: *spārni par īsiem* ‘saka, ja nav iespējams realizēt iecerēto’ [LFV 2000: 1191], *nolaist spārnus* ‘zaudēt garīgos spēkus, drosmi, cerības, ļauties mazdūšībai, izmisumam’ [LVV 2006: 1026; LLVV$_{-e}$; MLVV$_{-e}$], *apcirpt spārnus* ‘neļaut kādam ko darīt; ierobežot kāda rīcību vai darbību’ [LVV 2006: 1026; MLVV$_{-e}$]. LFV, balstoties uz latviešu literatūras avotiem, fiksēti frazeoloģisma varianti – *apgriezt spārnus* un *aplauzt spārnus* [LFV 2000: 1188].

Nacionālā korpusa kolekcijā skaitliski dominē *aplauzt spārnus* ar 71 pieminējumu un *apgriezt spārnus* ar 60 pieminējumiem, *nolaist spārnus* – 48, *apcirpt spārnus* – 27, *spārni par īsiem* – 5. Pagaidām frazeoloģisms *aplauzt spārnus* un *apgriezt spārnus* nav iekļauts MLVV$_{-e}$.

Par cilvēku, kas cietis neveiksmi, zaudējis drosmi, cerības, sarunvalodā saka, ka viņš ir *nolaidis* (arī *ierāvis*) *asti* [LLVV$_{-e}$; tezaurs.lv] vai *ar nolaistu asti* [MLVV$_{-e}$]. Pārlūkprogramma google.com rāda nelielu abu frazeoloģismu lietojumu. Nacionālā korpusa kolekcijā visvairāk fiksēts *ar nolaistu asti* – 74 pieminējumi 7 korpusos, ievērojamāk mazāks ir *nolaidis* (arī *ierāvis*) *asti* pieminējumu skaits.

Zaglīgums

Lai kaut ko nozagtu, paņemtu bez atļaujas, nepieciešamas rokas vai nagi. Valodā ir virkne idiomu ar leksēmu *nags*, *nagi*: *palaist nagus* [ĒIV III 1983: 91; LVV 2006: 668; tezaurs.lv; LLVV$_{-e}$], *smērēt* (arī *triept*, *traipīt* u. tml.) *nagus* [tezaurs.lv; MLVV$_{-e}$], *apdedzināt nagus* [LVV 2006: 668; tezaurs.lv; MLVV$_{-e}$]. Ja kāds zog, ir iejaukts zādzībā,

saka, ka ir *gari pirksti* (arī *nagi*) [ĒIV III 1983: 91], *gari* (arī *netīri*) *nagi* [LVV 2006: 668; tezaurs.lv; MLVV$_{e}$]. Cilvēks, kurš mēdz zagt, tādam *pielīp pie pirkstiem* (arī *pie nagiem*) [ĒIV III 1983: 91; tezaurs.lv; LLVV$_{e}$]. Nacionālā korpusa kolekcijā *palaist nagus* pieminēts 69 reizes 9 korpusos, pārējie frazeoloģismi fiksēti retāk.

Secinājumi

Pētījuma uzdevums bija noskaidrot un raksturot frazeoloģismu komponentu sastāvu, lai apzinātu, kādas leksēmas frazeoloģismos dominē. Apkopojot faktus, jāsecina, ka frazeoloģismos un frazeoloģiskos salīdzinājumos sastopamas dažas leksēmas, kas nosauc kādu putna ķermeņu daļu, visbiežāk *spalvas*, *spārns*, *knābis*, *sekste*, *aste*, *nagi*. Statiski dominē leksēmas *spalvas* un *spārns*.

Analizējot frazeoloģismus, kas jau ir iekļauti dažādās vārdnīcās (pārsvarā skaidrojošās) un tīmekļa resursos, jāuzsver plašais frazeoloģismu fiksējums leksikogrāfijas avotos, tajos vērojamas atšķirības dažos frazeoloģismu skaidrojumos. Nelielas atšķirības leksēmu lietojumā un skaidrojumā konstatētas izlokšņu vārdnīcās.

Lai arī valodnieki uzsver komparatīvo frazeoloģismu produktivitāti [Földes 2007: 425], atšķirībā no iepriekšējiem pētījumiem par putniem, kuros dominēja šī frazeoloģismu struktūra, frazeoloģismos, kuros minēta kāda putna ķermeņa daļa, reti fiksēti frazeoloģiskie salīdzinājumi.

Iepriekš tika izvirzīta atziņa, ka latviešu valodas frazeoloģismos – līdzīgi kā daudzās citās valodās – kāda mājputna vai savvaļas putna leksēma palīdz raksturot cilvēka negatīvās īpašības vai uzvedību. Iespējams, ka Eiropas valodu un cilvēku pasaules uzskatu ietekmējusi grieķu-romiešu mitoloģija, Eiropas kultūra, kristietība un apkārtējā vide. Valodas izveidotais pasaules uzskats, kas rāda runātāju pieredzi, uzskatāmi atklājas frazeoloģijā [Koutny 2019: 184].

Lai frazeoloģismu iekļautu vai neiekļautu MLVV, nepieciešams fiksēt tā lietošanas biežumu. LU Latviešu valodas institūta kartotēka, Nacionālā korpusa kolekcija un meklētājprogramma google.com sniedz aptuvenu priekšstatu, vai tas mūsdienās vēl ir aktuāls. Lingvistiska nepieciešamība pēc kāda frazeoloģisma mainās. Varētu apšaubīt, piemēram, frazeoloģisma *ka spalvas vien put* iekļaušanu MLVV$_{e}$, ja tam vairs nav reāla lietojuma. Savukārt frazeoloģisms *spalvas gaisā* ‘dusmīgs’ joprojām nav apkopojošā vārdnīcā, izņemot Latviešu valodas slenga vārdnīcu, kā arī tīmekļa piemērus ar nozīmi ‘būt pozitīvi priecīgam, satrauktam’.

LITERATŪRA

Banekalniņa – Banekalniņa, I. *Posts*.
Pieejams: https://www.threads.net/@inese.banekalnina/post/DBSwiAwix9C
ĒIV 1983 – Kagaine, E. *Ērģemes izloksne vārdnīca*. P-Ž. Rīga: Zinātne, 1983.
Földes 2007 – Földes, Cs. Phraseme mit spezifischer Struktur. *H. Burger, D. Dobrovol'skij, P. Kühn, R. Norrick (Hrsg.). Phraseologie*. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. Band 1, 1. Halbband. Berlin, New York, 2007, pp. 424–435.
Freimanis 2022 – Freimanis, J. *Greznojoties svešām spalvām... Kuras tautas patiesībā apzeltīja PSRS izlases?* Pieejams: https://www.delfi.lv/mvp/51891067/vintaza/54396248/greznojoties-svesam-spalvam-kuras-tautas-patiesiba-apzeltija-psrs-izlases

Ivaska 1965 – Ivaska, A. *Pārdomas par „Posta puķi”*.
Pieejams: https://jaunagaita.net/jg51/JG51_Ivaska.htm
Jauns.lv 2012 – *Internetā izsmej eksministra viltoto Šveices pulksteni*. Pieejams: https://jauns.lv/raksts/zinas/139435-interneta-izsmej-eksministra-viltoto-sveices-pulksteni-foto
Koha 2017 – Koha, R. *Ieguldīts liels darbs, tāpēc esmu ļoti priecīga*. Pieejams: https://www.ventasbalss.lv/zinas/sports/32657-rebeka-ieguldits-liels-darbs-tapec-esmu-loti-prieciga
Koutny 2019 – Koutny, I. Das sprachliche Weltbild in Phraseologismen mit Tieren. *Berliner Beiträge zur Hungarologie*, 20. Berlin 2019, pp. 182–204. Pieejams: https://doi.org/10.18452/20528
Krautmanis 2011 – Krautmanis, M. *Ar nolaistu asti*. Pieejams: https://nra.lv/viedokli/maris-krautmanis-3/55666-ar-nolaistu-asti.htm
LaVāV$_{-e}$ – Šteinberga, A., Burve, D., Saliņa, I., Kļaviņa, I. *Latviešu-vācu vārdnīca*. Rīga, 2001; Tilde, 2016. Pieejams: https://www.letonika.lv
LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca.* Rīga: Avots, 2000.
LLVV$_{-e}$ – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* Pieejams: https://llvv.tezaurs.lv
Lūsis 2022 – Lūsis, T. *Vārda brīvība sociālajos tīklos – vienlaikus gan laime, gan dibensāpe*. Pieejams: https://www.tvnet.lv/7639570/varda-briviba-socialajos-tiklos-vienlaikus-gan-laime-gan-dibensape
LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.
LVSlV 2006 – Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 2006.
MLVV$_{-e}$ – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca.* LU Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. I. Zuicena, A. Roze. Pieejams: http:// www.tezaurs.lv/mlvv
Meiere 2022 – Meiere, A. *Elīna Maligina: Man ir apnicis slēpties un izlikties par to, kas neesmu*. Pieejams: https://www.santa.lv/raksts/personibas/elina-maligina-man-ir-apnicis-slepties-un-izlikties-par-to-kas-neesmu-19055/
NKK – *Nacionālā korpusa kolekcija*.
pasakas.eu – *Pasaka. Puisis un vilks*. Pieejams: https://pasakas.eu/puisis-un-vilks
Rokpelnis 2011 – Rokpelnis, J. *Nosaukums.* Pieejams: https://satori.lv/article/nosaukums
Satori.lv 2023 – *Hermanis apsūdz Dailes teātri jauno aktieru „pārpirkšanā”; Daile publicē atbildi*. Pieejams: https://satori.lv/article/hermanis-apsudz-dailes-teatri-jauno-aktieru-parpirksana-daile-publice-atbildi
SISV 2001 – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.
Strautmanis 2024 – Strautmanis, U. *„Ķirsītis uz kūkas” un „dopings” no skatītājiem – Latvijas paralimpisko medaļu kaldinātāji par Parīzi*. Pieejams: https://www.delfi.lv/video/54087304/aizmugure/120042293/kirsitis-uz-kukas-un-dopings-no-skatitajiem-latvijas-paralimpisko-medalu-kaldinataji-par-parizi
tezaurs.lv – *tezaurs.lv*. Vārdnīcu sastādījis A. Spektors. LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2022. Pieejams: https://www.tezaurs.lv/
VIV I, II 2000 – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. I-II. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Velga POLINSKA[1]
(LU Latviešu valodas institūts)
Dite LIEPA
(LU Latviešu valodas institūts, Rīgas Stradiņa universitāte)

Vieglā un vienkāršā valoda Latvijas medijos

Summary
Easy and Plain Languages in Latvian Media

The recent Accessibility Act has been incorporated into several laws in Latvia to ensure that all new services and products are understandable for people with disabilities. However, language simplification methods as plain and easy languages, are still heavily stigmatized in Latvia. The societal attitudes and lack of awareness were demonstrated in social media platforms when a new project – adaptation of „The Time of the Land Surveyors" ("Mērnieku laiki") by brothers Reinis Kaudzīte and Matīss Kaudzīte in easy language – was announced. The mass media have different functions, and they play a crucial role in raising awareness. However, this study showed that in this case, the mass media did not fulfil its function – to reduce the social gap and soften stigmatization – due to the lack of knowledge and interest.

Key words: *easy language, plain language, accessible communication, Latvian media*

*

Ievads

Vispārīgajā cilvēktiesību deklarācijā noteikts, ka „*visi cilvēki piedzimst brīvi un vienlīdzīgi cieņā un tiesībās*", turklāt „*katram cilvēkam pienākas visas tiesības un brīvības, kas pasludinātas šajā deklarācijā, neatkarīgi no viņa rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes, mantiskā stāvokļa, kārtas vai cita stāvokļa. Turklāt nav pieļaujamas nekādas atšķirības tās valsts vai teritorijas politiskā, tiesiskā vai starptautiskā stāvokļa dēļ, pie kuras cilvēks pieder*" [1. un 2. pants]. Eiropā un arī citur pasaulē arvien vairāk uzmanības pievērš iekļaujošas vides attīstībai – to apliecina gan pieņemtie normatīvie akti, gan atsevišķu iestāžu, nevalstisko organizāciju un individuālu iniciatīvu veikums. Piemēram, 2019. gadā pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva (ES) 2019/882 par produktu un pakalpojumu piekļūstamību, tās mērķis ir harmonizēt produktu un pakalpojumu piekļūstamības prasības starp dalībvalstīm, tādējādi uzlabojot gan produktu un pakalpojumu pieejamību, gan attiecīgās informācijas piekļūstamību iekšējā tirgū. Direktīva Latvijā tika iestrādāta vairākos likumos: veikti grozījumi Likumā par atbilstības novērtēšanu, Publisko iepirkumu likumā, Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likumā un Elektronisko sakaru

[1] Velgai Polinskai publikācija izstrādāta Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena „Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana" 5.2.1.r. reformas „Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma" 5.2.1.1.i. investīcijas „Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti" otrās kārtas „Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti" projektā Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 „Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija".

likumā. Tomēr apjomīgākais tiesību akts, kas aptver lielāko daļu Direktīvas prasību, ir Preču un pakalpojumu piekļūstamības likums, kas stājās spēkā 2025. gada 28. jūnijā.

Šādas direktīvas īstenošana un iekļaujošas vides attīstība nevar notikt bez izmaiņām komunikācijā. Tas nozīmē, ka papildus daudzveidīgiem tehnoloģiskiem risinājumiem par neatņemamu savstarpējās saziņas daļu kļūs arī valodas vienkāršošanas formas – vieglā un vienkāršā valoda. Tāpēc šie temati pēdējo gadu laikā ir zināmi, par tiem diskutē gan sabiedrībā, gan medijos.

Aktīvā rosība par vieglo un vienkāršo valodu dažādos līmeņos un interešu laukos ir ietekmējusi ne tikai zinātnisko pētniecību, bet arī sabiedrības attieksmi, kas izpaužas gan populārzinātniskos apcerējumos un publicistikas stila diskusijās medijos, gan viedokļu daudzveidībā sociālās tīklošanās vietnēs jeb sociālajos medijos.

Pozitīvi vērtējams, ka žurnālisti cenšas aktīvi iesaistīties aktuālo notikumu atspoguļošanā, tādējādi sniedzot savu ieguldījumu abu līdz šim maz zināmo jēdzienu skaidrojumos, izpratnē un popularizēšanā. Taču vērojams, ka gan žurnālistiem, gan intervijās iesaistītajiem ierēdņiem, inteliģences pārstāvjiem u. c. viedokļu paudējiem trūkst izpratnes par vieglo un vienkāršo valodu, jēdzieni tiek jaukti, nepareizi interpretēti, tādējādi radot nepareizu un aizspriedumainu attieksmi pret vieglo un vienkāršo valodu.

Lai vairotu sabiedrības izpratni un sekmētu attieksmes maiņu, nepieciešama gan žurnālistu, gan citu iesaistīto pušu ieinteresētība un profesionalitāte. Raksts, izmantojot konkrētus raidījumu un publikāciju piemērus, sniedz ieskatu mediju darbā un reizē atgādina par šo jēdzienu atšķirību: vieglā un vienkāršā valoda ir divi savstarpēji neatkarīgi jēdzieni un termini, un tie lietojami dažādās situācijās un kontekstos.

Vieglā un vienkāršā valoda: vienojošais un atšķirīgais

Lai arī vieglā un vienkāršā valoda ir divi atšķirīgi jēdzieni, tām ir gana daudz kopīgu pamatprincipu. Tiesa, praksē tie tiek piemēroti dažādās pakāpēs. Gan vieglā, gan vienkāršā valoda paredz, ka, veidojot tekstu, primāri tiek domāts par lasītāju. Tekstam jābūt pārdomātam un labi strukturētam, svarīgāko informāciju liekot sākumā. Notikumu izklāstam tekstā ir jābūt secīgam, vēlams – hronoloģiskam, teikumi jāveido īsāki, jāizvairās no palīgteikumu rindām, nevajadzīgiem iespraudumiem un liekas informācijas. Tāpat, izvēloties leksiku, jādomā par lasītāju: vārdiem jābūt ikdienā bieži lietotiem un viegli saprotamiem. Pārskatāmības labad tekstu strukturē ar virsrakstiem un apakšvirsrakstiem un izvēlas vizuālo noformējumu, kas atvieglo lasīšanu: tekstu līdzina pie kreisās puses un raugās, lai lapā būtu pietiekami daudz brīvas vietas [Liepa, Polinska 2025: 6].

Tomēr ir būtiski izprast vieglās un vienkāršās valodas atšķirības gan teksta veidošanā, gan lietojuma kontekstā.

Vieglā valoda (angļu *easy-to-read*, *easy language*) ir literārās valodas īpaša forma, ko paredzēts lietot asimetriskā saziņā ar **cilvēkiem ar īslaicīgām vai pastāvīgām valodas grūtībām**. Vieglajai valodai ir stingras prasības gan tekstveides, gan vizuālā noformējuma ziņā. Vieglās valodas sintaktiskā pamatvienība ir vienkāršs nepaplašināts teikums, turklāt parasti katru teikumu sāk jaunā rindā. Vieglajā valodā izvēlas ikdienā lietotus vārdus, vairās no pārnestas nozīmes vārdiem, eifēmismiem, terminiem. Teksts vieglajā valodā rakstīts ar lielākiem burtiem, starp rindiņām ir lielākas atstarpes, turklāt lapā neiekļauj dekoratīvus elementus [Liepa, Polinska 2025: 6–7].

Vienkāršajā valodā (angļu *plain language*, *layman's terms*) izmanto paņēmienu

kopumu, lai jebkuras nozares specifisko saturu izteiktu skaidri uztverami **ikvienam sabiedrības loceklim** ar atšķirīgām priekšzināšanām un izpratni konkrētajā tematā. Vienkāršās valodas principi pamatā ir universāli un rekomendējoša rakstura, tie attiecas arī uz vizuālo noformējumu. Teksts vienkāršajā valodā ietver palīgteikumus, tajā var izmantot terminus, tekstu strukturē rindkopās. Burtveidolam nav striktu nosacījumu. Vienkāršā valoda drīzāk uzskatāma par valodas lietojuma paņēmienu kopumu, kura galvenais mērķis ir skaidrs, nepārprotams vēstījums bez aplinkiem un liekvārdības [Liepa, Polinska 2025: 6–7].

Lai nostiprinātu izpratni par vieglās un vienkāršās valodas atšķirībām, ir vērts šo apakšnodaļu pabeigt ar salīdzinošo tabulu, ko veidojušas somu pētnieces Kamilla Lindholma (*Camille Lindholm*) un Ulla Vanhatalo (*Ulla Vanhatalo*).

1. tabula

Standartvalodas, vienkāršās valodas un vieglās valodas salīdzinājums

[Lindholm, Vanhatalo 2021: 19–20][2]

	Standartvaloda	**Vienkāršā valoda**	**Vieglā valoda**
Mērķis	Vienots saziņas līdzeklis, norma, ko izmanto, piemēram, oficiālos dokumentos vai plašsaziņas līdzekļos; „prestižais" valodas paveids	Teksts, kurā vārdu izvēle, struktūra un dizains ir tik skaidri saprotami, ka paredzētā auditorija var bez piepūles atrast nepieciešamo informāciju, saprast atrasto informāciju un to izmantot	Tiecas panākt maksimālu teksta izpratni un mijiedarbības līdzvērtīgumu
Mērķgrupa	Ikviens, dažkārt izmanto savstarpējā nozares speciālistu saziņā	Ikviens	Cilvēki ar dažādiem valodas ierobežojumiem (piem., neirobioloģiski iemesli, migrācijas fons, zema lasītprasme)
Sarežģītības līmenis	Dabiski sarežģīta, dažkārt pat ļoti sarežģīta	Izmanto vienkāršākus vārdus, struktūras, konstrukcijas, vairās no profesionālā žargona	Apzināti un bieži nozīmīgi vienkāršota valoda visos līmeņos: saturs, gramatika, leksika
Lietošanas joma	Publiska komunikācija, profesionāla vide, rakstīts teksts un runāts teksts	Juridiskie un administratīvie teksti, oficiālie dokumenti	Dažādas jomas: informatīvi teksti, daiļliteratūra, ziņas, arī mutvārdu saziņa
Juridiskais statuss	Parasti pozicionēta kā oficiālā valoda, ko nereti pieprasa likums	Vairākās valstīs tiesību akti nosaka valsts iestādēm pienākumu izmantot vienkāršo valodu, lai veicinātu piekļuvi pakalpojumiem	Vairumā valstu nav nostiprināta tiesību aktos – Vācija kā izņēmums

[2] Tabulu tulkojusi raksta autore Velga Polinska.

Lingvistiskais statuss	Nav skaidrs, vai standartvalodu var uzskatīt par runātu vai rakstītu dzimto valodu	Netiek runāta vai rakstīta kā dzimtā valoda	Netiek runāta vai rakstīta kā dzimtā valoda
Tekstu veidotāji	Ikviens cilvēks	Galvenokārt valsts un pašvaldību iestādes, uzņēmumi, organizācijas	Prasmīgākais partneris jebkurā asimetriskā komunikācijā

Vieglā valoda Latvijā

Vieglās valodas ideja Latvijā ieviesta jau 90. gadu beigās – pēc organizācijas „Sustento" mācību vizītes Stokholmā, tostarp Vieglās valodas centrā. Taču tās attīstība ir bijusi saraustīta, periodiski apstājusies pavisam un aizvien uzskatāma par nepietiekamu. Vieglās valodas tradīcija ilgstoši stiprināta tikai un vienīgi praksē, pamatā – speciālajā izglītībā, kas saistāms ar izglītības sistēmas novecojušo, bet aizvien spēkā esošo tradīciju vairīties no cilvēku ar invaliditāti iekļaušanas vispārizglītojošās skolās no agrīna vecuma. Arī „Vieglās valodas aģentūras" (dibināta 2000. gadā) sākotnējā darbība tika vērsta galvenokārt uz cilvēkiem ar invaliditāti kā pamata mērķgrupu.

Nozīmīgs notikums vieglās valodas attīstībā Latvijā bija LU īstenotais Erasmus+ projekts „Vieglās valodas veicināšana sociālajai iekļaušanai" ("*Promoting Easy-to-Read Language for Social Inclusion*"; saīsinājumā PERLSI), kas tika īstenots kopā ar Slovēnijas un Lietuvas partneriem no 2020. līdz 2022. gadam. Tas kļuva par spēcīgu pamatu vieglās valodas jautājuma aktualizācijai Latvijā. Projekta laikā un pēc tā tapa zinātniskas publikācijas, kas veido pamatbāzi turpmāku zinātnisko pētījumu veikšanai, ir izdoti pirmie latviešu valodai specifiskie ieteikumi par vieglo valodu ("Vieglā valoda. Rokasgrāmata" (Rīga, LU Akadēmiskais apgāds 2022)), „Radioziņu minivārdnīca" (2021), kā arī „Vieglās valodas līmeņu apraksti" (2021).

Pēdējos gados vieglās valodas pilnveide Latvijā ieguvusi skaidrākas aprises: nostiprinājusies radio ziņu pārraide vieglajā valodā, izdota pirmā rokasgrāmata, kas ielikusi pamatu turpmākiem pētījumiem, referēts vietēja mēroga un starptautiskās konferencēs, izstrādāts studiju kurss: dažādu specialitāšu studenti jau trešo gadu var apgūt izvēles kursu (jeb t. s. C daļas kursu) „Vieglā valoda" Latvijas Universitātē un Rīgas Stradiņa universitātē. Papildus tam meklēti veidi, kā veicināt jaunrades attīstību un nodrošināt plašāku literatūras pieejamību vieglajā valodā, un organizēts vieglās valodas rakstniecības konkurss, apzināti veicinot jauno rakstnieku interesi informatīvos semināros. Stāstu konkurss, kura ideja pārņemta no slovēņu kolēģiem PERLSI projekta laikā, Latvijā noticis jau trīs reizes: pirmajā konkursā 2022. gadā savus darbus iesniedza pieci stāstu autori, savukārt pēdējā konkursā – 2025. gadā – tika iesniegti jau 35 autoru stāsti. Konkursā iesniegtie darbi kalpojuši par pamatu jaunai grāmatu sērijai „Stāsti vieglajā valodā", kuru ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu izdod AS „Valters un Rapa". Patlaban Latvijā top arī pirmā disertācija, kas veltīta vieglās valodas pētniecībai un sabiedrības attieksmei pret to (tās autore – Velga Polinska).

Termins „vieglā valoda" nostiprināts Valsts valodas centra izstrādāto politikas, tiesību un valsts pārvaldes terminu kolekcijā. Termins iekļauts arī 2023. gadā izdotajās Izglītības terminu skaidrojošajā tiešsaistes vārdnīcā un Sociālā darba vārdnīcā. Abos šķirkļos piedāvāts arī termina raksturojums, taču neviens no tiem neatbilst definīcijas būtībai, lai arī sniedz daļēju priekšstatu par vieglo valodu.

Vienkāršā valoda Latvijā

Vienkāršā valoda sabiedrības uzmanības lokā nonākusi 2017. gadā, kad Valsts kanceleja izdeva „Vēstuļu rakstīšanas vadlīnijas", kuru ievaddaļā norādīts: „*Nav pieļaujama situācija, ka klients un valsts pārvaldes iestādes darbinieks runā „dažādās valodās". Saziņu apgrūtina pārmērīgi oficiāls tonis, gari teikumi, speciālie termini un vārdi ar neskaidru nozīmi.* [..] *Valsts pārvaldes darbiniekiem, sniedzot pakalpojumu, ir jārūpējas par skaidrāku, ciešāku un pilnvērtīgāku komunikāciju ar klientu. Centieni tuvināt valsts pārvaldi iedzīvotājam, sniedzot atbildi vienkāršā un saprotamā veidā, izmantojot lietišķus un skaidrus valodas līdzekļus, palīdzēs nojaukt iedomāto „mūri", veicinās sadarbību un nodrošinās klientorientētu valsts pārvaldes darbību*" [Valsts kanceleja 2017: 4]. Tiesa, „Vēstuļu rakstīšanas vadlīnijās" nav norādīts termins „vienkāršā valoda", taču minēti tās principi, uzsverot izteiksmes skaidrību, piemēram: „*Izklāstu raksta iespējami koncentrēti, vienkāršā valodā, nelieto sarežģītus terminus un svešvārdus, sniedz faktus un informāciju, kas nepieciešama, lai atbildētu uz klienta jautājumiem*" [Valsts kanceleja 2017: 10].

Pirmo reizi vienkāršās valodas jēdziens, minot terminu, aprakstīts Aigas Veckalnes populārzinātniskajā publikācijā „Ar mērķi tikt saprastiem, nevis atstāt iespaidu: vieglā un vienkāršā valoda"[3] vietnē delfi.lv [Veckalne 2020]. Izvērstu nodaļu par saprotamību juridiskajos tekstos un *skaidru valodu* monogrāfijā „Juridiskie teksti latviešu valodā" iekļāvusi Inese Treimane. Viņa norāda, ka „*juridiskajā saziņā pastāv* [..] *tiešie un netiešie adresāti, bet* [..] *jāievēro princips, kas paredz, ka teksta radītājiem un saņēmējiem jābūt vienā (sagatavotības, zināšanu) līmenī*" [Šarčevic 2000: 59, citēts Treimane 2021: 85]. Tāpat I. Treimane min, ka teksta saprotamība uzskatāma ne vien par lingvistisku, bet arī par tiesību jautājumu [Treimane 2021: 87].

Taču izkoptas un ilgstošas vienkāršās valodas tradīcijas Latvijā nav, tāpat pagaidām nav nostiprināts vienkāršās valodas termins un definīcija. Domājams, ka Likums par preču un pakalpojumu piekļūstamību ievērojami veicinās vienkāršās valodas attīstību valsts un pašvaldību iestāžu, kā arī citu organizāciju komunikācijā ar sabiedrību.

Mediju loma informācijas pasniegšanā

Mediji veic dažādas funkcijas. Atsaucoties uz vācu komunikācijas zinātnes pētnieku profesoru Klausu Beku (*Klaus Beck*) [Beks 2021: 130–136], mediji veic sociālo funkciju (socializācijas, integrācijas, sociālās orientācijas un rekreācijas funkciju), politisko funkciju un ekonomisko funkciju. Raksta kontekstā vairāk jārunā tieši par pirmo – sociālo funkciju un tai pakārtoto apakšfunkciju – socializāciju. „*Tieši plašsaziņas mediji ir tie, kas komunicē zināšanas par lomām un lomu paraugus (saruna), redzējumus (vīzijas), vērtības, domāšanas un uzvedības veidus, turklāt galvenokārt tieši dramaturģiski veidotajos izklaides piedāvājumos, kā arī t. s. realitātes (angļu val. – reality) formātos.* [..] *Plašsaziņas mediju socializācijas funkcija pāriet arī uz politisko socializāciju, tātad uz pieauguša, kritiska un aktīva vēlēšanu dalībnieka jeb pilsoņa audzināšanu*" [Beks 2021: 130–131]. Otra apakšfunkcija ir integrācija, un tikai pēc tam seko sociālās orientācijas un rekreācijas funkcija. „*Plašsaziņas medijiem arvien pieraksta lielu lomu kopības un piederības sajūtas veidošanā. Kopīgās intereses un problēmas, bet arī kopīgās sajūtas ar*

[3] Raksts patlaban ir arhivēts un pieejams tikai abonentiem, taču arī pēc šī raksta jau 2020. gadā publicēti negatīvi komentāri.

plašsaziņas mediju starpniecību var tikt apzinātas kā kopīgās iezīmes, un tādējādi tiek sekmēta indivīdu un grupu identifikācija ar sabiedrību un tās kultūru. Tēmu un apgalvojumu atlase un strukturēšana rada kopīgu pamatu starppersonu pieslēgšanās komunikācijai, jo mediji piegādā iemeslus ikdienas sarunām" [Beks 2021: 130–131]. Turklāt sabiedrības integrācija vienlaikus ir normatīva prasība, it īpaši sabiedriskajiem medijiem.

To nosaka arī valsts sabiedriskais pasūtījums: „*Īpaša uzmanība veltāma mazākumtautību integrācijai latviešu valodas un latviskās kultūras vidē, bērnu un jauniešu auditorijas sasniegšanai, kā arī satura pieejamības dažādām sabiedrības grupām, tajā skaitā cilvēkiem ar invaliditāti, palielināšanai, ņemot vērā nepieciešamību stiprināt sabiedriskos elektroniskos plašsaziņas līdzekļus kā galvenos uzticamas un pārbaudītas informācijas avotus ne tikai ikdienā, bet arī iespējamās krīzes situācijās*." [Valsts SIA „Latvijas Sabiedriskais medijs" stratēģiskais ietvars un plāns sabiedriskā pasūtījuma izpildei 2025. gadā: 14]

Vērtējot mediju ietekmi uz auditoriju, jāmin mediju sociālo un kultūras efektu teorijas. Šīs teorijas apraksta mediju ietekmi uz specifisku – gan pasīvu, gan aktīvu masu auditoriju. Turklāt argumentācijās ņemti vērā gan sociāli psiholoģiskie, gan sociāli ekonomiskie un kultūras priekšnoteikumi [Skulte 2025].

Viena no šīm teorijām – informācijas jeb zināšanu plaisas teorija – apraksta sociāli ekonomisko un izglītības faktoru ietekmi uz zināšanām, kas rodas no mediju patēriņa informācijas ieguvē. Klusuma spirāles teorija norāda, ka mediju patērētāji, baidoties no izolācijas, pastāvīgi novēro sabiedrībā dominējošos viedokļus un noklusē vai maina savus viedokļus, kas ir pretrunā ar izpratni par vairākuma viedokli un tā attīstības prognozēm. Savukārt kultivācijas teorijas autori sasaista televīzijas atspoguļojumu ar skatītāju realitātes uztveri, secinot, ka mediji ir sabiedrībā cirkulējošo stāstu, ticējumu un mītu avots, tādēļ tie, kas televīziju skatās vairāk, izveido priekšstatu par sabiedrību citādu un ļaunāku, nekā tā ir, un ir pakļauti viedokļu homogenizācijai. Mediju ietekme šajā teorijā tiek aprakstīta kā ilgtermiņa process, kurā rodas simboliskais vēstījums, kas ietekmē lietotāju paradumus kopumā, nevis atsevišķas darbības [Skulte 2025].

Lai vērtētu mediju paveikto, rakstā aplūkotas vairākas publikācijas un raidījumi, kuros sniegta informācija par vieglo un vienkāršo valodu, pamatā balstoties uz informāciju, kas publicēta saistībā ar augsto sabiedrības neapmierinātības par brāļu Kaudzīšu romāna „Mērnieku laiki" plānoto adaptāciju vieglajā valodā.

Informācija par vieglo un vienkāršo valodu Latvijas medijos

Mediju satura veidotāji (redaktori un producenti) ziņu saturu aizgūst no ziņu aģentūrām. Latvijā tā ir nacionālā informācijas aģentūra LETA, kas pēc pašas apgalvotā „*rada uzticamu saturu un sniedz individualizētus pakalpojumus profesionāliem informācijas lietotājiem*" [LETA b. g.].

Taču ziņojumu saturu un informācijas pasniegšanas veidu, ko Latvijā medijiem izplata ziņu aģentūra LETA, noteikti varētu uzlabot. To atzīst gan pētnieki [Kruks, Rižņikova, Vaita un Veidemanis 2019], gan arī LR ziņu redaktori Agnese Vasermane [2019] un Lauris Zvejnieks [2019]. Gatavojot ziņu izlaidumus, aģentūras LETA ziņas tiek īsinātas, rediģētas un tikai pēc tam lasītas ēterā. Tomēr, vēloties paaugstināt tieši valodas kvalitāti, ar ziņu īsināšanu un rediģēšanu nepietiek – dažkārt ziņa ir jāveido no jauna. „*Aģentūras LETA ziņu valoda ir sarežģīta, dažkārt sliktā kvalitātē, jo pamatā ziņās izmanto pārpublicētas preses*

relīzes" [Kruks, Rižņikova, Vaita un Veidemanis 2019: 93]. Ziņu aģentūrā LETA 43% tekstu ir tikai pārrakstītas preses relīzes [Vasermane 2019: 85]. Kā norāda L. Zvejnieks, ziņu valoda kļuvusi sarežģītāka, savukārt žurnālistiem izveidojusies pārāk liela pietāte pret LETA kolēģu gatavotajām ziņojumiem [Zvejnieks 2019: 80]. Žurnālisti paliek šīs oficiālās informācijas noteiktajos rāmjos, baidās kaut ko mainīt, nemeklē citu informāciju un pat izvairās lietot sinonīmus. Tāpēc LR regulāri ir situācijas, kad pārāk sarežģīti rakstītu LETA ziņu redaktors nolemj nerediģēt un ziņās neiekļaut, tā vietā izvēloties kādu citu [Zvejnieks 2019: 51]. Tādējādi cieš žurnālistikas kvalitāte: klausītājs nesaņem, iespējams, būtisku informāciju, tajā pašā laikā līdz viņam nonāk mazāk kvalitatīva un arī tendencioza informācija.

Par brāļu Kaudzīšu romāna „Mērnieku laiki" adaptāciju vieglajā valodā sākotnējā informācijā plašsaziņas līdzekļos rakstīts šādi: „*Nodot romāna vērtības nākamajām paaudzēm top aizvien grūtāk: daudziem mūsdienu lasītājiem brāļu Kaudzīšu teksts kļuvis par sarežģītu, bet atsevišķām sabiedrības grupām tas ir nepieejams uztveres grūtību vai nepilnīgu valodas zināšanu dēļ*" [jauns.lv 2024]. Taču nekur rakstā neparādās informācija par vieglās valodas mērķgrupām: cilvēkiem ar īslaicīgām vai nepārejošām valodas uztveres grūtībām. Ņemot vērā zemo informētību par vieglo valodu Latvijā, vairums sabiedrības locekļu uztvēra šo informāciju sagrozītā veidā, paužot bažas, ka „Mērnieku laiku" oriģinālversija vairs nebūs pieejama, bet tā vietā skolēniem būs jālasa jau pārveidotais brāļu Kaudzīšu romāns.

Šādu priekšstatu pastiprina arī turpmākā informācija – biedrības „Vieglās valodas aģentūra" valdes priekšsēdētāja Irīna Meļņika stāsta: „*Jau iepriekš esam veikuši latviešu literatūras klasikas darbu adaptācijas un saņēmuši atzinīgu vērtējumu no pedagogiem, kas saskata to lietderību un izmanto savā darbā*" [jauns.lv 2024].

Tālāk tekstā skaidrība par projektā iecerētajiem mērķiem izplūst vēl vairāk: „*Taču Rakstniecības un mūzikas muzeja ideja* [..] *neapstājas pie romāna teksta pārveides vieglāk uztveramā formā, bet paredz arī radīt precedentu un metodiku sarežģītu Latvijas kultūras vērtību pieejamības praktiskā veidošanā*" [jauns.lv 2024] (autoru pasvītrojums – *V. P., D. L.*). Rezultātā projekta sākotnējā iecere padarīt romānu „Mērnieku laiki" piekļūstamu sabiedrības grupām ar valodas uztveres traucējumiem netiek skaidri izklāstīta, mediji, pārpublicējot no nacionālās informācijas aģentūras LETA vietnes, nav rediģējuši un precizējuši informāciju un attiecīgi neizpilda sociālo funkciju un tās apakšfunkcijas – socializāciju un integrāciju.

Lai mazinātu sabiedrības pretreakciju, 2024. gada 29. novembrī izskanēja Latvijas Televīzijas raidījums „Kultūršoks". Raidījuma vadītāja kultūras žurnāliste Anete Ašmane-Vilsone jau sižeta pieteikumā bija sagatavojusi tekstu: „*Viļņošanos sabiedrībā izraisījis projekts pirms pusotra gadsimta brāļu Kaudzīšu uzrakstītos „Mērnieku laikus" pārrakstīt mūsu laikam piemērotākā un vieglākā valodā*" (autoru pasvītrojums – *V. P., D. L.*). Abi īpašības vārdi pārākajā pakāpē – piemērotākā un vieglākā – nav tiešs analogs termina vārdkopai *vieglā valoda*, turklāt rada papildu mulsumu un neskaidrību: vai tiešām runa ir par vieglo valodu vai kādu citu – vieglāku valodu – un kas tieši ir domāts ar piemērotāku un vieglāku valodu. Tāpat raidījuma pieteikuma teksts izraisa noraidošu sabiedrības noskaņojumu pret latviešu pirmā kultūrvēsturiskā romāna „aizskārumu" tik nesaudzīgā veidā.

"Kultūršokā" savu viedokli pauda 9 cilvēki: trīs Rīgas Valsts 3. ģimnāzijas 11. klases

skolnieces (Enija Dārziņa, Katrīna Kalnbērza, Amanda Legzdiņa) un viņu latviešu valodas un literatūras skolotāja Daiga Šēfere; Irīna Meļņika – biedrības „Vieglās valodas aģentūra" valdes priekšsēdētāja; Arno Jundze – Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs; Signe Rirdance – Stokholmas Latviešu sestdienas skolas skolotāja; Valsts kancelejas Komunikācijas departamenta vadītāja Ilze Pavlova; Latvijas Radio Ziņu dienesta vadītājs Uģis Lībietis.

Nepārprotami, iesaistīto personu nepilnu 15 minūšu raidījumam [14:43] bija par daudz. Izvēlēto dalībnieku viedoklis un raidījuma vadītājas komunikācija nebija pārliecinoša, bija vērojams intervējamo izpratnes un zināšanu trūkums, kā arī neskaidra izteiksme. Dažos gadījumos terminu un jēdzienu nekorekts lietojums radīja vēl plašāku sajukumu. Piemēram, Valsts kancelejas Komunikācijas departamenta vadītāja I. Pavlova skaidroja: „*Par spīti Valsts kancelejas vadlīnijām vēstuļu rakstīšanā vieglajā valodā* [visticamāk, domāta vienkāršā valoda; par Vēstuļu rakstīšanas vadlīnijām sk. iepriekš – *aut. V. P., D. L.*], *sabiedrībā tiek izmantoti teikumi četru rindu garumā.* [..] *Valsts pārvalde nepāries uz vieglo valodu, un tas nav arī mērķis. Ir jāatrod vidusceļš uz vienkāršo valodu*."

Pēc I. Pavlovas teiktā A. Ašmane-Vilsone piebilda: „*Ierēdņi saprot vieglās valodas nozīmi efektīvai komunikācijai ar sabiedrību*." Arī šis izteikums uzskatāms par nekorektu, jo ierēdniecībai saziņā ar sabiedrību atbilstoši labajai praksei un pieredzei pasaulē un Eiropā būtu jālieto vienkāršā valoda. Pēc citu sarunas dalībnieku aptuvenajām un neskaidrajām, arī izvairīgajām atbildēm žurnāliste neuzdeva precizējošus vai paskaidrojošus jautājumus, arī nelaboja kļūdaini teikto.

Ik pa brīdim raidījumā iesaistījās pārējie raidījuma dalībnieki. Tā, stāstot par sabiedriskā medija ziņām vieglajā valodā, ieņemot aizstāvības pozīciju, izsakās arī LR Ziņu dienesta vadītājs U. Lībietis: „*Ziņas vieglajā valodā nav ziņas ne lēnajā, ne dumjajā valodā.*" Tomēr pēkšņa satura pāreja uz vieglās valodas raksturojumu – turklāt šādā veidā – nav saprotama. Rīgas Valsts 3. ģimnāzijas skolnieces atzina, ka, „*lasot „Mērnieku laiku" fragmentu, bija grūti koncentrēties, vairāki vārdi ir novecojuši, mēs tos ikdienā neizmantojam*". A. Jundze pauda viedokli, ka „*vieglā valoda romāniem arī ir vajadzīga tiem cilvēkiem, kas to citādi nevar izlasīt. Skolā, ja gribēs, krāpsies un šmauksies, tā taču nav problēma.* [..] *Jākļūst iecietīgākiem citam pret citu, jo varam agresīvi runāt, bet… kā jūtas tie cilvēki, kam tas ir adresēts"*. S. Rirdance iejutās diasporas jaunās paaudzes pozīcijā un uzdeva pretjautājumu: „*Cik daudzi no tiem, kas pašlaik dusmīgi izsakās par šo projektu, ir pēdējo 5 vai 10 gadu laikā paši atvēruši „Mērnieku laikus" un ieskatījušies?* [..] *Mēs varam darīt labāko, ieinteresējot, paverot tos vārtus, lai viņiem vismaz būtu pazīstami šie tēli, zināms, ka kaut kas tāds ir.*"

Īsu ieskatu adaptācijas procesā sniedza arī I. Meļņika: „*Ja mēs runājam par daiļliteratūru, mēs, protams, mēģinām arī, cik iespējams, saglabāt autora kaut kādas stila iezīmes, kaut ko no valodas. Līdz ar to mēs skatāmies gan uz šo leksikas izvēli, gan tomēr padarām šo daiļdarbu īsāku*." Vienlaikus viņa norāda uz potenciālajiem sarežģījumiem apjomīgā projekta kvalitatīvā īstenošanā: „*Ne velti mēs esam sadarbībā ar Rakstniecības muzeju. Es ceru, ka viņi mums palīdzēs veikt gan teksta analīzi, lai izvērtētu, kuras sižeta līnijas ir tās būtiskākās, kuras mēs izceļam, un kuri ir varoņi, kas parādās uz kaut kādām pāris darbībām, varbūt bez kuriem var iztikt vieglās valodas versijā*."

Raidījuma nobeigumā no raidījuma vadītājas puses vēl tika iekļauts kāds jauns likums, tātad – jauns sižeta pavērsiens: „*Preču un pakalpojumu piekļūstamības likums, kas stāsies*

spēkā 2025. gada vasarā, prasa, lai saziņa notiktu saprotamā veidā. Tāpēc bankas konsultējas ar vieglās valodas ekspertiem."

Īsais ieskats „Kultūršoka" raidījumā parāda, ka tajā pietrūka gan sižetiskās un tematiskās kohēzijas, gan saturiskās koherences. Galvenā doma – romāns tiks adaptēts, lai to saprastu konkrētas mērķgrupas, – no konteksta pazuda. Tātad iecerētais labais mērķis – aizstāvēt romāna fragmentu adaptāciju vieglajā valodā – netika sasniegts.

Pēc dažām dienām portālā lsm.lv publicēja šī raidījuma izklāstu ziņas formā – jānorāda, ka teksta redakcija atšķiras. Arī virsraksts, kas kalpo kā temata pieteikums, ir cits: „"Mērnieku laiki" vieglajā valodā – sazvērestība pret latviešu valodu vai iecietības mēraukla?" Pie šī teksta pēc raidījuma strādājusi ne tikai A. Ašmane-Vilsone, bet arī LTV raidījumu redaktore Dace Kaukule, – rakstā ir mēģināts novērst nepilnības abu terminu jaukšanā un raidījuma saturā kopumā. Piemēram, no A. Jundzes teiktā tiek uzsvērts galvenais: „*Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs Arno Jundze aicina kritiķus, kas skaļi vērsušies pret ieceri brāļu Kaudzīšu „Mērnieku laikus" adaptēt vieglajā valodā, kļūt cilvēcīgiem un saprast izdevuma mērķauditorijas vajadzības. Jundze norāda, ka latviešu pirmais romāns, kas skaidri „uzstādot diagnozi mūsu tautai", nezaudēs savu oriģinalitāti, ja ar to īsākā atstāstā iepazīsies cittautieši vai cilvēki ar objektīvām uztveres grūtībām.*" Savukārt no intervijas ar Valsts kancelejas Komunikācijas departamenta vadītāju I. Pavlovu rakstā vairs nav iekļauta frāze par vēstuļu rakstīšanu vieglajā valodā un no U. Lībieša sacītā ir uzsvērts: „*Ja mēs mēģinām sarežģītas lietas padarīt vienkāršākas, uztveramas, saprotamākas, tad tas, es domāju, neapdraud valodu*" [Ašmane-Vilsone, Kaukule 2024]. Jāatzīst, ka redakcionālā pieeja raksta uzbūvē ir veiksmīgāka un tā saturs vairs nav tik sadrumstalots kā raidījumā.

Taču diskusijas pēc tam turpinās arī citos medijos. Portāls lasi.lv raksta: „*Lielākās bažas ir, ka jaunieši neizvēlēsies lasīt oriģinālo darbu, dodot priekšroku adaptētajai versijai vieglajā valodā; ka tas apdraudēs latviešu valodu, izķidās latviešu literatūras klasiku un degradēs cilvēku domāšanu*. [..] *„Mērnieku laiki" nav vieglākais darbs, ko lasīt, un mūsdienās aizvien sašaurinās cilvēku loks, kas to var izdarīt. Arī skolās tas vairs nav jālasa gluži obligāti pilnā apjomā*" [Ozoliņa 2024]. Rakstā turpmākais skaidrojums par vieglo valodu un tās mērķa grupām pieejams tikai par maksu.

Vieglās un vienkāršās valodas termini un jēdzieni tiek skarti arī citos raidījumos. Lūk, neliels ieskats 2025. gada pavasara raidījumu saturā, kur minēts vieglās un vienkāršās valodas temats. TV 24 raidījuma „Preses klubs" vadītāja Anita Daukšte 02.01.2025. raidījumā rezumē: „*Ir skaidrs, ka Ministru kabineta noteikumiem ir jābūt <u>vieglajā valodā</u>*." Taču, visticamāk, raidījuma vadītāja domāja par vienkāršo valodu, jo Ministru kabineta noteikumus nav paredzēts adaptēt vieglajā valodā. 2025. gada 23. janvārī LR izskanēja „Kultūras Rondo", kura vadītājs Gustavs Terzens intervēja rakstnieci Lauru Vinogradovu un šī raksta autores V. Polinsku un D. Liepu. Atbildot uz G. Terzena jautājumiem, raidījuma dalībnieces skaidroja, kas ir vieglā valoda un kam tā paredzēta, un rakstniece L. Vinogradova dalījās pieredzē par stāstu rakstīšanu vieglajā valodā.

Sacelto ažiotāžu mēģināja nogludināt Valsts kultūrkapitāla fonda (VKKF) direktora vietniece Linda Karlina: „*Patiesi žēl, ka sabiedrībā nav izpratnes par jēdzienu „vieglā valoda" un vieglās valodas lietošanas nepieciešamību, lai tekstu padarītu pieejamu cilvēkiem, kuriem ir dažādas uztveres grūtības*" [tvnet.lv 2024; pārpublicējums no facebook.com]. VKKF Kultūras mantojuma nozares ekspertu ieskatā šis projekts uzskatīts

par vērtīgu, lai nodrošinātu nozīmīga kultūras satura pieejamību arī cilvēkiem ar uztveres grūtībām. Projekta pieteikumā norādīts, ka šī izdevuma pamata auditorija nav nedz „mūsdienu paaudze", nedz skolēni, tādēļ VKKF nevar komentēt sabiedrības diskusijā radušos pieņēmumus [tvnet.lv 2024].

Vēlāk diskusijā iesaistījās arī portāls tv.3.lv ar rakstu „Vētra ap „Mērnieku laikiem" pierimusi. Vieglajā valodā adaptētas pirmās romāna nodaļas". Šoreiz vairāk stāstījusi biedrības „Vieglās valodas aģentūra" vadītāja I. Meļņika. Viņa skaidro, ka, strādājot pie romāna adaptācijas, teksta adaptētāji atraduši arī pirms 100 gadiem izdoto Roberta Klaustiņa (1875–1962) pārstāstu (1909). Tas gan nav vieglajā valodā, taču krietni plānāks par oriģinālu. „*Šis ir tā kā viens no mūsu padomdevējiem, kad mēs skatāmies, tad domājam, kā tad Klaustiņš ir šo problēmu risinājis. Re, te viņam ir pat nodaļu apvienojums. 4. un 5. nodaļa ir pavisam īsi*," norāda I. Meļņika [tv3.lv 2025]. Tas nozīmē, ka par teksta atbilstību dažādām vajadzībām tiek domāts ne tikai šobrīd, taču jāvērtē, cik korektas ir šādas paralēles un vai šis skaidrojums palīdz izprast vieglās valodas nozīmi.

Nepilnības informācijā par vieglo valodu vērojamas arī citos rakstos. Atsevišķā publikācijā LR Ziņu dienesta galvenā redaktore Zane Eniņa intervijā ar Katalonijas Universitātes profesori Annu Matamalu (*Anna Matamala*) skar gan vieglās, gan vienkāršās valodas jēdzienus, taču ir vērojamas vairākas neprecizitātes un nepietiekama informētība. Tā, piemēram, Z. Eniņa apgalvo: „*Vieglā valoda ir diezgan jauns un vēl svešs jēdziens Latvijā*". Taču, kā minēts rakstā iepriekš, vieglās valodas ideja uz Latviju tika atvesta pirms 25 gadiem. Tāpat rakstā atspoguļotas redaktores pārdomas par terminoloģiju: „*Vēl viens interesants jautājums – kādu vārdu mums vajadzētu lietot, jo man viegls nozīmē labs, bet dažiem cilvēkiem viegls nav nekas labs. Tāpēc es nezinu, vai mums vajadzētu runāt par „skaidru", „vienkāršu" vai kādu citādu valodu*" [Eniņa 2025]. Protams, žurnālistam drīkst būt savas domas, taču, neiedziļinoties jau pieņemtā un praksē nostiprinātā terminoloģijā, ko nebūtu vērts apstrīdēt, subjektīvi pausta un nepārliecinoši pasniegta informācija vēl vairāk palielina plaisu starp atsevišķām sabiedrības grupām un nepamatoti ar tālākejošām sekām kultivē savstarpēji konfrontējošu skatītāju realitātes uztveri.

Reakcija sociālās tīklošanās vietnēs

Rakstniecības un mūzikas muzeja un Vieglās valodas aģentūras virzītais projekts izraisīja asu reakciju (pārsvarā – negatīvu) arī sociālās tīklošanās vietnēs. Tam par pamatu bija neveiksmīgs – neprecīzs, nepārdomāts, neziņas ietekmē rakstīts – LETA ziņojums medijiem, kurš jau iepriekš aprakstīto iemeslu dēļ kā informatīvs avots tika izplatīts tālāk citos medijos. Sabiedrības reakcija nebija ilgi jāgaida.

Atsevišķi inteliģences pārstāvji norādīja, ka „Mērnieku laiku" adaptācija ir vēršanās pret latviešu valodu. Tā, piemēram, tulkotāja Silvija Brice savā ierakstā facebook.com iezīmē „*kapakmeņa velšanu dzimtajai valodai*", ja bērni literatūras stundās lasīs tikai vieglajā valodā, bet tulkotāja Lelde Pfafrode pauž aizdomas, ka „*šis projekts ir troļļošana, latvieti sagrābt aiz matiem un iebāzt degunā: tava klasika, ar ko tu tā lepojies, ir tukšs mēsls*". Jāpiemin, ka abu tulkotāju domas TV raidījumā citēja arī A. Ašmane-Vilsone.

Ziņa par „Mērnieku laiku" adaptāciju vieglajā valodā plaši tiek apspriesta vietnē „X", un šie viedokļi vēlāk apkopoti portālā nra.lv. Vieni uzskata, ka šāds lēmums ir absurds, citi – atbalsta, uzsverot, ka mūsdienu jauniešiem tā laika valodu grūti saprast.

Žurnāliste Una Griškeviča: Kas tie ir par suņa murgiem? Romānu „Mērnieku laiki"

adaptēs vieglajā valodā? Jau tā jaunieši neprot sakarīgi izteikties, jo nelasa grāmatas. Ja visi sāks lasīt „vieglajā valodā", tad vispār mēs dzirdēsim runāšanu vienkāršos nepaplašinātos teikumos.

Elīna: Orģinālliteratūra ir svarīga, bet nu pamēģiniet izlasīt „Sūnu ciema zēnus". Burtiski tulkoju savam puikam. Tur nav variantu, ka kāds to 8. klasē izlasīs.

Strix: Vieglā valoda ir ļoti laba doma jebkuram klasiskajam darbam. Tikai būtu labi skaidri norādīt, ka tā ir vieglā versija.

Normunds: Lūk, jums izglītības reforma debiloīdiem. Valstij nav vajadzīgi izglītoti cilvēki. Tai vajadzīgs paklausīgs aunu bars. Viegli manipulējami pokemoni. Viegli kontrolējami visās sfērās.

Mārtiņš: Kaut kad pieaugušā vecumā sāku to lasīt, tad lielāko daļu laika pavadīju zemsvītras paskaidrojumos. Tur pārāk daudz vārdu, kurus mūsdienās nelieto.

Liene: Vieglā valoda nav jauniešiem, bet gan cilvēkiem, kuriem ir grūtības uztvert komplicētu tekstu. Jaunieši palūgs mākslīgajam intelektam uzrakstīt kopsavilkumu.

Andris: Nav slikta ideja. Vieglā valoda pirmām kārtām domāta cilvēkiem, kuriem zemāks intelekts, bet viņi arī grib kaut ko izlasīt. Ir cilvēki, kuriem neiespējami saprast sarežģītus tekstus [nra.lv 2024].

Nra.lv publikācijā apkopoti piemēri, kas atspoguļo dažādus viedokļus. Tomēr jāatzīst, ka lielākā daļa cilvēku pauda sašutumu, dusmas, neizpratni, kā arī bažas par jauniešu turpmāko mācību saturu. Sabiedrības izteikumi parāda, ka mediji savu funkciju nebija veikuši un informatīvā plaisa, stigmatizācija tikai pieauga.

Nobeigums

Kā jau minēts, mediji, veicot sociālo un socializācijas funkciju, aktīvi iesaistās sabiedrības viedokļa konstruēšanā un arī stabilizēšanā, tādēļ mediju patērētāji – sabiedrības aktīvākā un izglītotākā daļa – veido savu priekšstatu par konkrētiem jēdzieniem, tematiem, problēmām un jautājumiem un ir pakļauti viedokļu homogenizācijai. Mediju loma un ietekme šajā procesā ir neatsverama. Arī sociālo mediju loma, īpaši Covid-19 pandēmijas ietekmē, vairojot komunikāciju tiešsaistes platformās, ir pieaugusi.

Tātad, pamatojoties uz mediju funkcijām un mediju sociālo un kultūras efektu teorijām, informatīvajā izklāstā par vieglās un vienkāršās valodas jautājumiem medijiem savas funkcijas būtu jāveic informatīvās plaisas un stigmas mazināšanai. Tomēr šīs funkcijas tiek veiktas tikai daļēji: informācija tiek sniegta, taču bieži tā nav pārdomāta un pārliecinoša, ir pretrunīga, tādējādi no mediju puses paplašinot plaisu un vairojot negatīvu attieksmi pret vieglo valodu un sabiedrības grupām, kam tā ir paredzēta. Tas savukārt izraisa pretrunīgu un stigmatizējošu sabiedrības reakciju, t. sk. arī inteliģences aprindās, īpaši sociālās tīklošanās vietnēs. Atsevišķi indivīdi reaģē pozitīvi, apzinās vieglās valodas nepieciešamību, taču lielākā daļa sabiedrības uz aktuālajiem notikumiem vieglās un vienkāršās valodas jomā reaģē negatīvi, noliedzoši, saskata draudus ne tikai latviešu valodai, bet arī visas sabiedrības primitivizācijai, nacionālo kultūras vērtību noliegšanai, pakļaušanai, bezierunu paklausībai, izsaka bažas par atgriešanos pie totalitāras sistēmas diktatūras u. tml. Tas apliecina zināšanu trūkumu un neizpratni – pamatā par vieglo valodu, jo „Mērnieku laiki" skar tieši šo literārās valodas formu. Taču pie informatīvajām problēmām minama arī vieglās un vienkāršās valodas jaukšana, abus jēdzienus izmantojot kā sinonīmus vai nepievēršot uzmanību to atšķirīgajām funkcijām un lietojumam, dēvējot tās par skaidru,

vienkāršāku, vieglāku un saprotamu valodu, kā arī piedāvājot savu „terminoloģiju" šo jēdzienu nosaukumos.

Tas parāda, ka stigmas un sociālās plaisas mazināšanai vēl veicams liels izglītošanas darbs, kurā būtu jāiesaista ne tikai akadēmiskie pārstāvji, bet arī citas ieinteresētās puses, tostarp mediju pārstāvji.

LITERATŪRA UN AVOTI

Ašmane-Vilsone, A., Kaukule, D. *„Mērnieku laiki" vieglajā valodā – sazvērestība pret latviešu valodu vai iecietības mēraukla?* 2024. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/29.11.2024-mernieku-laiki-vieglaja-valoda-sazverestiba-pret-latviesu-valodu-vai-iecietibas-meraukla.a578382/

Jauns.lv. *Romānu „Mērnieku laiki" adaptēs vieglajā valodā.* 2024. Pieejams: https://jauns.lv/raksts/zinas/629526-romanu-mernieku-laiki-adaptes-vieglaja-valoda

tvnet.lv. *„Mērnieku laiku" adaptācija vieglajā valodā sašūpo soctīklus. Eksperte skaidro, ko nozīmē „vieglā valoda".* 2024. Pieejams: https://sejas.tvnet.lv/8139368/mernieku-laiku-adaptacija-vieglaja-valoda-sasupo-soctiklus-eksperte-skaidro-ko-nozime-viegla-valoda

tv3.lv. *Vētra ap „Mērnieku laikiem" pierimusi. Vieglajā valodā adaptētas pirmās romāna nodaļas.* 2025. Pieejams: https://www.tv3.lv/izklaide/kultura/vetra-ap-mernieku-laikiem-pierimusi-vieglaja-valoda-adaptetas-pirmas-romana-nodalas/

LETA – Nacionālās informācijas aģentūras LETA tīmekļvietne. Pieejams: https://www.leta.lv/info_pages/about/

nra.lv. *„Mērnieku laiki" vieglajā valodā: cilvēki internetā „villojas" šī ierosinājuma dēļ.* 2024. Pieejams: https://nra.lv/tautaruna/divaini/474806-mernieku-laiki-vieglaja-valoda-cilveki-interneta-villojas-si-ierosinajuma-del.htm

Eniņa, Z. *Kā padarīt informāciju saprotamu visiem? Intervija ar pētnieci Annu Matamalu.* 2025. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/19.04.2025-ka-padarit-informaciju-saprotamu-visiem-intervija-ar-petnieci-annu-matamalu.a596039/ [sk. 10.05.2025.]

Gusts, R. *Preču un pakalpojumu piekļūstamības likums.* 2024. Pieejams: https://www.cobalt.legal/lv/news-cases/ibizness-precu-un-pakalpojumu-pieklustamibas-likums/ [sk. 08.05.2025.]

Kruks, S., Rižņikova, K., Vaita, L., Veidemanis, G. Kurš rada ziņas? Sabiedrisko attiecību un ziņu mediju dienaskārtība. *Akadēmiskā dzīve*, 2018/2019. 2019, 54, 85.–95. lpp.

Latvijas Republikas Tiesībsargs. (b. g.). *ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. Pieejams: https://www.tiesibsargs.lv/resource/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija/ [sk. 09.05.2025.]

Liepa, D., Polinska, V. *Vieglā un vienkāršā valoda izpratnei un lietošanai.* Rīga: RSU PIC, 2025.

Lindholm, C., Vanhatalo, U. Introduction. In: *Lindholm, C., Vanhatalo, U. (eds.) Handbook of Easy Languages in Europe*. Berlin: Frank & Timme, 2021, pp. 11–26.

Ozoliņa, E. K. *Vieglā valoda nav drauds. Ko sola „restaurētie" „Mērnieku laiki".* 2024. Pieejams: https://lasi.lv/par-svarigo/kultura/viegla-valoda-nav-drauds-ko-sola-restauretie-mernieku-laiki.22119

Pastars, E., Onzuls, A. *Preču un pakalpojumu piekļūstamība – vai uzņēmumi ir gatavi*

ES direktīvas izpildei? 2024. Pieejams: https://www.cobalt.legal/lv/news-cases/precu-un-pakalpojumu-pieklustamiba-vai-uznemumi-ir-gatavi-es-direktivas-izpildei/ [sk. 08.05.2025.]
Piekļūstamība.lv. (b. g.) *Piekļūstamības vadlīnijas*. Pieejams: https://vadlinijas.pieklustamiba.lv/ [sk. 11.05.2025.]
Piekļūstamība.lv. (b. g.) *Iekļaujoša digitālā vide – ceļš uz ilgtspējīgu izaugsmi*. Pieejams: https://www.pieklustamiba.lv/ [sk. 10.05.2025.]
Skulte, I. *Komunikācijas teorijas*. Nacionālā enciklopēdija. 2025. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/1106-komunik%C4%81cijas-teorijas
Treimane, I. *Juridiskie teksti latviešu valodā*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2021.
Vasermane, A. *Vieglās valodas ziņu attīstības potenciāls Latvijas sabiedriskajos medijos* (*Entwicklungspotentiale von Nachrichten in Leichter Sprache in öffentlich-rechtlichen Medien in Lettland*). Maģistra darbs. Latvijas Kultūras akadēmija, 2019.
Veckalne, A. *Ar mērķi tikt saprastiem, nevis atstāt iespaidu: vieglā un vienkāršā valoda.* 2020. Pieejams: https://www.delfi.lv/life/56196290/archive/52695011/ar-merki-tikt-saprastiem-nevis-atstat-iespaidu-viegla-un-vienkarsa-valoda
Vēstuļu rakstīšanas vadlīnijas. Valsts kanceleja. 2017. Pieejams: https://www.mk.gov.lv/sites/mk/files/media_file/vestulu_vadlinijas_2017.pdf
Zvejnieks, L. *Latvijas Radio ziņas vieglajā valodā laika periodā no 2016. gada līdz 2019. gadam*. Maģistra darbs. Biznesa augstskola „Turība". 2019.

Svetlana POLKOVŅIKOVA, Inguna TEILĀNE
(Daugavpils Universitāte)

Zinātnisko rakstu krājums „Valoda kultūru kontekstā”: tapšana un attīstība

Summary

Collection of Scientific Articles „Language in the Context of Cultures”: Establishment and Development

In January 1991, the first Scientific Readings were held at the Faculty of Philology of the then Daugavpils Pedagogical Institute. After the conference, it was decided to organise such scholarly events annually, and since then the Scientific Readings have become an important meeting place for many researchers of Baltic, Slavic, Germanic, and other languages from around the world. Already after the first conference, 16 articles based on the delivered papers were prepared and published in a 142page volume titled Единицы языка и их функционирование. I Научные чтения филологического факультета (Language Units and Their Functioning. Faculty of Philology, First Scientific Readings).

Since that time, Daugavpils University has published a proceedings volume compiling materials from the annual conference, covering phenomena across various levels of Latvian, Lithuanian, English, Polish, Estonian, Russian, and other languages. The thematic scope of the proceedings is broad and diverse: the articles address theoretical and practical issues of contemporary linguistics across different linguistic fields and subfields. The variety of topics reflects current trends and achievements in modern linguistics. Special attention is devoted to contrastive studies, issues of national linguistic specificity, and intercultural contrasts.

Over time, the title of the proceedings has been changed several times, and its format and structural concept have also evolved. The most recent changes to the title were made in 2003, and to the structure of the publication in 2007. Since then, the proceedings have consisted of several thematic sections. The first volume structured in this way included six thematic sections: Diachrony and Areal Studies; Contrastive Studies and Translation Issues; Synchrony: Phonetic and Grammatical Aspects; Synchrony: LinguoCognitive, LinguoCultural, and Sociolinguistic Aspects; Synchrony: Lexical, Semantic, and Stylistic Aspects; Baltic German Texts: Linguistic and Poetic Aspects. Depending on the topics of the submitted articles, the number of sections could vary, but the overall structure of the publication has remained fairly stable.

Key words: *scientific articles, language, publication, development*

*

1991. gada janvārī toreizējā Daugavpils Pedagoģiskā institūta Filoloģijas fakultātē notika pirmie *Zinātniskie lasījumi*. Pēc konferences tika nolemts šādu zinātnisku pasākumu rīkot katru gadu, un kopš tā laika *Zinātniskie lasījumi* kļuva par nozīmīgu pulcēšanās vietu daudziem baltu, slāvu, ģermāņu un citu valodu pētniekiem visā pasaulē. 2025. gadā *Janvāra lasījumi* (līdz 2023. gadam *Zinātniskie lasījumi*) tika rīkoti 35. reizi.

„Lai padarītu veiktos pētījumus pieejamus un vērtējamus citiem, tiem jābūt publicētiem, tādēļ regulāra zinātnisku darbu iespiešana monogrāfiju, žurnālu rakstu un tematisku rakstu

krājumu veidā uzskatāma par vienu no svarīgākajām informācijas apmaiņas sastāvdaļām,” atzīst Māris Baltiņš [Baltiņš 2005: 9]. Tāpēc jau pēc pirmās konferences uz nolasīto referātu pamata bija sagatavoti 16 raksti, kurus publicēja 142 lappušu biezā krājumā «Единицы языка и их функционирование. I Научные чтения филологического факультета» (Valodas vienības un to funkcionēšana. Filoloģijas fakultātes I zinātniskie lasījumi). 1991. gada rakstu krājuma anotācijā teikts, ka „krājumā iekļauti raksti, kas veltīti dažādu valodas līmeņu – leksiskā, fonētiskā, morfoloģiskā, sintaksiskā – vienību aprakstam. Liela uzmanība pievērsta valodas vienību funkcionēšanai daiļliteratūras, zinātniskajos un sarunvalodas tekstos, valodas un kultūras mijiedarbībai, dzimtās valodas un svešvalodas mācīšanas metodikai” [Единицы языка и их функционирование 1991: 2].

35 gadu laikā tagadējam rakstu krājumam ir bijuši dažādi nosaukumi, formāti un uzbūves koncepcija. Šī raksta mērķis ir apskatīt zinātnisko rakstu krājuma „Valoda dažādu kultūru kontekstā” veidošanas tradīcijas un veikt publicēto izdevumu kvalitatīvo un kvantitatīvo analīzi.

Zinātnisko rakstu krājums sākas ar nosaukumu, tāpēc vispirms būtu lietderīgi izsekot tā nosaukuma vēsturei, kas laika gaitā mainījies vairākkārt. Vispārzināmas prasības rakstu krājuma nosaukumam paredz, ka tam jābūt skaidri formulētam, viegli uztveramam un nepārprotamam, lai maksimāli precīzi atklātu izdevuma ideju un piesaistītu potenciālā lasītāja uzmanību. Aplūkojot rakstu krājumu nosaukumus, var secināt, ka līdz 2001. gadam tiem ir raksturīga divdaļīga struktūra, kuru veido vispārīgā un prezidējošā daļa. Precizējošajā daļā, kas ļauj identificēt rakstu krājuma lokālo piederību (Filoloģijas fakultāte), pirmo desmit izdevumu nosaukumos mainās tikai ar romiešu cipariem numurētā *Zinātnisko lasījumu* secība, savukārt vispārīgajā daļā ir vērojamas vairākas būtiskas izmaiņas. Jau nākamajā, 1992. gadā rakstu krājums publicēts ar jaunu vispārīgu nosaukumu krievu valodā «Лингвистический сборник. II Научные чтения филологического факультета» (Lingvistisks krājums. Filoloģijas fakultātes II zinātniskie lasījumi).

Rakstu krājuma vēsture ir cieši saistīta ar augstskolas vēsturi, tāpēc transformācijas, kas skāra universitāti šajā laika posmā, tika atspoguļotas arī rakstu krājuma nosaukumā. Daugavpils Universitātes vēsturē 1993. gads bija ļoti nozīmīgs – šajā gadā Daugavpils Pedagoģiskajam institūtam tika piešķirts universitātes statuss, savukārt Filoloģijas fakultāte pārdēvēta par Humanitāro fakultāti. Tāpēc 1993. gadā rakstu krājums atkal tiek publicēts ar jaunu nosaukumu, taču šoreiz tas ir latviešu valodā: „Valoda: teorija, vēsture, metodika. III Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi”. Kā redzams, nosaukuma vispārīgajā daļā pirmoreiz parādās virsjēdziens ‘valoda’, kas turpmāk kļūs par krājuma pamatnosaukumu. Nākamajā gadā rakstu krājuma nosaukums atkal nedaudz tiek mainīts – šoreiz pirmajā daļā virsjēdzienam ‘valoda’ pievieno hronoloģisku rādītāju – zinātniskās konferences gadskaitli, sal.: VALODA – 1994. IV Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. Abos pēdējos rakstu krājuma nosaukumos latviešu valodā skaitļa vārds, kas norāda *Zinātnisko lasījumu* secību, rakstīts pirms Humanitārās fakultātes nosaukuma, sal.: III Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. No mūsdienu valodas viedokļa šāds pieraksts šķiet pārprotams, jo var radīt maldīgu priekšstatu par trešo vai ceturto Humanitāro fakultāti. Šī neprecizitāte skaitļa vārda novietojumā tika novērsta 1995. gadā, kad skaitļa vārdu ievietoja tieši pirms numurējamās vienības, sal.: Humanitārās fakultātes V zinātniskie lasījumi. Tādējādi līdz 2001. gadam rakstu krājums publicēts ar identisku nosaukumu, mainot tajā tikai konferences gadskaitli un kārtas numuru, sal.: VALODA – 1996. Humanitārās

fakultātes VI zinātniskie lasījumi. 2002. gadā pirmoreiz rakstu krājums iznāca ar trīsdaļīgo nosaukumu „VALODA – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Humanitārās fakultātes XII zinātniskie lasījumi".

Pēdējās izmaiņas rakstu krājuma nosaukumā veiktas 2003. gadā, kad precizējošā daļa „Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi" aizstāta ar tagad zināmo „Zinātnisko rakstu krājums", saglabājot agrāko izdevumu numerāciju. Tātad līdzšinējo rakstu krājuma nosaukumu veido trīs saturiski patstāvīgas daļas: vispārīgā daļa, kuru veido virsjēdziens 'valoda' un kārtējais gadskaitlis, un divas precizējošās daļas: lingvistisko pētījumu virziens un rakstu krājuma kārtas numurs, sal.: VALODA – 2025. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXXV.

1. tabula

Rakstu krājuma nosaukumi (1991–2025)

Laika posms	Nosaukums
1991	Единицы языка и их функционирование. I Научные чтения филологического факультета
1992	Лингвистический сборник. II Научные чтения филологического факультета
1993	Valoda: teorija, vēsture, metodika. III Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi
1994	Valoda – 1994. IV Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi
1995 – 2001	VALODA – 1995. Humanitārās fakultātes V zinātniskie lasījumi
2002	VALODA – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Humanitārās fakultātes XII zinātniskie lasījumi
2003 – pašlaik	VALODA – 2003. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XIII

Pirmie *Zinātniskie lasījumi* bija iecerēti kā fakultātes pasākums, tāpēc likumsakarīgi, ka 1991. gada krājumā publicēti tikai Daugavpils Pedagoģiskā institūta Filoloģijas fakultātes mācībspēku raksti. Krājumā iekļauti 16 raksti, kas veltīti galvenokārt krievu valodas izpētei. Kā zināms, pēc pirmās konferences bija pieņemts lēmums, ka šādai konferencei jākļūst gan par ikgadēju, gan par starptautisku. Tāpēc nākamajā gadā rakstu krājumā publicēti arī sešu Latvijas un ārvalstu kolēģu raksti. Kopumā pa 35 gadiem rakstu krājumā „Valoda kultūru dialogā" publicēti vairāk nekā 1700 raksti, kuru autori ir zinātnieki no 21 valsts – visvairāk no kaimiņvalstīm – Lietuvas, Igaunijas, Krievijas un Baltkrievijas. Apjoma ziņā rakstu krājumi ir ļoti atšķirīgi: no 16 rakstiem 1991. gadā līdz 122 rakstiem 2005. gadā. Tehnisku iemeslu dēļ vairāki izdevumi laika posmā no 1997. gada līdz 2005. gadam publicēti divās daļās, bet 2002. gadā pat trīs daļās.

Analizējot rakstu krājumus, redzams, ka publicētajiem rakstiem galvenokārt ir viens autors (gandrīz 90% rakstu), aptuveni 8% rakstu ir divi autori, vairāk nekā 20 rakstiem ir trīs autori, savukārt četri autori ir tikai diviem rakstiem. Vislielākais – 7 autoru kolektīvs – ir 1994. gadā publicētajam rakstam par angļu valodas mācīšanas metodiku. Šie dati apstiprina M. Baltiņa domu, ka humanitārajās un sociālajās zinātnēs autoru kolektīvi nav

pārāk raksturīgi [Baltiņš 2005: 14].

Aplūkoto rakstu krājumu saturs rāda, ka pirmajā rakstu krājumā 14 raksti publicēti krievu valodā un divi latviešu valodā, savukārt 1992. gadā līdz ar rakstiem krievu un latviešu valodā publicēti pirmie trīs raksti vācu valodā un viens raksts angļu valodā. Pirmais raksts lietuviešu valodā publicēts 2000. gadā, divi raksti franču valodā 2003. gadā, viens raksts zviedru valodā 2005. gadā, bet 2015. gadā viens raksts arī poļu valodā. Visā rakstu krājuma pastāvēšanas laikā visvairāk rakstu publicēts krievu valodā – 544, latviešu valodā – 413, angļu – 376, vācu – 216 un lietuviešu valodā – 169. Diemžēl jāsecina, ka pēdējos 10 gados samazinās rakstu daudzums, kas publicēti lietuviešu un krievu valodā, bet raksti vācu valodā pavisam apsīkuši. Publicēto rakstu valodas izvēli nosaka vairāki faktori, piemēram, autora profesionālā darbība vai pētījuma specializācija svešvalodas filoloģijā, turklāt, kā rāda analizētais materiāls, viens autors var publicēt rakstus vairākās valodās.

Pirmo rakstu krājumu analīze ļauj secināt, ka sastādītāji īpašu uzmanību nav pievērsuši nedz to struktūrai, nedz rakstu noformējumam. Piemēram, liela nekonsekvence un pieraksta dažādība vērojama informācijā par rakstu autoriem. Mūsdienās zinātniskajā diskursā pieņemts cilvēku nosaukt, lietojot pilnu vārdu un uzvārdu, tā ir gan tradīcija, gan zinātniskā precizitāte. Rakstu krājumos par autoru parasti ievieto minimāli nepieciešamo informāciju, kas ļauj nodrošināt iespēju ar viņu sazināties, piemēram, pilns autora vārds un uzvārds, valsts, pilsēta, darbavieta, e-pasta adrese. Pirmajā rakstu krājumā par autoriem atrodama minimāla informācija, proti, norādīts tikai uzvārds kopā ar vārda un tēvvārda iniciāli, piemēram, Сырица Г. С., Новикова М., Кузнецов А. М., Šaudiņa V. J., Ikere Z. J. u. c.

Krievu valodā personvārda sistēmu veido trīs elementi – vārds, tēvvārds un uzvārds, kā arī tradicionāls pieraksts ir vārda un tēvvārda iniciālis kopā ar uzvārdu. Taču paralēli lieto arī citu personvārda pieraksta variantu, vispirms minot uzvārdu un tad vārdu un tēvvārdu vai to iniciāli. Šāds pieraksts ir tradicionāls lietišķajos tekstos un personvārdu sarakstos, jo ļauj vieglāk atrast meklēto personu. Savukārt latviešu valodā oficiālo personvārdu sistēmu veido vārdi un uzvārdi, un tradicionāli vispirms lieto vārdu, bet pēc tam uzvārdu. Latviešu valodas oficiālajā personvārdu sistēmā tēvvārda saīsinājums ir neiederīgs elements, turklāt šo iniciāli var kļūdaini identificēt kā personas otra vārda iniciāli, sal.: Šaudiņa V. J. – Шаудиня Вилма Яновна; Ikere Z. J. – Икере Зайга Яновна. Bez šaubām, rakstu krājuma sastādītājiem vajadzētu ņemt vērā šo latviešu valodas īpatnību, lai izvairītos no iespējamiem pārpratumiem un maldīgiem priekšstatiem (sk. https://m.likumi.lv/ta/id/297444-grozijumi-ministru-kabineta-2004-gada-2-marta-noteikumos-nr-114-noteikumi-par-personvardu-rakstibu-un-lietosanu-latviesu-valoda).

Šāds rakstu autoru personvārdu pieraksts vērojams arī 1992. gada izdevumā, izņemot vienu gadījumu – autorei Inai Druvietei minēts uzvārds un tikai vārda iniciālis, sal.: Druviete I. Vēlāk publicētajos izdevumos tēvvārda iniciālis var būt norādīts, taču tikai kirilicā rakstītiem uzvārdiem, sal.: С. Н. Муране, С. Муране, В. Ружа, Х. Маршавс, savukārt citā alfabētā pierakstītajiem personvārdiem minēts uzvārds un vārda iniciālis (piemēram, Breidaks A., Ikere Z., Arāja M.). Sākot ar 1996. gadu, rakstu autoriem pirms uzvārda norāda tikai vārda iniciāli, taču sporādiski vēl ir personvārdu pieraksta gadījumi ar tēvvārda iniciāli, piemēram, 1997. gada izdevumā, sal.: Ю. С. Кудрявцев, Е. Е. Королева vai 1998. gada – А. М. Кузнецов.

Aplūkojot pirmos krājumus, redzams, ka, norādot raksta autoru, vispirms raksta vārda

iniciāli (vai vārda un tēvvārda iniciāli), bet pēc tam uzvārdu. Šāds autoru personvārdu pieraksts saglabājās līdz 1998. gadam un ir vērojams gan krājuma saturā, gan t. s. pavadtekstā (teksta daļa pirms paša raksta). No 1999. gada līdz 2005. gadam publicētajos krājumos raksta autors ir norādīts divējādi: saturā minēts vārda iniciālis un uzvārds, piemēram, J. Rozenbergs, L. Dauliuvienė, Г. Сырица, bet pavadtekstā – autora pilns vārds un uzvārds, piemēram, Jānis Rozenbergs, Loreta Dauliuvienė, Галина Сырица. Kopš 2006. gada gan rakstu krājuma saturā, gan pavadtekstā konsekventi ir norādīts autora pilns vārds un uzvārds ar lielajiem burtiem, piemēram, Solveiga ČEIRANE, Игорь КОШКИН. Šāds personvārda pieraksts ļauj izvairīties no pārpratumiem un bez grūtībām identificēt raksta autoru. Jāpiebilst, ka šajā laika posmā publicētajos krājumos sporādiski konstatēti gadījumi, kad ārvalstu zinātniekiem aiz vārda un uzvārda latviskojuma iekavās dots arī personvārda pieraksts oriģinālvalodā, piemēram, 2003. gada izdevumā Sturla Bergs-Ulsens (Sturla Berg-Olsen) vai Snorre Karkonens-Svensons (Snorre Karkkonen Svensson).

Pirmajā krājumā, kas, visticamāk, bija iecerēts kā institūta izdevums, savus rakstus publicēja tikai Daugavpils Pedagoģiskā institūta Filoloģijas fakultātes mācībspēki, tāpēc par autoriem vēl kāda cita informācija netika norādīta, pieņemot, ka tā visiem ir zināma. Taču nākamā, 1992. gada rakstu krājumā publicēti arī divu Rīgas un četru ārvalstu kolēģu raksti, tāpēc saturā aiz autora uzvārda un vārda iniciāļa (vārda un tēvvārda iniciāļa) iekavās ir norādīta pilsēta, piemēram, Daugavpils, Rīga, Тбилиси, Тарту u. c. No mūsdienu skatpunkta raugoties, grūti spriest par to, vai krājuma sastādītāji bija izvirzījuši vienotas prasības rakstu noformējumam, taču nekonsekvences izdevumos liecina, ka tas bija autoru ziņā, kādu informāciju par sevi norādīt. Prasību trūkumu ilustrē, piemēram, 1993. gada krājumus, kurā vienam ārvalstu autoram norādīta nevis pilsēta, bet valsts – Australia, vai 1994. gada izdevums, kurā minēta autoru darbavieta – *Krievu ģimnāzija*, bet nākamajā gadā – tikai abreviatūra *DKĢ* (pilns nosaukums *Daugavpils Krievu ģimnāzija*). No 1994. gada līdz 1997. gadam publicētajos krājumos autoriem, kuri tolaik bija Daugavpils Pedagoģiskās universitātes mācībspēki, trūkst ziņu par vietu, kas lasītājam var radīt neizpratni. 1998. gadā šī nekonsekvence informācijas norādīšanā bija novērsta, sal.: V. Kuzina (*Rīga*), А. М. Кузнецов (*Daugavpils*), I. Vītola (*Rīga*), Г. Сырица (*Daugavpils*), С. Мельцер (*Tartu*), И. Милевич (*Daugavpils*), N. Dainoviča, V. Galuško (*Daugavpils*), M. Maslova (*Daugavpils*) u. c.

Šāds informācijas veids, kad rakstu krājuma saturā visiem autoriem aiz vārda un uzvārda iekavās ir norādīta pilsēta, tiek paturēts līdz 2002. gadam. Īpašu uzmanību piesaista 2003. gadā publicētais izdevums, kurā par autoru, izņemot divus gadījumus (vienam autoram pavadtekstā līdz ar vārdu un uzvārdu ir norādīta valsts (Kanno Kaiširo (Japāna)), bet otram – pilsēta (Jolanta Vaskeliene (Šiauliai)), vispār netiek norādīta jebkāda cita informācija, piemēram, dzīvesvietas valsts, pilsēta vai pārstāvētā augstskola. Var tikai nojaust, kuru valsti vai augstskolu tajā laikā pārstāvējis zinātnieks Sturla Bergs-Ulsens vai Snorre Karkonens-Svensons. Sākot ar 2004. gadu, rakstu krājumā ir iedibināta tradīcija pavadtekstā zem autora vārda un uzvārda iekavās norādīt autora pārstāvēto augstskolu, piemēram, Ilona Bukša, Dace Markus, Jūlija Musorina (Latvijas Universitāte).

Analizējot rakstu krājuma tapšanas vēsturi, jāsecina, ka tā attīstība galvenokārt bija vērsta uz izdevuma tehniskās kvalitātes uzlabošanu un struktūras pilnveidošanu, kā arī ērtākas pieejamības nodrošināšanu. Tehniski rakstu krājuma tapšanu varētu raksturot šādi – no mašīnraksta līdz digitālam formātam. Kopš 2012. gada rakstu krājuma versija pieejama

Daugavpils Universitātes tīmekļvietnē (https://du.lv/zinatne/zinatniskie-izdevumi/valoda-dazadu-kulturu-konteksta/), savukārt 2013. gadā tas tika iekļauts starptautiskajā datubāzē EBSCO.

Dažādos laika posmos rakstu krājumam bijušas savas iezīmes gan materiāla strukturēšanā, gan rakstu noformējumā. Raksturojot krājuma struktūru, var runāt par divām iezīmēm: pirmkārt, rakstu krājums bez īpašas struktūras, otrkārt, tematiski vai formāli strukturēti izdevumi. Savukārt rakstu krājuma struktūras veidošanā var nošķirt vairākus posmus. Pirmais posms – no 1991. gada līdz 1993. gadam. Šajā laikā publicētos izdevumus var raksturot kā pilnīgi nestrukturētus. Rakstu izvietojums pirmajos trīs krājumos rada dīvainu iespaidu, jo tekstu kārtošanā nav ievērots nekāds secības princips, sal.: Сырица Г. С., Новикова М. Ю., Муране С. Н., Сорокина Е. Н., Šaudiņa V. J., Кузнецов А. М., Ikere Z. J., Королева Е. Е. utt. Tikai trešajā rakstu krājumā sastādītāji formāli, proti, pēc teksta valodas, mēģinājuši sakārtot rakstu secību. Šajā krājumā vispirms publicēti raksti krievu valodā, tiem seko raksti latviešu valodā, tad angļu valodā un visbeidzot teksti vācu valodā. Tomēr tālāk rakstu secībai trūkst noteiktas kārtības, sal.: Breidaks A. (Rīga), Kripšēvica I. (Rīga), Arāja M. (Rīga), Vulāne A. (Rīga), Jurģīte L. (Rīga), Šaudiņa V. (Daugavpils), Markusa D. (Rīga).

Nākamais posms – no 1994. gada līdz 2000. gadam. 1994. gada krājumā publicētie raksti pirmoreiz tiek sakārtoti vairākās tematiskajās nodaļās. Sešu gadu laikā nodaļu tematika un skaits rakstu krājumos nedaudz variēja, piemēram, 1994. gada izdevumu veido piecas nodaļas: I. Sastatāmā valodniecība. II. Leksika. Stilistika. III. Fonoloģija. Morfoloģija. Vārddarināšana. IV. Gramatika. V. Metodika, savukārt 2000. gada – trīs lielas nodaļas: I. Fonētika, gramatika, leksikoloģija. II. Teksts. Diskurss. Komunikācija. III. Lingvistiskā didaktika. Kopumā materiāla tematiskais strukturējums palīdz lasītājam orientēties grāmatas saturā, taču krājuma lietošana joprojām ir neērta, jo rakstu secība tematiskajās nodaļās, tāpat kā tas bija vērojams pirmajos izdevumos, ir juceklīga, sal.: I. FONĒTIKA UN GRAMATIKA. D. Markus (*Rīga*), V. Kalme (*Liepāja*), I. Jermacāne, M. Kalniņa, Г. Питкевич, A. Breidaks (*Rīga*).

2001.–2002. gads rakstu krājuma tapšanā iezīmē vēl vienu posmu, kad izdevumu struktūru veido divas tematiskās nodaļas: „Valodas lingvistiskie aspekti” un „Lingvistikas didaktika”. Būtiski, ka 2001. gada krājumā teksti pirmoreiz sakārtoti ne tikai pēc tematikas un raksta valodas, bet arī pēc alfabēta, proti, pēc raksta autora uzvārda. Šī gada krājumā raksti sakārtoti šādā secībā: latviešu valodā (arī pirmais raksts lietuviešu valodā), angļu valodā, vācu valodā un krievu valodā, sal.: D. Baltaiskalna (*Rīga*), A. Bankavs (*Rīga*), I. Cīrule (*Rīga*), J. Korsakas (Šauļi), V. Kuzina (*Rīga*), L. Leikuma (*Rīga*), D. Liepa (*Rīga*), R. Makare (*Rīga*), D. Markus (*Rīga*), D. Nītiņa (*Rīga*), J. Rozenbergs (*Rīga*), I. Saukāne (*Daugavpils*), A. Stafecka (*Rīga*), V. Šaudiņa (*Daugavpils*), I. Teilāne (*Daugavpils*). 2002. gada krājumā rakstu secība ir nedaudz atšķirīga, sal.: latviešu valodā, lietuviešu valodā, krievu valodā, angļu valodā un vācu valodā. Svarīgi atzīmēt, ka 2001. gadā krājuma sastādītāji tā struktūrā ieviesa vēl vienu jauninājumu – tagad katrs raksts sākās jaunā lappusē. Bez šaubām, pēc veiktajiem uzlabojumiem rakstu krājums kļuva pārskatāmāks un lasītājam parocīgāks.

No 2003. gada līdz 2005. gadam zinātniskie raksti lingvodidaktikā tika apkopoti un publicēti atsevišķā daļā ar nosaukumu „VALODA – 2003. Lingvistikas didaktikas problēmas. Zinātniski metodisko rakstu krājums XIII” un „VALODA – 2005. Lingvistikas

didaktikas problēmas. Zinātniski metodisko rakstu krājums XIV–XV" (2005. gada krājumā iekļauti arī iepriekšējā gada raksti), tāpēc, iespējams, lingvistiskie raksti apkopoti atsevišķā daļā, tikai šoreiz atšķirībā no agrāk publicētajiem krājumiem bez tematiska nosaukuma „Valodas lingvistiskie aspekti". Rakstu secībā ir paturēti divi kritēriji, pirmkārt, teksta valoda, un, otrkārt, alfabēts. 2003. gada krājumā rakstu secība ir šāda: latviešu valodā, lietuviešu valodā, angļu valodā, vācu valodā un krievu valodā, bet no 2004. gada līdz 2006. gadam: latviešu valodā, lietuviešu valodā, krievu valodā, angļu valodā un vācu valodā.

2007. gadā rakstu krājuma sastādītāji nolēma atgriezties pie izdevuma strukturēšanas vairākās tematiskajās nodaļās. Pirmo šādi strukturētu krājumu veido sešas tematiskās nodaļas: *Diahronija un areālie pētījumi. Kontrastīvie pētījumi un tulkošanas jautājumi. Sinhronija: fonētiskais un gramatiskais aspekts. Sinhronija: lingvokognitīvais, lingvokulturoloģiskais un sociolingvistiskais aspekts. Sinhronija: leksiskais, semantiskais un stilistiskais aspekts. Vācbaltu teksti: lingvistiskais un poētiskais aspekts*. Atkarībā no iesniegto rakstu tematikas nodaļu skaits varēja mainīties, taču kopumā izdevumu struktūra ir diezgan stabila. Objektīvu iemeslu dēļ kopš 2021. gada krājumā nav nodaļas par vācbaltu tekstiem.

Mūsdienās, lai panāktu konsekvenci zinātnisko rakstu veidošanā un noformēšanā, autoriem tiek sniegta informācija par šīm prasībām, pievienojot arī atbilstošus paraugus avotu norādei, izmantotās literatūras pierakstam u. tml. Kopš 2017. gada rakstu krājumam ir jauns vāka dizains, kuru izstrādājusi māksliniece Solvita Kukle-Litavniece.

Šajā rakstā uzmanība pievērsta tikai izdevuma tapšanas analīzei, izdoto krājuma saturs ir plašāku pētījumu objekts. Kopš rakstu krājuma dibināšanas 1991. gadā tas ir piedzīvojis transformācijas gan saturā, gan noformējumā. Sākotnējā krājuma iecere bija publicēt tikai Daugavpils Pedagoģiskā institūta docētāju pētījumus, taču drīzumā tas ieguva jau plašāku autoru interesi – krājumā publicēto rakstu autori ir ne tikai no Latvijas, bet arī no Lietuvas, Igaunijas, Baltkrievijas un Krievijas (līdz 2022. gadam), no Japānas, Norvēģijas u. c. Rakstu krājuma tematika aptvēra plašu valodniecības jautājumu loku – fonētiku, gramatiku, leksikoloģiju, komunikāciju, diskursu, didaktiku (līdz 2005. gadam). Lielu ieguldījumu krājuma tapšanā un attīstībā ir devušas tā redaktores: Svetlana Murāne un Svetlana Polkovņikova (no 2006. gada), kā arī Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes kolēģi: Anatolijs Kuzņecovs, Vilma Šaudiņa, Zaiga Ikere, Ilze Oļehoviča.

Turpmākā pētniecība būtu saistāma ar rakstu krājuma satura detalizētu analīzi un sastatījumu ar citiem lingvistiskiem izdevumiem. Tas ļautu noteikt gan valodniecības tradīcijas un tendences, gan latviešu zinātnes valodas raksturīgākās iezīmes.

LITERATŪRA

Baltiņš, M. Latvijas Universitātes Rakstu tapšana un attīstība: 1921–1943. *Latvijas Universitātes raksti 684. sējums: Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Latvijas Universitāte, 2005, 9.–26. lpp.

Единицы языка и их функционирование. I научные чтения филологического факультета. Сборник научных статей. Даугавпилс, 1991.

Александра Мария ЖМУДА
(Лиепайская академия Рижского технического университета)

Культурно маркированные единицы как источник лингвокультурологической информации (по данным польской и латышской лексикографии)

Summary
Culturally Marked Units as a Source of Linguacultural Information (based on Polish and Latvian lexicography)

This paper focuses on culturally marked units in Polish and Latvian languages, those units reflecting the respective national culture. Parameters such as the dictionary meaning and etymology of the word were analysed. The names of plants in Latvian (avene, roze, ābele) and Polish (wiśnia, malina, lipa) were selected for the analysis *(English: cherry, raspberry, linden tree).*

The aim of the paper is to identify and describe the linguacultural information contained in the selected plant names. For this purpose, data from etymological and phraseological dictionaries were used.

During the analysis, components containing cultural, historical and linguistic information specific to each language (etymology, metaphors, idioms, symbols, comparisons, rituals and superstitions, and traditions) were presented.

The method used implied selecting three names of plants in Polish and Latvian and presenting their descriptions and definitions from dictionaries of folk stereotypes and symbols, linguistic-territorial, etymological and phraseological dictionaries. After reviewing, they were compared and examined in terms of similarities and differences characteristic of each language.

In Polish sources, the main character is the lipa (linden tree), which the Slavs consider a sacred tree. Additionally, in Polish tradition it is closely associated with Catholic holidays such as Boże Ciało, Zielone Świątki, Wielki Tydzień. For the Balts, the linden tree is a gathering place for the souls of dead women.

The similarity in the Polish and Latvian materials is provided by the common element – the tree. For the Poles it is a linden tree (lipa), and for the Latvians it is an apple tree (ābele) identified as a symbol of mother and home.

Key words: *linguacultural, plant names, idioms, etymology, word history*

*

Статья посвящена лингвистическим единицам польского и латышского языков, отражающим национальную культуру. Были проанализированы такие параметры, как словарное значение и этимология слова.

Цель статьи – выявить и описать лингвокультурологическую информацию, содержащуюся в выбранных названиях плодовых растений. Для этого были использованы данные этимологических и фразеологических словарей.

Метод исследования заключается в том, что выбираются три названия плодовых растений на польском и латышском языках, представляются их описания и определения из словарей народных стереотипов и символов, лингвотерриториальных, этимологических и фразеологических словарей. После рассмотрения они сравниваются между собой и рассматриваются с точки зрения сходств и различий, характерных для каждого языка.

Для анализа были выбраны названия плодовых растений в латышском (avene, roze, ābele) [Šuplinska 2012: 55–58; 638] и польском (wiśnia, malina, lipa) [Bartmiński 2020: 235: 239]. языках. В ходе анализа выявились компоненты, содержащие культурные, исторические и лингвистические сведения, специфические для каждого языка (этимология, метафоры, фразеологизмы, символы, сравнения, ритуалы и суеверия, традиции).

Названия растений **в польском языке** имеют разное происхождение.

1) ЭТИМОЛОГИЯ

Этимология слова *Wiśnia* [Boryś 2005: 703]. неоднозначна, оно может происходить от греческого слова *byssinåa*, или от латинского слова *viscum*, или от греческого *iksós*. Происхождение слова *malina* [Bartmiński 2020: 235] связано со словом ***mel***, означающим особенно темный оттенок, а название связано с цветом его спелых плодов.

Lipa [Boryś 2005: 288] означает лиственное дерево, имеет эквиваленты в балтийских языках – лит. /лат. *liepa*.

Этимология слова связана с праславянским *lьpeti/ lьpnoti*, означающим прилипать, цепляться, что означает липкое лыко дерева, из которого плели корзины.

2) ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ

Вишня, малина и липа являются компонентами фразеологизмов и выражений, имеющих негативное значение.

Malina: wpuścić kogoś w maliny ‘обманывать, вводить в заблуждение’.

Выражения:

Kubuś z malinowym noskiem означает ‘хитрый человек’.

Zobaczyć się z Malinowskim [Bartmiński 2020: 239] – ‘напиваться, блевать’.

Lipa: robić co na lipę означает ‘вводить в заблуждение, обманывать’.

3) СИМВОЛЫ

В польской культуре символы *wiśnia, malina, lipa* имеют символическое значение:

Wiśnia – любовь и плодородие,

Malina в любовных песнях – женская красота и женственность (pol. dziewczyna z buzią jak malina).

Lipa [Bartmiński 2020: 267] является неотъемлемой частью ландшафта польской деревни и деревом, которое приносит удачу и является символом благополучия.

4) СУЕВЕРИЯ И ТРАДИЦИИ

Помимо символического значения, эти три растения связаны с ритуалами и суевериями. Считается, что по вишням можно предсказать погоду, урожай, неудачу,

брак, счастье, несчастье. Однако, как выяснилось, большинство примеров названий растений, в которых указывается на ритуалы и магию, связаны с липой.

Согласно народным приметам и суевериям, липу сажали возле крестьянских хат для защиты от злых сил и пожаров. Люди верили, что она уничтожает молнии. Славяне считали липу священным деревом, которое часто росло возле церквей и храмов, а на его ветвях висели иконы и картины, а балты верили [Bartmiński 2020: 267], что липа – это место обитания душ умерших женщин.

В польских традициях липа чаще всего символизирует католические праздники, такие как *Boże Ciało, Zielone Świątki, Wielki Tydzień*, во время которых алтари украшают березовыми ветвями. Из липы делали колыбели, столы, сундуки, сита, музыкальные инструменты и игрушки, а в июне из нее вырезали фигурки святых.

Названия растений в **латышском языке** имеют символическое значение.

1) ЭТИМОЛОГИЯ

Этимологический словарь К. Карулиса сообщает, что *avene* [Karulis 2009: 93] происходит от слова *avs*, означающего овцу, но также может означать куст и ягоду.

Слово *roze* заимствовано из средненижненемецкого и средненидерландского *roze* [Karulis 2009: 132], которое произошло от латинского *rosa*.

Слово *ābele* [Karulis 2009: 53–54] в латышском языке сохранило индоевропейскую основу **abel/*ābol, где первое из них [abel] – название итальянского города Абелла (который получил свое название из-за большого количества яблок). Слово ābele/ābols соответствует древней форме, которая использовалась в языках северных народов Европы для обозначения дикой яблони и ее плодов.

2) ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ

В латышском языке есть несколько фразеологизмов со словом *roze*.

Kā roze [Ezeriņa 2017: 166] используется по отношению к красивой, девушке с румяными щеками.

Ceļš nav rozēm kaisīts [Ezeriņa 2017: 11] означает достижение задуманного; преодоление трудностей.

Galva balta kā ābele / balts kā ābele означает человека с полностью белыми или седыми волосами.

3) СИМВОЛЫ

Все представленные выше названия растений на латышском языке связаны с символом женщины, но в разных интерпретациях. *Avene* (малина) представляет собой образ, связанный с печальной жизнью у чужой матери, но в латгальской литературе она символизирует беззаботность, свободу, радость.

Роза – символ Пресвятой Девы Марии, что отражено в названии розария (лтш. rožukronis), а также символ красоты, женского идеала, *ābele* означает «мать» и также ассоциируется с идеей плодородия: яблоня – это мать, а яблоки – ее дети.

4) СУЕВЕРИЯ И ТРАДИЦИИ

Большинство суеверий, легенд, мотивов и упоминаний в народных традициях связаны с яблоней, символизирующей мать и детей. *Ābele* [Šuplinska 2012: 638] – человеческая жизнь, судьба, дерево познания добра и зла, поэтому яблоко отождествляется с дьяволом.

Суеверия: яблоня, цветущая белыми цветами, обещает добродетельную дочь; сломанные ветви яблони – к драме молодой женщины.

Легенда гласит, что грешный человек может возродиться, если из сухой ветки яблони вырастет цветущее дерево. В начале XX века яблоня ассоциировалась с загородным домом. В латышском фольклоре [Šuplinska 2012: 638] яблоня ассоциируется с образом матери, чувством уюта и домашнего очага.

ВЫВОДЫ

В польских источниках главным персонажем является *lipa* (липа), которую славяне считают священным деревом, а для балтов она является местом обитания душ умерших женщин.

Malina, *lipa* (малина, липа) – компоненты польских фразеологических единиц и выражений, имеющие негативное значение – обманывать, вводить в заблуждение или говорящие о хитром человеке.

В латышских источниках āvene (малина) – печальная жизнь у чужой матери; *roze* (роза) – символ Пресвятой Девы Марии, ābele (яблоня) – символ матери, добра и зла, драмы молодой женщины.

Сходство польских и латышских материалов обеспечивается общим элементом – д е р е в о м. У поляков это липа (lipa), а у латышей – яблоня (ābele), которая является символом матери и дома.

ЛИТЕРАТУРА

Bartmiński, J. *Językowe podstawy obrazu świata*. T. 2. Rośliny. Lublin, 2007.
Darbiniece, J. *Latviešu folklora.Tradicionālais un mainīgais.* Rīga, 1992.

СЛОВАРИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Bartmiński, J. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. T. 2 z. V, VI, VII Rośliny. Lublin, 2020.
Boryś, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 2005.
Ezeriņa, A., Laua, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca* I–II. Riga, 2017.
Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca.* Rīga, 2009.
Šuplinska, I. (galv. red.) *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Rēzeknes Augstskola, 2012.

Ina DRUVIETE
(Latvijas Universitāte)

Profesores Zaigas Ikeres devums Latvijai un pasaulei

Summary
The Contribution of Professor Zaiga Ikere to Latvia and the World

Professor Dr. habil. philol. Zaiga Ikere is a philosopher of life, and her value lies both in her scientific research and numerous popular science and informative reflections, as well as her long-standing work for Daugavpils University and Latvia. In the course of her life, her research, teaching, and organizational activities have intertwined, with each of these facets complementing one another, allowing her to view the world in all its contradictory richness.

Linguistics and philosophy have merged into an inseparable flow in Zaiga Ikere's research, where the analysis of linguistic terms forms only the visible part, while deeper layers conceal the philosopher's view on the nature of words and things. Her excellent command of the English language, sense of Latvian, and experience as a translator allowed her to connect linguistics with the study of philosophy by translating the works of philosophical classics. A philosophical direction particularly close to Zaiga Ikere is phenomenology. This direction has interested her since the beginning of her scientific career. Articles published over many years in respected foreign journals not only demonstrate her respect for this trend but also popularize the Latvian worldview.

Key words: *linguistics, terminology, translation, philosophy, phenomenology*

*

Profesore *Dr. habil. philol*. Zaiga Ikere ir dzīves filozofe, un vērtība ir gan viņas zinātniskie pētījumi un daudzās populārzinātniskās, informatīvās apceres, gan ilggadējā darbība Daugavpils Universitātes un Latvijas labā. Profesores dzīves gājumā ir savijusies gan pētnieciskā, gan pedagoģiskā, gan organizatoriskā darbība; visas šīs šķautnes ir papildinājušas cita citu, ļaujot pasauli skatīt visā tās pretrunīgajā bagātībā.

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) pamatnostādnēs, pēc kā vadāmies arī Latvijā, zinātne skaidrota kā „sistēmiska radoša darbība, lai vairotu zināšanu kopumu, arī zināšanas par cilvēku, kultūru un sabiedrību un izmantotu to jaunas pieejas radīšanā" [Frascati Manual 2015: 44]. Šī definīcija ir kā radīta Z. Ikeres kā pētnieces raksturošanā.

Jau kopš augstskolas absolvēšanas Zaiga sastatāmā aspektā ir apkopojusi un analizējusi valodu datus, radot tiem jaunu pieeju daudz plašākā humanitāro zinātņu kontekstā. Mūsu dienās interdisciplināro pieeju uzskata par pašsaprotamu. Bet Z. Ikere jau tad, kad joprojām tika ievērotas stingras robežas starp zinātnes nozarēm, drosmīgi devās tām pāri. Valodniecība un filozofija Z. Ikeres pētījumos ir saplūdušas nedalāmā straumē, kurā lingvistiska terminu analīze veido tikai redzamo daļu, bet dziļākos slāņos slēpjas filozofa skatījums uz vārdu un lietu dabu. Lieliskā angļu valodas prasme, latviešu valodas izjūta un tulkotājas pieredze ļāva savienot valodniecību ar filozofijas apguvi, ķeroties klāt angļu

empīriķu tekstu atveidojumam latviski sērijā „Avots". Ar Z. Ikeres gādību latviešu lasītājs iepazina Džona Loka, Džordža Bērklija un citu filozofu darbus, ne tikai gūstot dziļāku pasaules skatījumu, bet arī iespēju paplašināt latviešu valodas robežas. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas priekšsēdētājs profesors Māris Baltiņš norāda, ka „terminoloģijas attīstību tādās valodās kā latviešu valoda, kurās nav pārāk liels runātāju skaits, lielā mērā nosaka valodu kontakti, proti, nepieciešamība rast apzīmējumu tādām lietām, parādībām vai idejām, kas pirmo reizi iepazītas ar šo kontaktvalodu starpniecību" [Baltiņš 2024a: 207]. Kā atzīst Maija Kūle, Z. Ikeres pienesums ar grāmatu *„Translating English Philosophical Terminology into Latvian: A Semantic Approach"* (2010) ir viens no noderīgākajiem darbiem, kas aplūko tulkošanas spožumu, grūtības un latviskošanas jēgu.

Z. Ikeres profesionālais viedoklis ir līdzējis arī ieviest skaidrību jautājumā par to, kā rakstīt terminu filozofijas jēdziena apzīmēšanai, proti, ar balsīgo līdzskani *z* vai nebalsīgo līdzskani *s*: *filozofija* vai *filosofija*. Rakstības atšķirības pastāvēja jau iepriekš, bet 20. gadsimta 90. gadu sākumā izraisījās asa diskusija starp filozofiem un valodniekiem, kas joprojām ir aktuāla. Uz šo jautājumu nav tik vienkārši atbildēt, jo šī termina rakstību var traktēt no dažādiem teorētiskiem skatpunktiem un interpretācijas veidiem, atbilstoši izvēloties tā rakstības formu. Z. Ikere atzina, ka cēlonis šai nevienprātībai nav paviršība, bet gan dažādie interpretācijas skatpunkti, proti, no kura aspekta šo parādību uzlūko: „Šajos dažādajos skatījumos uz vienu un to pašu parādību un konsekventajā pieturēšanās pie savas pārliecības, iespējams, nevilšus atklājas viena no mūsdienu demokrātiskās, brīvās pasaules iezīmēm, proti, indivīda tiesības uz savu viedokli un tiesības to brīvi paust. No otras puses, nevar noliegt, ka šinī konkrētajā gadījumā „s/z" variācijas termina rakstībā sagādā grūtības kā grāmatu redaktoriem, tā arī rakstu autoriem, kad citējumos jāsaglabā latviskā teksta oriģinālā rakstība" [Ikere 2019a: 36].

Vērtīgs ir Z. Ikeres atzinums, ka, no semiotiskā viedokļa raugoties, valodniekiem termina interpretācija pieder sociālajam kodam, bet vairāku filozofu skatījumā tas ir vienīgi interpretatīvā koda piederums. Būtisks ir jautājums par latvisko atveidi jēdzienam, kas mūsu kultūrtelpā ienācis ar tulkojumu starpniecību. Filozofijas termini šai ziņā ir vieni no sarežģītākajiem, jo atrodas tradīciju sadurē. Z. Ikeres viedoklis ir skaidrs un vienkāršs: „Jautājumā par to, vai priekšroka dodama internacionālismiem vai dzimtās valodas cilmes vārdiem, jāatzīst, ka katras zinātnes terminoloģijai piemīt savas īpatnības. Par filozofijas terminoloģiju runājot, vadmotīvs varētu būt tāds, ka filozofiskā doma Latvijā nedrīkst pazaudēt savu latviskumu, tai jāsaskaņojas ar dzimtajā valodā sakņotu izteiksmi, kas veicina teiktā saprašanu" [Ikere 2018: 331]. Šāda pieeja kļūst par dominējošo ārvalstu filozofu darbu tulkojumos, piemēram, Riharda Kūļa, Igora Šuvajeva, Raivja Bičevska veiktajos pasaules filozofijas klasiķu darbu atveidojumos.

Z. Ikerei īpaši tuvs filozofijas virziens ir fenomenoloģija. Šis virziens viņu interesēja jau kopš zinātniskās darbības pirmsākumiem. Bet, kad ap 1980. gadu latviešu filozofi iepazinās ar poļu-amerikāņu filozofes Annas Terēzes Timeņeckas attīstīto virzienu – dzīves fenomenoloģiju –, kur centrā ir radošums, ontopoēzija, *logos* kā kosmiski cilvēciska norise un morālā jēga, Z. Ikere apzinājās to kā savas turpmākās zinātniskās darbības pamatu. Maija Kūle par šo sadarbību raksta: „Tā latviešiem bija dzīvā saikne ar pasaules elpu filosofijā, ar uzdrošināšanos teikt savu vārdu, paust savu domu. Zaiga Ikere piebiedrojās ar spēju būt neordināra, kā mēdz teikt, – interdisciplināra. Vairākos *Analecta Husserliana* sējumos, kuru zinātniskā redaktore bija Timeņecka, Z. Ikere publicēja rakstus par dzīves

fenomenoloģijas saikni ar latviešu tautasdziesmām, panteismu, un tas bija unikāli teikts ne tikai filosofiskā nozīmē, bet arī, lai pasaule angļu valodā dzirdētu vairāk par latviešiem" [Kūle 2025]. Daudzu gadu garumā respektablos ārvalstu izdevumos publicētie raksti gan apliecina cieņu A. T. Timeņeckai, gan popularizē latviešu pasaules skatījumu [Ikere 1998, Ikere 2005, Ikere 2022].

Z. Ikeres vārds ir labi zināms filozofu aprindās, tomēr mēs, valodnieki, viņu uzskatām par savējo. Profesores pētījumu mugurkauls palicis nemainīgs, apliecinot sistēmiskumu un konsekvenci zinātniskajā darbībā. Pirmais raksts „Filozofijas un psiholoģijas termini Dž. Loka darbā „Eseja par cilvēka sapratni"" publicēts 1972. gadā Latvijas Universitātes studentu rakstu krājumā, 1983. gadā aizstāvēta filoloģijas zinātņu kandidāta resp. doktora disertācija „Filozofijas terminoloģijas atveides principi latviešu valodā (pēc angļu 17. un 18. gadsimta empīriskās filozofijas materiāliem)", 1998. gadā habilitētā filoloģijas doktora grāds iegūts par darbu kopu „Vārda semantikas un latviešu filozofijas terminoloģijas kontrastīvie pētījumi". Objekta, jēdziena un termina sarežģītās attiecības analizētas izdevumā „Vārda leksiskā nozīme" (1991).

Z. Ikeres pētnieces pieredze atspoguļojas desmitos zinātnisku rakstu gan Latvijas, gan ārvalstu izdevumos. Diemžēl pastāvošajā zinātnes sasniegumu vērtēšanas sistēmā nav atrasta pienācīga vieta zinātnisku un populārzinātnisku tekstu tulkojumiem, tomēr nozares profesionāļi apzinās, cik tas ir svarīgi gan zinātniskās domas, gan latviešu terminoloģijas attīstībai. Tāpēc Z. Ikeres praktiskajai darbībai tekstu tulkošanā, sākot jau ar „Ideju vārdnīcu", ir īpaša vērtība tieši zinātnē, un labi, ka beidzot sākam novērtēt arī šo pētnieku darbalauku. Z. Ikere bija arī Džīnas Aičisones grāmatas „Runātspējīgais zīdītājdzīvnieks: ievads psiholingvistikā" [Aičisone 2015] tulkojuma zinātniskā konsultante un sniedza labas idejas dažu retāk lietotu terminu atveidei latviešu valodā.

Z. Ikere visu mūžu ir bijusi skolotāja, audzinātāja, padomdevēja. Darba mūžs kopš 1975. gada saistās ar Daugavpils Universitāti – galvenokārt ar angļu filoloģijas studiju kursu mācīšanu, kaut turpat tuvumā bijusi arī latviešu filoloģija. Un, jau nopietnus amatus ieņemot, Zaiga ir mācījusies arī pati. Fulbraita viespētnieku programmas ietvaros ASV Virdžīnijas Universitātē 1992./93. studiju gadā veikts pētījums „Filozofijas termini: salīdzināmā lingvistiskā analīze", vienlaikus iepazīstot studiju kursu saturu un metodiku, kas devis iespēju veidot vēl interesantākus studiju kursus. Z. Ikeres kā docētājas pedagoģiskā meistarība ir tiešām izcila. Ne velti Daugavpils Universitātes angļu filoloģijas programmu absolventi ir tik pieprasīti daudzās darbavietās un veiksmīgi turpina studijas arī doktorantūrā. Īpaši pieminami pašas Z. Ikeres sagatavotie zinātņu doktori – gan viņas darba tiešā turpinātāja Ilze Oļehoviča, gan daudzi citi.

Jāuzsver, ka Z. Ikeres devums ir nozīmīgs ne tikai terminoloģijas, bet visas latviešu valodniecības attīstībā, veicot atbildīgu uzdevumu – daudzu promocijas un habilitācijas darbu recenzēšanu. Starp vairāk nekā divdesmit recenzēto darbu autoriem ir, piemēram, Andrejs Veisbergs, Ilga Jansone, Ingrīda Kramiņa, Vineta Ernstsone, Zigrīda Vinčela, Laura Karpinska, Sanda Rapa, Solvita Pošeiko (Berra) un citi. Z. Ikerei nācies iedziļināties daudzās valodniecības apakšnozarēs, viņas recenzijas vienmēr bijušas taisnīgas un trāpīgas, bet galvenais – labvēlīgas un iedvesmojošas turpmākajam darbam. No beidzamajos gados recenzētajiem darbiem īpaši jāpiemin apjomīgā kolektīvā monogrāfija „Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse" [Baltiņš 2024a], kuras pilnveidē liels bija recenzentes Z. Ikeres nopelns.

Profesore Z. Ikere ir arī vadītāja, organizatore, iedvesmotāja. Mūsu dienās tikai retais speciālists ir spējis norobežoties no administratīviem pienākumiem, visu enerģiju un darbalaiku veltot tikai pētniecībai un docēšanai. Bet tieši tie, kas uzņemas vilkt smago vadītāja vezumu, arī spēj visvairāk sniegt zinātnei un studentiem. Z. Ikere apliecina šo likumsakarību – visražīgākā zinātniskā darbība bijusi tieši laikā, kad veikti katedras vadītājas un pat rektores pienākumi. Par Z. Ikeri kā Daugavpils Universitātes rektori (no 2002. līdz 2007. gadam) ir īpašs stāsts. Kuldīdzniece Zaiga kļuva ne tikai par Daugavpils un Daugavpils Universitātes patrioti, bet rektores amatā strauji attīstīja universitātes studiju un pētniecības kvalitāti un starptautisko atpazīstamību. Izvirzītais Daugavpils Universitātes attīstības stratēģiskais mērķis – kļūt par progresīvu un neaizstājamu izglītības un zinātnes centru savam reģionam, turklāt piedāvājot tādas pētniecības vai izglītības nianses, kas ir vajadzīgas visai Latvijai, – tiek sekmīgi īstenots. To apliecina arī Zaigai 2005. gadā piešķirtais Goda daugavpilietes tituls.

Ar Z. Ikeri daudziem pētniekiem nesaraujami saistās tradicionālās Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes (kopš 2023. gada – Humanitāro un sociālo zinātņu fakultātes) konferences, kas tagad nosauktas par „Janvāra lasījumiem". Nu jau daudzus gadus Latvijas valodnieku un citu humanitāro zinātņu pārstāvji janvāra beigās dodas uz Daugavpili, lai baudītu daugavpiliešu viesmīlību un gūtu jaunas zināšanas.

Profesore Z. Ikere vienmēr bijusi atvērta jaunām idejām, un esmu īpaši pateicīga viņai par iespēju Latvijā aizsākt sociolingvistikas docēšanu. Kad 1997. gadā atgriezos no Fulbraita studijām Pitsburgā, viņa rosināja šādu kursu iekļaut angļu filoloģijas programmā. Tā vairāk nekā divdesmit gadus Daugavpilī lasīju sociolingvistikas profila kursus. Pēc tam šādi kursi parādījās Latvijas Universitātē, Liepājā, Rēzeknē un citur, bet Daugavpils bija pirmā – pateicoties Z. Ikerei.

2019. gadā Latvijas Universitātē notika E. Huserla 160. un M. Heidegera 130. dzimšanas dienai veltīta zinātniska konference. Z. Ikere tajā lasīja referātu ar zīmīgu nosaukumu „Rast vārdu tam, kas tiek teikts" (*To Find a Word for What is Said*). „Cilvēks jūt nepieciešamību aptvert savas dzīves jēgu. Tāpēc gan reliģija, gan filozofija palīdz izvērtēt cilvēka dzīvi. Tāpēc nepieciešama gan filozofija, gan tās interpretācija dažādās valodās" [Ikere 2019b: 20]. Tāds ir arī profesores Z. Ikeres dzīves kredo. Var tikai novēlēt, lai atliek laiks apkopot dzīves gaitā izstrādāto rakstu izlasi, jo zinātniskos pētījumos slēpjas dziļš skatījums uz dzīvi visās tās izpausmēs. Tas ir nepieciešams gan filozofiem, gan valodniekiem – visiem Z. Ikeres draugiem, kolēģiem un atbalstītājiem.

LITERATŪRA

Aičisone, Dž. *Runātspējīgais zīdītājdzīvnieks. Ievads psiholingvistikā*. Tulk. I. Druviete. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2015.

Baltiņš, M. (a) Terminrades problēmas valodas politikas kontekstā. *Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes.* Kolektīva monogrāfija. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 207.–221. lpp.

Baltiņš, M. (b) *Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse.* Kolektīva monogrāfija. Sast. un zin. red. M. Baltiņš. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024.

Frascati, M. *Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*.

Paris: OECD Publishing, 2015.
Ikere, Z. Anna-Teresa Tymieniecka's Philosophy of Life and the Fostering of Ecological Thinking. *Phenomenology of Life and the Human Creative Condition*. Ed. by A.-T. Tymieniecka. Dordrecht: Springer, 1998, pp. 507–516.
Ikere, Z. The Beingness of Living Beings in Anna-Teresa Tymieniecka's Philosophy. *Phenomenology of Life: Meeting the Challenges of the Present-Day World*. Ed. by A.-T. Tymieniecka Dordrecht: Springer, 2005, pp. 195–200.
Ikere, Z. Filozofijas leksikas terminoloģizācija, determinoloģizācija un tulkošana. *Dzīves lingvistika: veltījumkrājums profesoram Jānim Valdmanim*. Red. I. Vītola. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 319.–334. lpp.
Ikere, Z. (a) Latvijas filozofi savās cīņās un gaitās (pēc 1991. gada) par filozofijas īsteno jēgu un tās atbilstošā termina rakstību. *Linguistica Lettica*, 27. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2019, 27.–39. lpp.
Ikere, Z. (b) To Find a Word for What is Said. *International Interdisciplinary Conference „To Let Things Be! Edmund Husserl 160, Martin Heidegger 130"*. Rīga, Latvia, December 10–12, 2019. Conference proceedings. Ed. by R. Bičevskis, I. Kivle. Riga: University of Latvia, 2019, p. 20.
Ikere, Z. Tymieniecka's Philosophy of the Logos of Life: the Story of the Totality. *The Development of Eco-Phenomenology as An Interpretative Paradigm of The Living World: Applications in Pandemic Times*. Ed. by D. Verducci, M. Kūle. Switzerland: Springer Cham, 2022, pp. 83–91.
Kūle, M. Profesore Zaiga Ikere – kultūru savienotāja un valodu pārvaldītāja. *Emeritētā profesore, Dr. habil. philol. Zaiga Ikere. Biobibliogrāfija*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2025.

Ilze OĻEHNOVIČA
(Daugavpils University)

Professor Zaiga Ikere: Doctoral Students' Journeys in the World of Science

Summary
Professor Zaiga Ikere: Doctoral Students' Journeys in the World of Science

Working as a professor and teacher at Daugavpils University, Zaiga Ikere has always been a source of inspiration for both colleagues and students. A talented lecturer, scientist and administrator, her contribution to the development of linguistics in Latvia is invaluable and unforgettable.

For many years, Professor Zaiga Ikere has served as the scientific supervisor of doctoral studies in contrastive and comparative linguistics. The cooperation between doctoral students and Professor Zaiga Ikere has always been dynamic, providing young researchers with the opportunity to get acquainted with the latest achievements and discoveries, to understand and correctly use the language of science, as well as to gain practical experience as science communicators in an interactive format. As a doctoral thesis supervisor, Zaiga Ikere always encouraged her students not to blindly accept existing models of knowledge, but to critically evaluate their own ability to create new knowledge, while carefully studying the works of their predecessors.

Key words: *Professor Zaiga Ikere, scientific advisor, Doctoral students*

Kopsavilkums
Profesore Zaiga Ikere: doktorantu ceļojumi zinātnes pasaulē

Strādājot kā profesore un pedagoģe Daugavpils Universitātē, Zaiga Ikere vienmēr bijusi iedvesmas avots gan kolēģiem, gan studentiem. Talantīga docētāja, zinātniece un administratore – viņas ieguldījums valodniecības zinātnes attīstībā Latvijā ir nenovērtējams un neaizmirstams.

Daudzu gadu garumā profesore Zaiga Ikere pildīja zinātniskās vadītājas pienākumus doktorantūras studijās salīdzinošajā un sastatāmajā valodniecībā. Doktorantu un profesores Zaigas Ikeres sadarbība vienmēr ir bijusi dinamiska, sniedzot jaunajiem pētniekiem iespēju iepazīties ar mūsdienu sasniegumiem un atklājumiem, izprast un korekti lietot zinātnes valodu, kā arī iegūt praktisku pieredzi kā zinātnes komunikatoriem interaktīvā formātā. Kā promocijas darbu vadītāja Zaiga Ikere vienmēr iedrošināja savus doktorantus nevis akli pieņemt esošos zināšanu modeļus, bet gan, rūpīgi izzinot savu priekšgājēju darbus, kritiski izvērtēt pašiem savu spēju radīt jaunas zināšanas, vienlaikus saglabājot augstu zinātniskās pētniecības kvalitātes līmeni.

Atslēgvārdi: *profesore Zaiga Ikere, zinātniskā vadītāja, doktoranti*

*

During her work as a professor and educator at Daugavpils University, Zaiga Ikere was always a source of inspiration for her colleagues and students. A talented teacher, scholar,

and administrator, her contribution to the development of linguistic science in Latvia cannot be overstated or forgotten. Zaiga Ikere began teaching at Daugavpils University in 1975, she was the head of the Department of English, and served as the Rector of the University.

Professor Ikere is the author of numerous research publications that reflect the diversity of her academic interests, demonstrate respect for scholarly traditions, and are distinguished by originality of thought, clarity, and precision of presentation. Many of her colleagues and students take pride in having known and worked together with Professor Ikere, as well as in the fact that Zaiga Ikere contributed to the development of our university, enabling us to continue working, studying, and improving ourselves here today.

The city of Daugavpils, to which Professor Ikere dedicated so many years of her life also recognized her achievements. In 2005, to mark the 730th anniversary of Daugavpils, Zaiga Ikere was among 30 residents awarded the title of Honorary Citizen of Daugavpils.

"A scholar begins with a teacher!" – this is one of the guiding principles for many talented individuals. To recognize a future Jānis Endzelīns or Kārlis Mīlenbahs in a student and help them take their first steps towards becoming a scholar requires a talented, educated teacher who is passionate about their mission and deeply engaged with modern science. For many years, Professor Zaiga Ikere carried out the duties of a scientific advisor for doctoral journeys in comparative and contrastive linguistics.

The interactions between doctoral students and their academic advisor, Professor Zaiga Ikere has always been dynamic and provided young researchers with an opportunity to learn about the latest achievements and discoveries, understand and „translate" the language of science, and gain hands-on experience as science communicators in an interactive format. As a doctoral advisor, Zaiga Ikere consistently encouraged her students not to blindly adopt existing knowledge patterns but, through careful study of their predecessors' work, to critically evaluate their own ability to generate new knowledge while maintaining a high level of scientific rigor in their research.

Professor Zaiga Ikere is not only a scholar and educator; she is a unique individual – a true intellectual, wise, generous, noble, compassionate, and always ready to assist anyone in need. She amazes everyone with her tireless energy, profound sense of responsibility, and unyielding strength of spirit, which enables her to never give up.

Zaiga Ikere has been also an excellent student herself! In one of her interviews as the rector of Daugavpils University, she mentioned that she had learned many things from the President of Latvia, Vaira Vīķe-Freiberga – particularly, the importance of maintaining a positive outlook and being open to new ideas. And that is exactly who Professor Ikere remains to this day!

Elvīra Isajeva remembers that her first meeting with the professor was somewhat comical. Elvīra had been informed that her scientific advisor would be Zaiga Ikere, who at that time was the rector of Daugavpils University. Elvīra's first thought was: „Why me? I got very nervous and couldn't bring myself to call or write to the professor. The only thing I could think of was to go to the rector's office and, through the secretary, schedule an appointment with the rector for a personal matter."

When the time for the appointment came, Elvīra entered Rector's office, greeted her, and introduced herself. The professor replied that she knew who she was, invited her to sit down, and asked how she could assist with her personal issue. When Elvīra said that she had come to meet her scientific advisor, there was a pause and a confused look from

Professor Ikere – something that Elvīra still remembers vividly to this day.

However, the conversation went well, and so did their productive research collaboration, which resulted in Elvīra's dissertation: KONCEPTA CEĻŠ ASOCIATĪVAIS LAUKS KRIEVU UN LATVIEŠU VALODĀ (Associative field of the concept *ceļš* (road/way) in Russian and Latvian).

Elvīra states that while working on her doctoral dissertation, her scientific advisor, Professor Zaiga Ikere, taught her three very important lessons:

The first lesson was to take full responsibility for every word and sentence written in her thesis. Professor Ikere would conduct a live reading of the draft of the dissertation in Elvīra's presence. Elvīra had initially hoped that while the professor was reading, she could sit back, enjoy some tea, and snack on pastries. But, instead, she was in for a rude awakening.

After every paragraph, Professor Ikere would sternly ask: *What is this? Why are you writing about this? Why is this reference included? What is the meaning here?* And so on. After those reading sessions, Elvīra would leave the rector's office with a sweaty back from the sheer tension and a lingering question in her mind: *How did I not notice these issues myself?*

The second lesson Elvīra is sure she has learned from Professor Ikere is how to use research terminology with precision and care. Since the professor herself conducted research in this area, she expected the same rigor from her students. Elvīra admits that she often tried to „show off" by using unconventional terms for linguistics in her research.

Zaiga Ikere was very strict in evaluating this innovative use of terminology, but occasionally, Elvīra noticed a spark of „scientific excitement" in the professor's eyes. She would say: „Alright, let's keep this term, but you must find rock-solid arguments to justify your right to use it!"

The third lesson Professor Ikere taught Elvīra was to maintain a positive attitude in any endeavour, whether in science or in life. When discussing a specific part of the dissertation, Professor always praised Elvīra's work and found so many interesting and novel aspects in the research. Elvīra admits: „In those moments, I felt like a genius!"

But then came Professor's favourite little word: „BUT! It always caught me off guard because, in that moment, I would realize just how far I was from being a genius." Yet after those conversations, Elvīra always had a positive „aftertaste" and a strong desire to create something truly remarkable!

The defence of Elvīra's Doctoral Theses took place on February 8, 2011.

The next Professor Ikere's student to defend her doctoral thesis was me. I had studied under the guidance of Professor Ikere already from the second year of Bachelor programme, i.e. for six years, and she also was the scientific advisor of my Master thesis, at the same time being the rector of the university.

I was not very eager to embark on the doctoral journey right after graduating from the Master's programme, but in July I got two phone calls which made me change my mind. One was from Professor Vilma Šaudiņa, the other – form Professor Zaiga Ikere. They both, though Zaiga Ikere in particular (most probably, because she knew me very well), spoke very convincingly: they praised my analytical skills and work capacities, knowledge of languages and systematic mind. I have to admit that I felt really embarrassed. I do have one

problematic issue – I am not good at all at saying „no". So… I said „yes". But I refused to continue writing about phraseology, as I was very much inspired by the lectures with Professor Druviete, who had introduced us to the wonderful world of Sociolinguistics. But… Professors Zaiga Ikere and Vilma Šaudiņa found so many sophisticated arguments in favour of phraseology that in the end I surrendered. Thus, the theme of my future doctoral thesis was formulated: „Phraseological Units in British and Latvian Newspapers: The Semantic Aspect". The theme had almost nothing to do with my Master's thesis, which meant that that was the beginning of an absolutely new journey.

I do remember how frightened I was about the second part of the title, namely, „the semantic aspect". In Master programme we had had a study course „Text Semantics" with Professor Ikere. I have to admit that I still cannot explain what happened at the exam: the professor gave us a piece of text (about text semantics) and our task was to speak about the semantics of that extract. I read the text, understood every word in it, but could not make any sense of the text as a whole. I risked and told that to Professor Ikere. She took my text, read it for some 5–7 minutes and said: „Ilze, you are right! There is no sense! Your mark is 10!"

However, when we started working on my PhD thesis, it proved to be very interesting and exciting journey. I met Professor Ikere every second week: my task was to study research literature and then tell her what I had read and if (and how) I could use the knowledge acquired in my thesis. She was so interested in all the findings I had arrived at! It was amazing! Actually, she was much more enthusiastic than I was!

I can assuredly say that the process of elaborating my thesis was very smooth. From the very beginning the professor taught me one useful trick: since doctoral students have to participate in conferences and publish research articles, she told me to try and write conference papers according to the outline of my thesis. Thus, in the end, I only had to combine all my papers into one big text.

However, there was one serious challenge that I faced when it came to doing overall statistics. It was the very hot summer of 2012, I sent my family to the countryside and stayed in our flat to count all the instances of idiom use I had collected. It was +38 -40 degrees Celsius in the flat and the figures „refused" to make sense to me. In despair, I phoned Professor Ikere and complained that I was unable to continue counting! She said: „Then don't! Leave all your calculations at least for a couple of days! Do not do anything related to the thesis! Enjoy your life! And when you calm down, then everything will happen as if by the wave of a magic wand." And so it did!

I defended my PhD thesis on January 23, 2013, very cold winter day. But it seemed to be very warm! Because it is Professor Zaiga Ikere's birthday! Therefore, we had a double celebration! That year she told me that my defence was the best birthday present I could have given her.

I cannot express how grateful I am to all the forces that made my scientific journey being led by Professor Zaiga Ikere.

Jeļena Tretjakova remembers that she first met Professor Ikere back in 1993, shortly after returning from a term in Sweden. She had a mountain of academic debts to settle with various teachers, and she deliberately saved meeting the professor for last. Professor's reputation preceded her – stories of her strictness made Jeļena nervous, and she wasn't entirely sure she would even get a chance to take the exam.

They, Jeļena and Professor Ikere finally met in the teachers' room. When Jeļena spoke in what must have been surprisingly good English, she noticed Professor Ikere's tone change, softening slightly, and they were able to discuss the next steps to be taken. That meeting set the stage for what would become a much deeper and more enriching relationship.

Over the years, we had had the privilege of attending several of Professor Ikere's courses. Each one was infused with humour, fascinating life stories, and stimulating scientific discussions. It was not just education – it was an exciting process of getting experience in travelling the world of science.

Eventually, the time came for Jeļena to make a big decision: whether to embark on a Doctoral programme. As anyone who has faced this crossroads knows, it is not an easy choice. We needed courage and encouragement, and we found both from Professor Ikere and our colleagues and fellow students.

Jeļena Tretjakova recalls: Choosing a thesis topic, however, proved another challenge. She didn't want to simply continue with the subject she had explored in her Master's thesis, but she couldn't come up with anything new. Then, in her inimitable style, Professor Ikere casually suggested, „Why not focus on terminology? You're already teaching English to students in technical fields – it's all right there in front of you!"

Jeļena says: „It was such an offhand remark, but it struck me immediately as the perfect idea. At the time, I couldn't fully grasp how significant that suggestion would be, nor how smart that choice was. Looking back now, I see how profoundly right she was. Little needed to be adjusted throughout the entire research process, and the topic proved to be a rich and rewarding field of study."

Beyond her academic mentorship, we want to highlight something equally important: Professor's remarkable personality. Yes, Professor Ikere was strict – after all, she held esteemed positions as both rector and head of the department. It's no wonder some people found her intimidating. But to us, her Doctoral students, she revealed a softer side: kind, empathetic, and endlessly supportive. She always found the right words to encourage and uplift us. And let's not forget her incredible sense of humour and infectious, heartfelt laughter – it made even the most challenging moments lighter.

Solveiga Liepa says: „It must be admitted that my path to doctoral studies and in the world of science has not been an easy one and is not over yet, but already at the very beginning of this path, Zaiga Ikere has played a great role in each of the small steps I have made."

First of all, Solveiga recalls her undergraduate studies, when she met Zaiga Ikere as a strict and quite uncompromising, but absolutely fair Head of the English Philology Department. It sometimes happens in life that at some point we have to make a choice and make unpopular decisions, then, Zaiga Ikere's advice to take a short break in studies only came in handy and ensured that Solveiga's undergraduate studies were completed, albeit a year later thus, enabling her to continue her path in the world of science.

Unfortunately, Solveiga's first attempt to obtain Master's degree in English Philology was unsuccessful. The stumbling block turned out to be the study courses in the history of linguistics and semantics, which were taught by the DU rector Zaiga Ikere. These turned out to be inscrutable disciplines, and relying on simple luck during the session turned out to be unsuccessful. Solveiga still remembers how, going to the exam in the history of linguistics, she had the hope that she would be able to use the notes she had prepared

so diligently before the exam, because the professor, as always, would have taken one of her photo albums and would be immersed in memories of her travels and meetings with outstanding people and scientists. Unfortunately, at that time the photo album had been forgotten and the only thing the professor could do was to very carefully observe how the students answered intricate questions about the history of linguistics. At that time, the questions turned out to be so difficult that, unfortunately, they remained unanswered. As a result, it seemed that the journey to science had come to an end…it seemed so for 10 long years…until the realization came that this stage had to be concluded and nothing was over yet.

Solveiga is thankful to Professor Zaiga Ikere that she had forgotten her photo album at that time, because, „as a young lady, I was not at all ready for the journey and the achievement of my goal, i.e., Master's degree in English philology". When she started her master's studies again, everything happened much more consciously and with a different depth, enjoying communication with science promoters at Daugavpils University, including Zaiga Ikere, who, after Solveiga obtaining her master's degree, encouraged her to dare and continue that journey, and apply for doctoral studies, taking on the supervision of her doctoral thesis. That was also a dare for the professor herself, because the chosen topic of the doctoral thesis on multimodal metaphors in printed advertisements had not yet come to her attention so far. However, as a true scientist and philosopher, the professor said „Let's do it!" Thus began a new stage of the journey to a completely different level of cooperation with Zaiga Ikere, as a colleague, as a helmsman and an experienced companion in the adventure called developing a doctoral thesis.

Professor Zaiga Ikere is outstanding in both pedagogical and, especially, scientific work. She has proven herself in leadership positions and willingly shares her experience and knowledge. It was her initiative to invite us to join the ship named Daugavpils University and enjoy the voyage with her being the captain in both our academic and research work. It was her encouragement that helped us make the decision to join the doctoral programme, it was her brilliant way of convincing that made us take the right decisions! As a dissertation advisor, she provides valuable guidance, steers the work in the right direction, and, when necessary, allows freedom for scientific creativity.

We, Professor Ikere's doctoral students are absolutely certain that our journey to earning a Doctoral degree was made smoother, less stormy, and much more fulfilling thanks to Professor Ikere's guidance and support.

Vilma ŠAUDIŅA
(Daugavpils Universitāte)

Zaiga Ikere: Ventas un Daugavas krastos

Summary
Zaiga Ikere: On the banks of Venta and Daugava

The present article is dedicated to the habilitated Doctor of Philology, Professor Zaiga Ikere, on the 80th anniversary of her life and the 50th anniversary of her academic work at Daugavpils University.

Professor Z. Ikere's research interests are broad including word semantics, Latvian philosophical terminology, phenomenology, comparative and contrastive linguistics.

Significant contribution of Professor Ikere to Latvian philology is constituted by contrastive research. She has also addressed other topical contemporary issues, such as the interpretation of word connotation.

Professor Ikere's professional and research career began in Kuldīga. After graduating from Kuldīga Secondary School, she began her studies at the University of Latvia Faculty of Foreign Languages, specializing in English. It was there that Zaiga Ikere proceeded with a new stage in her career – translating the works of outstanding English philosophers of the past. In 1975, Ikere started working at Daugavpils Teacher Training Institute, but the duties of academic work were not the only challenge, because in 1983 she defended her research work at Vilnius University and obtained the degree of a candidate of philological science, followed by the defence of her doctoral thesis and PhD in philology in 1998. Further challenges followed in the sphere of administration as in 1996 she was elected to the position of the head of the Department of English, and in 2002 Professor Ikere became the Rector of Daugavpils Pedagogical University (since 2003 – Daugavpils University).

In the 21st century, Professor Z. Ikere broadly expanded the scope of her international activities in various formats and forms. Her work strengthened not only international scientific cooperation, but also cooperation with the Daugavpils City Council, Latvian higher education institutions and other institutions.

During all this time, Zaiga Ikere never stopped her research and academic activities. When the Promotion Council of Linguistics was established, Professor Ikere started supervising doctoral students who followed the line of bachelor and master programme students.

Students and colleagues admit that Professor Ikere is a determined and demanding person, but at the same time she is kind and willing to engage in reflection and discussion.

Professor Zaiga Ikere has received many awards and honorary letters, among which one of the most significant is the title of „The Honorary Citizen of Daugavpils". And, according to the Professor, two rivers have been of most importance in her life – the Venta and the Daugava. They have delighted her, encouraged her and inspired her to new achievements.

Key words: *Zaiga Ikere, linguistics, semantics, philosophical terminology, phenomenology, comparative and contrastive linguistics*

*

Ievadam

Habilitētajai filoloģijas doktorei profesorei Zaigai Ikerei 2025. gads ir nozīmīgs – dzīves gājuma astoņdesmit gadu jubileja un piecdesmitā darba gadadiena Daugavpils Universitātē (DU).

Z. Ikeres zinātniskās intereses ir plašas: vārda semantika, latviešu filozofijas terminoloģija, britu empīrisma filozofija, fenomenoloģija, salīdzināmā un sastatāmā valodniecība. Tās ir saistītas ne tikai ar angļu filoloģiju, ko profesore studējusi; uzmanības lokā būtiski ir latviešu valodniecības izpētes jautājumi. Vārda semantikas un arī latviešu filozofijas terminoloģijas jomā veiktie kontrastīvie pētījumi ir nozīmīgs Z. Ikeres devums latviešu filoloģijā.

Profesore Z. Ikere pievērsusies arī citiem savam laikam aktuāliem jautājumiem, piemēram, publikācijā „Konotācijas interpretācija valodniecībā un vārda *bāleliņš* komunikatīvā vērtība" 2016. gada rakstu krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi". Intereses noturība par filozofiju profesori aizvedusi pie fenomenoloģijas jomas. Savos darbos Z. Ikere būtisku jautājumu izpētē un diskusijās vienmēr veidojusi daudzpusīgu lingvistisku skatījumu.

Kāds ir bijis Z. Ikeres profesionālās un zinātniskās darbības izveides ceļš? Tiekoties ar jubilāri profesori Z. Ikeri Kuldīgā, atklājās kaut kas pārsteidzošs: viņas dzīvē ļoti nozīmīgas ir bijušas divas upes – Venta un Daugava. Tās viņu ir priecējušas, uzmundrinājušas un iedvesmojušas jauniem darbiem.

Ventas krastos

1945. gada 23. janvārī tolaik Kuldīgas rajona Ēdoles pagastā piedzima mazā kurzemniece Zaiga. Pasaulē bija tik daudz jauna, nezināma, ko ziņkārā meitene vēlējās apjaust un izzināt. Viena no spilgtām bērnības dienu atmiņām ir pastaigas Ventas krastos, vērojot upes plūdumu, dabas ainavas – ziedošas pļavas, krūmus, kokus. Varbūt tieši šīs pastaigas un pārgājieni vēlāk bija citas aizraušanās – ceļošanas – un varbūt arī otra vaļasprieka – ziedu – aizsākums.

Mazā Zaiga esot bijusi ļoti zinātkāra un ar nepacietību gaidījusi, kad sāksies viņas skolas gaitas, jo tad savās pārdomās skolā varētu dalīties ar jautājumiem, kas viņu interesēja un ko viņa vēlējās pārspriest un pētīt. Te vēl jāpiebilst, ka jau kopš bērnības Zaigai bez dzimtās valodas klātesošas ir bijušas arī citas valodas, proti, vācu un krievu valoda. Acīmredzot tāpēc, pabeigusi Kuldīgas vidusskolu, Zaiga uzsāka studijas tajā laikā vēl Latvijas Valsts Universitātes Svešvalodu fakultātē (1971), lai apgūtu vēl vienu svešvalodu – angļu valodu (tolaik tā vēl gan nebija tik prestiža un pieprasīta valoda). Studentu dzīve kopmītnēs bija jautra, bet studiju laiks – pienākumu un arī panākumu pārpilns. Z. Ikerei sākās jauns posms – angļu filozofu darbu tulkošana.

Pagātnes izcilo domātāju darbu sērijā „Avots" 1977. gadā latviešu valodā iznāk Džona Loka „Eseja par cilvēka sapratni" (eseja tapusi 1690. gadā), 1987. gadā klajā laists Deivida Hjūma darbs „Pētījums par cilvēka sapratni", bet vēl pēc diviem gadiem (1989) sekoja Džordža Bērklija „Traktāts par cilvēka izziņas principiem. Trīs sarunas starp Hilasu un Filonusu". Šo trīs angļu filozofu darbus tulkojusi Z. Ikere. Visos izdevumos ir pievienotas lietoto terminu vārdnīciņas (tā tās ir dēvējusi tulkotāja) vai terminu atveidojums latviešu valodā, kā arī piezīmes, ko veidojusi Z. Ikere. Izdevumu ievadrakstus galvenokārt veidojis

filozofs Vilnis Zariņš.

Dž. Berklija darbu izdevumā ir iekļauts plašāks Z. Ikeres raksts „Filozofijas terminoloģijas precīzas atveides kognitīvās un lingvistiskās problēmas", kurā apkopotas atziņas par trīs angļu domātāju darbu atveidi latviešu valodā. Rakstā prevalē jēdzieni *terminoloģija* un *lingvistika*. Būtībā tas ir Zaigas zinātniskās darbības aizsākums; un vēl viens plašs solis tālākai virzībai – Z. Ikere nolēma papildināt savas zināšanas, studējot aspirantūrā (1977–1980). „Tur viņa ieguva jaunu mūža draudzeni, ar kuru roku rokā vēl joprojām turpina drupināt cieto zinātnes granītu, – Vilmu Šaudiņu." (Tā šo laikposmu ieskicējusi profesores Z. Ikeres kolēģe Ilze Oļehnoviča.) Studiju laikā iezīmējās un paspilgtinājās vairākas jubilāres rakstura šķautnes – asprātība, mērķtiecība un pašlepnums, kā jau īstai kurzemniecei pienākas.

Darba gaitas jubilāre uzsākusi, strādājot par angļu valodas skolotāju Ēdoles un Kuldīgas pamatskolās un Kuldīgas 2. vidusskolā. Bet gribējās vairāk... vairāk nezināmā, jaunus iespaidus, vidi. Tas bija nedaudz savtīgi, bet es rosināju Zaigu pēc aspirantūras atgriezties Daugavpilī, jo viņai patika Daugavpils un Daugava. Zaiga nolēma atgriezties Daugavpilī un devās uz Latvijas pretējo pusi. Nedaudz par Daugavas nozīmi Zaigas atmiņās un kādu emotīvu, saviļņojošu notikumu Zaigas ģimenē – mazmeitas dzimšanas naktī Zaiga ar znotu devās cauri mežam uz Daugavu, lai pie Daugavas domātu par mazās meitenītes piedzimšanu.

Daugavas krastos

1975. gadā Z. Ikere kļuva par Daugavpils Pedagoģiskā institūta (DPI) docētāju, protams, savā specialitātē, mācot angļu valodas kursus (20. gadsimta 90. gados daļslodzē strādājusi arī Latviešu valodas katedrā un docējusi kursus topošajiem latviešu filologiem). Darba pienākumu bija daudz, bet studiju laika jautrā kopmītņu dzīve tagad norisinājās DPI kopmītnēs Saules ielā 1/3 pie Daugavas. Runā, ka bijušas arī kāršu spēļu vakara sesijas. Taču Z. Ikerei tas netraucēja turpināt zinātniskā darba izstrādi.

1983. gadā Z. Ikere Viļņas Universitātē aizstāvēja savu zinātnisko pētījumu un kļuva par filoloģijas zinātņu kandidāti, bet jau 1998. gadā aizstāvēta disertācija un iegūts zinātniecei ļoti nozīmīgais filoloģijas doktora grāds. Tas deva plašākas iespējas sākt jaunus zinātniskos pētījumus un veikt citas zinātniskās un akadēmiskās aktivitātes (piedalīties zinātniskos kongresos un konferencēs, iesaistīties dažādos projektos u. c.).

Docētājas darbs nebija vienīgais Z. Ikeres pieņemtais izaicinājums Daugavpilī. Nākamais posms bija ievēlēšana Angļu valodas katedras vadītājas amatā 1996. gadā. Tā aizsākās Z. Ikeres administratīvā darbība – apgūstot jaunas zināšanas administratīvajā jomā un kolektīva vadīšanas prasmes un iemaņas. Un tas bija vēl viens solis uz nākamo izaicinājumu. 2002. gadā jubilāre kļuva par Daugavpils Pedagoģiskās universitātes (DPU) rektori. Z. Ikere par jaunā rektora uzdevumu saskatīja „demokrātijas principu aizsardzībā", resp., studenti ir jāiesaista universitātes problēmu risināšanā. Pēc viņas domām, stingrāk jāveic DPU budžeta kontrole, paplašinot grāmatvedības funkcijas, budžetam jākļūst „caurspīdīgākam". 2003. gada 23. janvārī (rektores profesores Z. Ikeres dzimšanas dienā) universitāte saņēma vēsti no Izglītības un zinātnes ministrijas – universitāte Daugavpilī kopš 2003. gada dēvējama par Daugavpils Universitāti (DU).

Būdama rektores amatā, profesore Z. Ikere izmantoja iespēju tikties ar citu valstu svarīgākajām personām, piemēram, ar Lielbritānijas karalieni viņas Majestāti Elizabeti II, ar ASV prezidentu Džordžu Bušu, ar Latvijas Valsts prezidenti Vairu Vīķi-Freibergu u. c. Tās bija interesantas un neaizmirstamas tikšanās un sarunas.

Pildot rektores pienākumus, profesore Z. Ikere stiprināja ne tikai starptautisko sadarbību, bet sadarbojās arī ar Daugavpils pilsētas domi, ko atzinīgi novērtēja gan domes ļaudis, gan studenti, gan kolēģi. Profesores Z. Ikeres starptautiskās aktivitātes dažādos formātos un veidos plaši attīstījās 21. gadsimtā (stipendiāta statuss, stažēšanās, kursi, projekti). Aktīva zinātniskā sadarbība pētniecības jomā norisinājās ar pasaules fenomenoloģisko pētījumu un studiju institūtu Belmontā un Virdžīnijas Universitāti (ASV).

Profesore Z. Ikere bija arī daudzu komisiju eksperte (LZP eksperte valodniecībā, LU profesoru padomes eksperte valodniecības zinātnes nozarē, LZP humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu komisijas locekle, Valsts valodas centra latviešu valodas ekspertu komisijas locekle), zinātnisko padomju (Sastatāmās un salīdzināmās valodniecības promocijas padomes priekšsēdētāja u. c.), redkolēģiju un asociāciju locekle (Starptautiskās Huserla un fenomenoloģisko pētījumu asociācijas locekle, Latvijas profesoru asociācijas valdes locekle) u. c.

DU notika arī pasaules filozofu kongress, kura sagatavošanā aktīvi darbojās profesore Z. Ikere. Pēc Z. Ikeres iniciatīvas DU apmeklēja Anna Teresa Timeņecka – filozofe, fenomenoloģe, Pasaules Fenomenoloģijas institūta dibinātāja un prezidente, Z. Ikeres vēstuļu draudzene un iedvesmotāja.

Visu šo laiku Z. Ikere ne uz mirkli nepārtrauca ne pētniecisko, ne akadēmisko darbību. Kad tika izveidota Valodniecības promocijas padome, profesores studentu – bakalauru un maģistru – pulkam pievienojās doktoranti.

Gan docētāji, gan studenti atzīst, ka profesorei Z. Ikerei ir raksturīga mērķtiecība, prasīgums, bet vienlaikus arī labvēlība un nepieciešamība dalīties pārdomās, diskutēt par būtiskiem jautājumiem un reālijām. Mūsu sarunas ar Zaigu un diskusijas (ja tā tās var nosaukt) arī izpaudās dažādos formātos un vietās, sākot no katedras un citviet ārpus DU vai telefoniski. Šīs sarunas bieži vien bija par lingvistiskiem jautājumiem, bet neizpalika arī draudzeņu sarunas dažādās dzīves jomās – par pieredzēto, pārdzīvoto vai problemātisko, nonākot pie situācijas risinājuma, rosinājuma vai atbalsta.

Profesore Z. Ikere ir saņēmusi daudzus Atzinības rakstus un citus apbalvojumus, viens no nozīmīgākajiem ir tituls „Goda daugavpilietis'' (2005). Taču Z. Ikeres lielākais prieks un balsts ir viņas ģimene – meita Ina, mazmeitas Sabīne un Undīne, mazmazbērni Kurts, Miķelis un Māra, znoti Atis un Raivis.

Kad 2025. gada 23. martā piezvanīju Zaigai, lai apjautātos, kā aizritējuši divi pēcjubilejas mēneši, atbilde bija samērā īsa, ka viss ir kārtībā un viņa joprojām jūtas pacilāta. Zaiga parasti sarunā izsaka kādu novēlējumu, atziņu, rosinājumu vai dalās savās pārdomās. Šajā sarunā Zaiga izteicās nevis par pilsētu vai upi, bet par mums un mūsu augstskolu: „Man patika Daugavpils institūts un DU, un tās kolektīvs'' – tā sacīja profesore Z. Ikere.

Sveicam jubilejā un vēlam veselību un dzīvesprieku!
"Daudz baltu dieniņu... "
P. S. Un atceries: „Ziedi uzplaukst tikai saulstaru gaismā."

1. attēls

Zaiga Ikere ar Vilmu Šaudiņu (2025. gada 23. janvārī)

2. attēls

Prof. Zaiga Ikere kopā ar Daugavpils Universitātes kolēģēm 2025. gada 23. janvārī (no kreisās: Vilma Šaudiņa, Ilze Oļehnoviča, Ilze Kačāne, Irina Presņakova)

3. attēls

Jaunās rektores inaugurācija (2002. gadā)

4. attēls

56. starptautiskais Fenomenoloģijas kongress Daugavpils Universitātē (2006. gada 24.–26. augustā)

5. attēls

Zaiga Ikere un kolēģi